

БАЛЗАК

8

ОНОРЕ ДЬО БАЛЗАК
ИЗБРАНИ ТВОРБИ В 10 ТОМА.
ТОМ 8
ШАГРЕНОВА КОЖА.
НЕИЗВЕСТНИЯТ ШЕДЬОВЪР.
ЛУИ ЛАМБЕР

Превод: Пенка Пройкова

chitanka.info

ШАГРЕНОВА КОЖА^[1]

*На господин Савари,
член на Академията на науките*

Стърн, „Тристрам
Шанди“; гл. CCCXXII

[0] „Шагренова кожа“ излиза като отделно произведение за първи път през август 1831 г. Преди това Балзак публикува отделни части от него в парижките списания. През 1845 г. романът е включен в цикъла „Философски изследвания“ — XIV том на „Човешка комедия“.

↑

I. ТАЛИСМАНЪТ

Към края на месец октомври 1829 година един млад човек влезе в Пале-Роаял точно когато отваряха игралните домове съобразно със закона, който закриля тази страст, тъй като тя е облагаема с данък по самата си същина. Той се изкачи без колебание по стълбата на заведението, означено е номер 36:

— Господине, шапката ви, ако обичате! — извика със сух и неприятен глас бледото старче, свито в тъмнината над една преграда, като се изправи внезапно и показа отворителните черти на лицето си.

Влезете ли в игрален дом, законът преди всичко ви лишава от вашата шапка. Дали това не е висша намеса на провидението? Или по този начин сключват с вас пъклена спогодба, изискваща определен залог? Или пък искат да ви принудят да се държите почтително с хората, които ще си присвоят парите ви? А може би полицията, която дебне във всички кални местенца на обществото, държи да узнае името на вашия шапкар или вашето име, ако сте го написали на подплатата? Или пък просто вземат мярката на главата ви и съставят някаква поучителна статистика за умствените способности на играчите? По този въпрос администрацията пази пълна тайна. Но трябва да разберете — щом сте пристъпили към зеленото сукно, вие вече не разполагате със своята шапка, както не разполагате и със себе си: вие, вашето богатство, вашата шапка, вашият бастун и вашето палто принадлежат на играта. Щом излезете, ИГРАТА ще ви покаже чрез някаква злобна действена епиграма, че все пак ви оставя нещо, като ви връща вещите. Ако обаче цилиндърът ви е нов, ще разберете за ваша собствена сметка, че трябва да имате специален игрален костюм.

Проявената от младия човек изненада, когато получаваше номерче в замяна на шапката си, за щастие с леко оръфана периферия, показваше, че душата му е все още невинна; затова старчето, което навярно от младини гниеше сред парещите радости на комарджийския живот, му хвърли мрачен и студен поглед, където философът би видял отразени мизерията на болниците, бягствата на разорените хора,

смъртните актове на тълпи от удавници, доживотните заточения, изгнанията в Гуасакоалко, Този човек, чието издължено бледо лице издаваше, че се храни единствено с желатиновите супи на Дарсе, представляваше безкръвно възплъщение на страстта в най-простия ѝ вид. Бръчките му бяха следи от отдавнашни мъки, навярно той проиграваше нищожното си възнаграждение веднага щом го получи. Също като онези кранти, върху които камшикът не оказва никакво въздействие, той не би могъл да трепне от нищо; посрещаше безчувствено глухите стенания на играчите, които излизаха разорени, безмълвните им проклетия, затънелите им погледи. Той беше олицетворение на Играта. Ако младият човек бе погледнал жалкия цербер, сигурно щеше да си каже: „В това сърце е останало само едно тесте карти!“ Непознатият не се вслуша в този овеществен съвет, поставен тук навярно от провидението, което отбелязва със знака на гадостта всички вертепи. Той влезе решително в залата, където звънът на златото завладяваше съзнанието на тръпнещите от алчност хора. Навярно бе достигнал дотук, подтикнат от най-логичната сред всички красноречиви мисли на Русо, която гласи, ако се не лъжа: „Да, мога да си представя един човек да отиде да играе, но само когато вижда между себе си и смъртта своята последна жълтица.“

Вечер игралните домове притежават само груба поезия, но тя въздействува неизменно със силата на кървавите драми. Залите се изпълват от зрители и играчи, от безимотни старци, които се довличат тук, за да се стоплят, от разкривени лица и оргии, които започват с пиянство, но могат да завършат във водите на Сена. Тук страстите са изобилни, но прекомерният брой на актьорите не ви дава възможност да погледнете в очите демона на играта. Вечерта е като голяма сцена, по време на която цялата трупа крещи, всеки инструмент от оркестъра изпълнява своята тема. Тук можете да видите много достойни хора, които идват да търсят развлечения и заплащат за тях, както биха заплатили цената на някой спектакъл, на някое лакомство или както биха си купили евтино в някоя мансарда повод за горчиви съжаления три месеца по-късно. Но разбирате ли какъв копнеж, какъв бяс трябва да се е развихрил в душата на един човек, който очаква с нетърпение отварянето на заведението? Между сутрешния и вечерния играч съществува онази разлика, която откриваме между небрежния съпруг и примрелия под прозорците на своята красавица влюбен. Само сутрин

идва изгарящата страст и неприкритата ужасяваща нужда. В този миг можете да наблюдавате истински играч, който не е ял, не е спал, не е живял и не е мислил, толкова свирепи са били ударите, нанесени му като с каиш от удвоения залог, толкова жестоко го е разяждала надеждата, че ще му се паднат „тридесет и четиридесет“. В този прокълнат час ще срещнете ужасяващо спокойни очи, смайващи лица, погледи, които сякаш движат картите и ги поглъщат.

Така че игралните домове излъчват нещо възвишено само в първите мигове след отварянето. Испания притежава своите борби с бикове, Рим е имал своите гладиатори, а Париж се гордее със своя Пале-Роаял, чиито досадни рулетки ви даряват удоволствието да гледате как се леят потоци кръв, без тя да обагрят краката ви, ако сте на първия ред. Опитайте, хвърлете бегъл поглед към тази арена, влезте!... Каква голота! По стените, облепени с тапети и омазнени на височина до човешки бой, няма никакъв образ, който би могъл да зарадва окото. Няма дори един гвоздей, който би могъл да улесни нечие самоубийство. Паркетът е захабен, мръсен. В средата на стаята има продълговата маса. Простите сламени столове, струпани около похабеното от злато сукно, издават странно безразличие към разкоша за хора, които идват да загинат тук в името на богатството и разточителството.

Това противоречие в човека се открива навред, където душата сама се опълчва срещу себе си. Влюбеният мечтае да облече любовницата си в коприна, да я загърне в меки източни тъкани, а почти винаги я обладава върху бедняшка постеля. Честолюбецът копнее да се добере до върховете на властта, а пълзи в калта на раболепието. Търговецът живурка във влажното нездравословно магазинче, за да издигне просторен дом, а наследилият го без време син ще бъде прогонен оттам благодарение на родния си брат, и то с разпродажба на търг. Изобщо дали има по-неприятно нещо от дома за забавления? Ама че въпрос! Човекът вечно си противоречи, губи надежда пред сполетелите го болки и залъгва тези болки с надеждата за непостижимо бъдеще, проявява във всичките си постъпки еднаква непоследователност и слабост. На тая земя докрай се сбъдват само нещастията.

Когато младият човек влезе в залата, там вече имаше неколцина играчи. Трима плешиви старци седяха лениво край зеленото сукно;

лицата им напомняха гипсови маски, бяха безстрастни като лица на дипломати и издаваха преситени души, сърца, отдавна отучили се да трепват дори когато поставяха на карта неприкосновения имот на съпругите си. Млад чернокос италианец с тъмна кожа се бе облакът в спокойно в края на масата и сякаш се вслушваше в тайните предчувствия, които настървяват играча със съдбоносните думи: „Да!“ — „Не!“ От това южняшко лице лъхаше злато и огън. Седем-осем зрители бяха изправени, наредени като в театър, и очакваха да видят сцените, подготвяни от съдбата, лицата на артистите, движението на парите и на лопатките. Тези безделници стояха там мълчаливи, неподвижни, внимателни като тълпата на площад Грев, когато палачът отсича нечия глава.

Висок слаб мъж с износен фрак държеше в едната си ръка тефтер, а в другата — карфица, за да отбелязва колко пъти ще се падне *червено* или *черно*. Това беше един от съвременните танталовци, които живеят откъснати от всички радости на своя век, един от тези скъперници без съкровище, които играят с въображаеми заложи; някакъв разсъдлив луд, който се утешаваше след бедите си, уповавайки се на химери, който се отнасяше към порока и опасностите, както младите свещеници се отнасят към причастието, когато отслужват утринните литургии. Срещу банката имаше един-двама хитри спекуланти, обиграни в превратностите на играта, прилични на стари каторжници, които вече не се плашат от галерите; те бяха дошли тук, за да си опитат късмета с три залагания и незабавно да отнесат в случай на успех печалбата, с която впрочем се препитаваха. Двама стари лакеи лениво се разхождаха със скръстени ръце и от време на време попоглеждаха през прозорците в градината, сякаш възнамеряваха да използват безцветните си лица за реклама пред минувачите.

Когато младият човек отвори вратата, крупнето и банката тъкмо бяха хвърлили към залагащите мътен, убийствен за тях поглед и бяха казали пресекливо: „Играта започва!“ Тишината стана някак си по-дълбока, всички лица с любопитство се обърнаха към новодошлия. Невероятно! Похабените старци, вдървените служители, зрителите и дори фанатичният италианец — всички, когато видяха непознатия, усетиха, че в него има нещо ужасяващо. Колко нещастен трябва да бъде човек, за да пробуди съжаление, колко слаб, за да предизвика

симпатия, колко злокобен вид трябва да има, за да накара сърцата да трепнат в тази зала, където болките остават безмълвни, където нищетата е весела, а отчаянието благоприлично! И все пак именно такива чувства разбудиха внезапно тия вледенени сърца, когато младият човек влезе. Но не са ли плакали дори палачите за девиците, чиито златокоси глави е трябвало да паднат по закона на революцията?

От пръв поглед играчите прочетоха по лицето на новодошлия някаква страховита тайна, младежките му черти бяха белязани с тъмно очарование, погледът му говореше за пропилені усилия, за хиляди излъгани надежди! Мрачната безчувственост на самоубийството придаваше на челото му прозрачна и болезнена бледност, горчива усмивка браздеше с леки гънки ъгълчетата на устата му, а ликът му изразяваше примирение, което разкъсваше сърцето.

Някакъв скрит гений проблясваше дълбоко в тези очи, забулени може би от умората на удоволствията. Дали покварата бе наложила своя позорен печат на това благородно, някога чисто и сияещо, а днес тъй помръкнало лице? Вероятно лекарите биха приписали жълтите петна около клепачите и червенината по бузите на сърдечен порок или белодробно заболяване, а поетите биха потърсили в тези знаци опустошенията на науката, следите от дълги нощи, прекарани в труд под светлината на лампата. Но не — страст, по-смъртоносна от болестта, болест, по-безмилостна от науката и от гения, похабяваха това младо лице, стягаха тези здрави мускули, разкъсваха това сърце, едва докоснато от оргиите, науката и болестта. Както осъдените приемат с уважение известния престъпник, когато пристига в затвора, така и тези човешки изчадия, свикнали с мъчения, се преклониха пред нечуваната болка, пред дълбоката рана, която се откриваше пред очите им, и разпознаха по величието на безмълвната му ирония, по бедняшката изисканост на облеклото му един от своите законодатели.

Младият човек имаше наистина превъзходен фрак, но жилетката прилягаше извънредно плътно към вратовръзката и той очевидно нямаше бельо. Ръцете му, красиви като ръце на жена, бяха съмнително чисти; а и от два дена той не носеше ръкавици! Освен това крупното и лакеите потръпнаха, защото красотата на невинността все още цъфтеше на места по това източено и крехко тяло, в светлите, тънки, естествено, къдрави коси. Лицето му беше на двадесет и пет годишен човек, а порочността му изглеждаше случайна. Младежният живец се

бореше срещу пораженията на неудовлетворената похотливост. Мракът и светлината, небитието и животът се сблъскваха в него и му придаваха някакво ужасяващо очарование. Младият човек се бе появил тук като ангел без ореол, объркал пътя си. И всички тези всепризнати проповедници на порока и безчестието също като някоя беззъба старица, изпълнена с жал към красива девойка, отдаваща се на покварата, изпитаха желание да викнат към младежа: „Излезте оттук!“ Той от своя страна отиде право към масата, застана до нея и без да размисли, хвърли върху сукното златната монета, която беше в ръката му и която се търкулна на черно; и тъй като беше със силен характер и не желаше да се измъчва от излишна нерешителност, погледна към крупиеето предизвикателно и едновременно спокойно.

Тази постъпка събуди толкова голям интерес, че старците предпочетоха да не залагат; италианецът обаче със страстен фанатизъм се хвана за някаква мисъл, която го бе споходила, и постави всичкото си злато срещу залога на непознатия. Банката пропусна да каже обичайните думи, които с времето се бяха слели в дрезгав и неразбираем вик:

— Играта започва!

— Играта започна!

— Край на залаганията!

Крупиеето нареди картите и сякаш пожела успех на новодошлия, тъй като бе напълно безразличен към загубите и печалбите, които получаваха собствениците на това място за съмнителни забавления. Всеки от зрителите сметна, че вижда една драма, последния момент от един благороден живот в съдбата на тази златна монета; приковани към злокобните картончета, очите заблестяха; но независимо от вниманието, с което всички следяха младия човек и картите, не успяха да забележат ни най-малкия признак на вълнение върху хладното и примирено лице.

— Червено, четно, пас — каза с официален тон банката.

Нещо като стон се изтръгна от гърдите на италианеца, когато видя да падат една по една сгънатите банкноти, хвърлени му от крупиеето. Колкото до младия човек, той осъзна гибелта си чак когато лопатката се насочи, за да прибере неговия последен наполеон. Слоновата кост изтрака о монетата, тя бързо се стрелна и се присъедини към купчината злато пред касата. Непознатият леко

притвори очи и устните му побеляха; но скоро клепачите му се повдигнаха, устните отново станаха алени като корали, той прие хладния вид на англичанин, за когото животът няма тайни, и изчезна, без да се опита да изпроси утеха с разкъсващия поглед, който отправят понякога към околните неуспелите играчи. Колко събития могат да се съберат в една секунда и колко неща могат да бъдат заложени в едно хвърляне на зара!

— Сигурно това му е последният патрон — каза с усмивка крупнето, нарушавайки краткото мълчание, по време на което бе държал златната монета с два пръста, за да я покаже на присъстващите.

— Луда глава, като нищо ще отиде да се удави — допълни един от постоянните посетители и огледа наоколо си играчите, все стари познати.

— Е... — възкликна лакеят, като взе щипка тютюн.

— Ако бяхме последвали примера на господина!... — каза единият старец на останалите и посочи италианеца.

Всички изгледаха късметлията, чиито ръце трепереха, докато броеше банкнотите.

— Чух — каза той — един глас, който ми шепнеше на ухото: „Сляпата случайност на играта ще надвие отчаянието на този млад човек.“

— Той не е никакъв играч — заяви банката, — иначе щеше да подреди парите на три купчинки, за да има по-голяма вероятност за печалба.

Младият човек си тръгна, без да поиска шапката си; но старият цербер, който беше забелязал лошото състояние на тая дрипа, му я върна, без да изрече нито дума; играчът му подаде номера с машинално движение и слезе по стълбите, подсвирквайки си: „Di tanti palpitì“^[1] толкова тихичко, че сам едва можеше да различи прекрасната мелодия.

Скоро се озова под сводовете на Пале-Роаял, стигна до улица Сент-Оноре, свърна към Тюйлери и прекоси парка с несигурна крачка. Вървеше сякаш през пустиня, кората го блъскаха, но той не ги виждаше и сред уличния шум чуваше един-единствен глас — гласът на смъртта; бе потънал в затъпяващ размисъл, подобен на вцепенението, което сковаваше някога осъдените в каручката, отвеждаща ги от

Съдебната палата към площад Грев, към ешафода, ален от кръвта, пролята след 1793 година.

Има нещо величествено и ужасяващо в самоубийството. За много хора падението е безопасно, както е безопасно падането за децата, които са твърде нисички, за да се ударят лошо; но когато рухне велик човек, това значи, че той пада от голяма височина, тъй като се е издигнал до небесата, където е видял някакъв недостъпен рай. Безпощадни трябва да са ураганите, които го подтикват да потърси душевен покой чрез дулото на пистолета. Колко млади таланти, уединени в мансардата, са се обезличавали и са загивали поради липса на приятел, на жена, която да ги утеши сред милиони същества, след като има цели тълпи скучаещи, уморени от златото хора!

Погледнем ли нещата така, самоубийството добива огромни размери. Един Господ знае колко противоречиви замисли, колко незавършени поеми, отчаяние и приглушени стонове, колко безполезни опити и пропаднали шедеври се сблъскват между доброволната смърт и животворната надежда, чийто глас сякаш призовава младия човек към Париж. Всяко самоубийство е възвишена поема, изпълнена с меланхолия. Къде на повърхността на литературния океан ще намерите книга, която би могла да съперничи по изразителност на тази вестникарска бележка: „Вчера в четири часа една жена се е хвърлила в Сена от Пон де-з-Ар“?

Пред този парижки лаконизъм всичко бледнее — драмите, романите и дори тези старинни думи: „Плачът на славния карнавански крал, изпратен в затвора от своите деца“ — единствен фрагмент от една загубена книга, при четенето на който е ридал Стърн, сам изоставил жена си и децата си...

Хиляди подобни мисли нахлуха в главата на непознатия, късове от тях прелитаха през душата му като раздрани знамена, плющящи сред сражение. Понякога за миг той се отърсваше от бремето на своя разсъдък и на спомените, спираше се пред цветя, чиито главички ветрецът леко поклащаше сред зеленината, но скоро, обхванат от някаква тръпка за живот, която все още упорствуваше пред тягостната мисъл за самоубийството, вдигаше очи към небето: и сивите облаци, скръбният полъх на вятъра, тежкият задух го подтикваха отново към смърт. Той се упъти към Пон Роаял, припомняйки си последните приумици на своите предшественици. Усмихна се, като се сети, че

лорд Касълриф бе удовлетворил една от най-незначителните си човешки нужди, преди да си пререже гърлото, а академикът Оже бе си взел табакерата, за да смръкне тютюн по пътя към смъртта. Тъкмо се опитваше да проумее тези странности и си задаваше безброй въпроси, когато един хамалин, който също минаваше по моста, го притисна към парапета и леко измърси ръкава на фрака му, а той с изненада забеляза, че грижливо изтърсва праха. После стигна до средата на моста и мрачно погледна водата.

— Лошо време за даване — каза му със смях една старица, облечена в дрипи. — Ама че е мръсна и студена тая Сена!...

Той ѝ отвърна с простодушна усмивка, която показваше цялото безумие на неговата смелост; но внезапно потръпна, когато видя в далечината бараката на пристанището в Тюйлери, над която беше изписано на табелка с букви, високи цяла стъпка: „Спасителна служба за удавници“. Изведнъж пред него се яви господин Дашьо с цялата му филантропия, който подтикваше и раздвижваше добродетелните весла, разбиващи главите на удавниците, ако те имат нещастieto да изплуват над водата; той мислено го видя как събира любопитните, търси лекар, подготвя опушването; пред очите му се мярнаха скръбните вести, писани от журналистите между веселия пир и усмивката на някоя танцьорка; счу му се как звънтят златните монети, които префектът на полицията наброява на лодкарите за главата му. Мъртъв, той струваше петдесет франка; но жив беше само талантлив човек без покровители, без приятели, без постеля, безславен, истинска социална нула, ненужен на държавата, която не полагаше никакви грижи за него. Смъртта посред бял ден му се стори недостойна, той реши да умре през нощта, за да предостави неразпознаваем труп на това общество, което пренебрегваше величието на неговия живот. И той продължи пътя си, отправи се към кея Волтер с небрежната походка на празноскиращ, който иска да убие времето.

Когато слезе по стъпалата, които са в ъгъла на кея и където завършва тротоарът на моста, вниманието му бе привлечено от книгите, наредени върху парапета; той едва не започна да се пазари за тях. Усмихна се, пхна философски ръце в джобовете на жилетката си и възнамеряваше отново да си придаде непринуден вид, през който прозираше хладно безразличие, когато с изненада чу няколко монети по някакъв най-невероятен начин да подрънкват в дъното на джоба му.

Доволна усмивка го озари, плъзна се от устните по цялото му лице, по челото му, по бледите му бузи и накара очите му да заблестят от радост. Тази искрица щастие наподобяваше пламъчетата, които пробягват по останките на някоя хартия, разядена докрай от огъня, но както става и с черната пепел, лицето помръкна отново, защото след като извади ръката си от джобчето, непознатият видя три монети по две су.

— Ах, любезни господине, la carita! La carita! Catarina!^[2] Дайте петаче за хляб!

Един малък коминочистач с подпухнало и черно лице, с потъмняло от сажди тяло и парцаливи дрехи протягаше ръка към този човек, за да му отнеме последните грошове.

На две крачки от малкото савойче стар, болнав, грохнал, съсипан бедняк, обвит в дрипи, му каза с дълбок в глух глас:

— Господине, дайте ми каквото искате, а аз ще моля Бога за вас...

Но когато младият човек погледна стареца, последният замлъкна и не продума нищо повече, тъй като може би разпозна върху това печално лице първите признаци на нищета, много по-жестока от неговата собствена.

— La carita! La carita!

Непознатият хвърли монетите на детето и на стария бедняк, слезе от тротоара и тръгна към къщите, тъй като не можеше да понася повече мъчителния облик на Сена.

— Ще се молим на Бог да продължи дните ви — казаха му двамата просяци.

Когато стигна до сергията на един продавач на гравюри, този почти мъртъв вече човек срещна млада жена, която слизаше от блестяща карета. Той с наслада се взря в това очарователно създание, чието бяло лице бе красиво обрамчено от сатена на елегантната шапка. Привлякоха го стройната фигура, прелестните движения. Леко повдигнатата от стъпалото рокля му даде възможност да види краче, чиито нежни извивки се подчертаваха от добре опънатия бял чорап. Младата жена влезе в магазина, търсеше албуми, колекции от литографии; купи ги с много златни монети, които блеснаха и зазвънтяха по тезгяха.

Застанал на входа и привидно зает с разглеждане на изложените гравюри, младият човек отпрати към красивата непозната най-проникновения взор, който са дарявали очите на мъж, и в отговор получи безгрижния поглед, какъвто може да предизвика някой случаен минувач. От негова страна това беше прощаване с любовта, с жената! Но този последен и страстен зов не беше разбран, не развълнува сърцето на лекомислената жена, не я накара да поруменее, да сведе очи. Какво представляваше той за нея? Още един възхитен поглед, още едно възбудено желание, които вечерта щяха да я накарат самодоволно да си каже милите думи: „Днес наистина бях чудесна.“

Младият човек бързо застана пред друга рамка и не се обърна, когато непознатата се качи в колата си. Конете потеглиха и тази последна картина на разкоша и изяществото изчезна, както щеше да изчезне неговият живот. Той премина тъжно край магазините, разглеждайки без особено любопитство различните стоки. Когато магазините свършиха, започна да изучава Лувъра, Института, кулите на „Парижката света Богородица“, на Съдебната палата, Пон де-з-Ар. Всичките тези паметници сякаш придобиваха тъжен вид, отразявайки сивите тонове на небето, чиито редки проблясъци придаваха заплашителен облик на Париж, който също като хубава жена се подчинява на необяснимите прищевки на грозотата и красотата. Сякаш самата природа беше намислила да доведе умирация до болезнен екстаз. В плен на тази пагубна власт, чието разслабващо действие се крие във флуидите, които се движат по нашите нерви, той почувствува как целият му организъм сякаш незабелязано се втечнява. Мъките на тази агония му придаваха особено вълнообразно движение и сградите, хората му се мяркаха през някаква полюляваща се мъгла. Той избави душата си от дразнещото въздействие на физическия свят и се отправи към един антикварен магазин с намерение да залъже сетивата си или да дочака там нощта, пазарейки се за разни художествени предмети. По тоя начин се опитваше да намери смелост, някакъв лек, както престъпниците, които не се доверяват на силите си, когато отиват към ешафода; но съзнанието за близката смърт възвърна за миг на младия човек самоувереността на херцогиня, която има двама любовници, и той влезе при търговеца на рядкости спокоен, със застинала усмивка на пияница. Пък и не беше ли опиянен от живота, а може би от смъртта? Отново го обзе шемет и нещата му се виждаха странно

обагрени или олюляващи се по особен начин, дължащ се несъмнено на неправилното пулсиране на кръвта му, която ту кипеше като водопад, ту течеше спокойно, вяло като топла вода. Той само пожела да посети различните помещения на магазина, за да види дали в тях няма нещо, което да му допадне. Младеж със свежо бузесто лице и червеникава коса, с кожен каскет, остави магазина да го пази някаква стара селянка, своего рода женски Калибан, която чистеше една възхитителна печка, сътворена от гения на Бернар Палиси; после той каза на чужденеца с небрежен тон:

— Погледнете, господине, погледнете! Тук имаме само обикновени неща, но ако благоволите да се качите до първия етаж, ще ви покажа добре запазени мумии от Кайро, инкрустирани вази, скулптури от абаносово дърво, *истински Ренесанс*, получени току-що и извънредно хубави.

В ужасното състояние, в което се намираше непознатият, бърборенето на този чичероне, глупавите търгашески приказки бяха за него като скудоумните шеги, с които дребните душици убиват гения. Решил да носи кръста си докрай, той си даваше вид, че слуша своя водач, като му отговаряше с жестове или едносрични думи; но незабелязано съумя да си извоюва правото на мълчание и се отдаде безпрепятствено на последните си размисли, които бяха ужасни. Той беше поет и душата му случайно откри обилна храна: предстоеше му приживе да види праха на двадесет свята.

На пръв поглед магазините представляваха безредна картина, в която бяха струпани човешки и божии творения. Крокодили, маймуни, препарирани змии се хилеха на черковни стъклописи, сякаш искаха да заръфат скулптурните портрети, да изтичат след лакираните предмети или да се покатерят по полилеите. Севърска ваза, където мадам Жакото беше нарисувала Наполеон, беше поставена до един сфинкс, посветен на Сезострис^[3]. Началото на света и вчерашните събития си съжителствуваха с причудливо благонравие. Шиш за печене стоеше върху ковчеже за мощи, републиканска сабя — върху средновековна пушка. Нарисуваната с пастел от Латур мадам дю Бари със звезда на главата, гола, излегната на облаче, сякаш съзерцаваше с жадно любопитство един индийски чибук, мъчейки се да отгатне за какво служат висулките, които се виеха към нея.

Предмети, създадени, за да носят смърт, ками, странни пистолети, загадъчни оръжия, бяха смесени безредно с най-обикновени предмети от ежедневието: порцеланови супници, саксонски чинии, прозрачни китайски чаши, антични солници, феодални бонбонери. Кораб от слонова кост плуваше с издути платна върху гърба на неподвижна костенурка. Пневматична машина беше на път да извади очите на император Август, застанал невъзмутимо, с величествено достойнство. Множество портрети на френски старейшини, на холандски кметове, безчувствени и сега, както и приживе, се издигаха над този хаос от старини, като ги обгръщаха с непроницаемия си и студен поглед.

Сякаш всички страни на земята бяха донесли тук отломки от своята наука, образци от своето изкуство. Това беше някакво своего рода философско бунце, на което нищо не липсваше, нито лулата на дивака, нито зелените, извезани със злато чехли на султана, нито мавританският ятаган, нито татарският идол. Тук имаше дори и войнишка кесия за тютюн, дори и черковен потир, дори и украшения от нечий трон. Освен това върху тия чудовищни картини играеха хиляди светлосенки благодарение на множеството особени отблясъци, породени от преливащите се оттенъци, а ярки и тъмни петна се редуваха контрастно. Ушите сякаш долавяха съдържани викове, разумът се докосваше до незавършени драми, очите откриваха неугасени светлини. И над всички тези предмети с множество ъгли и безбройни извивки, които пораждаха най-живописни представи, неумолимият прах бе хвърлил своята тънка пелена.

Непознатият най-напред оприличи тези три зали, претъпкани с цивилизация, с култове, с божества, с шедьоври, с паметници на различни кралства, с разгул, със здравомислие и безумие, на голямо огледало, всяка плоскост от което представляваше един свят. След първото бегло впечатление той реши да потърси нещо по свой вкус; но поради това, че гледаше, мислеше, мечтаеше, изпадна под властта на някаква треска, дължаща се може би на глада, който дращеше стомаха му. Видът на тия надживели хората предмети, които свидетелстваха за съществуването на толкова народи и отделни личности, още повече вцепени младия човек; желанието, което го беше довело в магазина, беше удовлетворено: той излезе от реалния живот, изкачи се по стъпалата на някакъв идеален свят, влезе във вълшебните дворци на

екстаза, където му се мярнаха частици, огнени късове от вселената, както някога пламтящото бъдеще се беше явило пред очите на свети Йоан в Патмос.

Множество образи, тълпи, ята, поколения от страдалчески, изящни и ужасяващи, тъмни и сияещи, далечни и близки лица изникнаха пред него. Една мумия, обвита в черни превръзки — и закостенелият, тайнствен Египет се възправи от своите пясъци; след нея се появиха фараони, обрекли на гибел цели народи, за да си изградят гробница, после Мойсей, юдеите, пустинята — той видя цял един древен и тържествен свят. Запазена пленителна мраморна статуя върху вита колона, сияеща от белота, му нашепна за сладните митове на Гърция и Йония. Ах, кой на негово място не би се усмихнал, виждайки върху една червена етруска ваза от изящна глина оная мургава девойка, която танцуваше пред бога Приап и радостно го приветствуваше? А наред, с нея латинска кралица галеше любовно своята химера. Всичките чудатости на императорския Рим се надигаха тук и разказваха за банята, ложето, тоалета на някоя безгрижна замечтана Юлия, очакваща своя Тибул. Главата на Цицерон, притежаваща силата на арабските талисмани, извикваше спомена за свободния Рим и разгръщаше пред младия човек страници от Тит Ливий. Той се загледа в *Senatus populusque romanus*^[4]: консулт, ликторите, обточените с пурпур тоги, борбите във Форума, разгневеният народ се изнизваха бавно пред него като безплътни съновидения.

И най-сетне християнският Рим се налагаше над тия образи. На една картина небесата се разтваряха и той видя Дева Мария, обвита в златист облак, обкръжена от ангели, която затъмняваше яркото слънце, изслушвайки жалбите на злочестите, и като някаква възродена Ева им се усмихваше ласкаво. Когато докосна една мозайка, направена от късчета лава от Везувий и Етна, душата му се пренесе в жарката и златоалена Италия: той участвуваше в пировете на Борджиите, скиташе из Аbruцките планини, жадуваше за любовта на италианките, гаснеше от страст пред техните бели лица с продълговати черни очи.

При вида на един средновековен кинжал, чиято дръжка беше изработена като дантела и бе покрита от ръждата с кървави петна, той с трепет си представи нощната развързка на едно приключение, прекъснато от хладната шпага на измамения съпруг. Индия и нейните

религии оживяваха в един идол с островърха шапка със звънчета, облечен в злато и коприна;. До това порцеланово божество беше постлана рогозка, все още дъхаща на сантал, красива като баядерката, която се беше изтягала върху нея. Китайско чудовище с разногледни очи, с разкривена уста и неестествено извити членове вълнуваше душата с фантастичните измислици на един народ, уморен от еднородната красота, който намира неизказано удоволствие в многообразието на грозотата.

Една солничка, излязла от ателиетата на Бенвенуто Челини, го отнесе в лоното на Ренесанса, когато процъфтяваха изкуствата и разпуснатостта, когато господарите се развличаха с изтезания, а висшите духовници, отпуснати в обятията на куртизанките, налагаха въздържание на обикновените свещеници. Една камей му напомни за победите на Александър, аркебуза с фитил — за кланетата на Писаро, а в дъното на една каска видя религиозните войни, развихрени, кипящи и жестоки. После зърна веселите картини на рицарските времена, запазени във великолепно изработени я лъснати милански доспехи, а под забралото все още блестяха очите на някакъв паладия.

Този океан от мебели, от изобретения, от моди, творения на изкуството и отломки нижеше пред него безкрайна поема. Форми, багри, мисли, всичко оживяваше тук; но нищо завършено не се откриваше пред душата. Поетът трябваше да обработи скиците на великия живописец, който бе приготвил тази огромна палитра и с щедра небрежност бе смесил в нея неизброимите случайности на човешкия живот. След като завладя света, след като разгледа страните, вековете, кралствата, младият човек се върна отново към отделните съществування. Той започна да се превъплътява отново, навлезе в подробностите и отхвърли живота на нациите, който е прекалено напрегнат за един-единствен човек.

Там спеше восьмочно дете, оцеляло от музея на Руиш, и това прелестно създание му напомни радостните младежки години. При вида на вълшебната девическа престилка на някакво момиче от Таити пламтящото въображение му нарисува простия живот сред природата, чистата голота на истинското целомъдрие, толкова естествената за човека наслада от леността, безметежното съществуване на брега на прохладен ромолящ ручей под бананово дърво, което даром храни човека със своята сладка манна. Но изведнъж той се превърна в корсар

и се обгърна със страшната поезия, запечатана в образа на Лара^[5], вдъхновен от перлените багри на хиляди миди, очарован от вида на звездистите корали, които лъхаха на морски треви, водорасли и атлантически урагани.

По-нататък, възхищавайки се на изящните миниатюри, на лазурните и златни арабески, които разкрасяваха скъпоценен ръкописен молитвеник, той забрави за морските бури. Ласкаво люлял от мисли за покой, той се стремеше да се върне отново към умствения труд и науката, мечтаеше за сития живот на монасите без мъки и без удоволствия и отиваше да спи в килия, загледан през тесния прозорец в манастирските ливади, гори, лозя. Пред картина на един от двамата Тениерс^[6] той обличаше войнишкия кафтан или дрипавите дрехи на работник; искаше му се да носи мръсния и миризлив калпак на фламандеца, да се налива с бира, да играе на карти и да се усмихва на някоя румена дебела селянка. Трепереше от студ, като гледаше падащия сняг от картината на Миерис^[7], или се сражаваше заедно със Салватор Роса.^[8] Любуваше се на илинойска томахава и чувствуваше как ирокезки нож го скалпира. Възхитен от една лютня, той си я представи в ръцете на владетелка, вкусвайки наслада от мелодичния романс, обяснявайки ѝ се в любов вечер край готическа камина в полумрака, прикриващ, благосклонния ѝ поглед. Залавяше се за всичките тия радости, изживяваше всичките болки, овладяваше всички форми на съществуването, разпилявайки тъй щедро и великодушно своя живот и своите чувства сред призраците на тази бездушна и празна природа, че шумът от стъпките му отекваше в неговата душа като далечния шум на друг един свят, като тътена на Париж, достигащ до кулите на „Парижката света Богородица“.

Изкачвайки се по вътрешната стълба, която водеше към залите на първия етаж, той видя вотивните щитове^[9], доспехите, скулптираните оръжия, дървените статуи по стените, които заемаха всички стъпала. Преследван от най-странни фигури, от чудновати създания, застанали на границата между смъртта и живота, той се движеше като във вълшебен сън. Най-сетне, усъмнил се в своето съществуване, сам се уподоби на тези странни вещи, полужив, полумъртъв. Когато влезе в новите зали на магазина, денят вече гаснеше; но светлината сякаш не беше нужна на богатствата, които, струпани тук, блестяха в злато и сребро.

В този обширен базар на човешките безумства можеха да се открият най-скъпите прищевки на гуляйджии, умрели в, мансарди, след като са притежавали милиони. Мастилница, струваща сто хиляди франка и купена за сто су, беше поставена до секретна брава, чиято цена на времето сигурно е била достатъчна, за да се откупи от плен един крал. Тук човешкият род се явяваше в цялата пищност на своята нищета, в цялата слава на своето гигантско нищожество. Една маса от абаносово дърво, достойна за възторга на който да е художник, изработена по рисунки на Жан Гужон и коствала някога дългогодишен труд, може би бе купена на цената на обикновени подпалки. Скъпоценни ковчезета, мебели, създадени от магьосническа ръка, бяха скупчени небрежно.

— Та вие имате тук милиони! — извика младият човек, когато стигна до едно помещение в края на дългата редица зали, украсени със злато и скулптури от художници на миналия век.

— Дори може би милиарди — отговори пълният младеж, — но това не е нищо. Качете се на третия етаж и там ще видите!

Непознатият последва своя водач и достигна до четвърта галерия, където пред уморените му очи се занизаха картини на Пусен, чудна статуя на Микеланджело, няколко възхитителни пейзажа от Клод Лорен, картина от Герард Доу, която приличаше на страница на Стърн, платна на Рембранд, на Мурильо, на Веласкес, мрачни и ярки като поема на лорд Байрон; антични барелефи, ахатови чаши, великолепни оникси!... С една дума, това бяха неща, способни да предизвикат отвращение към труда, безброй шедьоври, които биха могли да събудят омраза към изкуствата и да унищожат всякакво въодушевление. Той се доближи до една Дева на Рафаело, но Рафаело вече го отегчаваше. Една картина на Кореджо се опита да привлече вниманието му, но и тя претърпя поражение. Безценна порфирна антична ваза, чиито релефи изобразяваха най-причудливото и разпуснато от всички пиршества, наслада на някаква Корина^[10], едва-едва събуди усмивката му. Той се задъхваше под останките на петдесет изчезнали века, терзаеха го хиляди човешки мисли, гнетяха го разкошът и изкуствата, потискаха го възкръсналите форми, които, подобни на чудовища, захвърлени под краката му по волята на някакъв лукав гений, го призоваваха на бой за вечни времена.

Нима душата не е също тъй капризна като съвременната химия, която определя някакъв газ за първооснова на всичко съществуващо, нима тя не изцежда страхотни отрови от сливащите се за миг наслади, мощ и идеи? И не загиват ли толкова много хора, сразени от някаква духовна киселина, която внезапно отравя цялото им същество?

— Какво има в тази кутия? — запита той, влизайки в просторен кабинет, още едно хранилище на слава, човешки усилия, чудатости, богатства, като посочи с пръст голяма четириъгълна кутия от акажу, закачена със сребърна верига на един пирон.

— О, господарят има ключ от нея — каза с тайнствен вид пълният младеж. — Ако желаете да видите портрета, бих си позволил да се обърна към господаря.

— Бихте си позволили! — учуди се младият човек. — Да не би вашият господар да е принц?

— И аз не знам — отговори младежът.

Те се изгледаха за миг, еднакво изненадани и единият, и другият. Приемайки мълчанието на непознатия за съгласие, младежът го остави сам в кабинета.

Впускали ли сте се някога в безкрая на пространството и времето, четейки геологическите трудове на Кювие? Носили ли сте се на крилата на неговия гений над безграничната бездна на миналото, сякаш поддържани от ръката на вълшебник? Откривайки час по час, пласт по пласт под монмартърските каменоломни и уралските шисти изкопаеми скелети, запазени от преди потопа, душата с боязън съзира милиарди години, милиони народи, споменът за които е избледнял в непостоянната памет на човечеството и дори в незаличимите божествени предания и чийто прах образува върху повърхността на земното кълбо слой пръст, дебел две стъпки, благодарение на който имаме хляб и цветя. Не е ли Кювие най-великият поет на нашето време? Наистина лорд Байрон възпроизведе с думи някои душевни вълнения; но нашият безсмъртен естествоизпитател възсъздаде светове от бели кости, построи като Кадмос^[11] градове от зъби, насели хиляди гори с тайнствени животни само с няколко парчета въглища, описа стада от гиганти благодарение на един мамутски крак. Тия създания се надигат, растат и населват страни, отговарящи на техните размери. Кювие е поетът на цифрите, недостижим е, когато пише нула до седмицата. Той възкресява небитието, без да произнася лъжливи

магически думи; изравя парченце гипс, открива върху него отпечатък и възкликва: „Вижте!“ За миг от мрамора израства животинка, смъртта започва да диша, открива се нов свят! След неизчислими редици от огромни същества, след рибешки стада и кодеини молюски най-сетне се появява човешкият род, умален продукт на някаква висша раса, навярно покосена от Създателя. Сгрени от проникващия в миналото поглед, тези хилави хора, сътворени току-що, преминават през хаоса, запяват безконечен химн и пресъздават миналото на вселената в този обърнат наопаки апокалипсис. Пред такова невероятно възкресение, постигнато от гласа на един-единствен човек, ние изпитваме жалост към този миг от живота, към тази трошица, която на шега са ни подхвърлили сред оня безименен безкрай, съдържащ всичко на света, и която наричаме ВРЕМЕ. Ние се запитваме, смазани от толкова рухнали светове, за какво ни е нашата слава, за какво ни са омразите, любовта; струва ли си да понасяме житейските тегоби, за да се превърнем в нещо, което ще бъде непознаваемо в бъдеще? Изкоренени от настоящето, ние преставаме да живеем, докато лакеят не дойде с думите: „Госпожа графинята каза, че очаква господина.“

Чудесата, които сами по себе си разкриваха пред младия човек всички познати страни на мирозданието, породиха в душата му потиснатост, каквато извикват у философа научните представи за неговите непознати страни; той си пожела по-силно от когато и да било да умре и падна в курулното кресло^[12], а погледът му продължи да блуждае по тая призрачна панорама на миналото. Картините се озариха, лицата на девите му се усмихнаха, статуите добиха измамливите багри на живота. Полумракът и трескавата тревога, която кипеше в болния му мозък, накара тези произведения на изкуството да се раздвижат и да се завъртят в лудешки танц пред него; идолите му се кривяха, изобразените по картините лица запремигнаха. Всяка от тези фигури потръпна, заподскача, напусна мястото си тържествено или с лекота, грациозно или грубовато според нравите, характера и разположението си. Същински тайнствен шабат, не по-малко смайващ от чудесата, които вижда доктор Фауст на Брокен. Но тези оптически явления, породени от умората, от напрегнатото гледане и от прищевките на полумрака, не можеха да уплашат непознатия. Ужасите на живота бяха безсилни да смутят тая душа, привиквала към ужасите на смъртта. С насмешка и с известно съчувствие той дори поощряваше

странностите на този нравствен галванизъм, чиито чудеса, свързващи се в неговите последни мисли, още поддържаха усещането му, че съществува. Около него цареше такова дълбоко мълчание, че скоро той се отдаде на сладостни мечтания, в които образите постепенно потъмняваха, изменяйки като с магическа пръчка всички свои отсенки заедно с угасването на деня.

Небесното зарево замря и запали последен червен лъч, борейки се с нощта; той вдигна глава и видя един полуосветен скелет, чийто череп се поклати недоверчиво, сякаш за да му каже: „Мъртвците не те искат още!“ Прекарвайки ръка по челото си, за да прогони съня, младият човек почувствува отчетливо прохладна струя от някакво космат тяло, което докосна бузите му и го накара да потрепери. Стъклата звъннаха глухо и той си помисли, че може би някой прилеп го е дарил е тази студена милувка, подобна на задгробна тайна. При смътните отблясъци на залеза той успя да различи още за малко призраците, които го заобикаляха; после цялата тая мъртва природа беше погълната от мрака.

Нощта се спусна, а с нея дойде и смъртният час. След това изтече доста време, през което той престана да усеща земните неща било защото бе потънал в дълбок унес, било защото го обори дрямка, породена от умората и от множеството мисли, които разкъсваха сърцето му. Изведнъж му се стори, че го вика нечий страховит глас и той потрепери, сякаш палещ кошмар го бе захвърлил в глъбините на някаква бездна. Нещо го заслепи и той присви очи: бе видял в мрака червеникаво сияние, в средата на което стоеше дребничък старец и насочваше към него светлината на една лампа. Той бе дошъл безшумно и сега стоеше неподвижно и безмълвно.

Беше се появил като по чудо. И най-безстрашният човек, изненадан в съня си, би потреперил пред това лице, излязло сякаш от някой саркофаг. Необичайното младежко изражение, което оживяваше втренчените очи на този призрачен човек, убеди непознатия, че в него няма нищо свръхестествено; и все пак в мигновения преход от въображаемия към реалния живот той изпита философското съмнение, описано от Декарт, и неволно бе обладан от необяснимите видения, които са тъй загадъчни, че в самомнението си се опитваме да ги пренебрегнем, а безпомощната ни наука напусто се опитва да ги опознае.

Представете си един дребен, сух и слаб старец, облечен в черен кадифен халат, пристегнат през кръста с дебел копринен шнур. На главата му имаше малко кадифено, също така черно шапче, а от двете страни на лицето му се спускаха дълги кичури бяла коса, които сякаш пристягаха главата му и обрамчваха челото му. Халатът увиваше тялото като че ли в широк саван, виждаше се само тясното и бледо лице. Ако не беше костеливата ръка, подобна на бастун, увит в плат, която старецът беше протегнал, за да освети младия човек с лампата. Лицето му би изглеждало като закачено във въздуха. Сивата подстригана остра брада на това странно същество му придаваше сходство с онези юдейски лица, които служат за модели на художниците, когато искат да изобразят Мойсей.

Устните на този човек бяха толкова безцветни, толкова тънки, че трябваше човек силно да се съсредоточи, за да ги забележи върху белезникавото лице. Високото набръчкано чело, синкавите и вдлъбнати бузи, неумолимата твърдост на малките зелени очи, лишени от вежди и мигли, можеха да накарат непознатия да си помисли, че „Човекът, който тегли злато“ е слязъл пред него от картината на Герард Доу. Коварство на инквизитор личеше в мрежата от бръчки, която ставаше особено гъста около очите му и говореше за дълбоко познаване на живота.

Невъзможно беше да се измами този човек, който сякаш притежаваше дарбата да отгатва мислите, скрити и в най-потайните сърца. Знания за всички народи по земното кълбо, за техните нрави и мъдрост бяха събрани върху студеното му лице, както творбите от цял свят се трупаха в неговите прашни магазини. В чертите му прозираше проникателното спокойствие на вездесъщ Бог, горделивата мощ на човек, който всичко е виждал. Използвайки различни похвати, различни техники, някой художник би могъл да превърне това лице в прекрасен образ на Бог-Отец или в хилещата се маска на Мефистофел, защото на неговото чело беше отпечатана възвишена мощ, а на устата му зловеща насмешка. Превръщайки с огромната си власт в прах всички човешки мъки, този човек трябва да беше убил земните радости. Смъртникът потрепери, защото почувствува, че чудноватият старик се движи в пространства, чужди на света, където живееше съвсем сам, без никакви радости, защото беше изгубил своите илюзии, без грижи, защото не изпитваше вече наслада. Той стоеше прав,

неподвижен, непоклатим като звезда, обкръжена от светъл облак. Зелените му очи, изпълнени със спокойно лукавство, като че озаряваха нравствения свят, подобно лампата, която осветяваше тайнствения му кабинет. Това странно зрелище се разкри пред смаяния млад човек, когато той отвори очи, прогонил най-последно мислите за смъртта и причудливите образи, които го бяха завладели. Той бе зашеметен и за миг се поддаде на наивната вяра, с която децата слушат приказките на бавачките си, но тая заблуда се дължеше на мъглявите разсъждения, които помрачаваха живота и разсъдъка му, на раздразнените му до крайност нерви, на изпълнената с насилия драма, чиито сцени току-що му бяха доставили такава мъчителна наслада, сякаш бе погълнал опиум. И това видение му се беше явило в Париж на кея Волтер в XIX век в такова място и време, когато магията беше невъзможна. Попаднал в съседство с къщата, където беше издъхнал френският бог на неверието^[13], ученик на Гей-Люсак и на Араго, презираш, фокусническата на властниците, непознатият очевидно се подчиняваше само на обаятелната поезия, на която всички ние често се поддаваме, сякаш за да избягаме от безнадеждната истина, да подложим на изпитание могъществото на Бога. И тъй, той потръпна пред тая светлина, пред тоя старец, тъй като го обзе необяснимо предчувствие за някаква странна власт; но това вълнение беше подобно на вълнението, което всички ние сме изпитвали пред Наполеон или в присъствието на някой велик човек, на някой блестящ гений, целунат от славата.

— Господинът желае да види Исус Христос на Рафаело? — запита учтиво старецът, а ясният му и отчетлив глас отекна с метален звук.

И той постави лампата над една счупена колона, за да освети по-добре тъмната кутия. Когато чу светите имена на Исус Христос и Рафаело, младият човек трепна от любопитство, което търговецът явно бе предусетил, защото в същия миг натисна една пружина. Внезапно рамката от акажу се плъзна в жлеба, падна безшумно и пред възхитените очи на непознатия се откри платното. При вида на това безсмъртно творение той забрави чудесиите в магазина, блужденията на съня си, стана отново човек, увери се, че старецът е земно същество от плът и кръв, отново се върна в реалния свят. Благата нежност, тихата ведрост на Божественото лице веднага го грабнаха. Някакво

благоухание се разнесе от небесата и разся адските мъки, които го изгаряха до мозъка на костите. Главата на Спасителя сякаш излезе от мрака, загатнат с плътен черен фон; лъчист ореол сияеше около косите му, които разпръскваха светлина; от челото му, от плътта и чертите на лицето му бликаше неподправена правдивост. В алените му устни сякаш продължаваха да звучат думи, съдържащи живот, и зрителят неволно се вслушваше, за да чуе свещения отзвук на този глас, търсеше сред тишината пленителния им смисъл, долавяше ги в ромона на бъдещето и ги преоткриваше в поуките на миналото. Спокойната простота на тия възхитителни очи, носещи утеха на заблудените души, изразяваше всевечната мъдрост на евангелието. С една дума, католическата религия цяла се съдържаше в кротката и прекрасна усмивка, сякаш изричаща думите, в които се крие нейната същност: „Любете друг друга!“ Тази картина вдъхновяваше за молитва, учеше на опрощение, заглушаваше себелюбието, пробуждаше всички заспали добродетели. Облъхната от очарованието на музиката, тая творба на Рафаело ви потопяваше във властното обаяние на спомените и въздействието ѝ беше толкова силно, щото човек забравяше за художника. Светлината още повече усилваше впечатлението от тая прелест. От време на време главата като че ли се раздвижваше сред някаква мъгла.

— Това платно ми излезе златно — каза студено търговецът.

— Сега вече смърт! — извика младият човек, сепнат в мечтанието си, което го бе върнало към мисълта за гибелния му жребий и по неуловими пътища го бе отдалечило от неговата последна надежда.

— Аха-а, неслучайно се съмнявах в теб! — откликна старецът, като сграбчи китките на младия човек и ги стисна в едната си ръка сякаш в клещи.

Непознатият се усмихна тъжно пред това недоразумение и каза тихо:

— Не се страхувайте, господине, става дума за моя живот, а не за вашия... Защо да не си призная една невинна измама — продължи той и погледна неспокойния старец. — Докато чаках да дойде нощта, за да отида да се удавя, без да се вдигне шум, дойдох да погледам вашите богатства. Кой не би простил последното удоволствие на един учен и поет?

Търговецът слушаше недоверчиво своя мним клиент и изглежда с проницателен поглед мрачното му лице, докато той говореше. Скоро, успокоен от звука на този печален глас или забелязал може би в посърналите черти белега на оная злокобна участ, пред която бяха потреперели и играчите, той пусна ръцете му; но все пак продължаваше да не му вярва, което се дължеше на житейския опит, събиран близо ето години, ето защо протегна ръка към един сандък, уж да се облегне на него, а всъщност, за да вземе оттам една кама.

— Да не би да служите от три години като извънщатен в хазната, без да сте получили възнаграждение?

Непознатият не можа да удържи една усмивка и поклати отрицателно глава.

— Може би баща ви ви е упрекнал прекалено грубо, че сте се появили на света? Или пък сте се опозорили?

— Ако исках да се опозоря, щях да живея.

— Да не би да са ви освиркали в театър „Фюнамбюл“? Или пък е трябвало да съчинявате куплети, за да заплатите погребението на любовницата си? А може би жадувате за злато? Или искате да победите скуката? Изобщо каква заблуда ви тласка към смъртта?

— Не търсете повода в простите подбуди, които пораждат повечето самоубийства. За да се избавя от задължението да ви разкривам нечуваните страдания, които е трудно да се предадат с думи на човешкия език, ще ви кажа само, че съм изпаднал в най-дълбока, най-гнусна и най-унизителна нищета. А не искам — добави той с глас, чиято дива гордост противоречеше на предишните му думи — да прося помощ или утеха.

— А-ха!

Тези две срички, произнесени от стареца вместо отговора напомняха тракане на кречетало. После той добави:

— Без да ви принуждавам да ме молите, без да ви карам да се червите, без да ви предлагам нито френски сантими, нито левантински пари, нито сицилийски тарени, нито немски хелери, нито руски копейки, нито шотландски фартинги, нито една сестерция или обола от древния свят, нито една пиастра от Новия свят, без да ви предлагам нито злато, нито сребро, нито мед, нито банкноти, нито чекове, аз искам да ви направя по-богат, по-могъщ и по-влиятелен, от който и да било конституционен монарх.

Младият човек помисли, че старецът се е вдетинил и остана като вцепенен, без да знае какво да отговори.

— Обърнете се — каза търговецът, като вдигна изведнъж лампата и отправи светлината към стената срещу портрета — и погледнете тази ШАГРЕНОВА КОЖА — добави той.

Младият човек скочи от мястото си и удивено видя над стола, на който седеше, парче шагренова кожа, закачено на стената и не по-голямо от лисича кожа; но по някаква необяснима на пръв поглед причина тая кожа излъчваше сред дълбокия мрак, който цареше в магазина, сияние като малка комета. Младият човек недоверчиво се приближи до този своего рода талисман, който уж би могъл да го предпази от нещастие, и мислено се надсмя над него. Но въпреки това, обзет от напълно обяснимо любопитство, той се наведе, за да разгледа от всички страни кожата и скоро откри действителното обяснение за това странно излъчване. Черните бучици на шагреновата кожа бяха така грижливо излъскани и шлифовани, жилките така старателно изчистени и очертани, че грапавините на тази ориенталска кожа, също като зрънцата на гранат, образуваха мънички огнища, които ослепително отразяваха светлината. Той определи математически точно причината за това явление на стареца, който вместо отговор лукаво се усмихна. Тази усмивка на превъзходство наведе младия учен на мисълта, че е жертва на някакво шарлатанство. Не му се искаше да отнесе още една загадка в гроба и поради това с детинско нетърпение обърна кожата, за да узнае колкото може по-скоро тайните на тая нова играчка.

— Я — извика той, — това е отпечатъкът, който хората от Изтока наричат печат на Соломон.

— Значи, познахте го? — запита търговецът, който на два-три пъти изсумтя, с което изрази повече мисли, отколкото ако бе използвал най-красноречиви думи.

— Нима на света съществува толкова прост човек, че да повярва в тази химера? — извика младият човек, ядосан от този ням и изпълнен с горчива подигравка присмех на стареца. — Не знаете ли — добави той, — че източните суеверия почитат тайнствената форма и безсмислените знаци на това изображение и му приписват баснословна сила? Мисля, че при това положение няма за какво да ме укорявате, че съм наивен, защото по същия начин бих могъл да ви говоря за

сфинксовете и за грифоните, чието съществуване е оправдано само в митологията.

— Щом сте ориенталист — поде отново старецът, — защо не прочетете това изречение?

Той приближи лампата до талисмана, който младият човек държеше наопаки, и му показва знаци, които бяха тъй вдълбани в зърнестата тъкан на тази чудесна кожа, сякаш самото животно, на което бе принадлежала, бе ги очертало.

— Признавам — каза непознатият млад човек, — че не мога да разбера по какъв начин са врязали толкова дълбоко тези букви върху кожата на диво магаре.

И той се обърна живо към масите, отрупани с най-различни чудеса, а очите му затърсиха нещо.

— Какво искате? — запита старецът.

— Някакъв нож, за да разрежа кожата и да видя дали тези букви са отпечатани, или са издълбани.

Старецът подаде своята кама на непознатия, който я взе и се опита да разреже кожата там, където бяха думите; но веднага щом олющи един тънък пласт, буквите отново се появиха толкова ясни и толкова подобни на онези, които бяха отпечатани на повърхността, щото за миг той помисли, че въобще не я е срязал.

— Левантинските майстори притежават тайни, известни само на тях — каза той, като гледаше с известно безпокойство източното изречение.

— Да — каза старецът, — по-добре е всичко да се приписва на хората, отколкото на Бог.

Тайнствените думи бяха разположени по следния начин:

لو ملكتنی ملک کل
 ولكن یمکن ملکی
 و اراد الله هكذا
 اطلب وستنال مطالبک
 ولكن قس مطالبک علی عمرک
 وهي هاهنا
 فکل مرانک ستنزل ايامک
 اترید فی
 الله مجیبک
 آمین

Това на френски означаваше:

Ако ме притежаваш, ти ще притежаваш всичко.
 Но твоят живот ще ми принадлежи. Така е
 угодно богу. Пожелай, и твоите желания
 ще бъдат изпълнени. Но съобразявай
 желанията си с живота си. Той е
 тук. При всяко желание аз ще
 намалявам както твоите
 дни. Желаш ли ме?
 Вземи ме. Бог ще
 те задоволи.
 Да бъде!

— А, вие владееете доста добре санскритския — каза старецът, — да не би да сте пътували из Персия или из Бенгалия?

— Не, господине — отговори младият човек, като опипваше любопитно тази кожа със символично значение, която не се поддаваше на огъване също като метален лист.

Старият антиквар постави лампата на колоната, откъдето я беше взел, и хвърли към младия човек поглед, изпълнен с хладна ирония, с който сякаш искаше да каже: „Вече не му се мре.“

— Дали е шега? Или е загадка? — запита непознатият.

Старецът поклати глава и отговори сериозно:

— Не бих могъл да ви отговоря. Предлагам страшната сила, която притежава този талисман, на хора много по-дееспособни, отколкото ми изглеждате вие; но макар да се усмихваха при мисълта, че той би могъл да повлияе върху бъднините им, никой не се осмели да сключи съдбоносния договор с тази предлагаща услугите си непозната мощ. Размислих като тях, усъмних се, въздържах се и...

— И дори не сте опитали? — прекъсна го младият човек.

— Да опитам — отвърна старецът, — ако сте застанали върху колоната на площад Вандом, бихте ли се опитали да скочите оттам? Може ли да се спре течението на живота? Може ли човек да подели смъртта? Преди да влезете в този кабинет, вие бяхте решили да се самоубиете; но изведнъж една тайна ви заинтригува и ви отклони от смъртта. Вие сте дете! Нима всеки ваш ден не ви предлага по една загадка, много по-интересна от тази тук? Послушайте ме. Аз съм видял покварения двор на регента^[14] и като вас тогава бях изпаднал в нищета; просех милостиня, но все пак достигнах до възрастта сто и две години и станах милионер: нещастieto ми дари богатство, невежеството ме просвети. Сега накратко ще ви разкрия великата тайна на човешкия живот. Човек се изтощава от две инстинктивно извършвани дейности, които пресушават изворите на неговото съществуване. Два глагола изразяват всичките форми, които приемат тези две причини за смъртта: ИСКАМ и МОГА. Между тези две понятия на човешката дейност има и друга една формула, до която се домогват мъдреците, и на нея аз дължа щастieto и многолетieto си. *Искам* ни изпепелява, *мога* ни унищожават, но само ЗНАЯ осигурява на нашия слаб организъм дълговечен покой. И тъй, желанието, искането загина в мен, убито от мисълта; движението, моженето се сведе до нормалното действие на моите органи. С една дума, аз заложих живота си не в сърцето, което може да бъде разбито, не в чувствата, които се притъпяват, а в мозъка, който не се изхабява и надживява всичко. Никакво излишество не е докосвало нито душата ми; нито тялото ми. А всъщност аз видях целия свят. Кракът ми стъпи по най-високите

планини на Азия и Америка, изучих всички човешки езици, живях при всякакви владичества. Заех парите си на един китаец, като взех за заложник баща му, спях под палатката на арабин, доверявайки се само на думата му, подписах договори във всички европейски столици и без страх оставих златото си във вигвама на диваците; с една дума, сдобих се с всичко, защото съумях всичко да пренебрегна. Моето единствено честолюбиво желание беше да видя. А да видя, не значи ли да знай!... О! Млади човече, нима знанието не е интуитивна наслада? Нима не е това единственият начин да откриеш съдържанието на факта и да доловиш същността му? Какво остава от едно материално притежание? Само идеята. Размислете колко хубав трябва да е животът за човек, който запечатва в съзнанието си всичко съществуващо, който носи в душата си изворите на щастието и извлича от тях хиляди висши удоволствия, като ги очиства от земните мръсотии. Мисълта е ключът към всички съкровища, тя ни дарява с радостите на скъперника, без да ни обременява с неговите грижи. И аз се реех над света, щастие бяха за мен само духовните наслади. Моите излишества се изразяваха в съзерцание на моретата, на народите, на горите и планините! Видях всичко, и то спокойно, без да се уморявам; никога нищо не пожелах, изчаках. Разхождах се из света, сякаш бе градина на моето жилище. Тъй наречените от хората тъги, любов, амбиции, злощастия, огорчения са за мен само представи, които ми навяват мечтания; вместо да ги изпитвам, аз ги изразявам, тълкувам ги; вместо да ги оставя да унищожат моя живот, аз ги преувеличавам и разгръщам; те ме забавляват, като че ли са романи, които чета с вътрешния си взор. Понеже никога не съм се уморявал, и сега се радвам на крепко здраве. Душата ми е наследила цялата неизразходвана от мен сила, изобилието на мисли в главата ми е по-голямо от изобилието и моите магазини. Тук — и той се чукна по челото, — тук са истинските милиони. Аз прекарвам прекрасни дни, като обръщам помъдрелия си поглед в миналото; възкресявам тези държави, градове, изгледи от океана, прекрасни образи от историята. Аз имам въображаем сарай, където притежавам всички жени, без да съм ги обладал. Често си припомням отново вашите войни и революции и ги преценявам. О, как бих могъл да предпочета трескавото мимолетно възхищение пред някоя повече или по-малко розова плът, пред повече или по-малко пищни форми; как бих могъл да предпочета разрухата на вашите

несбъднати желания пред върховната способност да възсъздавам в себе си вселената, пред огромното удоволствие да се движа, без да бъда обвързан с времето, стеснен от пространството, пред радостта да обгърна всичко, да видя всичко, да се надвеса над края на света, да се обърна към чужди светове, да чуя Божия глас. Тук — извика той гръмовно, като показва шагреновата кожа — са сбрани *мога* и *искам*. Тук са вашите социални разбирания, вашите прекомерно големи желания, вашата необузданост, вашите радости, които убиват, вашите скърби, които ви заставят да живеете; защото може болката да е преувеличено удоволствие. Кой ще определи мига, когато сладострастието се превръща в болка, а болката все още е изпълнена със сладострастие? Нима най-светлите лъчи на духовния свят не гаят погледа и нима най-мекият здрач на физическия свят не го наранява винаги? Мъдростта не е ли родена от знанието? И какво е безумието, ако не необуздани *искам* и *мога*?

— Е добре, аз искам да живея необуздано — каза непознатият и сграбчи шагреновата кожа.

— Млади човече, пазете се! — мигновено възкликна старецът.

— Аз бях посветил живота си на науката и на мисълта; но те не успяха дори да ме изхранят — каза непознатият. — Не искам да бъда излъган нито от вашата сведенборговска^[15] проповед, господине, нито от вашия източен амулет, нито от милосърдните ви усилия да ме задържите на този свят, в който от сега нататък ми е невъзможно да съществувам... Я да видим — добави той, като стисна трескаво в ръката си талисмана и се вгледа в стареца, — искам разкошен царски пир, вакханалия, достойна за века, за който твърдят, че е достигнал всичко! Нека мои сътрапезници бъдат млади, остроумни хора без предразсъдъци, весели до безумие! Нека се леят все по-тръпчиви и по-пенливи вина и да не можем да изтрезнеем цели три дни! Нека пламенни жени да красят тази нощ! Нека развихрилият се разгул с грохот да ни понесе на своята колесница с четири коня отвъд пределите на света и да ни захвърли на непознати брегове! Нека душите се възвисят до небесата, нека потънат в калта, не знаей дали това ги възвеличава, или ги принизява, то ми е безразлично! Да, заповядвам на тази злокобна власт да ми изсипе всичките радости заедно. Искам да обгърна небесните и земни наслади в последен порив и да умра. Затова си пожелавам пиене, антични пирове, песни,

способни да разбудят мъртъвците, шумни, безкрайни прегръдки, които да закънтят над Париж като пукот от пожар, да събудят съпрузите и да им вдъхнат буйни страсти, да ги подмладят всички, дори седемдесетгодишните!

Старчето избухна в силен смях, който отекна в ушите на младия безумец като пъклен грохот и го смути дотолкова, че той замлъкна.

— Да не си въобразявате — каза антикварят, — че подовете ми ще се отворят изведнъж и от тях ще израснат богато наредени трапези и гуляйджийи от оня свят? Не, не, луда главо. Вие заключихте договор, това е всичко. Сега желанията ви ще бъдат ревностно изпълнявани, но с цената на вашия живот. Кръгът на вашите дни, очертан от тази кожа, ще се свива според големината и броя на желанията ви, от най-незначителното до най-безмерното. Браминът, на когото дължа този талисман, ми обясни на времето, че между съдбата и желанието на притежателя се установява тайнствена връзка. Вашето първо желание е твърде жалко, бих могъл да го изпълня; но предпочитам за това да се погрижат събитията на вашето ново съществуване. Нали и без това искахте да умрете? Е добре, самоубийството ви просто е отсрочено.

Изненадан и почти разгневен от шегите на тоя странен старец, чиито отчасти човеколюбиви намерения му се сториха съвсем очевидни, при тая последна подигравка непознатият възкликна:

— Ще видим, господине, дали съдбата ми ще се промени, докато прекося кея. Но ако вие не се надсмивате над един нещастник, то, за да си отмъстя за вашата съдбоносна услуга, искам да се влюбите в танцърка! Тогава ще вкусите насладата от разврата и може би ще разпилеете всичките си богатства, които така философски сте трупали.

Той излезе, без да чуе тежката въздишка на стареца, прекоси залите и слезе по стълбите на тая къща, последван от пълния младеж, който напразно се опитваше да му свети; тичаше с бързината на крадец, заловен на местопрестъплението. Заслепен от някакво безумие, той дори не забеляза колко невероятно разтеглива стана шагреновата кожа, която се сдипли като мека ръкавица в бясно стиснатите му пръсти и лесно се побра в джоба на фрака, където я напъха, без да обърне внимание. Изскочи от магазина на улицата и веднага се сблъска с трима млади хора, които вървяха подръка.

— Говедо!

— Глупак!

Такива бяха изисканите възклицания, които си размениха.

— Я! Това бил Рафаел!

— Чудесно. Търсехме те.

— Как! Вие ли сте?

Тези приятелски думи последваха ругатните, когато светлината на един фенер, полюляван от вятъра, падна върху лицата на изненаданите млади хора.

— Скъпи приятелю — каза младият човек, когото Рафаел едва не бе съборил. — Тръгваш с нас.

— А къде отиваме?

— Ти ела, пък аз ще ти разкажа по пътя.

Приятелите заобиколиха Рафаел и, ще не ще, той бе повлечен от веселата компания към Пон де-з-Ар.

— Драги мой — продължи събеседникът му, — търсим те от цяла седмица. В твоя почтен хотел „Сен-Кантен“, пред който, между скоби казано, виси същата фирма с черни и червени букви, както по времето на Жан-Жак Русо, твоята Леонард ни каза, че си заминал в провинцията. При това ние никак не приличаме на хора, свързани с пари, разни съдебни пристави, кредитори, търговски агенти и прочие. Но както и да е! Растиняк те видял вчера в Италианската опера, това ни насърчи и се заинатихме да те разберем дали си кацнал на някое дърво по Шанз-Елизе, дали си отишъл да спиш за две су в някои от тия богоугодни приюти, където просяците спят облежани на опънати въжета; или пък ти е провървяло и си се разположил в нечий будоар. Не те открихме никъде, нито в списъците на затвора „Сент-Пелажи“, нито сред задържаните в „Ла Форс“! Претършувахме усърдно министерствата, операта, манастирите, кафенетата, библиотеките, участъците, редакциите, ресторантите, фойетата на театрите, с една дума, всички добри и лоши места в Париж и оплакахме загубата на човек, надарен с качества, които биха могли да го закарат както в двора, така и в затвора. Вече бяхме намислили да те произведем светец, герой на Юлската революция! И, честна дума, мъчно ни беше за теб.

В този момент Рафаел и приятелите му минаваха по Пон де-з-Ар и без да ги слуша, той се взираше в ревящите води на Сена, където се отразяваха парижките светлини. Над тази река, където до преди малко

бе готов да се хвърли, се сбъдваха предсказанията на стареца, часът на неговата смърт беше отсрочен по волята на съдбата.

— На нас наистина ни беше мъчно за теб — продължаваше да говори приятелят на Рафаел. — Включихме те в една работа, понеже имаш качествата на способен човек, тоест можеш да не се съобразяваш с нищо. Фокусът с изчезването на конституционното орехче под кралската чаша днес, драги мой, се извършва с по-голяма значителност от всякога. Безобразната монархия, свалена от героизма на народа, беше като разпасана жена, с която можеш да се веселиш и да пируваш; но родината е като свадлива и добродетелна съпруга; щем не щем, трябва да приемем нейните принудителни ласки. Както знаеш, властта премина от Тюйлери в ръцете на журналистите, а бюджетът се премести от предградието Сен-Жермен в Шосе-д'Антен^[16]. Но ето какво не знаеш може би. Правителството, тоест банкерската и адвокатска аристокрация, които обработват днес родината ни, както свещениците някога обработваха монархията, счетоха на необходимо да забъркат милия френски народ с нови думи и стари идеи по образец на философите от всички школи и на властниците от всички времена. С други думи, трябва да се утвърди общонационално единно мнение, да се докаже, че за нас ще е по-добре, ако платим милиард, двеста милиона и трийсет и три сантима на отечеството в лицето на Господа еди-кои си, отколкото ако платим милиард сто милиона и девет сантима на един крал, който, вместо да казва „ние“, казва „аз“. Ето защо бе основан вестник, който има на разположение двеста-триста хиляди франка, за да създаде опозиция и да задоволи недоволните, без да вреди на народното правителство на краля-гражданин^[17]. И тъй като ние се надсмиваме над свободата, над деспотизма, над религията, а и над неверието, за нас отечеството е столица, където се разменят и се продават на парче идеи, където всеки ден има вкусни вечери и многобройни спектакли, където гъмжат разпуснати леки жени, където гуляите свършват чак на другия ден и любовта се наема като файтон; Париж ще бъде винаги най-прекрасното от всички отечества! Отечество на радостта, на свободата, на остроумието, на хубавите жени и пропадналите хора, на прекрасното вино, отечество, където няма да усещаме тоягата на властта, тъй като ние ще бъдем зад тези, които я държат... Ние, истинските привърженици на бога Мефистофел, приели да пребоядисаме общественото мнение, да

преоблечем актьорите, да обковем с нови дъски правителствената барака, да дадем лекарства на доктринерите, да изпечем наново старите републиканци, да лъснем пак бонапартистите, да изхраним центъра, но при условие, че ни бъде позволено да осмиваме *in petto*^[18] кралете и народите, да променяме мнението си от сутринта до вечерта, да живеем весело като Панюрж или *more orientali*^[19] излегнати на меки възглавници. Ние решихме да ти поверим юздите на тази империя на игрословиците и шегите; така че сега те водим на вечерята, организирана от основателя на въпросния вестник, един бивш банкер, който не знае какво да прави със златото си и е решил да го размени срещу духовни ценности. Там ще бъдеш приет като брат, ние ще те провъзгласим за крал на бунтарските духове, които не се боят от нищо и прозорливо отгатват намеренията на Австрия, Англия и Русия, преди Русия, Англия и Австрия да имат каквито и да било намерения. Да, ние ще те направим върховен повелител на тези мъдри сили, които предоставят на света разните му там мирабовци, талейрановци, питовци, метерниховци, на всичките тези ловки криспенцовци, които си играят със съдбите на империите, както простосмъртните си играят на домино за чашка киршенвасер. Ние казахме, че си най-безстрашният борец, който някога е заставал в ръкопашен бой с разгула, това изумително чудовище, с което си премерват силите всички смели умове; казахме дори, че той още не те е победил. Надявам се, че ще оправдаеш похвалите ни. Тайфер, нашият Амфитрион, ни обеща да надмине жалките сатурналии на нашите дребни съвременни лукулусовци^[20]. Той е достатъчно богат, за да придава величие на дреболиите, изящество и очарование на порока... Чуваш ли, Рафаел? — запита говорещият, като прекъсна речта си.

— Да — отговори младият човек, изненадан не толкова от изпълнението на своите желания, колкото от естествения развой на събитията.

Той не можеше да повярва в някаква магическа сила, но беше изненадан от случайностите на човешката съдба.

— Ти казваш „да“, като че ли мислиш за смъртта на дядо си — подхвърли един от приятелите му.

— Ах — възкликна Рафаел с наивен вид, който разсмя всичките тези писачи, надеждата на млада Франция, — мислех си, приятели мои, че сме на път да станем мошеници от класа! Досега само

богохулствувахме пред пълните чаши, обсъждахме живота сред пиянство и преценявахме хората и събитията, смилайки храната си. Невинни на дело, ние бяхме дръзки на думи; но жигосани сега с горещото желязо на политиката, ще влезем във великата каторга и ще загубим илюзиите си. Когато човек вярва само в дявола, позволено му е да съжالياва за рая на младостта, за времето на невинността, когато набожно отваряхме уста пред добрия свещеник, за да поемем светата плът на нашия спасител Исус Христос. Ах, мои скъпи приятели, първите грехове ни доставяха такова удоволствие, защото тогава ние все още имахме съвест и това ги красеше, придаваше им остър, сладостен аромат; докато сега...

— О — подхвана отново първият събеседник, — сега ни остава...

— Какво? — запита друг.

— Престъплението...

— Тази дума е висока като бесилка и дълбока като Сена — каза Рафаел.

— О, ти не ме разбра... Говоря за политическите престъпления... От сутринта завиждам само на съзаклятниците. Не знам дали тази приумица ще трае до утре; но тая вечер безцветният живот на нашата цивилизация, еднообразен като железопътна релса, изпълва сърцето ми с отвращение! Страстно ме вълнуват нашето поражение при Москва, тревогите на Червения корсар^[21] и съдбата на контрабандистите. Понеже във Франция няма вече монаси от ордена на свети Бруно^[22], нужен ми е поне някакъв Ботани-Бей^[23], едно такова място, за малки байроновци, смачкали живота си като салфетка след вечеря, на които сега им остава само да запалят пожар в страната си, да се застрелят, да заговорничат срещу републиката или да се молят за война...

— Емил — каза с жар другият приятел на Рафаел, — честна мъжка дума, ако не беше Юлската революция, аз щях да стана свещеник и щях да отида да живея като дивак някъде из горите, и...

— И щеше всеки ден да си четеш молитвеника?

— Да.

— Въобразяваш си.

— Нали четем вестници!

— И това ми било журналист! Само по-тихо, защото сме заобиколени от абонати. Журнализмът е религията на съвременното общество, при това много усъвършенствувана.

— Как така?

— Ами нито жреците, нито народът са длъжни да вярват...

Продължавайки да беседват така като добри младежи, които дълго са изучавали „De viris illustribus“^[24], те достигнаха до една сграда на улица Жубер.

Емил беше журналист — безделник, спечелил си повече слава, отколкото някои, които са постигнали успехите си с труд. Смел, критичен, буен и язвителен, той притежаваше всички качества, които можеха да породят недостатъците му. Искрен и веселяк, той можеше да каже в лицето на приятеля си хиляди епиграми и да го защитава смело и честно в негово отсъствие. Подиграваше се с всичко, дори със своето бъдеще. Вечно безпаричен, както всички надарени хора, той можеше да изпадне в неопишуема леност, а после изведнъж подхвърляше една дума, която струваше колкото цяла книга, пред хора, които в цяла книга не можеха да кажат една сваятна дума. Щедър на обещания, които никога не изпълняваше, той спеше на меката възглавница, която си беше създал от успеха и славата, и преспокойно можеше да се събуди на старини в някоя обществена болница. Макар и готов да се изкачи заради приятелите си на ешафода, макар да се перчеше със своя цинизъм и да притежаваше детинско простодушие, той работеше само според прищевките си или по необходимост.

— Май ще си отмъкнем, както казва метр Алкофрибас^[25], „тлъсто парче“ от славния пир — обърна се той към Рафаел, като му посочи сандъците с цветя, които изпълваха с ухание и зеленина стълбището.

— Обичам добре отоплени и постлани с богати килими преддверия — отговори Рафаел. — Във Франция тези места рядко са тъй разкошни. Тук чувствавам, че просто се възраждам.

— А там горе ще пием и ще се повеселим още един път, мой мили Рафаел. Аха! — продължи той. — Надявам се, че ще излезем победители и ще стъпим на шията на всички тук.

И той влезе в блестяща, украсена в позлата зала, посочвайки с подигравателен жест събраните гуляйджии, а към новодошлите се обърнаха най-забележителните представители на парижката младеж.

За едного от тях говореха като за нов талант и още първата му картина го бе издигнала до славата на имперските живописци. Друг бе се проявил внезапно вчера със свежата си, литературски небрежна книга, която откриваше нови пътища пред съвременните течения. По-нататък ваятел, чието сурово лице издаваше неукротим гений, разговаряше с един от тия студени присмехулници, който според случая ту отричаше нечий предимства, ту ги откриваше навсякъде. Тук беше един от най-остроумните наши карикатуристи с лукав поглед и хаплив език, който ловеше епиграмите, за да ги онагледя с острия си молив. На друго място разговаряха млад и дързък писател, който с недостижима за другите лекота прецеждаше дълбоките подбуди на всяка политическа мисъл и на шега разкриваше основната идея на плодовитите писатели, поет, чиито стихове биха надраснали всички днешни творби, ако талантът му се равняваше на неговата омраза. Двамата се опитваха да прикрият истината и да не лъжат, като си разменяха ласкателни любезности. Известен музикант утешаваше с насмешлив глас в си бемол млад политик, който неотдавна бе изгубил мястото си, без да си навреди особено. Начеващи писатели без стил беседваха с начеващи писатели без идеи, най-добрите поети между прозаиците беседваха с най-добрите прозаисти сред поетите. При вида на тези злополучни създания един беден сенсимонист, който наивно вярваше в своето учение, милосърдно се опитваше да ги събере, тъй като вероятно копнееше да ги посвети в тайнствата на своя орден.

Най-сетне там бяха двама-трима учени, поканени, за да наситят разговора с азот, и няколко водевилисти, готови във всеки миг да пръснат в него недълговечни искрици, които също като блясъка на диаманта нито топят, нито светят. Неколцина любители на парадоксите, присмивайки се под мустак на хората, които споделяха техните възторзи и присъди, водеха усърдно своята двойствена политика, с която съзаклятничеха срещу всички системи, без да служат на никоя. Тук беше и *критикарят*, който не се учудва на нищо, секне се посред някоя каватина в Италианската опера, вика „браво“ преди всички, възразява на онези, които го предварват с мненията си, и повтаря остротите на другите, като ги представя за свои.

Между всичките тези гуляйджийи петима имаха бъдеще, десетина щяха да добият пожизнена слава, а колкото се отнася до другите, те можеха като всички посредствени хора да си казват прословутата лъжа

на Луи XVIII: „Единство и забрава“. Амфитрионът се суетеше със загрижената приветливост на човек, който е похарчил две хиляди екю. От време на време нетърпеливо поглеждаше към вратата на салона, подканвайки с очи някой задържал се там гост. Внезапно се появи пълен човечец, посрещнат с хвалебствен шепот, това беше нотариусът, който същата сутрин бе узаконил създаването на новия вестник. Един лакей в черно отвори вратите на широка трапезария, където всички незабавно се разположиха край огромната маса. Преди да напусне салоните, Рафаел ги огледа за последен път. Желанията му напълно се бяха осъществили. Стаите бяха облицовани в коприна и злато. Разкошните канделабри бяха отрупани с безбройни свещи, които хвърляха отблясъци по позлатените корнизи, по изящните бронзови гравюри и по пишно обагрените мебели. Редки цветя, изящно подредени в изплетени от бамбук кошнички, разпръскваха сладки ухания. От всичко, чак до драпериите, лъхаше неподправена изисканост; най-сетне навсякъде витаеше своеобразна поетична прелест, която въздействуваше силно върху въображението на човека, лишен от пари.

— Сто хиляди ливри рента са чудесен коментар към Катехизиса и ще ни помогнат да приложим *нравствеността си на дело* — въздъхна той. — Ах, добродетелта не бива да ходи пеш. За мен порочни са мансардата, охлузеният фрак, сивата шапка през зимата и дълговете към портиера... Ах, аз искам да живея сред този разкош една година, половин година, пък после нека умра! Така поне ще зная, че съм ползувал, изчерпал и погълнал всеки миг от живота!

— О — каза Емил, който го слушаше, — ти вземаш колата на борсовия агент за щастие. Лъжеш се, богатството скоро ще ти дотегне и ще разбереш, че то те лишава от възможността да надраснеш другите хора. Нима човекът на изкуството би се колебал между бедността на богатите и богатството на бедните? Нима ние не сме свикнали винаги да се борим? Я по-добре пригответи стомаха си и погледни! — И той тържествено посочи величествената, трижди божествена и разведряваща трапезария на този благословен капиталист. — Наистина този човек е трупал парите си само за нас. Нима той не е нещо като сюнгер, пропуснат от естествоизпитателите в раздела на полипите и който трябва да бъде внимателно изстискван, преди да го засмучат наследниците? Не виждаш ли колко изискани са барелефите по

стените? А колко разкошни са полилеите и картините! Ако трябва да се вярва на завистниците и на тия, които търсят скритите пружини на битието, този човек е убил по време на революцията един немец и още един-двама души, между които дори и най-добрия си приятел заедно с майка му. Могат ли според теб да се родят такива престъпления под посребрените коси на този тъй почитан от всички Тайфер? Той има вид на много добър човек. Виж как лъщят сребърните прибори — нима всяка искрица от техния блясък му е струвала удар с нож?... Ами, все едно човек да вярва в Мохамед. Ако тълпата говореше истината, би излязло, че поне тридесет души, сърцати и способни хора, са готови да ръфат вътрешностите, да изпият кръвта на роднините си... А ние двамата, чистосърдечни и възторжени млади хора, трябва да бъдем изкарани за съучастници! Искане ми се да попитам нашия капиталист честен човек ли е...

— Не сега! — възкликна Рафаел. — Чак като се напие; поне ще сме се навечеряли.

Двамата приятели седнаха на масата, смеейки се. Отначало всички гуляйджийи с безмълвни и възхитени очи приветствуваха разкошния вид на тази дълга маса, бяла като току-що натрупан пресен сняг, върху която симетрично се издигаха прибори и купчинки от малки златисти хлебчета. Кристалите искряха като звезди с всички цветове на дъгата, огнените отражения на свещите се кръстосваха в пространството, ястията, наредени под сребърни похлупаци, разпалваха апетита и любопитството. Почти никой не говореше. Съседите се споглеждаха. Наляха мадейра. След това поднесоха бляскавото първо предястие, което би било достойно за покойния Камбасарес и което Бриа-Саварен^[26] с радост би възпял. Бордото и бургундското, бели и червени вина се лееха с кралска щедрост. Тази първа част от пиршеството напомняше във всяко отношение експозицията на класическа трагедия.

Второто действие стана донякъде многословно. Всички сътрапезници бяха порядъчно пийнали, смесвайки вината по свой вкус, така че, когато отнесоха останките от великолепното ястие, вече бяха се разпалили бурни спорове; бледите чела поруменияха, много носове се зачервиха, лицата пламнаха, очите блестяха. В зората на това пиянство разговорите не преминаваха границите на приличието; но малко по малко от всички уста започнаха да се сипят насмешки и

остроти; после злословието издигна тихо малката си змийска главичка и заговори с писклив глас; тук-там някоя лукава душа се вслушваше внимателно и възнамеряваше да не замъглява разсъдъка си.

При второто блюдо умовете още повече се разгорещиха. Всеки ядеше и говореше, говореше и ядеше, пиеше, без да подбира изобилните напитки, тъй сладки и уханни; примерът се оказа заразителен. Тайфер пожела да развесели гостите си и нареди да поднесат ронски вина, парливо токайско, отлежало, замайващо главата русийонско. Разюздани като коне от пощенска кола след почивка, пришпорени от огнените стрелички на дългоочакваното, но предоставено им в изобилие шампанско, тия мъже оставиха съзнанието си да се впусне в разсъждения, които никой не изслушваше, заеха се да разказват истории, които никого не занимаваха, задаваха по сто пъти въпроси, които оставаха без отговор. Всичко бе заглушено от гръмкия глас на оргията, съставен от стотици неясни шумове, които нарастваха като кресчендите на Росини. После започнаха лукавите тостове, самохвалствата, дързостите. Всички се стремяха не да докажат умствените си възможности, а да надхвърлят вместимостта на бъчонките, бъчвите, линовете. Сякаш хората имаха по два гласа. Настъпи миг, когато господарите започнаха да говорят едновременно, а слугите се усмихваха. Но този хаос от думи, в който сред крясъци, временни преценки, върховни решения и нелепости се сблъскваха парадокси със съмнителен блясък и гротескно предрешени истини, както по време на битка се срещат гюлета, куршуми и картеч, навярно би предизвикал интерес у някой философ със странните разсъждения или би изненадал някой политик с обсъжданите невероятни системи на обществено устройство. Това бе едновременно книга и картина.

Философии, религии, нравствени понятия, които се менят с различните географски ширини, правителства, с една дума, всички велики действия на човешкия разум попаднаха под коса, дълга почти колкото косата на времето, и вероятно би ви било трудно да прецените дали тя се намира в ръцете на опиянена Мъдрост, или в ръцете на помъдряло, придобило разсъдливост Опиянение. Сякаш понесени от някаква буря, тези съзнания желяеха подобно разбуненото срещу скалите море да разклатят устоите на законите, между които плуват по своя път цивилизациите, да се подчинят неволно по тоя начин на

Божията воля, която оставя в природата и доброто, и злото, като запазва единствено за себе си тайната на вечната им борба. Този яростен и смехотворен спор се превърна в своего рода шабат на разсъдъците. Между тъжните шеги, изречени от тези деца на революцията по повод раждането на един вестник, и разговорите на веселите пияници след раждането на Гаргантюа зееше огромната пропаст, която разделя XIX век от XVI век. Ако XVI век подготвяше със смях една разруха, нашият век се смее сред развалините.

— Как се казва онзи млад човек, дето е застанал там? — попита нотариусът, посочвайки Рафаел. — Стори ми се, че го нарекоха Валантен.

— Какво искате да кажете с вашето нищожно „Валантен“? — извика със смях Емил. — Рафаел дьо Валантен, ако нямате нищо против! Нашият герб е златен орел със сребърна корона, с червени нокти и клюн на черно поле и с прекрасния девиз: „Non cecidit animus!“^[27] Ние не сме намерено дете, а потомък на император Валент, родоначалник на Валентинския род, основател на испанския град Валенсия и на френския Валанс, законен наследник на Източната империя. Оставили сме Махмуд да царува в Константинопол само защото сме добросърдечни и защото не ни достигат пари и войници.

Със своята вилица Емил очерта във въздуха над главата на Рафаел корона. Нотариусът се замисли за миг и отново отпи от чашата си, след като поясни с един изразителен жест, че навярно ще му е невъзможно да причисли към своята клиентела градовете Валанс, Валенсия и Константинопол, Махмуд, император Валент и Валентинския род.

— Нима разрушението на онези мравуняци, наречени Вавилон, Тир, Картаген и Венеция, които неизменно биват стъпквани от краката на някой минаващ великан, не са предупреждение към човека, отправено от някоя насмешлива сила? — каза Клод Виньон, който беше роб в известен смисъл, тъй като му плащаха по десет су на ред, за да се прави на Босюе.

— Мойсей, Сула, Луи XI, Ришельо, Робеспьер и Наполеон са може би един и същи човек, който се появява отново и отново сред различните цивилизации като комета в небето! — отвърна някакъв баланшист^[28].

— Защо да се задълбаваме в провидението — рече производителят на балади Каналис.

— Хайде, сега пък провидение! — възкликна критикарят, като го прекъсна. — Не знам на света да има по-разтегливо понятие.

— Но, господине, Луи XIV е погубил повече хора, за да изкопае водопроводите на мадам дьо Ментьонон, отколкото Конвентът при справедливото разпределение на данъците, когато е трябвало да се създадат единни закони, да се проведе национализация и да се разпределят поравно наследствата — твърдеше Масол, млад човек, който бе станал републиканец, тъй като нямаше благородна частичка пред името си.

— Господине — отвърна му като добър стопанин Моро от Оаза, — вие смятате кръвта за вино, дали този път ще оставите главите на хората по раменете им?

— Защо, господине? Нима принципите на общественото устройство не си струват някои жертви?

— Ей, Биксиу! Онзи там републиканец твърди, че главата на тоя собственик щяла да бъде жертва! — каза един младеж на своя съсед.

— Хората и събитията не представляват нищо — продължаваше да развива своята теория републиканецът, като хълцаше непрекъснато. — В политиката и във философията има само принципи и идеи.

— Какъв ужас! Няма ли да ви е мъчно да избиете приятелите си заради някаква условност?...

— Вижте, господине, престъпник е именно човекът, които страда от угризения на съвестта, тъй като си е създал някаква представа за добродетелта; а Петър Велики и херцог Алба са създали системи, Монбар^[29] — организация.

— А не може ли обществото да мине без вашите системи и организации? — попита Каналис.

— О, разбира се — възкликна републиканецът.

— Уф! Повръща ми се от вашата глупава република! Човек не може да си разреже спокойно някое петле, без да намери вътре аграрния закон.

— Имаш чудесни принципи, мое малко Брутче, пълнено с гъби! Само че приличаш на прислужника ми: този симпатията до такава степен е обзет от манията за чистота, че ако го оставя да четка дрехите ми, колкото си иска, ще трябва да ходя гол.

— Вие сте простаци! Искате да пречистите нацията с клечки за зъби — отвърна привърженикът на републиката. — Според вас правосъдието е по-опасно от престъпниците.

— Хм, хм! — каза адвокатът Дерош.

— Ама че са досадни с тяхната политика! — рече нотариусът Кардо. — Поне затворете вратата. Няма такава наука, няма такава добродетел, която да струва дори капка кръв. Ако речем да проверим общото материално състояние на истината, сигурно ще се окаже, че е фалирала.

— О, сигурно щеше да ни струва много по-малко, ако се забавлявахме сред злини, вместо да се караме в името на доброто. Изобщо аз бих сменил всички речи, произнасяни на трибуни от четирийсет години насам, за една пъстърва, за някоя приказка на Перо или за някоя скица на Шарле^[30].

— Вие сте напълно прав!... Бихте ли ми подали аспержите... В крайна сметка свободата поражда анархия, анархията води до деспотизъм, а деспотизмът ни връща към свободата. Хиляди хора са загинали, без да извоюват окончателна победа за някоя от тези системи. Нима това не е порочен кръг, в който винаги ще се върти нравственият свят? Човек си въобразява, че е усъвършенствувал нещо, а всъщност само го е преместил.

— Охо! — извика водевилистът Кюрси. — Тогава, господа, вдигам тост за Шарл Х, баща на свободата!

— Защо не? — каза Емил. — Когато деспотизмът е узаконен, свободата се съдържа в нравите и *vice vestra*^[31].

— Тогава да пием за глупостта на властта, която ни дава такава власт над глупците! — каза банкерът.

— Е, драги, Наполеон поне ни остави слава! — възкликна един морски офицер, който никога не бе, излизал от Брест.

— Ах, тази слава е слаба храна. Струва скъпо и се запазва трудно. Нима тя не е просто егоизъм на великите хора, тъй както щастието е егоизъм на тъпаците?

— Господине, вие сте много щастлив...

— Този, който пръв е измислил граничните ровове, навярно е бил слаб човек, тъй като обществото ползува най-вече хилавите хора. Въпреки че са поставени в двете крайности на нравствения свят, дивакът и мислителят еднакво се отвращават от собствеността.

— Хубава работа! — възкликна Кардо. — Ако нямаше собственост, как щяхме да съставяме нотариални актове?

— Този грах действително е невъобразимо вкусен!

— А на другия ден намерили свещеника мъртъв в леглото...

— Кой говори за смърт?... Не се шегувайте! Аз имам чичо.

— Сигурно бихте се примирили, ако го загубите.

— Ама че въпрос.

— Чуйте ме, господа!... КАК ДА УБИЕМ ЧИЧО СИ. Шт! (Слушайте! Слушайте!) Преди всичко е необходим дебел, тлъст чичо, поне седемдесетгодишен, тези са най-добрите. (Оживление.) Дайте му под някакъв претекст да яде пастет от черен дроб.

— Да, само че моят чичо е висок, сух човек, скъперник и въздържател.

— Ах, тези чичовци са чудовища, които злоупотребяват с живота.

— След това — продължи човекът с чичовците — по време на храносмилане му съобщете за фалита на неговия банкер.

— Ами ако издържи?

— Тогава му пуснете някое хубаво момиче!

— Ами ако е?... — попита другият, като направи многозначителен знак.

— Тогава не е чичо. Чичовците непременно са отворени хора.

— Малибран^[32] не успяла да вземе две ноти.

— Не, господине.

— Да, господине.

— Охо! Да и не — нали това е всъщност историята на всички религиозни, политически и литературни спорове? Човекът е шут, който танцува над пропасти!

— Значи, вие твърдите, че съм глупак?

— Вие сте такъв, защото не разбирате какво твърдя.

— Образованието е щуротия! Господин Хайнефетермах е изчислил, че броят на отпечатаните томове е повече от един милиард, а през целия си живот човек не може да прочете дори сто и петдесет хиляди. Обяснете ми тогава какво означава понятието „образование“? За едни образованието означава да знаят имената на коня на Александър, на дога на сеньор де-з-Акор^[33], наречен Беречило, и да нямат представа за имената на хората, на които дължим първия опит за

спускане на дърветата по реките или производството на порцелан. Според други да бъдеш образован, означава да изгориш едно завещание и да живееш като честен, обичан и уважаван човек, вместо за кой ли път да откраднеш часовник при наличието на петте утежняващи вината обстоятелства и да умреш ненавиждан и презрян на площад Грев.

— Дали Натан ще остане?

— Ах, господине, сътрудниците му са доста хитри!

— Ами Каналис?

— Той е велик човек, няма какво да го обсъждаме.

— Вие сте пияни!

— Непосредствена последица от всяка конституция е унищожаването на умовете. Изкуство, наука, паметници, всичко се поглъща от онзи страшен егоизъм, който е като проказа на нашето време. Вашите триста търгаши, които седят по скамейките, мислят само за садене на тополи. Деспотизмът извършва нелегално велики дела, а свободата, получавайки подкрепата на закона, не е в състояние да извърши и най-нищожни.

— Вашето взаимно обучение произвежда хора, както се секат монети от по сто су — прекъсна го един привърженик на абсолютизма. — Народът е толкова обезличен, че хората са лишени от всякаква индивидуалност.

— И все пак нима целта на обществото не е да осигури благосъстояние на всеки? — запита сенсимонистът.

— Ако имаште петдесет хиляди ливри рента, изобщо нямаше да мислите за народа. Ако сте настроен толкова човеколюбиво, идете в Мадагаскар! Там ще намерите мило народче, което да си сенсимонизирате, да го класифицирате, да го спиртосате; но тук всяка човешка частичка си влиза в гнездото като гвоздей в дупка. Портиерите са портиери, глупците — глупци, а за получаването на това звание не са необходими колежите на светите отци. Ха-ха!

— Вие сте карлист^[34]!

— Защо да не съм? Обичам деспотизма, в него има някакво пренебрежение към човешката раса. Кралете доста ми допадат. Толкова са забавни! Да властвуваш в някаква си там камара на тридесет милиона левги от слънцето, нали е голяма работа?

— Впрочем, нека да обобщим какво е всъщност цивилизацията — обясняваше ученият на невнимателния скулптор, с когото се беше впуснал в спор за първоначалното развитие на обществото и за прървобитните народи. — При възникването на нациите господството е било в известен смисъл материално, единно, грубо; после с обособяването на по-големи формации създадените правителства повече или по-малко ловко са разложили първоначалната форма на властта. Така в дълбока древност силата е била съсредоточена в ръцете на теократите. Жрецът е държал меча и кадилницата. По-късно е имало две висши духовни лица: първосвещеникът и кралят. Днес нашето общество, висша степен на цивилизацията, е разпределило властта според дейностите и ние опознахме сили, които се наричат промишленост, мислене, пари, слава. Властта, лишена от единство, върви непрекъснато към социално разпадане, възпрепятствувано единствено от изгодата. Така че ние се опираме не върху религията или върху материалната сила, а върху разума. Но равноценна ли е книгата на меча и разсъждението — на действието? Там е въпросът.

— Разумът уби всичко! — извика карлистът. — Абсолютната свобода води нациите към самоунищожение, те скучаят сред благополучието си като някой английски милионер.

— Какво ново можете да ни кажете? Сега-засега осмяхте всички видове власт и стана обичайно да се отрича Бога! Вие вече не вярвате в нищо. Затова нашият век е заприличал на стар султан, разплут от разврат! А като не можа да си измисли друго поетично разочарование, вашият лорд Байрон възпя страстта към престъпленията.

— Знаете ли — обади се мъртвопияният Бианшон, — че от едно нищожно количество фосфор зависи дали човек ще бъде гений, или злодей, мъдър или тъп, добродетелен или престъпник?

— Нима може да се разсъждава така за добродетелта! — извика Кюрси. — Та добродетелта е сюжет на всички театрални пиеси, развръзка на всички драми, опора на всяко правосъдие.

— Мълчи, нахалник такъв! Твоята добродетел е Ахил без пета — каза Биксиу.

— Пие ми се!

— Искаш ли да се обзаложим, че мога да изпия бутилка шампанско на един път?

— И за къде води този път? — възкликна Биксиу.

— Натряскали са се като каруцари — каза един младеж, който усърдно поеше жилетката си.

— Да, господине, да управляваш днес, значи да узакониш общественото мнение.

— Мнението ли? Та то е най-порочната от всички проститутки. Като ви слуша човек, господа моралисти и политикани, излиза, че водещи трябва да бъдат законността и мнението, а не природата и съвестта. Хайде де, истини и лъжи! Ако обществото ни е дало пух за възглавниците, то е уравнило това благодаяние с подагратата точно както съдопроизводството смекчава правосъдието, а кашмирените шалове съпътствуват хремата.

— Чудовище такова — каза Емил, като прекъсна човекомразеца, — как можеш да черниш цивилизацията, след като си се разлегнал пред тая маса, наливаш се с вина и се тъпчеш с такива превъзходни ястия? Захапи този елен с позлатени рогца, но не ставай хаплив спрямо майка си...

— Нима аз съм виновен, че католицизмът е натъпкал милион богове в брашнен чувал, че републиката току ни изтърсва някой Наполеон, че величието на кралете започва с убийството на Анри IV и завършва с осъждането на Луи XVI, че либерализмът докарва на власт лафайетовци^[35].

— А вие не прегърнахте ли неговата кауза през юли?

— Не.

— Тогава млъкнете, скептик такъв.

— Скептиците са най-съвестните хора.

— Те нямат съвест.

— Какво говорите! Те имат най-малко две съвести.

— Скантирахме небето, господине! Това наистина е голям удар. Древните религии са разработено и възвисено физическо удоволствие; ние пък развихме душата и надеждата; има напредък.

— Ах, мили мои приятели, какво бихте могли да очаквате от този век, натъпкан с политика — каза Натан. — Каква бе съдбата на „Историята на бохемския крал и на неговите седем замъка“^[36] с такъв чудесен авторски светоглед?...

— Тоя ли боклук? — извика критикарят от другия край на масата. — Това са изсмукани от пръстите фрази, приказки, сякаш излезли от лудницата.

— Вие сте глупак.
— А вие нехранимайко.
— Охо!
— Аха!
— Сигурно ще се бият.
— Няма.
— Още утре, господине.
— Още сега — отговори Натан.
— Хайде, хайде! И двамата сте свестни хора.
— И вие сте същата стока! — каза подстрекателят.
— Те едва се държат на краката си.
— Какво, не мога да стана ли? — възрази войнствено Натан и се надигна като повредено хвърчило.

После отправи тъп поглед към масата; но това усилие очевидното съсипа, той рухна на стола си и млъкна, а главата му клюмна.

— Нали е много забавно — каза критикарят на своя приятел, — щях да се бия заради някакво съчинение, което нито съм виждал, нито съм чел.

— Емил, внимавай за фрака си, съседът ти нещо прежълтя — забеляза Биксиу.

— Кант ли, господине? Също надут балон за забава на глупците. Материализмът и спиритуализмът са две чудесни ракети, с които шарлатани в алхимически мантии си подхвърлят един и същ сапунен мехур. Дали Бог е във всичко, както твърди Спиноза, или всичко идва от Бога, както твърди свети Павел... ама че глупаци! Нали и като отваряш, и като затваряш вратата, правиш едно и също движение. Яйцето ли идва от кокошката, или кокошката от яйцето?... Дайте насам патицата!... Това е то науката.

— Простак! — извика му ученият. — Въпросът, който поставяш, се разрешава от един факт.

— Например?

— Не професорските катедри са били измислени за философията, а философията за катедрите. Сложи си очилата и прочети бюджета.

— Крадци!

— Глупци!

— Измамници!

— Тъпаци!

— Къде другаде освен в Париж човек може да чуе такава жива и бърза размяна, на мнения — избуча Биксиу, преиначавайки гласа си на бас-баритон.

— Хайде, Биксиу, разиграй ни някой класически фарс! Дай някакъв шарж!

— Искате ли да се направя на ХІХ век?

— Слушайте!

— Тишина!

— Запушете си зурлите!

— Мълчи бе, плашило!

— Дайте му вино на това дете да млъкне!

— Хайде, Биксиу!

Шегаджията закопча фрака си догоре, надяна жълтите си ръкавици и започна да се криви, осмивайки „Ръовю де Дьо-Монд“^[37]; но шумът заглушаваше гласа му и никой не чу нито дума от остроумията му. Може би не успя да представи ХІХ век, но несъмнено представи вестника, защото сам не знаеше какво говори.

Десертът се появи като по чудо. Масата се огъваше под огромна фруктиера от позлатен бронз, създадена в ателиетата на Томир. Високи фигури, които известен художник бе изваял, вземайки за образец европейския идеал за красота, държаха в ръце и подпираха с плещи цели планини от малини, ананаси, пресни фурми, бяло грозде, златисти праскови, портокали, донесени от Сетубал с кораб, нарове, плодове от Китай, с една дума, всички приумици на разточителството и ненаситността, най-сладки лакомства и най-примамливи сладкиши. Блясъкът на порцелана, искрящите шарки на позлатата, извивките на вазите правеха още по-ярки багрите на тия чревоугоднически картини. Пухкав зеленикав крем, въздушен като разпенените дантели на морските вълни, увенчаваше пейзажите на Пусен, които красяха севърския порцелан. Всичките земи на някой немски княз не биха стигнали да се заплати този безочлив разкош.

Среброт, седефът, златото, кристалите продължаваха да се изреждат в разнообразни форми, но замъглените очи и трескавата бърбуривост на пианството пречеха на гуляйджиите да се насладят напълно на тази феерия, излязла сякаш от източна приказка.

Десертните вина разнесоха своето ухание и своите пламъчета като нектар, като чародейна пара, обгърнаха всичко с измамна задушевност, вдървиха краката и сковаха ръцете. Купищата плодове бяха разграбени, гласовете станаха дрезгави, шумът се усили. Вече не се чуваше нито една ясна дума, чашите се разбиваха с трясък, диви смехове ехтяха като оръдеен гръм. Кюрси грабна един рог и затръби сбор. Сякаш самият дявол бе дал знак. Обезумялото сборище завика, засвири, запя, закрещя, заръмжа, зарева. Човек неволно би се засмял при вида на тия весели по природа хора, които изведнъж станаха мрачни, като развръзка на Кребийонова^[38] пиеса или унесени като моряци, пътуващи в кола. Хитреците разказваха своите тайни на любопитните, които не ги слушаха. Меланхоличните се усмихваха като танцьорки след пирует. Клод Виньон се клатушкаше като мечка в клетка. Близки приятели се биеха. Приликата с животинския свят, която може да се открие по човешките лица и която физиолозите описват толкова увлекателно, започна да се проявява в жестовете и отпуснатите тела. Ако някой Биша^[39] би се озовал тук спокоен и трезвен, би намерил наготово теми за цяла книга. Господарят на дома беше толкова пиян, че не смееше да стане, но се мъчеше да се държи благоприлично и радушно, като поощряваше щуротиите на сътрапезниците си със застинала гримаса. Широкото му лице беше страшно за гледане — синкавочервено, почти виолетово, а главата му се клатеше сред всеобщия безпорядък отмерено като кораб при вълнение.

— Убихте ли ги? — запита го Емил.

— Разправят, че смъртното наказание било отменено в чест на Юлската революция — отговори Тайфер, като повдигна вежди, което изразяваше едновременно и хитрост, и глупост.

— А не ви ли се присънват понякога? — настоя Рафаел.

— Вече има давност — отговори тънещият в злато убиец.

— А на гроба му — язвително възкликна Емил — някой майстор ще напише: „Минувачо, пролей сълза в негова памет!...“ О — продължи той, — готов съм да дам сто су на математика, който успее да ми докаже с уравнение, че адът съществува.

Той хвърли една монета във въздуха и извика:

— Тура за Господа.

— Не гледайте — каза Рафаел, като стисна монетата. — Кой знае? Съдбата поднася такива шеги.

— Уви — продължи Емил с комично тъжен тон, — трудно би могъл да си намери човек местенце извън геометрията на еретиците и папското „Отче наш“. Я по-добре да пийнем. Гаврътни я — нали такава беше мъдростта на дивната бутилка и онзи извод, до който стигна Пантагрюел.

— Ние дължим на „Отче наш“ — отвърна Рафаел — Нашето изкуство, паметниците, науката и още едно велико благо — съвременните правителства, в които едно огромно творческо общество е великолепно представено от петстотин избрани умове, където противоположните една на друга сили се уравновесяват и предоставят цялата власт на ЦИВИЛИЗАЦИЯТА, на тая величествена кралица, която замества КРАЛЯ, древен и страховит образ, измамна съдба, изкована от човека и поставена между него и небесните сили. Пред толкова ярки деяния атеизмът ни прилича на скелет, от който нищо не би могло да се роди. Ти как мислиш?

— Мисля за потоците кръв, пролени от католицизма — каза студено Емил. — Той проникна в нашите жили и в нашите сърца, донесе бедствия като втори потоп. Но какво да се прави! Всеки разсъдлив човек е длъжен да върви под знамето на Христа. Само той е осветил тържеството на духа над материята, само той съумява да ни разкрие образно света, който посредничи между нас и Бог.

— Така ли смяташ? — възкликна Рафаел с неопределена пианска усмивка. — Е добре, да не се излагаме, да вдигнем знаменития тост: *Diis ignotis*.^[40]

И те пресушиха своите чаши, в които имаше по малко наука, въгледвуокис, благоухания, поезия и неверие.

— Ако обичат, господата могат да минат в другия салон, кафето е поднесено — съобщи главният лакей.

В този момент гуляйджиите пребиваваха в онова райско блаженство, което задушаваше светлика на разума, освобождава тялото от всякакви задръжки и го потапя в безумните радости на свободата. Едни, пияни до забрава, седяха вяло и мъчително се опитваха да се доберат до някоя мисъл, която да ги увери в собственото им съществуване; други бяха изпаднали в апатия от изтощителното храносмилане и нямаха сили да помръднат. Дръзки оратори бърбореха несвързани думи, чийто смисъл убягваше на самите тях. Отекваха припеви, напомнящи пукота на раздрънкана машина, която по принуда

продължава бездушно да изпълнява задачите си. Тишината по странен начин се съчетаваше със суматохата.

Все пак, чувайки плътния глас на лакея, който вместо домакина им извести, че ги чакат нови наслади, гуляйджиите станаха, като едните влечаха, подкрепяха, дори направо носеха другите. Цялата тая компания застина за миг неподвижна и очарована на прага на вратата. Дори и най-големите наслади на пира бледнееха пред възбудителното зрелище, с което амфитрионът докосваше най-сладострастните човешки чувства. Под искрящите като звезди свещи на скъпоценен полилей, около маса, обсипана със злато и сребро, се бяха събрали жени, при вида на които очите на замаяните гуляйджии пламнаха като диаманти. Дрехите им бяха разкошни, но още по-разкошна бе ослепителната им красота, която затъмняваше всички чудеса на този дворец. Страстните погледи на тези пленителни чародейки блестяха по-силно от потоците светлина, които озаряваха ярките лъскави гоблени, белия мрамор и изящните бронзови фигури. Сърцето пламваше при вида на разветите коси, на разнообразните пози, издаващи различни прелести и характери. Това беше истинска цветна леха, отрупана с рубини, сапфири и корали; черни панделки красяха белоснежните шии, леките воали се полюляваха като светлини на фарове, прическите горделиво се извисяваха, туниките мамеха с простотата си.

Този харем предлагаше съблазън за всички очи, сладост за всички прищевки. Застанала в прелестна поза, една танцьорка изглеждаше гола под гънките на кашмирения шал. Там прозрачен воал, тук преливаща в различни тонове коприна обличаха или разсъбличаха загадъчни съвършенства. Мънички крачета шепнеха за любов, а свежите алени устни мълчаха двусмислено. Крехки благоприлични момичета, измамни девици, чиито главички навяваха мисли за набожна невинност, се явяваха пред погледа като видения, които могат да изчезнат при първия полъх на вятъра. Имаше и аристократични красавици, с горди, безразлични погледи, изтънчени, слабички и изящни, които кимаха подканващо, сякаш срещу заплащане биха могли да раздадат още кралски милости. Бялата англичанка с безплътено целомъдрено лице, слязла сякаш от облаците на Осиан, беше като печален ангел, като образ на съвестта, който би могъл да прекрати нашите престъпления. В това опасно сборище не липсваше и

парижанка с неописуемо чаровна красота, вятърничава в тоалетите и в разсъжденията, въоръжена с всемогъщата си слабост, гъвкава и силна, безсърдечна и безстрастна сирена, която умее с притворство да подправя съкровищата на страстта и гласа на сърцето; тук блестяха измамно спокойни, благоразумни дори в блаженството италианки, пищни нормандки с великолепни форми, жени от Юга с черни коси и продълговати очи. Човек би могъл да си помисли, че това са версайски красавици, създадени от Лъобел^[41] и пуснали в ход от сутринта всичките си примамки, дошли тук като тълпа източни робини, пробудени от гласа на търговеца, готови да поемат на път още в зори.

Те стояха някак смутено, свенливо, трупаха се около масата като пчелички, жужащи в кошер. Това тяхно боязливо суетене, в което имаше подкана и кокетство, беше или пресметната съблазън, или неволна срамежливост. Може би чувството, от което жената никога не се отърсва напълно, ги караше да се обвият в плаща на добродетелта, за да придадат повече чар и острота на разгула и порока. По тая причина кроежите на стария Тайфер сякаш щяха да пропаднат. Всичките тези необуздани хора в първия миг бяха покорени от царствената мощ на жената. Възхитен шепот се понесе като най-нежна музика. Любовта не бе се надигнала в тях заедно с опиянението; вместо да се хвърлят в урагана на страстта, гуляйджиите, обзети от неволна слабост, се отдадоха на сладострастен възторг. Вслушани в гласа на поезията, която винаги е по-силна от тях, творците с радост започнаха да изучават тънките белези, които отличаваха тия подбрани красавици.

Обзет от чувства, пробудени навярно от някое неизучено въздействие на въглената киселина в шампанското, един философ потръпна, като си помисли за нещастията, които бяха довели тук тези жени, достойни може би някога за най-дълбока почит. Всяка от тях можеше да разкаже по някоя кървава драма. Почти всички носеха в себе си пъклени мъки и спомени за неверни мъже, за неудържани обещания, за радости, ограбени от неволята.

Мъжете се приближиха учтиво до тях, поведоха различни разговори, породени от разнообразните характери. Образуваха се групи. Би могло да се помисли, че това е гостна в порядъчен дом, където девойки и дами поднасят след вечерята кафе, ликьор, и сладки на чревоугодниците, за да облекчат храносмилането им след

невъобразимото претъпкване. Но скоро избухнаха смехове, шумът се усили, гласовете се повишиха. Уталожената за миг оргия на моменти сякаш заплашваше да се развихри отново. Редуването на тишина и шум смътно напомняше симфония на Бетховен.

Седнали на един мек диван, двамата приятели отначало видяха как към тях се приближава висока, добре сложена млада жена с великолепно осанка, с неправилни, но вълнуващи черти на лицето, буйна и смущаваща с противоречивия си чар. Черната ѝ коса падаше на сладострастни вълни, сякаш вече беше понесла любовни вчепквания, и се разпиляваше като пух по закръглените ѝ рамене, които разкриваха мамещи възможности. Дълги тъмни къдрици покриваха наполовина горда шия, върху която светлината се плъзгаше, подчертавайки прелестната ѝ заобленост. По матовата белота на кожата ѝ играеха топли отблясъци. Засенените с дълги ресници очи изпускаха дръзки пламъци, любовни искри! Влажна и полуотворена, алената уста зовеше за целувка. Тази жена беше кръшна и гъвкава; гърдите и ръцете ѝ бяха пищни като на някоя красавица, сътворена от Карачи^[42]. И все пак, тя изглеждаше пъргава и гъвкава и силното ѝ тяло издаваше подвижността на пантера, а властното изящество на формите ѝ обещаващо изпепеляващо сладострастие.

Макар тази жена сигурно да умееше да се смее и да се отдава на безумия, очите ѝ и усмивката ѝ смущаваха въображението. Подобна на пророчица, обладана от демона, тя предизвикваше повече смущение, отколкото желание. Изразителното ѝ лице непрестанно и светкавично менеше изражението си. Навярно би могла да очарова преситените мъже, но всеки млад човек би се стреснал пред нея. Тя беше като величествена статуя, повалена от покрива на някой гръцки храм, великолепно отдалеч, но груба, погледната отблизо. Все пак поразяващата ѝ красота можеше да възбуди безсилните, гласът ѝ можеше да очарова глухите, а погледът ѝ — да раздвижи старите кости; ето защо Емил откри сходство между нея и Шекспировите трагедии, тя възхитителни криволичещи творби, откъдето блика шумна радост, непонятна дива любов, в които вълшебно изящество и огнено щастие се редуват с кървавите безчинства на злобата; тя му се привиждаше като чудовище, способно да ръфа и да гали, да се кикоти като демон, да ридае като ангел, да изчерпи в една прегръдка всички съблазни на женствеността, освен тъжните въздишки и омайващия

свят на девицата; готово после да заръмжи в миг, да разкъса плътта си, да съкруши собствената си страст и своя любовник; и най-сетне да погуби себе си като разбунен народ. Облечена в рокля от червено кадифе, тя тъпчеше небрежно цветята, които вече бяха започнали да се сипят от косите на приятелките ѝ, и презрително поднесе на двамата приятели сребърна табличка. Горда с красотата си, горда може би и с пороците си, тя показваше бялата си ръка, която живо се открояваше върху кадифето. Беше като кралица на насладата, като въплъщение на човешката радост, на оная радост, която разпилява натрупаните от три поколения съкровища, която се надсмива над труповете, подиграва се над предците, разсипва перлите и властелините, превръща младежите в старци, а понякога и старците в младежи; на оная радост, която могат да получат само уморените от могъществото си исполини, измъчвани от мисли и превърнали войната в детска игра.

— Как се казваш? — запита я Рафаел.

— Акилина.

— Охо, ти да не идваш от „Спасената Венеция“^[43]? — възкликна Емил.

— Да — отговори тя. — Както римският папа си дава ново име, когато се въздига над обикновените хора, и аз промених моето, когато се издигнах над другите жени.

— И ти ли като жената, чието име носиш, си любима на опасен съзаклятник, който би могъл да умре за теб? — побърза да попита Емил, възбуден от това поетично откритие.

— Бях — отвърна тя, — но гилотината ми беше съперница. Затова винаги поставям нещо червено в облеклото си, та да не прекалявам с радостта си.

— О, не я оставяй да разказва историята на четиримата младежи от Ла Рошел^[44], защото никога няма да свърши. Млъкни, Акилина! Нали всяка жена си има любовник, по когото тъгува; само дето всички не са имали като теб щастието да го загубят на ешафода. Ах, как бих искала моят любим да лежи в някой ров на Кламарските гробища, а не в леглото на съперницата ми!

Тези думи бяха произнесени с нежен и мелодичен глас от най-невинното, най-красивото, най-милото малко създание, появило се сякаш от омагьосано яйце изпод пръчицата на някоя вълшебница. Тя беше се приближила безшумно, имаше изящно лице, крехко тяло,

сини, пленителни със своята скромност очи, свежи и пухкави страни. Свенлива нимфа, изплувала от извора, не би била тъй плаха, тъй бяла, тъй невинна като тази девойка, която изглеждаше шестнадесетгодишна и сякаш не познаваше злото и любовта, сякаш не бе докосната от житейските бури, сякаш току-що бе излязла от черква, където бе молила ангелите да я призват на небето преждевременно. Само в Париж се срещат такива създания с чисти лица, прикриващи най-дълбока разпуснатост, най-изтънчена порочност под нежното чело, гладко като листенцата на маргаритка.

Помамени в първия миг от небесните наслади, които обещаваха сладостните прелести на тази девойка, Емил и Рафаел поеха кафето, което тя им наля в чашите, донесени от Акилина, и заговориха с нея. Накрая двамата поети започнаха да виждат в нея мрачна алегория на някаква неведома страна от човешкия живот, която противопоставяше на суровия и страстен облик на своята внушителна другарка лика на един студен, сладострастно, жесток порок, способен в разсеяността си да извърши, престъпление, но достатъчно силен, за да се надсмее над него; тя беше безсърдечен демон, който наказва богатите и нежни души, като им внушава трепети, от които е лишен, който винаги намира някаква жалка подправена любов за продан, сълзи, за да изпрати жертвата си, и радост, когато чете завещанието ѝ. Поетът би се възхитил от красивата Акилина; целият свят би трябвало да избягва трогателната Йофрази: едната бе душа, отдадена на порока, а другата — порок без душа.

— Много бих искал да зная — каза Емил на това прелестно създание — дали понякога мислиш за бъдещето.

— Бъдещето? — отвърна тя със смях. — Какво наричате вие бъдеще? Защо да разсъждавам за нещо, което още не съществува? Никога не гледам нито назад, нито напред. Нима не е предостатъчно, че се занимавам с днешния ден? Пък и ние си знаем бъдещето — болницата.

— Как можеш да мислиш отсега за болницата и да не се опиташ да я избегнеш? — възкликна Рафаел.

— Че какво толкова страшно има в болницата? — попита ужасната Акилина. — От какво можем да се нуждаем, след като не сме нито майки, нито съпруги, а старостта ни кара да носим черни чорапи и прорязва бръчки по челата ни, разнебитва цялата ни женственост и

пресушава радостта в погледите на нашите приятели? Тогава вие виждате от нашия облик, от нашите прелести само грубата първична кал, която крета на два крака — студена, съсухрена и разложена — и при всяко движение шумоли като мъртви листа. Най-хубавите ни дрешки се превръщат в парцали, благовонията, които са освежавали нашия будоар, започват да миришат на смърт, на скелет; а ако в тази кал все още има някакво сърце, вие го презирате, не ни позволявате дори да запазим някакъв спомен. Така че не е ли нашето съществуване едно и също, независимо дали в този миг от живота си сме в някоя богата къща и наглеждаме кучетата, или се занимаваме с дрипите в някоя болница? Какво от това, че крием белите си коси под кърпа на червени и сини квадрати, а не под дантели, че метем улиците с брезова метличка, вместо да метем стъпалата на Тюйлери със сатенен шлейф, че няма да седим край позлатени камини, а ще се греем до глинено гърне с топла пепел, че ще гледаме представлението на площад Грев, вместо да ходим в операта — нима разликата между тези неща е толкова голяма?

— *Aquilina mia*, никога не си била тъй права в отчаянието си — продължи мисълта ѝ Йофрази. — Да, кашмирът, кожите, парфюмите, златото, коприната, разкошът, всичко, което блести, което се харесва, има смисъл само докато сме млади. Единствено времето би могло да възпре нашите лудории, но щастieto ще ги оправдае. Вие се подигравате на това, което ви казвам — възкликна тя, като се усмихна язвително на двамата приятели. — А нима не съм права? Предпочитам да умира от удоволствие, а не от болест. Не ме възпира нито мисълта за вечността, нито някакво особено уважение към човешкия род, щом Господ може да го обработва по този начин. Дайте ми милиони, всичко ще изям; не бих искала да запазя нито сантим за следващата година. Искам да живея, да ме харесват и да царувам, всеки удар на сърцето ми затвърдява това решение. Обществото ме одобрява; нали то ми открива такива възможности да разхищавам? Защо дядо Господ всяка сутрин ми заплаща това, което съм пропиляла през нощта? Защо строите болници за нас? Явно Бог не ни е поставил между доброто и злото, за да си избираме нещата, които ще ни причиняват болка или ще ни накарат да скучаем, така че би било много глупаво от моя страна, ако не се забавлявах.

— А другите? — запита Емил.

— Другите ли? Ами нека се оправят! Предпочитам да се надсмивам над техните страдания, отколкото да плача над собствените си. Хващам се на бас, че никой мъж не би могъл да ми причини мъка.

— Колко ли си страдала, за да разсъждаваш така? — попита Рафаел.

— Ами да, мен ме изоставиха заради наследство — каза тя, като зае поза, която подчертаваше прелестите ѝ. — А по цели нощи и дни бях работила, за да храня любовника си! Вече никакви усмивки, никакви обещания не могат да ме измамат и съм решила да превърна съществуването си в безкраен празник.

— Но нима щастieto не се заражда в душите ни! — възкликна Рафаел.

— А да не би да е нищо, че се възхищават от нас, че ни ласкаят, че вземаме връх над всички, дори над най-добродетелните, че ги смазваме с нашата красота, с нашето разточителство? За един ден ние изживяваме толкова много неща, колкото почтената буржоазка не може да опознае и за десет години, повече няма за какво да се спори.

— Нима безчестните жени не са ужасни? — обърна се Емил към Рафаел.

Йофрази ги прониза с поглед като усойница и отвърна с неподражаема ирония:

— Чест ли! Подарявам я на грозните и гърбавите. Горките женици, какво друго им остава?

— Я мълчи! — извика Емил. — Недей да говориш за неща, които не познаваш.

— Да-да! Не познавам! — отговори му Йофрази. — Цял живот да се любиш с някой отвратителен човек, да възпитаваш деца, които те изоставят, и да им благодариш, когато ти забиват ножа; това са вашите представи за добродетелта на жената; а отгоре на всичко като награда за нейната самоотверженост, вие я измъчвате, опитвайки се да я прелъстите; ако се дърпа, я излагате. Чудесен живот! Предпочитам да си остана свободна, да се любя с когото си поискам и да умра млада.

— А ти не се ли страхуваш, че един ден ще плащаш за всичко това?

— Добре де — отговори тя, — вместо да си развалям удоволствията със скърби, ще разделя живота си на две: несъмнено

весела младост и някаква си там съмнителна старост, когато ще си страдам до насита.

— Тя не е обичала истински — каза Акилина със своя дълбок глас, — не е изминавала сто левги, за да получи като висша наслада един поглед и един отказ; никога животът ѝ не е висял на косъм, не се е опитвала да заколи десетки хора, за да спаси своя повелител, своя господар, своя бог... Нейната голяма любов е бил един красив ПОЛКОВНИК.

— Хайде-е, пак Ла Рошел! — каза Йофрази. — Любовта е като вятъра, не знаеш откъде ще повее. Впрочем ако бе обичала някое животно, духовно извисените хора щяха да ти се струват отвратителни.

— В наказателния кодекс е забранено да се любим с животни — каза с насмешка Акилина.

— Мислех, че си по-снизходителна към военните — възкликна засмяно Йофрази.

— Дали са щастливи, като се отричат от разума! — извика Рафаел.

— Щастливи ли? — И Акилина отправи ужасен поглед към двамата приятели; изписалата се на лицето ѝ усмивка изрази презрение и покруса. — Ах, вие не знаете какво означава да си обречен на удоволствие, когато в сърцето ти гори споменът за една смърт.

На всеки, който би видял в този миг салоните, щеше да се стори, че пред очите му преждевременно се е появил Пандемониумът^[45] на Милтън. Синкавите пламъчета на пунша обагряха с пъклени отсенки лицата на онези, които все още имаха сили да пият. Лудешките танци, развихрили се с дива сила, предизвикваха смехове и крясъци, които ехтяха като пукот на фойерверки. Затрупани от умиращи и мъртви, будоарът и малкият салон напомняха картина на бойно поле. Въздухът се бе нагорещил от вино, удоволствия и приказки. Пиянство, любов, безумие, забрава бяха завладели сърцата, наложили своя печат върху лицата, дори върху килимите, проявяваха се в безпорядъка и забулваха очите, като изпълваха въздуха с опияняващи пари. Както в ивиците, рисувани от слънчевите лъчи, навсякъде се рееше блестящ прашец, сред който се очертаваха най-невероятни форми, най-причудливи схватки. Тук-там купчини от преплетени тела се сливаха с белия мрамор на благородните скулптурни шедьоври, които красяха помещенията.

Макар мислите и постъпките на двамата приятели да изглеждаха все тъй трезви, това бе някакъв последен трепет, несъвършено подражание на истинския живот, и им беше невъзможно да (разпознаят реалното в странните фантазии, възможното в свръхестествените картини, които непрестанно се мяркаха пред уморените им очи. Задущаващото небе на мечтите ни, пламенната сладост, която добиват лицата в нашите представи, някаква незнайна, скована лекота, с една дума, най-невероятни съновидения ги обсебваха тъй силно, че те сметнаха безпътните игри за приумици на някакъв кошмар, в който движенията са безшумни, а виковете не достигат до слуха. В тоя миг най-довереният лакей съумя не без труд да повика своя господар във вестибюла и му прошепна на ухото:

— Господине, всички съседни стоят по прозорците и се оплакват от шума.

— Като не могат да търпят шум, защо не си сложат слама пред вратите? — възкликна Тайфер.

Внезапно Рафаел избухна в смях и това бе тъй неочаквано, че приятелят му го попита за причината на тази буйна радост.

— Трудно ще ме разбереш — отвърна той. — Първо, искам да ти призная, че ме спряхте на кея Волтер точно когато щях да се хвърля в Сена и ти вероятно ще пожелаеш да научиш подбудите ми. Ако ти разправя, че по една почти приказна случайност най-поетичните развалини на материалния свят се бяха обединили пред моите очи в символичен образ на човешката мъдрост; в тоя миг обаче разрухата на всички духовни съкровища, които поругахме, докато се хранехме, се свежда до тия две жени, несравним жив образ на лудостта, а пълното ни безразличие към хората и вещите откри пред нас тези тъй ярки картини на два диаметрално противоположни типа житейска мъдрост, ще ти стане ли от това по-ясно? Ако не беше пиан, може би щеше да признаеш, че това бе цял философски трактат.

— Ако не беше си сложил краката върху тази прелестна Акилина, чието хъркане има за мен някаква незнайна прилика с рева на настъпващата буря — отвърна Емил, който от своя страна се забавляваше, като усукваше косите на Йофрази, без да съзнава напълно, че се е отдал на това невинно занимание, — ти щеше да се червиш, задето си толкова пиан и говориш толкова много. Твоите два типа житейска мъдрост се съдържат в една-единствена фраза и могат

да бъдат обединени в една-единствена мисъл. Простият, механичен живот ни втъпява някаква безсмислена мъдрост, като задушават разума ни с работа; докато животът, прекаран сред празни абстракции или сред бездните на нравствения свят, води до някаква безумна мъдрост. С една дума, нашата участ е или да убием чувствата, за да живеем на старини, или да умрем млади, изтерзани от страстта. И все пак трябва да се каже, че тази присъда влиза в борба с душевния мир, който ни е вдъхнал жестокият шегаджия, сътворил калъпите за всички създания.

— Глупак — прекъсна го Рафаел, — защо не вземеш да съкратиш и себе си така, ще излязат цели томове! Ако аз имах намерение да формулирам точно тези две идеи, щях да ти кажа, че падението на човека се определя от неговия разум, а пречистването му — от невежеството. Това би значело да обвиня обществото! Но дали живеем с мъдреците, или загиваме с безумците, нима резултатът рано или късно не е един и същ? Затова великият търсач на абстракции изрази някога тези две системи с две думи: „Каримари, Каримара“^[46].

— Караш ме да се съмнявам в могъществото на Бога, защото той явно не е дотолкова могъщ, та да премахне глупостта ти. Нашият скъп Рабле е разрешил тази философия с много по-кратък израз от „Каримари, Каримара“: може би; оттам Монтен е взел своето: „Какво ли зная?“ Тези последни думи на науката за нравствеността всъщност се свеждат до възклицанието на Пирон, който се е заклешил между доброто и злото, както Буридановото магаре между две крини с овес. Но да оставим този вечен спор, който днес завършва все така с „да“ и „не“. Та какъв опит искаше да направиш, като се хвърлиш в Сена? Да не би да си завидял на хидравличната машина на моста Нотр-Дам?

— Ах, ако животът ми ти беше известен!

— Я — възкликна Емил, — не мислех, че си толкова обикновен, що за изтъркана фраза! Нали знаеш, всички твърдим, че сме изстрадали повече от другите.

— Ах!... — въздъхна Рафаел.

— Я стига си ми въздишал като палячо. Дали може твоята душевна или телесна болка да се сравни с това, което би почувствувал, ако беше на мястото на Дамиен^[47] — от сутринта; до вечерта да напрягаш мускули да задържиш конете, които трябва да те разчекнат? Изяждал ли си кучето си сурово, без сол, в мансардата си? Децата ти викали ли са: „Гладен съм?“ Продавал ли си конете на любовницата си,

за да отидеш в игралния дом? Ходил ли си на лъжлив адрес да изплатиш лъжлива полица, изпратена от мним чичо, при това страхувайки се да не закъснееш? Разправяй, слушам те! Ако си искал да се давиш заради някоя жена, за протестирана полица или от скука, направо ще те презра. Довери ми се, не лъжи; не искам от тебе исторически мемоари. При това говори толкова кратко, колкото ти позволяват спиртните пари, възискателен съм като читател и мога да заспя като жена по време на вечерна молитва.

— Нещастнико! — каза Рафаел. — Откога страданията нямат нищо общо с нашата чувствителност? Кога ще достигнем до тази степен на науката, която ще ни даде възможност да напишем естествената история на сърцата, да ги назовем, да ги класифицираме по родове, видове, подвидове, ракообразни, изкопаеми, влечуги, едноклетъчни и... какви ли не? Тогава, драги приятелю, ще бъде доказано, че съществуват сърца нежни, крехки като цветя и че те се прекършват при най-лекото докосване, докато някои минерални сърца никак не са чувствителни...

— О, за Бога, избави ме от предисловието — каза Емил с насмешливо жалостив тон, като улови ръката на Рафаел.

[1] „*Di tanti patpiti*“ — *Що за тпенет* (ит.) — ария от операта „Танкред“ на Росини. — Б.пр. ↑

[2] ... *la carita! La carita! Catarina!* — Помогнете! В името на света Екатерина! (ит.). — Б.пр. ↑

[3] Авторът има предвид египетския фараон Рамзес II. — Б.пр. ↑

[4] *Senatus populusque romanus* — *Римският сенат и народът* (лат.). — Б.пр. ↑

[5] *Лара* — герой от едноименната поема на Байрон. — Б.пр. ↑

[6] *Тениерс* — фламандски художници, баща и син, XVII век. — Б.пр. ↑

[7] *Миерис* — холандски художник, XVII век. — Б.пр. ↑

[8] *Салватор Роса* — италиански поет и художник, XVII век. — Б.пр. ↑

[9] *Вотивни щитове* — щитове, които римляните са закачали в храмовете си след победа. — Б.пр. ↑

[10] *Корина* — поетеса (V век пр.н.е.). ↑

[11] *Кадмос* създава първите жители на Тива, като заравя в земята зъбите на един дракон (мит.). — Б.пр. ↑

[12] *Курулно кресло* — кресло на висш римски съдебен чиновник. — Б.пр. ↑

[13] *Волтер*. — Б.пр. ↑

[14] *Филип Орлеански* — регент по времето на малолетния Луи XV. — Б.пр. ↑

[15] *Сведенборг* — шведски писател, автор на мистични произведения. — Б.пр. ↑

[16] *Сен-Жермен*, аристократичен квартал в Париж; *Шосе-д'Антен* — улица с буржоазни домове. — Б.пр. ↑

[17] *Луи Филип*. — Б.пр. ↑

[18] *In petto* — тихомълком (ит.). — Б.пр. ↑

[19] *More orientali* — по източен маниер (лат.). — Б.пр. ↑

[20] *Лукул* — римски военачалник, известен със своята разточителност. — Б.пр. ↑

[21] *Червения корсар* — герой от едноименния роман на Фенимор Купър. — Б.пр. ↑

[22] Орден, претърпял много перипетии след Френската революция. — Б.пр. ↑

[23] Място на южния бряг на Австралия, където английското правителство е изпращало заточеници. — Б.пр. ↑

[24] „За знаменитите мъже“ от римския историк Корнелий Непот. — Б.пр. ↑

[25] Псевдоним на Франсоа Рабле. — Б.пр. ↑

[26] Известни чревоугодници от онова време. — Б.пр. ↑

[27] *Non cecidit animus!* — Духът не отстъпва (лат.). — Б.пр. ↑

[28] Привърженик на религиозно-мистичната философия на Пиер-Симон Баланш (1776–1847). — Б.пр. ↑

[29] *Монбар* — корсар, известен с подвизите си във войната срещу испанците, спечелил си в Новия свят прозвището Изстребителя. — Б.пр. ↑

[30] *Никола-Тусен Шарле* — ученик на Гро; славата му като рисуващ е съперничела със славата на поета Беранже. — Б.пр. ↑

[31] *Vice versa* — обратно (лат.). — Б.пр. ↑

[32] *Мария Фелисия Гарсия*, по мъж *Малибран* — известна тогава оперна певица. — Б.пр. ↑

[33] Псевдоним на поета Етиен Табуро. — Б.пр. ↑

[34] Привърженик на френския крал Шарл X, свален от трона през 1830 година. — Б.пр. ↑

[35] *Мари-Жозеф дьо Лафайет* — френски политик, спечелил популярност по време на Войната за независимост, по-късно застава на реакционни позиции, подпомага идването на власт на Луи-Филип. — Б.пр. ↑

[36] Произведение на писателя-романтик Шарл Нодие. — Б.пр. ↑

[37] Редакторът на „Ръовю де Дьо-Монд“ бил кривоглед. — Б.пр.

↑

[38] *Проспер Жوليو дьо Кребийон* — драматург, автор на зловещи трагедии. — Б.пр. ↑

[39] *Мари-Франсоа-Ксавие Биша* — лекар, автор на трудове по физиология. — Б.пр. ↑

[40] *Diis ignotis* — за незнайните богове (лат.). — Б.пр. ↑

[41] Главен камердинер на Луи XV. — Б.пр. ↑

[42] *Карачи* (Carracci, ит.) — фамилия от изтъкнати художници през XVI в., представители на маниеризма — братята Анибале и Агостино и техният братовчед Лудовико. Не става ясно в сравнението от текста на романа на Балзак за кого от тримата художници иде реч. — Бел. NomaD. ↑

[43] Трагедия от английския драматург Отуей (1651–1685). — Б.пр. ↑

[44] Четирима сержанти, участвували в заговор през 1821 г. и екзекутирани на площад Грев през 1822 г. — Б.пр. ↑

[45] Обиталище на зли духове в поемата „Изгубеният рай“ на английския поет Джон Милтън. — Б.пр. ↑

[46] „Гаргантюа и Пантагрюел“ от Рабле, книга I, глава XVII. — Б.пр. ↑

[47] *Робер-Франсоа Дамиен*, разчекнат заради извършеното от него покушение срещу Луи XV в. Според разказите на очевидци, той задържал четирите коня толкова дълго, че се наложило палачите да му прережат сухожилията на ръцете и краката. — Б.пр. ↑

II. ЖЕНА БЕЗ СЪРЦЕ

Рафаел помълча за миг, после безгрижно сви рамене.

— Наистина не знам дали на винените пари и на пунша трябва да приписвам факта, че съзирам с такава яснота целия си живот като картина, в която всички фигури, багри, сенки, светлини, полусенки са претворени правдиво. Тази поетична игра на моето въображение не би ме учудила, ако в нея не се съдържаше известно пренебрежение към собствените ми отминали болки и радости. Погледнат отстрани, моят живот се смалвява под въздействието на някакво нравствено явление. Това продължително и неумолимо страдание, което трая десет години, днес може да бъде разказано с няколко фрази и скръбта ще се превърне в мисъл, а насладата във философско разсъждение. Аз обобщавам, вместо да чувствавам.

— Говориш така скучно, сякаш излагаш допълнение към закон — възкликна Емил.

— Възможно е — съгласи се безропотно Рафаел. — И за да не злоупотребявам с вниманието ти, ще ти спестя разказа за първите си седемнадесет години. През това време живях като теб, като хиляди други ученици от колегите и лицеите, чиито мними нещастия и истински радости един ден се превръщат в мили спомени; дори преситените ни от лакомства стомаси не са забравили този живот и зеленчуците в петък, които не сме вкусвали оттогава: прекрасен живот, на чиито трудности сега гледаме отвисоко и които все пак ни научиха на труд...

— Няма ли да стигнеш до драмата! — каза Емил с комично жален глас.

— Когато напуснах колежа — поде отново Рафаел, като му махна с ръка да не пречи, — баща ми ми наложи строга дисциплина, настани ме да спя в стая до собствения си кабинет; лягах си в девет часа вечер и ставах в пет часа сутринта; той държеше да завърша успешно юридическия; ходех на лекции и на стаж при един адвокат; но законите на времето и пространството се прилагаха толкова строго

върху всичките ми занимания и разходки, а баща ми на вечеря ми искаше такъв подробен отчет за...

— За какво ми разправяш всичко това? — прекъсна го Емил.

— Е, дявол да те вземе! — отговори Рафаел. — Как би могъл ти да разбереш моите чувства, ако не ти разкажа дори най-незначителните факти, които са повлияли на душата ми, направили са ме плах, така че дълго време не можех да се отърва от юношеската си наивност? И тъй, до двадесет и първата си година живях под гнета на студен деспотизъм, суров като манастирските закони. За да ти стане ясно колко тъжен беше животът ми, достатъчно е може би да ти опиша баща си: висок, сух и слаб, блед, с тясно лице като острие на нож, той говореше кратко, шегуваше се като стара мома, беше педантичен като началник-канцелария. Неговата бащина воля тежеше над моите размирни и весели мисли и ги затваряше като под оловен купол; ако пожелаех да проявя слабост или нежност, той се обръщаше към мен като към дете, което се готви да каже някоя щуротия; боях се от него повече, отколкото от учителите; за него бях все осемгодишен. И до днес той сякаш е пред мен. Стърчеше като великденска свещ в кафявия си редингот и приличаше на херинга, завита в червеникавата обложка на някой памфлет. И все пак аз обичах баща си: всъщност той беше справедлив човек. Може би ние не мразим строгостта, когато тя е придружена от силен характер, от безупречно поведение и се съчетава изкусно с добротата.

Баща ми не ме изпускаше от очи до двадесет години, не ми даваше да харча повече от десет франка наведнъж, десет палави, немирни франка, огромно съкровище, за чието притежание напразно мечтаех, тъй като те ми обещаваха неизразими наслади, но все пак се стремеше да ми осигури някои развлечения. След като по цели месеци ми обещаваше някое удоволствие, той ме отвеждаше в Италианския театър, на концерт или на някой бал, където аз се надявах да се запозная с тъй желаната любовница. Любовница! За мен това означаваше независимост, но аз бях срамежлив и свит, не знаех салонния език, не познавах никого и всеки път се връщах вкъщи с недокоснато сърце, преизпълнено от желания. На другия ден баща ми ме обяздваше като кавалерийски кон и още сутринта се връщах при моя адвокат, при правото, в Съдебната палата. Да пожелае да се отклони от този еднообразен път, който баща ми ми беше начертал, би

означавало да си навлека гнева му; той беше ме заплашил, че при първата простъпка ще ме изпрати като юнга в Антилските острови. И аз треперех от страх, когато случайно се осмелявах да се отлъча за час-два, за да се повеселя.

Представи си най-развихреното въображение, най-влюбчивото сърце, най-нежната душа, най-поетичния ум, потискани непрестанно от най-каменния, най-навъсения, най-студения човек на света; съчетай девойка със скелет, тогава ще узнаеш с какви странни сцени бе изпълнен нашият живот; планове за бягство, които се стопяваха при появата на баща ми, отчаяние, потушено от съня, сдържани желания, мрачна меланхолия, разсейвана единствено от музиката. Изливах мъката си в мелодия. Тайно се доверявах на Бетховен и Моцарт. Днес се усмихвам, като си спомня за всичките предразсъдъци, с които ме ограничаваше съвестта ми в тези невинни и добродетелни години: да престъпя прага на гостилница, означаваше за мен разорение. Въображението ми рисуваеше кафенетата като свърталища на порока, където хората губят честта си и залагат цялото си състояние. Колкото до хазартните игри, за тях бяха необходими пари. О, така или иначе, ще те приспя, нека поне ти разкажа една от най-страшните радости в живота си, радост хищна, разперила нокти, които се забиваха в сърцето като нагорещено желязо в рамото на престъпник.

Бях на бал у херцог дьо Наварен, братовчед на баща ми. Но за да си представиш положението ми, трябва да ти кажа, че носех протрит фрак, груби обувки, връзка като на кочияш и изхабени ръкавици. Мушнах се в един ъгъл, за да мога на воля да ям сладолед и да съзерцавам хубавите жени. Баща ми ме видя. По някаква причина, която не можах да отгатна, толкова ме порази това доверие, той ми даде кесията и ключовете си, за да ги пазя. На десет крачки от мен няколко души играеха на карти. Слушах как подрънква златото. Бях двадесетгодишен, искаше ми се да прекарам цял ден сред прегрешенията на моята възраст. Това беше въображаема волност, каквато човек не би могъл да намери нито в прищевките на куртизанките, нито в сънищата на младите момичета. Около една година мечтаех да се видя добре облечен, в кола, с хубава жена до мен, да играя ролята на знатен господин, да вечерям у Вери, да ходя на театър и да се връщам едва на другия ден вкъщи при баща си, за да му разкажа някое приключение, много по-заплетено от „Сватбата на

Фигаро“ и което той никога не би могъл да проумее. Смятах, че цялото това щастие ще струва петдесет екю, нали в мен още бяха живи ученическите хитрини. И ето аз влязох в един будоар, сам, с пламтящи очи, с треперещи ръце и преброих парите на баща си: сто екю! Тази сума извика у мен представата за всички радости на тъй възможното прегрешение, които затанцуваха като магьосниците в „Макбет“ край котела, но бяха тъй прелъстителни, тръпнещи, прелестни! И аз се реших на мошеничество. Без да слушам бученето в ушите си и учестеното биене на сърцето си, взех две двадесетфранкови монети, които и до днес са пред очите ми. Те бяха поизтъркани и лицето на Бонапарт сякаш се кривеше срещу мен. Прибрах кесията в джоба си, приближих се до една игрална маса, като стисках двете златни монети във влажната си длан, и започнах да снова край играчите като керкенец над курник. В плен на необяснима тревога, хвърлях бързи и пронизващи погледи наоколо си. След като се убедих, че няма да ме види нито един познат, аз заложих върху един забавен шишко, за чийто успех отправих толкова молитви и пожелания, колкото не биха могли да се изрекат в морето по време на цели три бури. После, движен от престъпни и лицемерни инстинкти, направо смайващи за възрастта ми, застанах до вратата и загледах с невиждащ поглед салоните. Душата и очите ми витаеха около съдбоносното зелено сукно.

От тази вечер започнаха моите физиологични наблюдения, чрез които проникнах в някои тайни на нашата двойствена природа. Обърнах гръб на масата, където се разиграваше моето бъдещо щастие, от което щях да изритамо може би още по-голяма наслада, защото то беше престъпно; между двамата играчи и мен имаше цяла стена от хора — четири-пет реда зяпачи; шумът от гласовете ми пречеше да различавам звъна на златото, който се смесваше със звуците на оркестъра; въпреки всички тези препятствия, като всеки човек, обзет от страст, аз бях придобил способността да надвивам пространството и времето и ясно чувах думите на двамата играчи, знаех точките им, разбирах ходовете, на кой се е паднал попът, сякаш виждах картите; с една дума, на десет крачки от развихрилата се игра, нейните обрати ме караха да бледнея. Изведнъж баща ми мина край мен и тогава проумях ония думи от Светото писание: „Пред лицето му мина Дух Господен!“ Бях спечелил. Въпреки блъсканицата около играчите, успях да се добера до масата, плъзгайки се гъвкаво като змиорка, която се измъква

през пробита мрежа. Радост замени мъчителното чувство. Бях като осъден, който, отивайки да изтърпи смъртното наказание, е бил помилван от краля. Един господин с много ордени поиска четиридесет франка, които не достигаха. Непокойни погледи се устремиха с подозрение към мен, аз пребледнях и по челото ми избиха капки пот. Струваше ми се, че това е възмездие за откраднатите от баща ми пари. Добродушният дребен шишко каза тогава с глас, който ми се стори ангелски: „Всички тези господа бяха заложили“ и даде четиридесетте франка. Вдигнах глава и хвърлих тържествуващ поглед към играчите. След като върнах в кесията на баща ми монетите, които бях взел оттам, аз предоставих печалбата си на този достоен и честен човек, който продължи да побеждава. Щом станах притежател на сто и шейсет франка, аз ги увих в носната си кърпа, за да не заподскачат и да не звънтят, докато се връщаме, и престанах да играя.

— Какво правехте край игралната маса! — запита баща ми, когато се качихме във файтона.

— Гледах — отговорих аз разтреперан.

— Всъщност — продължи баща ми — не би било чудно, ако, подтикнат от самолюбие, бяхте заложили малко пари. В очите на светските хора вие вече сте на такава възраст, че можете да правите глупости. Да, Рафаел, аз бих ви извинил, ако бяхте се възползували от моята кесия...

Не отговорих нищо. Когато се прибрахме, върнах на баща си ключовете и парите му. Той отиде в стаята. Изсипа кесията върху камината, преброи парите, обърна се към мен с доволен и благосклонен вид и ми каза, като отделяше с дълга и многозначителна пауза всяка фраза:

— Синко, скоро вие ще бъдете на двадесет години. Доволен съм от вас. Трябва ви редовен доход, за да се научите да пестите, за да опознаете житейските неволи. От тази вечер ще ви давам по сто франка на месец. Ще разполагате напълно с тези пари. Ето ви сумата за първото тримесечие от тази година — добави той, като докосна купчинката злато, сякаш броеше монетите.

Признавам, бях готов да се хвърля в краката му, да му открия, че съм разбойник, негодник и по-лошо дори, лъжец! Въздържа ме срамът. Искях да прегърна баща си, но той кротко ме отблъсна.

— Сега вие сте мъж, *дете мое* — каза той. — Постъпката ми е обичайна и справедливата вие няма защо да ми благодарите. Ако ми дължите за нещо признателност, Рафаел — продължи той със сърдечен тон, изпълнен с достойнство, — то това е само задето ви избавих от неволите, които съсипват всички парижки младежи. От сега нататък ние ще бъдем приятели. След една година вие ставате доктор по право. С цената на някои лишения и доста вътрешни борби вие придобихте основните познания и любовта към труда, които са необходими за истинските делови хора. Рафаел, ще ме опознаете постепенно. Не искам да направя от вас адвокат или нотариус, а държавник, който да бъде гордост за нашия беден род... До утре — завърши той, като ме отпрати със загадъчен жест.

От тоя ден баща ми откровено ме посвети в плановете си. Бях единствен син, от десет години нямах майка. Някога, не особено поласкан от правото да обработва земята с шпага на кръста, баща ми, глава на исторически род, почти забравен в Оверн, бе дошъл в Париж, за да си опита щастието. Надарен с онзи остър ум, който отличава хората от Южна Франция и им помага да се наложат, когато е съпроводен от дееспособност, той без особено голяма поддръжка беше успял да се добере до висотите на властта. Революцията скоро го разорила; но той се оженил за наследница от знатен род и по време на Империята бе възвърнал стария блясък на нашето семейство. Реставрацията възстановила на майка ми значителни богатства, но съсипала баща ми. След като бе купил обширни земи, които били раздадени от императора на разни генерали и се намираха в чужди страни, той от десет години се бореше с ликвидатори и дипломати, с пруски и баварски съдилища, за да му признаят правото на доход от тия задгранични владения. Баща ми ме хвърли и заплетения лабиринт на този безкраен процес, от който зависеше нашето бъдеще. Можеха да ни осъдят да възстановим получените суми, както и да заплатим изсечените гори от 1814 до 1817 година; в такъв случай дори състоянието на майка ми не би стигнало, за да спасим честта на рода. И тъй, още от първия ден на свободата, която ми бе дал баща ми, аз бях заробен по най-ужасен начин. Трябваше да проявявам героизъм като на бойно поле, да работя денонощно, да се срещам с висши държавни служители, да се старая да възприема техните убеждения, да се помъча да ги въвека в нашето дело, да ги спечеля заедно с жените им, със

слугите и кучетата им, а като връх на всичко да предреша изкусно тези отворителни подбуди, да ги прикривам с приятни шеги. Едва сега проумях от какви скърби бе повехнало лицето на баща ми.

Около една година водих привиден светски живот, но това разточителство и усърдните ми опити да завържа връзки с преуспяващи роднини или с хора, които биха могли да ни бъдат, полезни, изискваха огромна работа. Моите развлечения бяха безконечни защитни речи, а разговорите ми напомняха доклади. До този момент бях опазил добродетелта си, тъй като ми бе невъзможно да се отдам на младежки страсти; но при тия обстоятелства ме обзе страх да не би да разоря баща си и себе си поради някоя небрежност и аз сам започнах да се ограничавам и не смеех да си позволя никакви удоволствия, никакви разноски. Докато сме млади, докато се докосваме до хората и нещата, у нас още не се е смачкало и похабило нежното цвете на чувствата, свежестта на мислите, благородната чистота на съвестта, която не ни позволява да се пазарим със злото, и ние ясно съзнаваме дълга си; нашата чест говори високо и ние се вслушваме в думите ѝ; ние сме откровени и непритворни; такъв бях и аз. Искях да оправдая доверието на баща си; по-рано с радост бих откраднал една нищожна сума от него; но сега, когато носехме заедно бремето на неговите сделки, на името му, на целия наш род, аз тайно бих му дал имуществото си, надеждите си, както жертвувах заради него удоволствията си, щастлив от тази своя жертва! Затова, когато господин дьо Вилел сякаш нарочно изкопа за нас онзи императорски декрет за загубването на правата и ни разори, аз подписах акт за продажба на моите земи, като запазих само едно островче на Лоара, което не представляваше никаква ценност и където се намираше гробът на майка ми.

Днес може би не биха ми липсвали аргументи, уловки, може би покрай философските, филантропичните и политическите спорове бих се въздържал да направя това, което моят адвокат нарече *глупост*, но, повтарям ти, на двадесет и една година ние сме целите изтъкани от великодушие, топлота, обич. Сълзите, които видях в очите на баща си, бяха за мен най-прекрасното от всички богатства и споменът за тези сълзи често ме утешаваше сред моите лишения. Десет месеца след като се заплати с кредиторите, баща ми умря от мъка; той ме обожаваше, а ме беше разорил! Тази мисъл го уби. През 1826 година,

към края на есента, двадесет и две годишен, аз изпратих съвсем сам ковчега на моя пръв приятел, на моя баща. Малко млади хора са се озовавали сами с мислите си зад една катафалка, загубени сред Париж, без бъдеще, без средства. Сираците, поставени под грижите на обществената благотворителност, ги очаква може би поне бойното поле, може би техни настойници ще бъдат правителството или кралският прокурор, а за убежище ще им служи някой приют. Аз нямах нищо, след три месеца един съдебен оценител ми връчи хиляда сто и дванадесет франка — сухата пара, която оставаше налице от бащиното ми наследство. Кредиторите ме принудиха да продам всички мебели. Привикнал от ранна възраст да придавам голямо значение на разкошните предмети, които ме заобикаляха, изразих почудата си от тая жалка сума.

— О — каза ми съдебният оценител, — всичко това беше толкова префърцунено.

Ужасни думи, които поругаваха цялата ми детска вяра, отнемаха първите, най-скъпи от всичко илюзии. Моето състояние се заключаваше в описа на продаденото ми имущество, бъдещето ми лежеше в една платнена торбичка, съдържаща хиляда сто и дванадесет франка, а обществото ми се представяше в лицето на един съдебен оценител, който ми говореше с шапка на главата. Един от нашите лакеи на име Жонатас, който ме обожаваше и на когото майка ми беше отредила четиристотин франка рента, ми каза, докато напускаше този дом, откъдето като дете тъй често бях излизал весел с нашата карета.

— Трябва да бъдете много пестелив, господин Рафаел!

Добрият човечец плачеше.

Такива са, драги ми Емил, събитията, които опустошиха съдбата ми, преобърнаха душата ми и ме поставяха от ранна младост в едно тъй жалко социално положение — каза Рафаел, след като помълча малко. — Далечно роднинство ме свързваше с няколко богати фамилии, които гордостта не би ми позволила да посетя и които впрочем с презрение и безразличие ми бяха затворили вратите си още от преди. Макар че роднините ми бяха влиятелни и щедро покровителствуваха чуждите хора, аз нямах нито близки, нито покровители. Непрекъснато възпиран в своите стремежи, бях се затворил в себе си. Откровен и непосредствен по природа, аз изглеждах студен и прикрит; деспотизмът на баща ми ме беше лишил

от вярата в собствените ми сили; бях стеснителен и неловък, мислех, че гласът ми не би могъл да покори нищо от никого, мразех се, струваше ми се, че съм грозен, срамувах се дори от погледа си.

Въпреки вътрешния глас, който обикновено поддържа даровитите хора в техните борби и ги поощрява: „По-смело! Напред!“; въпреки внезапния изблик на сили в, уединението ми, въпреки надеждата, която ме окриляше, когато сравнявах новоизлезлите творби, предизвикали възторга на читателите, с творбите, които се очертаваха в мислите ми, по детски се съмнявах в себе си. Бях жертва на прекомерното си честолюбие, вярвах, че съм предопределен за велики дела, а бях потопен в нищото. Имах нужда да съм сред хора, а няхах приятели. Трябваше да си пробия път в живота, а бях самотен, и то не поради уплаха, а от свенливост. През оная година, когато баща ми ме запокити във вихъра на обществото, аз бях с недокоснатото сърце и чиста душа. Като всички пораснали деца, тайно се надявах на красива любов. Сред моите връстници срещнах куп самохвалковци, които вървяха навирили нос, приказваха глупости, вреждаха се, без да трепнат, при жените, които ми се струваха недостъпни, говореха дързости на всички, като гризяха дръжката на бастуна си, превземаха се, оскверняваха дори най-красивите, като твърдяха, с право или не, че са лежали във всички постели, преструваха се, че са отвратени от удоволствията, гледаха и на най-добродетелните, и на най-чистите създания като на лесна плячка, която може да бъде покорена с най-прости думи, с една по-смела постъпка, с един безсрамен поглед. Казвам ти от душа и сърце — струваше ми се по-трудно да се издигна на висок пост, да получа литературна известност, отколкото да постигна успех пред някоя високопоставена, млада, умна и прелестна жена. Моите сърдечни вълнения, чувствата, идеалите ми не съвпадаха с правилата на светското общество. Аз бях смел, но само в душата си, не и в поведението си. По-късно узнах, че жените не обичат да бъдат молени; много от тях аз обожавах отдалеч, бих подложил за тях сърцето си на всякакво изпитание, бих отдал душата си на мъки, всичките си сили, без да се боя от жертви и страдания: а те принадлежаха на глупци, които аз не бих взел дори за вратари. Колко пъти, безмълвен, неподвижен, аз се възхищавах от жената на моите мечти, появила се на някой бал; мислено ѝ посвещавах вечните си ласки, в един поглед влагах всичките си надежди и в екстаз ѝ

предлагах младежката си любов, която пренебрегваше измамите. В някои минути бях готов да дам целия си живот за една-единствена нощ.

И тъй, понеже никога не намерих уши, които да изслушат страстните ми признания, очи, които да се потопят в моите очи, сърце, което да се слее с моето сърце, аз изпитах всичките мъки на неотприщаната сила, която сама се унищожава било поради недостатъчна решителност, било поради липса на случай или поради неопитност. Може би аз изгубих надеждата да намеря някой, който да ме разбере, или пък се страхувах да не би да ме разберат много добре. А в същото време в душата ми тътнеше буря, готова да се разрази при първия приветлив поглед. Въпреки бързината, с която приемах погледите и привидно сърдечните думи, за нежни обещания, така и не се научих да говоря и да мълча на място. Силата на чувствата правеше думите ми безлични, а мълчанието ми глупаво. Явно, аз бях прекалено наивен за това фалшиво общество, което се подчинява на блясъка, където мислите трябва да бъдат изказани с готови фрази или с думи, наложени от модата. Освен това мълчанията ми не бяха красноречиви, а в красноречието си не премълчавах нищо. С една дума, макар да ме изгаряха скрити пламъци, макар душата ми да бе такава, каквато би мечтала да срещне всяка жена, откривайки в нея тъй жадуваната възторженост, макар да притежавах действително мощта, с която се хвалят глупците, всички жени бяха към мен вероломни и жестоки. Ето защо аз наивно се възхищавах от хвалбите на пустословните герои, без да усещам лъжите. Разбира се, не съм бил прав да мечтая за искрена любов, да търся истински голяма и силна страст в сърцето на една вятърничава и лекомислена жена, зажадняла за разкош и опиянена от суета, да открия там страст, безбрежна като онзи океан, който бушуваше в сърцето ми. Ах, да чувствуваш, че си роден за обич, че можеш да направиш щастлива една жена и да нямаш никой, дори някоя смела и благородна Марселин^[1] или пък някоя стара маркиза! Да носиш истински съкровища в парцалива торбичка и да не можеш да срещнеш някое дете, някоя любопитна девойка, на която да ги покажеш; за да им се порадва! Често ми се искаше да се самоубия от отчаяние.

— Ама ти наистина си много трагичен тази вечер! — възкликна Емил.

— Ах, остави ме да се покая — помоли го Рафаел. — Ако приятелството ти не е тъй силно, че да изслушаш моите неволи, ако не можеш да поскучаеш заради мен половин час, спи! Но тогава не ме питай за повода на моето самоубийство, което тътне, надига се, зове ме и което приемам радостно. За да произнесеш присъдата си над един човек, трябва да проникнеш в тайните му мисли, в страданията му, във вълненията му; ако искаш да опознаеш само външните събития в живота му, това ще бъде обикновена хроника, история за глупци.

Горчивият тон, с който бяха произнесени тези думи, порази тъй силно Емил, че от този момент нататък той съсредоточи цялото си внимание върху Рафаел, като го гледаше покъртен.

— Но сега — продължи разказвачът — всичките тези събития трябва да бъдат разгледани в съвсем нова светлина. Обстоятелствата, които някога ме правеха тъй нещастен, навярно породиха в мен прекрасните способности, с които по-късно започнах да се гордея. Нима философската любознателност, необичайната трудоспособност, любовта към книгите, всичко, което от седемгодишна възраст до моето влизане в обществото непрекъснато беше изпълвало живота ми, не ми дариха властната лекота, с която според вас умея да изразявам мислите си и да вървя напред по обширното поле на човешките познания? Самотата, на която бях осъден, навикът да потъпквам чувствата си и да се вглъбявам в себе си, не ме ли научиха да сравнявам, да разсъждавам? Отказвайки да погубя чувствителността си заради светските суетни, които принизяват дори най-прекрасната душа и я превръщат в дрипа, нима не я съсредоточавах, за да я използвам като оръжие на една воля, много по-възвишена от желанията на страстта.

Непризнат от жените, аз си спомням как ги наблюдавах с проникновението на отхвърлената любов. Сега разбирам, че моята искреност сигурно не им се е нравила! Може би на жените им е необходимо малко притворство? А аз за кратко време бивах мъж, дете, дребна душа или мислител, отхвърлях предразсъдъците или възприемах суеверията, дори понякога сам се държах като жена — може би те просто приемаха моята наивност за цинизъм, а чистотата на моите съждения за свободомислие. Познанията ми ги караха да скучат, моята женствена вялост им се струваше малодушие. Трескавото въображение, което притежавах и което прави всички поети тъй нещастни, ме правеше да изглеждам в очите на другите

неспособен за голяма любов, непостоянен и муден. Когато мълчах, мълчах глупаво, а когато се опитвах да се харесам, ставах нападателен и жените ме осъдиха на безразличие. Приех с болка и сълзи наказанието, наложено ми от света. Но това изпитание даде своите плодове. Аз пожелах да си отмъстя на обществото, пожелах да притежавам душата на всички жени, като властвувам над ума им, да видя всички погледи, обърнати към мен, когато името ми бъде произнесено от някой лакей на вратата на салоните. Бях решил още в детството си да стана велик човек и удряйки се по челото, си казвах като Андре Шение: „Има нещо тук!“^[2] Сякаш съм чувствувал как в мен назрява една мисъл, която трябва да изразя, система, която трябва да бъде обоснована, познания, които трябва да бъдат обяснени.

Ах, драги ми Емил, сега съм само двадесет и шест годишен, а съм сигурен, че ще умра неизвестен, без да съм обичал жената, която мечтаех да притежавам, затова позволи ми да ти разкажа за моите безумства! Нима всички ние не сме вземали по някой път желанията си за действителност? Ах, не бих искал да имам за приятел млад човек, който в мечтите си не си е изплитал венци, не си е издигал пиедестали, не си е измислял благосклонни любовници. Аз често бях генерал, император; бях Байрон, а после нищо. След като достигах до върха на човешките възжелания, забелязвах, че всички планини, всички препятствия трябва тепърва да бъдат преодолявани.

Спаси ме единствено безмерното самолюбие, което бушуваше в мен, възвишената ми вяра в някакво човешко предопределение, което би могло да прерасне в гений, ако човек не се оставяше на различните неща да раздърпват душата му, както овцата губи вълната си в бодливите храсталаци, през които минава. Аз исках да се покрия със слава и да се трудя тихо за любимата, която се надявах да имам един ден. Всички жени се сливаха за мен в една-единствена и ми се струваше, че тази жена ще бъде първата срещната, но понеже виждах във всяка една от тях кралица, която трябва да направи решителната стъпка към любовника си, аз очаквах тя да излезе насреща ми и забравях колко съм жалък, беден и свит. О, за тази, която би ме пожала, бих почерпил от сърцето си не само любов, но и такава признателност, че обожанието ми към нея нямаше да пресъхне цял живот!

По-късно наблюденията ми разкриха жестоки истини. И аз рискувах, драги Емил, да остана завинаги сам. Поради някаква прищявка на криволичещия си разум, жените са свикнали да виждат у даровития човек само недостатъци, а у глупака — само достойнства; те са изпълнени с най-голяма снизходителност към достойнствата на глупака, защото духовно извисеният човек не може да им осигури достатъчно наслади, които да ги обезщетят за несъвършенствата им. Даровитостта е като непостоянна треска, никоя жена не жадува да споделя нейните несгоди; всички те търсят чрез любовниците си средство, за да задоволят своята суета. Те обичат в нас самите себе си. А нали беднякът, гордият човек на изкуството, надарен със способността да твори, е готов да отприщи всеки миг своя оскърбителен егоизъм? Той създава около себе си някакъв вихър от мисли, който обгръща всичко и понася дори любовницата му в стремителното си движение.

Може ли разглезената от поклонници жена да повярва в любовта на такъв човек? Ще се устреми ли към него? Този любовник няма свободно време да се отдава по диваните на нежните глезотии, които са тъй приятни на жените и с които лъстивите и безчувствени хора постигат победи. На такъв човек не му достига време за работа, как би могъл да губи ценни часове, за да издребнява и да се превзема? Бях готов да отдам живота си от един път, но не исках да се занимавам с унизителни подробности. С една дума, в угодничеството на борсовия агент, който изпълнява поръчките на някоя ленива и предвзета жена, съществува нещо недостойно, което предизвиква ужас у човека на изкуството. Абстрактната любов не е достатъчна за един беден и велик човек, той очаква от нея всички видове самопожертвование. У жалките същества, които преминават живота си, като сменят кашмири и се превръщат сами в един вид закачалки за модни дрехи, няма преданост, те я изискват от другите, но желаят да властвуват в любовните наслади, а не да се покоряват. Истинската съпруга, съпруга със сърце, от плът и кръв, се оставя да я води онзи, който е завладял съществуването, силата, честта и щастието ѝ. На даровитите хора им трябва точни жени, чиято единствена мисъл е да предугаждат техните нужди; защото за жалост желанията им не могат да бъдат постигнати с техните средства. Аз, който се смятах за гениален човек, обичах именно такива любовници. Подхранвайки се с идеи, напълно

противоположни на общоприетите, изпълнен с копнежа да достигна небето без стълба, притежавайки съкровища, които не бяха в обращение, въоръжен с обширни познания, които претоварваха паметта ми и които още не бях подредил и усвоил напълно; останал без роднини и приятели, сам сред оная тъй ужасна, павирана, шумна, мислеща, жива пустиня, където всичко е враждебно, дори безучастно, аз взех решение, което бе съвсем естествено, макар и безумно; може би то бе неосъществимо, но ми даде смелост. Това беше като бас, в който аз бях и играч, и залог. Ето какъв беше планът ми.

Моите хиляда и сто франка трябваше да ми стигнат за три години и в този срок възнамерявах да сътворя произведение, което би могло да привлече общественото внимание върху мен, да ми създаде богатство и известност. Радваше ме мисълта, че ще живея с хляб и мляко като самотник от Тивайдската пустиня^[3], потънал в света на книгите и на идеите, в недостъпна вселена посред размирния Париж, вселена на труд и на знания, където като какавидите ще се погребва сам, за да се възродя блестящ и прославен. За да живея, рискувах да умра. Свеждайки съществуването си до задоволяване на най-съществените нужди, харчейки само за най-необходимото, аз смятах, че триста шестдесет и пет франка на година ще ми бъдат достатъчни при тая сиромашия. И действително тези оскъдни средства поддържаха живота ми, докато спазвах суровото усамотение, което си бях наложил.

— Това е невъзможно! — възкликна Емил.

— Преживях така три години — каза Рафаел с известна гордост. — Да пресметнем! — продължи той. — Три су за хляб, две су за мляко, три су за колбаси ми даваха възможност да не умра от глад и правеха ума ми странно ясен. Знаеш ли, открих, че недояждането действа чудесно върху въображението. Жилището ми струваше три су на ден, изгарях мас за три су през нощта, поддържах сам стаята си, носех фланелени ризи, за да не харча по две су на ден за пране. Отоплявах се с въглища, чиято цена за всеки ден от годината никога не би надхвърлила две су. Имах дрехи, бельо и обувки за три години, бях решил да се обличам добре само когато ходя на някои лекции и в библиотеките. Всичките тези разноски възлизаха само на осемнадесет су, така че ми оставаха две су за непредвидени разходи. Не си спомням през този дълъг период на труд да съм минавал по Пон де-з-Ар, нито някога да съм си купувал прясна вода; ходех да си наливам сутрин от

чешмата на площад Сен-Мишел на ъгъла на улица Гре. О, аз понасях гордо оскъдицата! Човек, който предчувствува своето хубаво бъдеще, преминава през бедняшкия живот като невинен, осъден на каторга, и не се срамува от това. И през ум не ми минаваше за болести. Също като Акилина си мислех за болниците без страх. Не се съмнявах нито за миг в доброто си здраве. Впрочем беднякът може да легне единствено за да умре. Подстригнах се сам, докато се появи оня ангел на любовта или, на добротата... Но няма да говоря предварително за събитията, които последваха.

Искам да разбереш, драги приятелю, че макар да нямах любима, живеях с някаква велика мисъл, с мечта, с лъжа, в която всички малко или повече започваме да вярваме. Днес се надсмивам над себе си, над своето може би свято и възвишено аз, което вече не съществува. Обществото, светът, нашите нрави, нашите обичаи, наблюдавани отблизо, ми бяха показали цялата опасност на моите невинни вярвания и безполезността на моята ревностна работа. Подобни познания са ненужни на честолубеца. Тъй лек е багажът на онзи, който преследва сполуката! Грешката на надарените хора е, че пропиляват младостта си, като се опитват да оправдаят оказаното им благоволение. Докато бедните хора трупат сили и знания, та в бъдещето лесно да носят бремето на могъществото, което им убягва, интригантите, богати на думи и лишени от идеи, сноват навсякъде, смайват глупците и влизат под кожата на простоватите: едните се учат, другите напредват; едните са скромни, другите са дръзки; гениалният човек таи гордостта си, интригантът я излага на показ, той непременно ще преуспее. Властниците са тъй готови да повярват в показните достойнства, в самоналагащите се дарби, че е детинщина от страна на истинския учен да лелее мечти за човешка благодарност. Разбира се, аз нямам намерение да повтарям общоизвестни истини за добродетелта; да пея вечната „Песен на песните“, както всички непризнати гении: само по логичен път искам да изведа причината за честите успехи, които постигат посредствените хора.

Уви! Науката е толкова майчински добра, че може би е престъпление да ѝ се поиска по-друга награда от чистите и прелестни радости, с които тя отхранва своите деца. Помня как понякога весело закусвах с хляб и мляко, седнал до моя прозорец, за да подишам въздух, загледан в разстлалите се пред мен сиви и червени покриви от

керемиди и от плочи, покрити с жълт и зелен мъх. Отначало този изглед ми се струваше еднообразен, но скоро започнах да откривам в него някаква своеобразна прелест. Вечер светлите лъчи, промъкващи се през лошо затворените капаци, преминаваха в различни отсенки и оживяваха тъмните глъбини на този странен свят. Понякога пък бледата светлина на фенерите разпръскваше отдолу през мъглата жълтеникави отблясъци и очертаваше смътно по улиците извивките на тези покриви, скупчени като неподвижни вълни. И най-сетне понякога редки лица се появяваха из тая унила пустош; сред цветята на въздушна градина различавах ъгловатия профил и кривия нос на някоя старица, която поливаше латинките си, виждах красивото чело и дългите черни коси, повдигнати от прелестната бяла ръка на някоя девойка, която се преобличаше, въобразявайки си, че е сама зад изгнилата рамка на тясното си прозорче. Възхищавах се от тук-тамہ покълналата във водосточните тръби зеленина — клетки стръкчета, които някоя буря скоро щеше да отнесе! Изучавах мъха, чиито багри се освежаваха от дъжда и който се превръщаше под слънчевите лъчи в сухо кафяво кадифе със странни оттенъци. С една дума, поетичните и мимолетни отсенки на дневната светлина, тъгата на омарата, внезапните проблясъци на слънцето, мълчанието и вълшебствата на нощта, тайнството на зората, пушекът от комините, всички явления на тая особена среда ми бяха станали близки и ме разсейваха. Обичах моя затвор, бях влязъл доброволно в него. Тази пустиня на парижките покриви заемаше огромно пространство, таеше в себе си богато населени бездни, проникваше в душата ми и се преливаше с моите мисли. Толкова е досадно да се докоснеш отново до обществото, след като си слязъл от поднебесните висоти, до които ни издигат научните разсъждения; започвах да проумявам смисъла на манастирската голота.

Твърдо решен да осъществя новите си житейски планове, започнах да си търся жилище в най-пустите квартали на Париж. Една вечер, като се връщах от Естрападата, минах по улица Кордие, за да се прибера вкъщи. На ъгъла на улица Клюни видях около четиринадесетгодишна девойка, която играеше с приятелките си с едно хвърчило и чиито смехове и лудории забавляваха съседите. Времето беше чудесно, вечерта топла, беше към края на септември. Пред всяка врата насядали жени бърбореха като в провинцията през празнични дни. Отначало забелязах само момичето, чието лице имаше прекрасно

изражение и чието тяло сякаш бе създадено за четката на художника. Това беше очарователна сцена. Мъчех се да открия откъде се е взела в Париж такава простота забелязах, че улицата не води наникъде и по нея сигурно минават рядко хора. Като си припомних, че Жан-Жак Русо е живял някъде насам, огледах се и открих хотел „Сен-Кантен“; запустелият му вид ми даде надежда, че ще намеря там евтина стая и реших да го разгледам.

Влязох в помещение с нисък таван и видях неизменните медни светилници, украсени със свещи и наредени над всеки ключ, но бях поразен от чистотата, която цареше в тази зала, тъй като обикновено тия места се поддържат лошо в другите хотели, докато тук сякаш гледах нарисувана жанрова сцена; синьото легло, дреболиите и мебелите притежаваха естествена приветливост. Собственицата на хотела, около четиридесетгодишна жена, чиито черти носеха следите на преживени беди, чийто поглед сякаш беше угаснал от сълзи, стана и се приближи до мен; стеснително ѝ казах каква цена мога да заплатя; тогава, без да се учудва, тя взе един от ключовете и ме заведе до мансардите, където ми предложи стая с изглед към покривите и към дворовете на съседните къщи, от чиито прозорци се подаваха пръти, отрупани с бельо. Надали би могло да има нещо по-ужасно от тази мансарда с жълти и мръсни стени, която лъхаше на нищета и която сякаш очакваше своя учен. Покривът беше полегат и през неравномерно наредените керемиди се виждаше небето. Имаше място колкото за едно легло, маса, няколко стола, а в ъгъла, където таванът беше по-нисък, успях да сместя пианото си. Бедната жена не бе успяла да даде под наем този кафез, който приличаше на венецианските „оловни килии“^[4], тъй като не ѝ достигаха средствата. Не бях включил най-необходимите си неща в публичната разпродажба, която бях организирал, лесно се разбрах с хазайката и се настаних още на следващия ден.

Живях в тази поднебесна гробница почти три години, работех непрестанно, ден и нощ, с такова удоволствие, че учението ми се струваше най-прекрасното занимание, най-доброто разрешение на човешкия живот. Спокойствието и тишината, необходими на учения, даряват наслада и опиянение, каквито получаваме може би само от любовта. Упражненията на мисълта, търсенето на идеи, спокойната съзерцателност на науката ни потопяват в неизразими блаженства,

неописуеми, тъй като са свързани с разума, а явленията, които се отнасят до него, са неуловими за нашите груби сетива. Именно затова сме принудени да прибъгваме до материални сравнения, когато обясняваме загадките на духа. Удоволствието да плуваш в бистрите води на езеро, обкръжено от скали, гори и цветя, съвсем сам, гален от топъл ветрец, би дало на непосветените бледа представа за щастието, което изпитах, когато душата ми се къпеше в сиянието на неведома светлина, когато се вслушвах във величествения и смътен глас на вдъхновението, когато явили се от безкрая картини струяха в пулсиращия ми мозък. Да гледаш как една идея покълва от полето на човешките абстракции като изгряващо слънце и се издига, как расне като дете, достига юношеска, а после и зряла възраст, е радост, повъзвишена от всички земни радости, това е божествена наслада. Учението обгръща с някаква магия всичко около нас.

Жалкото бюро, на което пишех, кафявият мешин, с който то бе покрито, пианото, леглото, креслото, чудноватите вехти тапети, мебелите ми — всички тия неща оживяваха, превръщаха се за мен в скромни приятели, в безмълвни съучастници на моето бъдеще; колко пъти съм откривал душата си пред тях! Често очите ми блуждаеха по изметналата се резба и аз се сблъсках с нови пътища, с ярки доказателства за моята система или с думи, които се оказваха идеални, за да направя някоя мисъл неразбираема. Съзерцавайки заобикалящите ме предмети, откривах лицето и характера на всеки от тях; често те разговаряха с мен; залязващото слънце хвърляше над покривите бегли отблясъци и ето че те се оцветяваха, бледнееха, заблестяваха, тъгуваха или се радваха, смайваха ме с все нови и нови отсенки. Такива дребни събития в уединения живот са недоловими за суетящия се, свят, но се превръщат в утеха за затворниците. Та нали и аз бях пленник на една идея, бях обсебен от една система, макар да ме крепеше надеждата за славно бъдеще! Преодолявайки всяка трудност, аз целувах нежните ръце на изисканата и богата жена с красиви очи, която един ден щеше да милва косите ми и да ми шепне галовно.

— Клетя, непорочна душа, колко много си страдал!

Бях започнал две големи произведения. За кратко време една комедия трябваше да ми донесе известност и богатство, а също и да ми осигури достъп до онзи свят, в който исках да се появя отново, ползувайки се от царствените права на гения. Всички вие видяхте в

този шедьовър, първата грешка на един младеж, излязъл току-що от колежа, най-обикновена детинщина. Вашите шеги покосиха наред полета им многообещаващи илюзии, които никога вече не се пробудиха. Само ти, мой скъпи Емил, успокои раната, която другите нанесох на сърцето ми! Само ти се възхити от моята „Теория за волята“, този дълъг труд, заради който изучих източните езици, анатомията и физиологията и за който бях изразходвал по-голямата част от времето си. Мисля, че тази творба ще допълни изследванията на Месмер, Лафатер, Гал и Биша и ще открие нови пътища пред човешките познания. С това свърши хубавият ми живот, ежедневната саможертва, безвестният къртовски труд, единствената награда за който си остава може би самият този труд. От началото на разумното ми съществуване до завършването на моята „Теория“ аз наблюдавах, учех се, четях неуморно и животът ми бе пълно отдаване на моя дълг.

Бях изнежен и влюбен в леността на Изтока, в мечтите си бях чувствен, а работех непрестанно и умишлено отказвах да се отдам на насладите на парижкия живот. Бях лаком, но се въздържах; обичах пътуванията пеш и по море, исках да посетя много страни, радвах се все още като дете, когато хвърлях камъчета и те подскачаха по водната повърхност, а постоянно седях с перо в ръка; бях бърлив, а слушах мълчаливо публичните лекции на професорите в библиотеката и в музея; спях сам на своя одър като монах-бенедиктинец, а жената бе мой единствен, вечно лелеян, вечно недостижим блян! Целият ми живот бе жестоко противоречие, непрекъсната лъжа. Който може, нека се опита да разбере хората!

Понякога естествените ми наклонности се пробуждаха като дълго тлеял пожар. Като в мираж, като в треска ме заобикаляха чаровни любовници, а аз скърбях по всички непознати жени, които желях, бях лишен от всичко и живеех в бедна мансарда! Препусках по парижките улици, отпуснат върху меките седалки на прекрасни карети! Разкъсвах ме пороци, отдавах се на покварата, пожелавах и получавах всичко; бях пиян без вино като свети Антоний по време на изкушението му. За щастие сънят угасяваше тия изпепеляващи видения; на другия ден науката приветливо ме зовеше и аз ѝ оставах верен. Предполагам, че тъй наречените добродетелни жени често стават жертва на подобни вихрушки от безумие, желания и страсти, които вилнеят вътре в нас, без да можем да ги спрем. Подобни мечти

притежават известно очарование: нима те не напомнят зимните вечерни разговори пред камината, които ни отвеждат чак в Китай? Но какво става с добродетелта, докато траят тия пътувания и мисълта преодолява всички препятствия?

През първите десет месеца на моето уединение водех онзи бедняшки и самотен живот, който ти описах; в ранна утрин, без никой да ме види, излизах и сам си донасях храна за целия ден; оправях си стаята, бях едновременно господар и слуга, диогенствувах с невъобразима гордост. Но това време измина, моята хазайка и дъщеря ѝ бяха проследили нравите и обичаите ми, бяха ме проучили и тъй като долавяха бедността ми, а и самите те не бяха особено щастливи, между тях и мен се установиха неизбежни взаимоотношения. Полин, очарователно създание, чиято невинна и потайна прелест до голяма степен бе ме привлякла тук, ми направи много услуги, които не бях в състояние да откажа. Всички злочести хора са братя, говорят един и същи език и са еднакво великодушни, тъй като не притежават нищо, раздават чувствата си, предлагат своето време и себе си.

Неусетно Полин завладя моя дом, пожела да ми служи, а майка ѝ не се възпротиви. Видях и нея самата да кърпи със собствените си ръце бельото ми и тя се изчерви задето я заварих по време на това милосърдно занимание. Неволно станах техен любимец и започнах да приемам услугите им. За да разбере тази необичайна привързаност, човек трябва да познава всеотдайността към работата, мъчителната власт на идеите и инстинктивното отвращение, което изпитва към подробностите на материалния живот онзи, който живее чрез мисълта. Можех ли да отблъсна нежното внимание на Полин, която с тихи стъпки донасяше оскъдния ми обед, тъй като знаеше, че не съм хапвал седем-осем часа? Тя се усмихваше с грацията на жена и с простодушieto на дете и ми правеше знак да не ѝ обръщам внимание. Беше като Ариел, като силфида прелиташе под моя покрив и удовлетворяваше нуждите ми.

Една вечер Полин с трогателна невинност ми разказа своята история. Баща ѝ водел гренадирски ескадрон от императорската гвардия. При преминаването на Березина бил взет в плен от казаците; по-късно, когато Наполеон предложил да го размени, властите в Русия напразно го търсили из Сибир; според другите пленници бил избягал с намерението да стигне до Индия. Оттогава моята хазайка госпожа

Годен не могла да научи нищо повече за мъжа си. Настъпили гибелните 1814 и 1815 година; сама, без доходи и без надежда за помощ, тя решила да дава мебелирани стаи под наем, за да може да изхранва дъщеря си. Все още продължаваше да вярва, че ще види своя съпруг. Най-голямата ѝ мъка бе, че Полин, нейната Полин, кръщелницата на княгиня Боргезе, не получава необходимото възпитание и несправедливо ще бъде лишена от блестящото бъдеще, което ѝ бе обещала нейната височайша покровителка. Когато госпожа Годен ми довери тази своя тежка болка, която я съсипваше, тя каза със сърцераздирателни нотки в гласа: „Бих дала и парцала, където пише, че Годен е имперски барон, и правата ни върху приходите от Вичнау, само и само Полет да завърши в «Сен-Дьони»!“ Тогава аз трепнах и ми хрумна да докажа своята признателност за грижите, с които ме обсипваха двете жени, като завърша възпитанието на Полин. Те приеха простодушно моето чистосърдечно предложение.

Сега разполагах с часове на отдих. Момичето беше много способно и учеше с такава леснина, че скоро свиреше на пиано по-добре от мен. Тя свикна да разсъждава на глас в мое присъствие и разкриваше хилядите прелести на своето сърце, което се разтваряше за живота, както чашката на цветето се разгръща постепенно под слънцето, слушаше ме внимателно и радостно, а черните ѝ кадифени очи ме гледаха и сякаш се усмихваха; повтаряше уроците с нежен и сладък глас и се радваше като дете, когато оставах доволен от нея. Майка ѝ, която с всеки изминат ден все повече се безпокоеше как ще опази от опасностите тази девойка, която растеше и непрестанно развиваше качествата, загатнати още в чаровното ѝ детство, доволно гледаше как тя се затваря да учи по цели дни. Тъй като можеше да използва само моето пиано, тя се упражняваше, когато отсъствувах.

Връщах се и намирах скромно облечената Полин в стаята си; но при най-малкото движение грацията и прелестта ѝ прозираха под грубия плат. Както героинята от приказката „Магарешката кожа“, тя имаше нежно краче, само че носеше грозни обувки.

Но тия чудни съкровища, богатствата на тази девойка, тия разкошни прелести останаха изгубени за мен. Аз сам си наложих да се държа с Полин като със сестра, бих се отвратил от себе си, ако злоупотребях с доверието на майка ѝ; възхищавах се от това чаровно създание, сякаш бе картина, портрет на мъртва любовница; с една дума

— тя бе мое дете, моя статуя. Като някакъв нов Пигмалион, аз исках да превърна в мрамор една жива, розова, нежна и говореща девица; бях строг с нея, но колкото повече проявявах своя учителски деспотизъм, толкова по-мила и послушна ставаше тя.

Макар моята сдържаност и скромност да се ръководеха от благородни подбуди, аз имах и някои прокурорски съображения. Честност е необходима и в сделките, и в мислите. Да измамиш жена и да фалираш, за мен винаги е било едно и също. Да обичаш младо момиче или да бъдеш обичан от него, е все едно да подпишеш истински договор, чиито условия трябва да бъдат определени предварително. Ние имаме право да изоставим жената, която се продава, но не и девойката, която се отдава, защото тя не съзнава колко голяма жертва прави. Разбира се, аз можех да се ожена за Полин, но това би било безумие. Нали по този начин щях да обрека една нежна, непорочна душа на ужасни мъки. Моят недоимък говореше с езика на егоизма и поставяше винаги с желязна ръка преграда между това простодушно създание и мен. А и за мой срам, признавам, аз не възприемам любовта сред нищета. Може би бях извратен от онази човешка болест, която наричаме цивилизация; дори и най-привлекателната жена, дори хубавата Елена, тази Галатея на Омир, не би могла да заплени сърцето ми, ако ми се яви под образа на Пепеляшка. Ах, да живее любовта сред коприна и кашмир, обкръжена от чудесата на разкоша, които така чаровно я красят, защото може би самата тя е разкош. Обичам в сладните пориви да притискам пищни тоалети, да мацкам цветя, да руша с ръка изящно нагласени благоуханни прически. Огнените погледи, пронизващи ме зад дантелената воалетка като пламък сред пушечен дим, ме мамят с невъобразимата си привлекателност. Моята любов копнее за копринени стълби, по които да се изкачвам в тиха зимна нощ. Нима има по-голяма наслада от това да влезеш покрит със сняг в стая, осветена от благоуханни свещи, тапицирана с пъстра коприна, и там да те чака жена, самата тя сякаш посипана със сняг, защото как другояче бих могъл да назова сладния муселин на балдахина, зад който тя се очертава смътно като ангел, готов да излети от своя облак? Освен това на мен ми са необходими и плахо щастие, и дръзка сигурност. И най-сетне искам да срещам тая загадъчна жена, но тоя път блестяща и добродетелна, сред обществото, заобиколена от ласкателства, цялата в

дантели и искрящи диаманти, владетелка на тоя град, тъй високопоставена и толкова внушителна, че никой не би посмял да се обърне към нея. Застанала сред своята свита, тя ми хвърля крадешком поглед, който изразява пренебрежението ѝ към това външно великолепие, поглед, който ми казва, че е готова да пожертвува заради мен и света, и хората!

Разбира се, сто пъти се бях надсмивал над преклонението си пред засуканите руси къдрици, пред кадифето, пред тънката батиста, пред предвзетите творения на фризьорите, пред свещите, пред колите, пред титлите, пред гербовете, нашарени върху някое стъкло или изковани от някой златар, изобщо пред всичко лъжливо и неженствено у жената. Обсипвах се с подигравки, доказвах си какво ли не — напусто! Пленявах ме аристократките с неискрените си усмивки, с изисканите си маниери и със своята самомнителност; издигайки преграда между себе си и света, подобна жена пробужда цялото ми тщеславие, а това е вече наполовина любов. Моето блаженство би добило много по-голяма сладост, ако всички ми завиждат. Ако моята любима не прави това, което правят другите жени, ако не ходи пеш като тях, ако не живее като тях, ако има наметка, каквато те не могат да си позволят, ако ухае на парфюми, които са само нейни, бих чувствувал по-пълно, че тя ми принадлежи; колкото повече се отдалечава от земята, дори от земната любов, толкова по-прекрасна става тя в моите очи. Добре, че от двадесет години нямаме кралица във Франция, иначе щях да се влюбя в кралицата.

За да се държи като кралица, една жена трябва да бъде богата. Какво беше Полин пред тия мои романтични фантазии? Можеше ли тя да ми отдаде ноци, които имат цената на човешки живот, любов, която убива и въвлича и себе си всички човешки способности? Ние никога не умираме за бедните девойки, които ни се отдават! Така и не успях да се отърва от тези поетически чувства и мечтания. Бях роден за невъзможна любов, а съдбата пожела да бъда удовлетворен хилядократно. Колко пъти обувах в сатенени пантофки крачетата на Полин, колко пъти стягах гъвкавата ѝ като млада топола снага в рокля от креп и мяхах на гърдите ѝ тънко шалче, изпращах я да се разхожда по килимите в своя разкошен дом и я отвеждах до великолепната ѝ кола! Тогава бих я обожавал. Дарявах я с горделивост, каквато тя не притежаваше, отнемах ѝ всичките добродетели, невинните ѝ прелести,

неподправения ѝ чар, простодушната ѝ усмивка и я потопявах в Стикса на нашите пороци, правех сърцето ѝ неуязвимо, покривах я с грима на нашите престъпления, превръщах я в бездушната кукла на нашите салони, в изтънчена жена, която си ляга сутринта, за да възкръсне вечерта, когато изгряват свещите. Полин бе цялата изтъкана от чувства и свежест, а аз исках тя да бъде суха и студена.

В последните дни на лудостта ми ме споходи споменът за Полин, както понякога паметта ни рисува мигове от нашето детство. Неведнъж се разнежвах, бленувайки за прелестни минути: виждах отново чаровната девойка да седи до масата ми и да шие тъй спокойна, мълчалива, вгълбена в себе си и гаснещият зад прозорчето ми ден да озарява красивите ѝ черни коси с леки сребристи отблясъци; слушах звънкия ѝ смях, чувах как пее с богатия си глас пленителните песнички, които съчиняваше без никакво усилие. Често моята Полин се разпалваше, когато свиреше, и тогава лицето ѝ поразително напомняше благородната глава, в която Карло Долчи бе пожелал да въплъти Италия. Моята жестока памет възкресяваше тази девойка сред безразсъдствата на моето съществуване като угризение, като образ на добродетелта! Но да оставим това клето дете на съдбата му! Колкото и нещастна да е сега, аз я предпазах от ужасяващи бури, като не я повлякох в моя ад.

До преди последната зима животът ми бе тъй спокоен и изпълнен с труд, може би си получил вече някаква бледа представа за него. В първите дни на 1829 година срещнах Растиняк, който въпреки жалкото състояние на дрехите ми ме хвана подръка и се осведоми за моето положение с едно наистина братско съучастие. Хванах се като мушица на лепкавите му любезности и му разказах живота и надеждите си; той се разсмя, нарече ме едновременно гений и глупчо. Самодоволният му глас, житейският му опит, богатството, което дължеше на умението си да се справя, ми подеждоуваха по неописуем начин. Растиняк ми предрече, че ще умра в болница като безвестен некадърник, застана начело на погребалната ми церемония и ме хвърли в ямата за бедняци. Спомена за шарлатанство. С приветливото сладкодумие, което го прави тъй очарователен, той представи пред мен всички гениални хора като шарлатани. Заяви, че моята самота на улица Кордие може да увреди разсъдъка ми и дори да причини смъртта ми. Според него трябваше да се появя в обществото, да създам у хората

навик да произнасят името ми и да се избавя от скромното „господин“, което не приляга на великия човек приживе.

— Глупците — възкликна той — наричат тоя занаят да *интригантствува*ш, нравствените хора го заклеят като *разгулен живот*; но да оставим хората, да се обърнем към резултатите. Ти работиш, нали? Чудесно, няма да правиш никога нищо. Аз мога всичко и съм негоден за нищо, ленив съм за десет души — ще постигна това, което желая! Завирам се навсякъде, бутам се и ми правят място; хваля се и ми вярват, правя дългове и ми ги плащат! Разгулт, скъпи мой, е политическа система. Животът на човека, който се старае да си изяде парите, често напомня сделка; той пласира капиталите си в приятели, удоволствия, покровители и връзки. Ако търговец рискува един милион, двадесет години той не спи, не пие, не се забавлява; стиска си милиончето, разтакава го из цяла Европа; скучае, завладяват го всички демони, които човекът е измислил; после, както съм виждал и аз, идва ликвидацията, той остава без пукната пара, без име и без приятели. Напротив, разгулният се радва на живота, конете му участвуват в състезания. Ако случайно загуби капитала си, провървява му — назначават го за началник на данъчно управление, сключва изгоден брак, намира си местенце при някой министър или при някой посланик. Той все така си има приятели, репутация и винаги разполага с пари. Тъй като познава пружините на обществото, задвижва ги в своя полза. Логична ли е тази система, или аз съм луд? Не е ли това смисълът на комедията, която светът разиграва всеки ден?

Творбата ти е завършена — продължи той, след като помълча, — ти притежаваш огромен талант! Така че време е да започнеш, откъдето съм започнал аз. Преди всичко трябва, сам да си извоюваш успех. Така е по-сигурно. Трябва да се появиш в разни среди, да покориш празнодумците. Аз мога да ти помогна да постигнеш слава, ще бъда златарят, който ще постави диамантите на твоята корона.

Като начало ела тук довечера. Ще те заведа в един дом, където се събира парижкият елит, нашият Париж, Париж на светските лъвове, на милионерите, на знаменитостите, на хората, които наистина с право могат да бъдат наречени златоусты. Щом те одобрят някоя книга, тя става модна; ако пък и в действителност е хубава, те неволно признават някой гений. Ако проявиш ловкост, моето момче, сам ще завоюваш успеха на твоята „Теория“, опознавайки теорията на успеха.

Утре вечер ще те запозная с прекрасната графиня Федора, най-търсената жена.

— Никога не съм чувал за нея.

— Е, ама ти съвсем си подивял! — разсмя се Растиняк. — Как може да не знаеш Федора! Свободна жена с близо осемдесет хиляди ливри рента; не се дава на никого, а може би никой не може да я вземе! Истинска женска загадка, полуруска парижанка и полупарижка рускиня! Жена, в която се въплъщават всички неотпечатани романтични творби, най-прелъстителната красавица на Париж! Не, ти не си дори и дивак, ти си липсващото биологическо звено между дивака и говедото... Довиждане, до утре.

Той се въртна и изчезна, без да дочака отговора ми, защото дори през ум не му мина, че един разсъдлив човек би могъл да откаже да го представят на Федора. Как да се обясни замайващата власт на едно име? ФЕДОРА ме преследваше като коварна мисъл, която човек се мъчи да заглуши. Един глас ми шепнеше: „Иди при Федора.“ Напразно се борех срещу него, напразно му крещях, че ме мами, той унищожаваше всичките ми доводи с едно-единствено име — Федора. Не беше ли това име, тая жена символ на всичките ми възжеления, цел на моя живот? Това име ми напомняше лъжовната светска поезия, запалваше празничните светлини на висшето парижко общество, фалшивия блясък на суетността. Тази жена се появяваше пред мен и възкресяваше всички изкушения на страстта, от които се бях страхувал. Всъщност сякаш не жената, не името, а всичките мои пороци се надигаха в душата ми, за да ме полъжат отново.

Нима графиня Федора, богата, без любовник, неподатлива на парижките съблазни, не беше въплъщение на моите надежди, на моите видения? Аз си сътворих една жена, нарисувах си я мислено, мечтаех за нея. През нощта не спях, станах неин любим, за няколко часа изживях цял един живот, живот, изпълнен с любов, вкусих неговите плодове и изпепеляващите му наслади. На другия ден, неспособен да понеса изпитанието на дългото очакване, отидох да взема един роман от библиотеката и прекарах целия ден до вечерта в четене, за да отвлека мислите си, да не обръщам внимание на времето. Докато четях, името на Федора отекваше в мен като далечен отглас, който не ви смущава, но ви принуждава да го чувате. За щастие, имах все още един напълно приличен фрак и бяла жилетка; от цялото ми богатство

ми оставаха трийсетина франка, които бях изпокрил по разни дрехи и чекмеджета, та всяка монета от сто су, с която бих могъл да задоволя някоя своя прищявка, да бъде плод на мъчително и дразнещо търсене, венец на околосветско пътешествие из стаята. Преди да се облека, кръстосах нашир и надлъж цяло море от хартия, за да издира съкровището си. При тази нищожна платежоспособност можеш да си представиш от какво огромно състояние ме лишиха ръкавиците и разходите за файтон, те погълнаха хляба, с който щях да се храня цял месец. Уви, ние винаги намираме пари за вятърничавите си приумици и се пазарим само за полезните и необходими неща. Пилеем безгрижно парите си по разни танцюрки, а се скъпим, когато трябва да заплатим дължимото на работника, чието семейство гладува. Колко много хора носят фракове за сто франка и имат бастуни с диаманти по дръжките, а обядват за двайсет и пет су! Изглежда, най-скъпо се заплаща задоволеното тщеславие. Растиняк пристигна в уречения час, усмихна се и се пошегува с моето превращение; но по пътя към графинята ме отрупа с доброжелателни съвети как да се държа с нея; обрисова ми я като стисната, суетна и мнителна жена; но била разточителна в своето скъперничество, непресторена в своята суета, добродушна въпреки своята мнителност.

— Известно ти е как съм се обвързал — каза ми той, — можеш да си представиш какво бих загубил, ако променя обекта на любовта си. Когато изучавах Федора, бях безпристрастен и хладнокръвен, така че наблюденията ми сигурно са верни. Искам да те запозная с нея за твое добро; внимавай какво говориш пред нея, защото тя притежава неумолима памет и усет, който би отчаял не един дипломат, веднага разбира дали говориш истината; между нас казано, изглежда, императорът не признава брака ѝ, защото руският посланик се разсмя, когато му споменах за нея. Той не я приема в дома си и едва-едва я поздравява, когато се срещат в Булонската гора. И все пак тя е близка с госпожа дьо Серизи, появява се у госпожа дьо Нюсенжан и у госпожа дьо Ресто. Във Франция репутацията ѝ е непокътната; херцогиня дьо Кариляно, най-високомерната маршалка от бонапартистката шайка, често отива на гости в имението ѝ през слънчевите месеци. Цял куп млади празноглавци, дори синът на един пер, ѝ предложиха името си срещу нейното богатство; тя учтиво им отказа. Може би, за да я

покори, човек трябва да бъде поне граф! А ти си маркиз! Ако ти хареса, нападай! Само така трябва да се дават инструкции.

С тази шега Растиняк, изглежда, искаше да поощри любопитството ми; във всеки случай внезапно разгарялата се у мене страст бе достигнала връхната си точка, когато спряхме пред едно украсено с цветя преддверие. Сърцето ми затуптя по-силно, докато се изкачвах по широкото стълбище, покрито с килим, а пред очите ми се разстилаше изисканият английски разкош; изчервих се, обзеха ме дребнави чувства, недостойни за моя произход, за моите разбирания, за гордостта ми. Уви, аз току-що бях излязъл от своята мансарда след три години, прекарани в бедност, и все още не съзнавах, че придобитите богатства, умственият капитал, са много по-ценни от житейските суети, когато на плещите ви се стовари бремето на властта, и именно учението ви подготвя за политическите борби. Видях една около двадесет и две годишна жена със среден ръст, заобиколена от мъже, с пухкаво ветрило в ръката. Когато съзря Растиняк, тя стана, отправи се към нас с мила усмивка и ме поздрави с предварително подготвени любезни думи; нашият приятел ме бе представил за даровит човек, неговото умение и гасконската му велеречивост ми осигуриха отличен прием. Всички се отнасяха към мен с такова внимание, че направо ми стана неудобно; за щастие обаче Растиняк бе говорил и за скромността ми. Тук се срещнах с учени, с литератори, бивши министри, с перове на Франция. Скоро след появяването ми разговорите бяха възобновени и аз постепенно се успокоих, тъй като разбрах, че мнението за мен е добро и само трябва да го поддържам; тогава се постарях да се намеся в споровете, като влагах в думите си в зависимост от случая хапливост, дълбокомислие или остроумие, без да ставам прекалено словоохотлив. Успехът беше съвсем приличен. Растиняк се оказа пророк за хиляден път в живота си. Когато се събраха достатъчно хора, за да може човек да се движи свободно, моят водач ме хвана подръка и ние започнахме да обикаляме помещенията.

— Не се възхищавай прекалено от графинята — каза ми той, — защото ще се досети какво те води насам.

Наредбата на салоните бе прелестна. Видях там забележителни картини. Също като в най-богатите английски домове всяка стая си имаше собствен облик и шарките на копринените тапети, украсата, формата на мебелите, дори най-дребните подробности се подчиняваха

на строен замисъл. В готическия будоар, чиито врати бяха скрити зад плътни бродирани завеси, и рамките, и стенният часовник, и рисунките по килима бяха готически; сред тънките тъмни греди на тавана се открояваше рисунък, поразителен със самобитното си изящество; дърворезбата беше приказна; нищо не нарушаваше единството на обстановката, към нея се приобщаваха дори многоцветните, малко предвзети стъкла на прозорците. Смая ме един малък салон в съвременен стил, където неизвестен художник бе приложил всички тънкости на днешното обзавеждане, тъй приятно със своята лекота и свежест, с отричането на излишния блясък и позлатата. Той навяваше любов и смътни блянове като немска балада и бе сякаш създаден за убежище на някоя страст от 1827 година, беше целият пропит от уханието на редките цветя, които пълнеха жардиниерите. Веднага след този салон имаше златиста стая, където бяха възкресили вкусовете от времето на Луи XIV, които се противопоставяха по странен, но много сполучлив начин на съвременните живописни творби.

— В хубаво място ще живееш — каза ми Растиняк с усмивка, в която се прокрадваше лека ирония. — Нали е прелестно? — продължи той, сядайки.

Но внезапно се изправи, улови ме за ръка, отведе ме в спалнята и ми показа едно сладно, потопено в мека светлина легло, стаено под балдахин от тънък муселин и бяло моаре, легло, в което би могла да спи млада фея, сгодена за дух.

— Какво невероятно безсрамие, каква дързост, какво кокетство! — възкликна той полугласно. — Как може да ни оставя тъй свободно да съзерцаваме това светилище на любовта? Не иска да се отдаде на никого, а всеки може, ако пожелае, да остави тук визитната си картичка! Само да бях свободен, колко бих желал да видя тази жена как плаче победена пред вратата ми...

— Толкова ли си сигурен в нейната добродетел?

— Най-дръзките, най-ловките хитреци признават поражението си, продължават да я обичат и са нейни верни приятели. Каква загадка е тази жена, нали?

След тия думи ме завладя някакво опиянение, в ревността си аз се боях от миналото. Тръпнейки от щастие, бързо поех обратно към салона, където бях оставил графинята, но я видях в готическия будоар.

Тя ми се усмихна, покани ме да седна до нея, разпита ме за моята работа и като че ли прояви известен интерес към нея, още повече че аз ѝ обясних системата си на шега, вместо да си служа с наставническия език на научните термини. Тя много се забавляваше от твърдението ми, че човешката воля е материална сила, подобна на парата, че нищо в нравствения свят не може да се противи на нейната мощ, стига човек да свикне да я съсредоточава, да борава с нея, да насочва постоянно към чуждите души потока на нейните флуиди, че всеки човек може да видоизмени според желанията си нещата, които са свързани с хората, та дори и основните природни закони. Федора ми отвърна със забележки, които показваха нейната проникателност; в първия момент аз любезно ги приех, за да я полаская, а после с една дума пометох нейните женски разсъждения, като привлякох вниманието ѝ върху един делничен факт от живота — съня, явление, тъй просто на пръв поглед, но съдържащо всъщност неразрешими за науката проблеми, и пробудих нейното любопитство. Графинята дори помълча известно време, когато ѝ казах, че нашите идеи са организирани, неделими същества, които живеят в невидим за нас свят и влияят върху съдбите ни, и приведох като доказателства мисли на Декарт, Дидро и Наполеон — три водещи за нашия век личности. За моя най-голяма чест аз се сторих забавен на тази жена; когато се разделихме, тя ме покани да я посетя: казано на дворецов жаргон, обяви ме за свой приближен.

Може би бях останал верен на чудесния си навик да приемам учтивите думи за израз на привързаност, а може би Федора бе сметнала, че ще стана знаменит и искаше да увеличи своето стадо от учени — така или иначе, реших, че тя ме харесва. Извиках на помощ всичките си познания по физиология и някогашните си наблюдения върху жените и през цялата вечер внимателно изучавах тази своеобразна дама и нейните навици; криех се в сянката до някой прозорец, мъчех се да разгадая мислите ѝ, като търсех проявлението им в нейното държане, в начина, по който изпълняваше домакинските си задължения, защото тя се разхождаше напред-назад, сядаше, разговаряше, обръщаше се към разни хора, задаваше въпроси и се вслушваше в чуждите думи, облежната на някой портал; забелязах, че походката ѝ бе прелестно кръшна, роклята ѝ се полюшваше тъй мамещо, а тя самата толкова силно разпалваше желанието, че започнах дълбоко да се съмнявам в добродетелта ѝ. Днес Федора може би не

държеше на любовта, но в миналото сигурно бе изживяла силни страсти; дори от поведението ѝ пред някой събеседник лъхаше обиграна сладост; тя се подпираше на дървената облицовка с особено кокетство, като жена, която сякаш ей сега ще падне, но може и да се изплъзне, ако нечий нескромен поглед я смути. Скръстила небрежно ръце, тя като че ли вдишваше думите, поемаше ги с очи, преливащи от благосклонност, и цялата сякаш бе изтъкана от чувство. Свежите, алени устни се открояваха на чистото ѝ бяло лице. Кестенявите коси подсилваха блясъка на пъстрите ѝ като флорентински камъчета очи, чиито портокалов цвят и ясен поглед придаваха още по-голяма значителност на думите ѝ. Чудната ѝ снага мамеше с прелестта си. Може би някоя злонамерена съперница би нарекла груби плътните ѝ вежди, които почти се срастваха по средата, или би преувеличила нежния мъх по брадичката ѝ. Навсякъде откривах белезите на страстта. Любов се криеше в италианските ресници на тази жена, в красивите ѝ рамене, достойни за Венера Милоска, в чертите ѝ, в пълната ѝ тъмна горна устна. Това беше не жена, а роман. Вярно, тази пищна женственост, тази хармония на формите, тази страстна и многообещаваща красота се смекчаваха от неумолима сдържаност, от невероятна скромност, които противоречаха на истинското ѝ излъчване. Единствено поглед, пронизателен като моя, би могъл да открие, че поради самата си природа тя бе обречена да бъде чувствена. Ако трябва да поясня мисълта си, във Федора се съдържаха две жени: едната беше студена и сякаш само лицето ѝ издаваше любов; преди да погледне някой мъж, тя потушаваше блясъка в очите си, сякаш трептенето му можеше да издаде нещо потайно, което ставаше вътре в нея. С една дума — или опитът ми бе недостатъчен и нравственият свят продължаваше да крие от мен своите тайни, или графинята притежаваше прекрасна душа и именно нейният светлик, нейните трепети придаваха на лицето ѝ оня чар, който ни обсебва и завладява, покорява и най-нравствения човек и е по-силен от всичко, защото се прелива с подтика на желанието.

Излязох пленен, очарован от тази жена, опиянен от заобикалящия я разкош, тя бе докоснала всичко благородно, порочно, добро и лошо в моето сърце. Чувствах се разнежен, оживен, възбуден и започвах да разбирам какво привличаше тук хората на изкуството, дипломатите, властниците, търгащите, чиито сърца бяха

непроницаеми като сейфове им: несъмнено те идваха при нея, за да усетят шеметното вълнение, което разтърсваше цялото ми същество, бушуваше в кипналата ми кръв, опъваше до крайност нервите ми и трептеше в моя мозък! Тя не бе се отдала на никого, за да ги притежава всички. Докато не е започнала да обича, всяка жена е кокетка.

— А може би пък са я омъжили насила — казах аз на Растиняк, — продали са я на някой старец и споменът за първата брачна нощ я е отвратил от любовта.

Върнах се пеш от предградието Сент-Оноре, където живееше Федора. За да стигна от нейния дом до улица Кордие, трябваше да прекося почти целия Париж; пътят ми се стори къс, въпреки че беше студено. Възнамерявах да покоря Федора през зимата, през тая сурова зима, а притежавах само тридесет франка и ни разделяше такова голямо разстояние! Единствено бедният младеж знае колко разходи за коли, ръкавици, дрехи, бельо и какво ли още не струва страстта. Ако любовта остана прекалено дълго време платонична, тя може да разори човека. Наистина в юридическия факултет има лозеновци^[5], които в никакъв случай не биха могли да си позволят мечти за любовница, живееща на първия етаж. Как можех да се преборя тъй слаб, блед, простичко облечен, прежълтял и изпит, като художник след завършването на изстрадана картина, с тия зализани, приятни, наkontени богати младежи с вратовръзки, пред които цяло Хърватско^[6] би примряло от завист, с кабриолети и безочливо държане?

— О, да! Федора или смърт!... — възкликнах аз, след като преминах по някакъв мост. — Федора означава богатство!

Красивият готически будоар и салонът в стил Луи XIV се мяркаха пред очите ми, отново видях графинята с нейната бяла рокля с прелестни широки ръкави, изкусителната ѝ походка и пленителната ѝ снага. Когато влязох в моята мансарда, неугледна като раздърпаната перука на някой естественик, все още бях завладян от спомена за разкошната обстановка при Федора. Това противоречие ме навеждаше на лоши мисли, навярно тъй се зараждат престъпленията. Тръпнейки от гняв, аз проклех своята благопристойна и честна нищета, мансардата на моето вдъхновение, където бяха видели бял свят толкова мисли. Яд ме беше на Господа, на дявола, на обществения ред и на целия свят заради злата ми участ; легнах си гладен, мърморех

смехотворни проклетия, но бях решил да спечеля Федора. Сърцето на тая жена бе последният лотариен билет, който можеше да ми донесе щастие. Ще ти спестя разказа за първите ми посещения у Федора и направо ще продължа с драмата.

Стремях се да се добера до душата на тая жена, да завладее разума ѝ, да подчиня тщеславието ѝ; приписвах ѝ невъобразимо самолюбие, за да съм сигурен, че ще ме обича; не можех да си я представя безразлична; на жените са необходими на всяка цена вълнения, аз я затрупвах с тях; по-скоро бих я разгневил, отколкото да я гледам до себе си безчувствена. Въпреки че отначало в желанието си твърдо бях решил да я принудя да ме обича и бях си осигурил известно надмощие, скоро страстта ми се разрасна, престанах да бъда господар на себе си, предадох се наистина, уплетох се и се влюбих безумно. Не зная какво наричаме в поезията и в разговорите си любов; но никъде не съм виждал обрисувано чувството, което отведнъж се разгърна в двойствената ми природа — нито в красноречивите и високопарни фрази на Жан-Жак Русо, чиято квартира бях наследил може би, нито в студения схващания на нашата двестагодишна литература, нито в италианските картини. Само видът на Бриенското езеро, някои мелодии на Росини, „Мадоната“ на Мурильо в дома на маршал Султ, писмата на Лекомба^[7], някои остроти от сборниците с анекдоти, а най-вече молитвите на възторжените натури и определени места от нашите фаблюта могат да ме отнесат в съкровения свят на моята първа любов.

Никакъв човешки език, никакъв превод, нито пък мисъл, пресъздадена в багри, пластика, думи или звуци не би могла да изрази тръпката, правдивостта, пълнотата, мигновеността на изживяното чувство! Да, изкуството все пак е лъжа! Любовта преминава през многократни превращения, преди завинаги да се преплете с нишката на живота ни и да я обагри завинаги с огнения си цвят. Тайната на това незабележимо проникване убягва на изкуството. Истинската страст избликва във викове и въздишки, които досаждат на студения човек. Необходимо е искрено да обичаш, за да бъдеш съпричастен на изблиците на Лъвлас, четейки „Кларис Харлоу“. Любовта е невинно поточе, избликло сред цветя и камъчета; което се превръща в пълноводна река, променя вида и облика си след всеки праг и се влива в безмерно широк океан, където недораслите умове сучаят, а великите души се разтапят в безконечно съзерцание. Кой би се осмелил да

опише тия преходни отсенки на чувството, тия безценни дреболии, тия думи, чиято многозначителност изчерпва богатствата на езика, тия погледи, по-вдъхновени от най-прекрасните поеми? Всеки път, когато по неведоми причини се влюбваме неусетно в някоя жена, пред нас се откриват бездни, способни да погълнат цялата човешка поезия. Как бихме могли да изразим силните, загадъчни трепети на душата, когато не ни достигат думи, за да опишем осезаемата загадка на красотата? Каква магия! Колко много часове прекарах в неизказан възторг, като само я гледах! Бях щастлив, а от какво? Не зная. Ако в тия мигове върху лицето ѝ падаше светлина, неизвестно как, то започваше да сияе; незабележимият мъх, който позлатяваше нежната ѝ гладка кожа меко рисуваше очертанията на плътта ѝ с онова изящество, което, буди възхищение у нас, когато гледаме разтапящата се в слънчевото сияние далечна линия на хоризонта. Заревото на деня я обгръщаше, преливаше се в нея, а от лъчистото ѝ лице бликаше светлина, по-ярка от оная, с която сме свикнали; или пък някаква сянка се спускаше върху това нежно лице и го нашарваше с петънца, които променяха изражението му. Често мисъл пробягваше по мраморното ѝ чело; очите ѝ пламваха, ресниците трепваха, чертите ѝ се раздвижваха от усмивка; живите ѝ коралови устни помръдваха, свиваха се, издуваха се; някакъв отблясък от тъмните коси помрачаваше свежите ѝ страни; всяка промяна на осветлението сякаш я караше да говори. Всеки изблик на красотата ѝ беше празник за моите очи и откриваше пред сърцето ми непознати прелести. Искаше ми се да съзря някакво чувство, някаква надежда във всички състояния на лицето ѝ. Тия произнесени думи проникваха от нейната душа в моята, както звукът се влива в ехото, изпълваха ме с мимолетни радости и ми оставяха неизличими впечатления. Гласът ѝ предизвикваше у мен почти неудържимо безумие. Като оня забравен благородник от Лотарингия аз бих могъл да не усетя горящ въглен върху дланта си, ако тя галеше косите ми с нежните си пръсти. Това не беше възхищение или желание, а вълшебство, съдба. Често се прибирах вкъщи и неясно си спомнях Федора в нейния дом, някак си се приобщавах към нейния живот; ако тя боледуваше, аз също боледувах и ѝ казвах на другия ден:

— Вие сте страдали.

Колко пъти тя ми се явяваше сред тишината на нощта, призовавана от могъщия ми екстаз! Понякога като внезапно

избликнала светлина ме караше да изпускам перото, прогонваше безпомощната наука и прилежанието; извикваше у мен възхищение, като отново заемаше привлекателната поза, в която я бях видял наскоро. Понякога аз самият навлизах в света на виденията, за да я открия, приветствувах я с надежда и я умолявах да ми каже нещо със звънливия си глас; после се събуждах и плачех.

Веднъж ми бе обещала да дойде с мен на едно представление, но внезапно нещо ѝ хрумна, тя отказа да излезе и ме помоли да я оставя сама. Отчаян от тази противоречивост, която ми струваше цял ден работа и — колкото и да е срамно това — последното ми екю, аз се отправих там, където тя бе желала да отиде, решен да гледам пиесата, която тя бе желала да види. Още щом седнах, нещо ме прищрака в сърцето. Някакъв глас ми каза: „Тя е тук!“ Обърнах се и видях графинята в полумрака на нейната разкошна лежа. Погледът ми не се поколеба, очите ми я откриха незабавно с невероятна проницателност, душата ми отлетя към нея, както насекомото се устремява към цветето. Как бях усетил нейното присъствие? Има такива дълбоки трепети, които могат да смаят повърхностните хора, но тия явления на нашата вътрешна природа са също така прости, както и обичайните неща, свързани със сетивата ни за външния свят; така че аз не се изненадах, а се ядосах. Изследванията ми върху нашата слабо известна нравствена сила, ако не за друго, поне ми служеха с това, че откривах в страстта си някои явни доказателства за моята система. Странна беше тази взаимовръзка между учения и влюбения, между моето своеобразно идолопоклонство и любовта към науката. Често изследователят се радваше на събития, които отчайваха любовника, и тъкмо когато си въобразяваше, че е победил, любовникът с радост прогонваше учението. Федора ме видя и стана сериозна, притеснявах я. Още през време на първата пауза отидох да я посетя; тя беше сама и аз останах при нея. Макар до този миг да не бяхме говорили за любов, предусетих, че ще има обяснение. Досега не бях ѝ издавал тайната си и все пак ние и двамата сякаш очаквахме нещо; тя ми разказваше какви забавления ѝ предстоят и предварително ме питаше с приятелско безпокойство дали възнамерявам да я посетя идния ден; поглеждаше ме въпросително, след като бе изрекла някое остроумие, сякаш бе се опитвала, да се хареса именно на мен; ако бях ядосан, ставаше мила; ако се разсърдеше, аз в известен смисъл имах право да ѝ задавам

въпроси; ако бях виновен в нещо, тя се оставяше дълго да я моля, за да ми прости. Тия скарвания, които толкова много ни харесваха, бяха изпълнени с любов. Тя проявяваше в тях толкова изящество и кокетство, те ме правеха толкова щастлив! В тоя миг нашата близост бе застрашена и ние седяхме един срещу друг, сякаш си бяхме напълно чужди. Графинята беше убийствено студена; предчувствувах някакво нещастие.

— Изпратете ме — каза тя, когато пиесата свърши.

Времето внезапно се бе променило. Когато излязохме, имаше лапавица. Каретата на Федора не можеше да се приближи до вратата на театъра. Като видя, че тази добре облечена дама трябва да прекоси булеварда, един разносвач издигна чадъра си над главите ни, но когато се качихме, поиска да му се заплати за услугата. Нямах нищичко, тогава бях готов да дам десет години от живота си, само и само да притежавах две су. Всичко, което създава човешката гордост, се срути в мен и ми причини страхотна болка. Изрекох думите: „Нямам дребни, драги!“, грубо, сякаш бях ядосан, че противоречаха на чувствата ми, изрекох ги аз, събрат на този човек, аз, дето тъй добре познавах нещастieto! А някога с такава леснина бях дал седемстотин хиляди франка! Лакеят блъсна встрани разносвача и конете препуснаха. Когато пристигнахме в дома ѝ, Федора изглеждаше разсеяна, може би се преструваше, че съзнанието ѝ е заето, отвърна с едносрични думи на въпросите ми. Замълчах. Мигът бе ужасен. Влязохме в любимата ѝ стая и седнахме край камината. Лакеят запали огъня и се оттегли, а графинята се обърна към мен с непроницаем вид и каза някак тържествено:

— Откакто се появих отново във Франция, богатството ми привлече доста млади хора; някои от тях можеха да смекчат гордостта ми с любовните си призналия; срещала съм мъже, които бяха тъй искрено и дълбоко привързани, че биха се оженили за мен дори отново да станех бедна девойка, каквато бях някога. Освен това, господин дьо Валантен, предлагаша ми нови богатства, нови титли; но искам да знаете, че никога вече не съм се срещала с онези хора, които имаха нещастieto да ми говорят за любов. Ако не ви одобрявах толкова, не бих ви предупреждавала по тоя начин, защото в това предупреждение има повече приятелство, отколкото гордост. Всяка жена може да се изложи на оскърбление, предполагайки, че я обичат, и отказвайки

предварително на едно чувство, което, така или иначе, я ласкае. Познавам сцепите с Арсиное^[8] и Араминт^[9], известни ми са отговорите, които мога да получа при такива обстоятелства; но аз се надявам, че мога да бъда разбрана от един надарен човек, когато му разкривам искрено душата си.

Тя говореше хладнокръвно като адвокат, като нотариус, сякаш обясняваше пред клиент основните положения при някой процес или при някой договор. Ясният ѝ прелъстителен глас не издаваше ни най-малкото възмущение; само в лицето и в държането ѝ, все тъй благородно и благоприлично, прозираше известна студенина и дипломатична сухота. Вероятно тя бе обмислила думите си и бе подготвила предварително програмата на тая сцена. О, скъпи приятелю, когато някоя жена изпитва удоволствие, разкъсвайки сърцето ни, когато е решила да забие камата дълбоко и да я завърти, за да разшири раната, тя може да бъде възхитителна, но дали обича, дали иска да бъде обичана? Някой ден тя може да ни възнагради за нашите болки, както Бог ще бъде благосклонен към добрите ни дела; стократно ще ни заплати с щастие цената на болката, която умишлено ни е причинила: макар и зла, тя е изпълнена със страст! Но какво страхотно мъчение е да се гаври с теб жена, която убива с безразличието си! В тоя миг, без да знае, Федора стъпкваше всичките ми надежди, унищожаваше живота ми, рушеше бъдещето ми със студеното безгрижие и невинната жестокост на дете, което от любопитство разкъсва крилцата на пеперудка.

— Надявам се — добави Федора — по-късно да признаете колко силно съм привързана към приятелите си. Ще видите, че аз съм предана и винаги добра към тях. Бих им отдала живота си, но и вие ще ме презирате, ако откликна на любовта им, без да я споделям. Това е всичко. Вие сте единственият човек, пред когото някога съм говорила такива неща.

Отначало просто не знаех какво да кажа и отчаяно се мъчех да обуздая бурята, която тътнеше в мен; но скоро спотаих чувствата дълбоко в душата си и се усмигнах.

— Ако ви кажа колко ви обичам — отвърнах аз, — ще ме прогоните; ако ви кажа, че съм безразличен към вас, ще ме накажете. Свещениците, съдебните чиновници и жените никога не се оголват напълно. Мълчанието не означава предварителна преценка; съгласете

се, госпожо, че е по-добре да замълча. Щом ми отправяте такова сърдечно предупреждение, навярно сте изпитали боязън, че ще ме погубите, а това може само да поласкае гордостта ми. Но да оставим личните въпроси настрана. Вие сте може би единствената жена, с която бих могъл да обсъдя философски едно решение, което е до такава степен противоречащо на природните закони. В сравнение с другите индивиди от вашия пол, вие сте необичайно явление. Нека се опитаме да потърсим истинската причина за това психическо отклонение. Дали във вас, както това става с повечето самомнителни, самовлюбени жени, няма никакъв тънък егоизъм, който събужда отвращението ви при мисълта да принадлежите на някой мъж, да се отречете от желанието си и да бъдете подчинена на едно условно превъзходство, което ви оскърбява? Ако е така, бих казал, че вие сте прекрасна! А може би някой е злоупотребил с първата ви любов? Може значението, което отдавате на изящната си осанка, на прелестната си фигура, да ви кара да се боите от пораженията на майчинството: дали тук не се крие най-съществената причина, поради която не желаете да бъдете обичана прекомерно? Дали у вас няма никакви несъвършенства, които противно на собствените ви желания ви принуждават? Да бъдете добродетелна?... Не се обиждайте, аз просто обсъждам, изследвам, това няма нищо общо със страстта. Щом природата допуска хората да се раждат слепи, тя би могла да създаде жени, които да са глухи, неми и слепи за любовта. Наистина вие можете да бъдете любопитен обект за медицинско изследване! Вие не знаете собствената си цена. Може вашето отвращение към мъжете да е напълно законосъобразно; разбирам ви, те и на мен ми се струват грозни и отвратителни. Вие сте права — добавих със свито сърце, — можете да ни презирате; няма мъж, който да е достоен за вас!

Не мога да ти опиша с какви сарказми я обсипвах, без да преставам да се усмихвам. Но не, най-острите думи, най-парливата ирония не можа да я накара да издаде дори с едно движение яда, който може би бушуваше в нея. Тя ме слушаше, а върху устните и в очите ѝ сияеше обичайната усмивка, която беше за нея като дреха и която тя надяваше неизменно както пред своите приятели и познати, така и пред чуждите хора.

— Виждате ли колко съм любезна, как ви се оставям да ме разнищвате? — обади се тя в един миг, когато бях замлъкнал. —

Можете да забележите — продължи тя със смях, — че не страдам от глупава докачливост спрямо приятелите си. Много жени биха наказали вашето безочие, като ви забранят да пристъпите прага на домовете им.

— Вие можете да ме отстраните оттук, без да сте длъжна да давате каквито и да било обяснения за тази строга мярка.

Изричайки тия думи, чувствувах, че бих я убил, ако ме изпъди.

— Вие сте луд! — възкликна тя с усмивка.

— Мислили ли сте — подех отново аз — до какво може да докара човека силната любов? В отчаянието си той би могъл да убие своята любима.

— Предпочитам да бъда мъртва, отколкото нещастна — отвърна студено тя. — Човек с такива силни страсти някой, ден може да изостави жена си в нищета, след като е изял богатството ѝ.

Пресметливостта ѝ ме потресе. Ясно видях, че между тази жена и мен зее пропаст. Никога нямаше да се разберем.

— Сбогом — казах ѝ студено аз.

— Сбогом — отвърна тя и ми кимна приятелски. До утре.

За миг я пронизах с поглед, в който вложих цялата си обречена любов. Тя се изправи и ми се усмихна с изтърканата си, омразна усмивка на мраморна статуя, която уж изразяваше любов, а всъщност бе студена. Можеш ли да си представиш, скъпи мой, болките, които се бяха струпали на главата ми, когато, изгубил всичко, се връщах по безкрайния заледен кей под неспирната лапавица? О, аз знаех, че тя изобщо не мисли за моята нищета, въобразява си, че имам богатства и разкошни карети като нея! Каква разруха, какво разочарование! Тук ставаше дума не за пари, а за всички богатства на душата ми. Вървах накъдето ми видят очите, преценявах мислено този странен разговор и така се обърках в собствените си схващания, че започнах да се съмнявам в съществуващата стойност на думите и представите! И все така обичах, обичах тая студена жена, чието сърце очакваше да бъде покорено, която всеки ден забравяше дадените обещания и сякаш приемаше облика на някаква нова любовница. Завивайки покрай Института, усетих как ме побиват тръпки. Спомних си, че изобщо не съм ял. Нямах нито петак. Като връх на нещастieto дъждът непоправимо повреждаше шапката ми. Как бих могъл да се представя тепърва пред някоя елегантна дама, да вляза в някой салон, без да притежавам прилична шапка! С невероятни грижи, проклинайки

просташката и глупава мода, която ни обрича да се перчим с вида на шапките си, като ги държим непрестанно в ръка, досега поддържах моята в поносимо, макар и съмнително състояние. Без да е блестящо нова или съвсем стара, тя можеше да мине за шапка на изискан човек; но сега бе настъпил последният миг от преходното ѝ съществуване, тя беше съсипана, унищожена, негодна, истински парцал, достоен за своя господар. Не ми достигаха трийсет су и трябваше да загубя мъчително поддържаната си елегантност.

Какви ли не безвестни жертви бях правил за Федора през тия три месеца! Често, за да я видя поне един миг, харчех парите, с които бих могъл да си купя хляб за цяла седмица. Нищо, че изоставях работата си и гладувах! Но колко трудно е за един влюбен, разсеян поет да прекоси парижките улици, без да го опръскат, да тича, за да се спаси от дъжда, и да пристигне в дома ѝ също тъй приличен, както и празноглавците, които я заобикаляха. Щастieto, любовта ми зависеха от едно мазно леке върху единствената ми бяла жилетка! Само да се изцапам, да се измокра — и трябваше да се откажа да се срещам с нея! Нямах дори пет су, за да накарам някой ваксаджия да изчетка мръсното петно от ботуша ми! Страстта ми бе нараснала поради всички тия дребни, непознати мъчения, непоносими за един раздразнителен човек. Нещастниците като мен извършват в предаността си неща, за които не е възможно да разкажат на жените, живеещи сред разкош и изиящество; тия жени гледат света през призма, която позлатява хората и вещите. Егоизмът ги настройва оптимистично, добрият тон ги кара да бъдат жестоки, отдавайки се на насладата, те избягват да разсъждават и невинно извиняват безучастието си към чуждите беди с това, че са заети с удоволствия. За тях грошовете никога не могат да бъдат милиони, но милионите често им се струват грошове. Любовта не само трябва да се бори за благоволенieto им с цената на огромни жертви, но трябва и да обвива тези жертви в непроницаема пелена; да ги принася мълчаливо; и все пак, отдавайки богатството и живота си, оставайки предани, състоятелните хора се възползват от светските предразсъдъци, които винаги придават известен блясък на любовните им безумия; мълчанието говори вместо тях, тежката пелена им придава очарование, а аз бях обречен на страхотни лишения, на ужасни мъки, без да имам правото да кажа: „Обичам!“ или: „Умирам!“ И все пак дали това беше преданост? И не се ли изкупваше тя богато от

щастieto, което ми доставяше саможертвата? Графинята бе придала огромна стойност, бе изпълнила с изключителни наслади най-нищожните дреболии в моя живот. Доскоро небрежен към облеклото си, сега се грижех за дрехите си, сякаш те бяха неотделима част от моята личност. В случай че би се наложило да бъда ранен или да скъсам фрака си, не бих се колебал кое да избира! При това положение можеш да си представиш състоянието ми, гневните ми мисли, нарастващият бяс, който с всяка крачка като че ставаше все по-непоносим! Изпитвах някакъв пъклен възторг, задето бях достигнал до тая връхна точка на нещастieto. Все пак се надявах, че след такъв пристъп нещата може да се пооправят; но недрата на злото са неизчерпаеми. Вратата на моя хотел беше полуотворена. В капака на прозореца бяха издълбани прорези с форма на сърце, през които на улицата се процеждаше светлина. Полин и майка ѝ ме чакаха и разговаряха. Чух името си и се заслушах в думите им.

— Рафаел — казваше Полин — е много по-интересен от студента в стая номер седем! Русите му коси са толкова приятни за гледане! Не ти ли се струва, че има нещо особено в гласа му, нещо, което извиква трепет в сърцето? А и макар да изглежда горд, той е толкова добър, държи се така изискано! О, наистина е чудесен! Сигурна съм, че всички жени са луди по него.

— Говориш, сякаш го обичаш — забеляза госпожа Годен.

— О, да, обичам го като брат — отвърна тя със смях. — Трябва да съм голяма неблагодарница, ако не изпитвам приятелски чувства към него! Нали той ми преподава музика, рисуване, граматика, научил ме е на толкова много неща! Ти не обръщаш внимание на моя напредък, мила мамо; аз вече съм толкова образована, че след известно време дори ще мога да давам уроци и тогава ще си вземем прислужница.

Оттеглих се тихичко; след това вдигнах шум и влязох при тях да взема лампата, която Полин пожела да ми запали. Милото дете почти бе изцерило раните ми с топлите си думи. Тия невинни хвалебствия ми възвърнаха донякъде смелостта. Нужно ми беше да вярвам в себе си, да получа безпристрастно мнение за действителната си цена. Може би съживените ми по тоя начин надежди оказаха влияние и върху нещата, които виждах пред очите си. Може би пък досега не бях оглеждал внимателно двете жени, които толкова често бяха седели пред мен в

това помещение; и тогава внезапно се възхитих от тази тъй истинска, тъй прелестна картина на обикновената човешка природа, която би могъл да възсъздаде някой безхитроsten фламандски художник. Майката седеше край камината, където тлееха въглени, и плетеше чорапи, а по устните ѝ пробягваше добродушна усмивка. Полин боядисваше ветрила; боичките и четките ѝ; подредени върху малката маса, привличаха очите с ярките си цветове; а когато тя стана от мястото си и взе моята лампа, за да запали фитила, и светлината озари бялото ѝ лице, наистина само човек, обхванат от страхотна страст, би могъл да не забележи възхитителните, прозрачни и розови ръце, съвършената ѝ главичка и девическия ѝ чар! Нощта и мълчанието обагряха със своята прелест този вечерен труд; тази спокойна обстановка. Неспирната, извършвана сред веселие работа издаваше религиозно примирение и възвишени чувства. Между предметите и хората тук съществуваше неопределимо единство. У Федора разкошът беше сух и будеше в мен грозни мисли; докато тази простодушна нищета и естественост стопляха сърцето ми. Може би разкошът ме унижаваше; може би край тия две жени, сред това тъмно помещение, където неподправеният живот намираше израз в искрени сърдечни възвращения, аз откривах себе си и се наслаждавах на дълбоко човешката нужда да покровителствувам някого. Когато се приближих до Полин, тя ми отправи почти майчински поглед и възкликна, като веднага остави обратно лампата с треперещи ръце:

— Господи, колко сте блед! Ах, ами той е целият мокър! Майка ми ще ви помогне да се изсушите... Господин Рафаел — добави тя след кратко мълчание, — вие нали много обичате мляко — тази вечер имаме сметана, искате ли да я опитате?

Тя се спусна като котенце към паничката и ми я подаде тъй бързо, тъй мило ми я поднесе, че за миг се обърках.

— Нали няма да ми откажете? — попита тя развълнувано.

Нашата гордост ни сближаваше: Полин явно страдаше от своята бедност и ме укоряваше за моята надменност. Бях трогнат. Може би тази сметана представляваше утринната ѝ закуска и все пак аз я приех. Бедната девойка се опита да скрие радостта си, но очите ѝ заблестяха.

— Наистина съм бил гладен — казах аз и седнах. (По лицето ѝ се изписа загриженост.) — Полин, спомняте ли си този пасаж у Босюе,

където се описва как Бог възнаградил подадената чаша вода по-щедро, отколкото победата?

— Да — отговори тя.

Сърцето ѝ тупкаше като сърцето на синигерче, хванато от някое дете.

— Добре тогава, ние скоро ще се разделим — добавих аз с пресеклив глас, — позволете ми да ви изразя моята признателност за всички грижи, които вие и вашата майка положихте за мен.

— О, това не е нищо особено! — каза тя със смях. Този смях издаваше толкова силно вълнение, че изпитах болка.

— Моето пиано — продължих аз, сякаш не бях обърнал внимание на думите ѝ — е един от най-добрите инструменти на Еرار^[10], вземете го. Приемете го спокойно, аз наистина не бих могъл да го отнеса със себе си в пътуването, което възнамерявам да предприема.

Предусещайки може би смисъла на думите ми поради тъжния тон, с който те бяха произнесени, двете жени като че ме разбраха и ме погледнаха с любопитство, в което прозираше и уплах. Привързаността, която търсех в студения свят на великосветската предвзетост, беше тук — истинска, непритворна, сладостна и дълговечна.

— Не бива да си създавате такива грижи — каза ми майка ѝ. — Останете тук. Моят мъж сигурно вече си идва — продължи тя. — Тази вечер четох евангелието на свети Йоан, а Полин завърза за Библията нашия ключ и го остави да виси между пръстите ѝ — ключът се завъртя. Това предзнаменование означава, че Годен е жив и здрав и преуспява. Полин опита пак заради вас и заради младежа от стая номер седем; ключът се завъртя само за вас. Всички ще бъдем богати. Годен ще се върне милионер: сънувах го на кораб, пълен със змии; за щастие водата беше мътна, а това означава злато и скъпоценни камъни от южните морета.

Тези приятелски самоцелни думи, подобни на неясните песни, с които майките залъгват болките на децата си, донякъде ми възвърнаха спокойствието. Гласът и погледът на тази добра жена излъчваха нежност и добросърдечие, които не можеха да заличат мъката, но я успокояваха, правеха я някак по-поносима. По-проницателна от майка си, Полин с безпокойство се вглеждаше в мен и умните ѝ очи сякаш

прониквах в живота и бъдещето ми. Поклоних се леко и поблагодарих на майката и на дъщерята; после се измъкнах, защото се боях да не се разчувствувам. Когато останах сам под моя покрив, легнах и се отдадох на нещастieto си. Съдбоносното ми въображение се луташе сред хиляди невероятни планове и невъзможни решения. Когато човек се прехранва от отломките на благополучието, все пак му остава някаква възможност: но аз бях едва ли не в небитието. Ах, скъпи мой, ние често неправилно обвиняваме нищетата! Нека бъдем по-снизходителни към най-активния от всички социални разтворители. Там, където царува нищетата, няма нито свян, нито престъпления, нито добродетели, нито разум. Бях лишен от идеи и от сила като девойка, коленичила пред безпощаден тигър. Човекът без страсти и без пари остава господар на себе си; но влюбеният нещастник вече не си принадлежи и не може да се самоубие. Любовта е нещо като наша собствена религия, тя придава нова цена на живота ни; може да се превърне в най-страшното от всички нещастия, в нещастие, което дарява надежда, но непрестанно ви подлага на изтезания. Заспах с мисълта идния ден да разкажа на Растиняк за странното решение на Федора.

— Аха! — каза Растиняк, когато се появих при него още в девет часа сутринта. — Знам какво те води, сигурно Федора те е изпъдила. Някои добри души, които ти завиждаха, задето до такава степен си спечелил графинята, разнасят мълва, че ще се жените. Един Господ знае в какви лудости са те обвинили твоите съперници и с какви клевети са те очернили!

— Всичко се изяснява! — възкликнах аз.

Спомних си за своите неблагоприятия и графинята отново ми се видя възвишена. Сам смятах, че съм негодник и че тези страдания са ми малко, и нейната снизходителност ми се стори доказателство за милосърдната ѝ любов.

— Да не прекаляваме — каза предпазливият гасконец. — Федора притежава проникателността на всички дълбоко егоистични жени, вероятно си е съставила мнение за теб, когато ти си виждал само богатството и блясъка ѝ; въпреки ловкостта ти е разгадала твоята душа. Тя е толкова прикрита, че не може да прости ничия прикритост. Струва ми се — добави той, — че те насочих по лош път. Въпреки острия си ум и безупречното си поведение тя ми се струва прекалено

властна, като повечето жени, които изпитват удоволствие само чрез разсъдъка си. За нея цялото щастие се съдържа в житейското благополучие и в насладите на обществото: у нея дори чувствата са роля; тя би те направила нещастен, би те превърнала в свой доверен лакей...

Бях глух за думите на Растинак. Прекъснах го и с привидна веселост му разказах за състоянието на финансите си.

— Вчера вечерта — отвърна той — извадих лош късмет и изгубих всичките пари, с които можех да разполагам. Ако не беше тая отвратителна несполука, веднага бих споделил кесията си с теб. Впрочем хайде да отидем да закусим в кабарето, може мидите да ни дадат някой добър съвет.

Той се облече, поръча да запрегнат кабриолета му; после пристигнахме в „Кафе дьо Пари“ със самодоволството на милионери, с безочието на спекуланти, които живеят от несъществуващи капитали. Този дяволски гасконец винаги ме слисваше със свободните си маниери и с невъзмутимата си самоувереност. Докато си пиехме кафето след изисканата и великолепно подбрана закуска, Растинак, който непрекъснато кимаше на разни млади хора, забележителни също като него с изящното си поведение и с облеклото си, ми каза при вида на едно конте, което тъкмо влизаше:

— Точно този ти трябва.

И той махна на въпросния джентълмен с безупречна връзка, който очевидно си търсеше маса, приканвайки го да дойде, за да си поговорят.

— Този приятел — пошепна ми Растинак на ухото — е получил награди за написани уж от него произведения, които изобщо не разбира: той е химик, историк, романист и публицист; четвърти, трети или втори съавтор в безбройни пиеси, а е тъп като попско муле. Това не е човек, а име, етикет, спечелил доверието на публиката. Сигурно здравата би се поколебал, преди да влезе в кабинет, пред който стои надпис: „Тук човек може да пише сам“. Толкова хитър е, че би могъл да ръководи огромно събрание. С две думи, той е нравствен мелез — нито е кристално честен, нито е пълен негодник. Впрочем трай си! Той вече се е бил на дуел, хората не искат нищо повече и казват за него: „Човек, достоен за уважение.“

— Е, любезни приятелю, достойни приятелю, как е ваша милост? — попита Растиняк непознатия, докато той седна на съседната маса.

— О, не особено добре, но и не особено зле... Претрупан съм с работа. Имам всички необходими материали, за да стъкмя превъзходни исторически мемоари, само дето не зная на кого да ги припиша. Много се безпокоя; трябва да се бърза, мемоарите ще излязат от мода.

— За какви мемоари става дума — съвременни, от миналото, за кралския двор?... Какви точно?

— За историята с огърлицата.^[11]

— Какво чудо! — каза ми Растиняк със смях.

После се обърна към мошеника.

— Господин дьо Валантен — поде отново той, като ме посочи — е мой приятел, представям ви го като наша бъдеща литературна знаменитост. Леля му на времето е била много добре поставена в двора, била е маркиза и от две години той пише роялистка история на революцията.

След това се наведе към този странен търговец и му каза на ухото:

— Той е много талантлив, но е глупав и може да напише вашите мемоари от името на леля си срещу сто екю за всеки том.

— Сделката не е лоша — отвърна онзи, поправяйки вратовръзката си. — Келнер, какво става с мидите!

— Добре, но ще трябва да ми дадете двадесет и пет луидора комисиона и ще му предплатите един том — добави Растиняк.

— А, не. Мога да дам предварително само петдесет екю, защото искам да получа ръкописа по-бързо.

Растиняк тихичко ми предаде този търгашески разговор. После се обърна към него, без дори да ме попита:

— Съгласни сме. Кога ще може да се видим с вас, за да оформим тази сделка?

— Ами например елате да вечеряме тук утре в седем часа.

Станахме. Растиняк даде бакшиш на келнера, прибра кредитната карта в джоба си и излязохме. Бях изненадан от лекомислието и от безгрижието, с което той продаде уважаемата ми леля маркиза дьо Монборн.

— Бих предпочел да отпътувам за Бразилия и да преподавам там на индианците алгебра, макар че нищо не разбирам от нея, отколкото да омърся името на своя род!

Растиняк ме прекъсна, като избухна в смях.

— Ама че си глупав! Вземи петдесетте екю и напиши мемоарите. Когато ги свършиш, глупчо, ще откажеш да сложиш под тях името на леля си! Госпожа дьо Монборон, нейната гибел на ешафода, нейните кринолини, известността ѝ, красотата ѝ, нейните червила и пантофки струват много повече от шестстотин франка. Ако издателят откаже да заплати цената на твоята леля, ще трябва да си намери някой стар мошеник или някоя затънала до гуша графиня, която да подпише мемоарите.

— Ах! — възкликнах аз. — Защо ми трябваше да излизам от моята почтена мансарда? Отвратително мръсни са кулисите на света!

— Така — отвърна Растиняк, — това беше поезия, а ние говорим за сделки! Същинско дете си. Слушай: публиката ще оцени мемоарите; колкото до онзи литературен сводник, нима той не е погубил осем години от живота си, нима връзките му с издателствата не са му стрували жестоки унижения? Какво, че ще си поделите така неравно работата върху книгата, щом парите, които ще получиш ти, са толкова по-сладки? Двайсет и пет луидора са много по-ценни за теб, отколкото хиляда франка за него. Хайде, напиши си историческите мемоари, те все пак са изкуство, а Дидро е поправил онези шест проповеди^[12] само за сто екю.

— Впрочем — казах му развълнувано — аз бях изпаднал в нужда; затова, скъпи приятелю, ти дължа благодарност. Двайсет и пет луидора ще ме направят тъй богат...

— Много по-богат, отколкото си мислиш — разсмя се той. — Нали комисионата, която ще получа от Фино, също е за теб? Хайде да отидем в Булонската гора; там може да видим твоята графиня и аз ще ти покажа хубавата вдовичка, за която трябва да се ожения — очарователно създание, от Елзас е, само дето е малко тлъстичка. Чете Кант, Шилер, Жан-Пол^[13] и куп книги по хидравлика. Непрекъснато упорствува да ме пита за моето мнение: трябва да се преструвам, че тази немска чувствителност ми е ужасно близка, да слушам безконечни балади, все неща, които са ми забранени с лекарско предписание. Но можах да я отуча от литературните ѝ възторзи, тя лее

поройни сълзи, когато чете Гьоте, и аз от учтивост също трябва да пусна някоя — все пак това са петдесет хиляди ливри рента, скъпи, пък и тя има такива прелестни малки ръце и крака!... Ах, ако не казваше: „ангел мой“ и „скхарвам се“, щеше да бъде истинско съвършенство!

Видяхме блестящата графиня, която се разхождаше и не помалко блестяща карета. Тя игриво и мило ни поздрави и ми отправи усмивка, която ми се стори божествена и преливаща от любов. Ах, бях неизказано щастлив, мислех, че ме обичат, имах пари и неизчерпаеми запаси от страст, с мизерията беше свършено! Бях тъй лекомислен, весел и доволен от всичко, че любовницата на моя приятел ми се видя очарователна. Дърветата, въздухът, небето — цялата природа сякаш отразяваше усмивката на Федора. На връщане от Шанз-Елизе отидохме при шапкаря и при шивача на Растиняк. Истерията с огърлицата ми даде възможност да сменя бедняшкото си миролюбие с буйна нападателност. Сега вече можех безстрашно да се сражавам с изисканите и наконтени младежи, които се навъртаха около Федора. Прибрах се у дома; затворих се в стаичката си и застанах до прозорчето; външно бях напълно спокоен; но всъщност вече се прощавах с покривите, пътувах към бъдещето, представях си бляскав живот, предвкусах любов и наслади. Ах, какви бури могат да се развихрят между четирите стени на една мансарда! Човешката душа е способна на чародейства, тя превръща сламата в диаманти; под нейната вълшебна пръчица израстват чудни замъци, както полските цветя никнат под топлите слънчеви лъчи... На другия ден към обед Полин тихичко почука на вратата ми и ми подаде — познай какво? Писмо от Федора. Графинята ми предлагаше да се срещнем в Люксембург и оттам да отидем да разгледаме заедно музея и Ботаническата градина.

— Човекът навън чака отговор — каза ми Полин след кратко мълчание.

На бърза ръка надрасках бележка, изпълнена с благодарност, която тя отнесе. Облякох се. Завършвах тоалета си и бях доста доволен от постигнатото, когато се сетих за нещо и ме побиха студени тръпки.

„Дали Федора ще дойде с кола, или пеш? Дали ще вали, или ще има слънце?... А дори и да е с кола, може ли човек да предвиди какви ще бъдат прищевките на една жена? Току-виж й се свършили парите и

реши да подхвърли сто су на някое малко савойче, понеже дрипите му са живописни.“

Нямах нито петак, щях да получа пари чак довечера. О, как скъпо заплаща поетът в тия тежки мигове на младостта си духовната мощ, която е добил в спартанския живот и в работата! За миг ме пронизаха хиляди парещи, болезнени мисли. Погледнах небето през прозорчето си, времето беше непостоянно. В случай на беда можех наистина да наема кола за целия ден; но нямаше ли в щастieto си да треперя всеки миг да не би срещата с Фино да се отложи? Не чувствавах в себе си сили да понеса подобни страхове въпреки очакващата ме радост. Макар да бях сигурен, че няма да открия нищо, предприех пълен обиск на стаята си, прерових за някое скрило се екло целия си сламеник, пребърках всичко, изтърсих дори старите си ботуши. Трескаво огледах с блуждаещи очи мебелите си, след като всичко бе обърнато наопаки. Ще разбереш ли какво безумие ме обхвана, когато за седми път отворих чекмеджето на писалището си и докато, го изследвах с безразличие, породено от отчаянието, забелязах прилепнала към страничната, дъска, подло скрила се, но все пак блестяща, лъскава като изгряваща звезда, прекрасна, благородна монета от сто су? Без да ѝ се сърдя за мълчанието ѝ, за жестокостта, която бе проявила, като се бе спотайвала така, аз я целунах, сякаш бе верен приятел, срещнат в нужда, и изразих радостта си с вик, след който последва още един. Обърнах се рязко и видях пребледнялата Полин.

— Уплаших се — каза тя развълнувано, — че сте се ударили! Онзи човек... (Тя замлъкна, сякаш се задъхваше.) Майка ми му плати — добави тя.

После избяга, палава и игрива, истинско възплъщение на капризната човешка природа. Милото дете! Мислено ѝ пожелах да намеря щастieto си, както го бях намерил аз. В тоя миг ми се струваше, че в душата ми са се събрали, всички земни радости и ми се щеше да върна на онеправданите хора онази част, която им бях отнел почти винаги нашите неприятни предчувствия се оказват перни, графинята бе отпратила колата си. Поради някаква прищявка, каквито често имат хубавите жени, без сами да могат да си ги обяснят, тя искаше да отидем пеш по булевардите до Ботаническата градина.

— Ще завали — казах ѝ аз.

Приятно ѝ беше да ми противоречи. По някаква случайност времето се задържа хубаво, докато прекосяхме Люксембург. Но щом излязохме от градината, от големия облак, който отдавна ме безпокоеше, поръсиха няколко капки и се качихме във файтон. Когато стигнахме до булевардите, дъждът спря и небето се изчисти. Пред вратата на музея поисках да отпратя файтона, Федора обаче ме помоли да го задържа. Какви мъчения! Но аз разговарях с нея и едва сдържах тайното безумие, което навярно избиваше върху лицето ми в някаква глупава, застинала усмивка; шляех се из Ботаническата градина, вървах по сенчестите алеи и чувствавах как ръката ѝ се притиска към моята, а това беше повече от фантастично: то бе като сън посред бял ден. И все пак въпреки привидното сладострастие на движенията ѝ, в тях не се проявяваше никаква любов, нито докато вървахме, нито когато спирахме. Щом се опитвах да съчетая ритъма на своя живот с нейния, тя проявяваше незабележима, потайна съпротива, ставаше някак поривиста и неуравновесена. В жестовете на бездушните жени няма никаква мекота. Не можехме да постигнем единство нито в мислите, нито в походката. Няма думи, с които би могла да се означа тази несъгласуваност между две същества, защото ние не приемаме, че движението може да се превърне в изразител на мисълта. Това явление на нашата природа може само да бъде усетено инстинктивно, то не може да бъде обяснено.

Обзет от тия остри пристъпи на страстта — продължи Рафаел след кратко мълчание, сякаш отговаряше на някаква забележка, която бе направил сам на себе си — аз не подлагах на дисекция чувствата си, не изследвах насладите си, не броях туптенията на сърцето си, както някой скъперник разглежда и претегля своето злато. Не, чак днес опитът хвърля своята тъжна светлина върху миналите събития и образите се появяват в паметта ми като отломки на кораб, изхвърлени една по една на брега от морските вълни.

— Можете да ми направите много голяма услуга — каза ми графинята, като ме погледна смутено. — След като ви доверих непримиримостта си към любовта, чувствавам, че мога спокойно да си позволя да поискам от вас приятелска помощ. Нали заслугите ви ще бъдат още по-големи сега, ако продължите да бъдете любезен мен? — добави тя със смях.

Погледнах я с болка. Не ѝ вдъхвах никакви чувства, тя не беше мила с мен, а само лицемерна; напомняше изчерпала се актриса, която се опитва да изиграе ролята си; после изведнъж пробуждаше надеждите ми с глас, с поглед, с думи; ако моята възкръснала отново любов се отразеше в очите ми, тя приемаше сиянието ѝ със своите, без те да помътнеят, а металният им блясък напомняше очите на тигър. В такива мигове я ненавиждах.

— Бих имала голяма полза от покровителството на херцог дьо Наварен — каза тя с все същите гальовни нотки в гласа си — пред една личност, която е всемогъща в Русия и чиято намеса е необходима за справедливото разрешаване на един въпрос, засягащ състоянието и положението ми в обществото — признаването на моя брак от императора. Нали херцог дьо Наварен е ваш братовчед? Едно негово писмо би променило всичко.

— Аз ви принадлежа — отвърнах, — заповядвайте ми.

— Много сте мил — каза тя и стисна ръката ми. — Елате да вечеряме заедно, ще ви обясня всичко, ще ви се изповядам докрай.

Тази толкова предпазлива, толкова потайна жена, която никой не бе чувал да говори за грижите си, щеше да се съветва с мен.

— О, с каква радост приемам сега мълчанието, което ми наложихте! — възкликнах аз. — Бих могъл да приема и много по-сурови изпитания.

В тоя миг тя срещна опиянения ми поглед и не отблъсна възхищението ми — значи, все пак ме обичаше! Пристигнахме в дома ѝ. За щастие успях да заплатя на кочияша, като изцедих докрай кесията си. Прекарах прекрасно деня в нейния дом, насаме с нея; за пръв път се виждахме така. До тоя ден обществото, притеснителната учтивост и студентите условности се изправяха между нас дори по време на разкошните ѝ вечери; но тогава аз седях при нея, сякаш живеях в нейния дом, едва ли не сякаш я притежавах. Развихреното ми въображение рушеше препятствията, нареждаше събитията в живота; ми, както си исках, и ме потопяваше в насладите на една щастлива любов. Струваше ми се, че съм неин съпруг, възхищавах се от нея, докато тя се занимаваше с дреболии; бях щастлив дори когато я видях как сваля шала и шапката си. Тя ме остави сам за кратко време и се завърна с прибрани коси, бе прелестна. Беше го направила заради мен! Докато вечеряхме, ме обсипа с внимание и прояви своето обаяние в

хиляди неща, които ни се струват дреболии и които всъщност заемат половината от живота ни. Седяхме двамата пред пращящия огън сред коприна, заобиколени от най-прекрасни предмети, от почти източен разкош; гледах до себе си тази известна и красива жена, която извикваше трепет в толкова сърпа, която бе тъй трудно човек да завладее, а тя ми говореше, разгръщаше заради мен своето кокетство и сластното ми щастие достигна почти до болка. За жалост спомних си каква важна сделка ми предстои да сключа и станах, за да не пропусна срещата, която си бях определил предния ден.

— Какво! Тръгвате ли си вече? — каза тя, като видя, че вземам шапката си.

Тя ме обичаше! Така поне ми се стори, когато я чух да произнася тия думи с ласкав глас. Бих дал тогава две години от живота си за всеки час, прекаран с нея, само и само това върховно щастие да продължи още малко. Губех парите, но щастieto ми растеше! Отидох си чак в полунощ. Все пак на другия ден тази героична саможертва ми струва горчиви угризения, страхувах се, че съм изпуснал сделката с мемоарите, която бе тъй важна за мен; изтичах при Растиняк и двамата се явихме пред моя бъдещ работодател точно когато той ставаше от леглото. Фино ми прочете един кратък документ, в който не се споменаваха нищо за леля ми, и ми наброи петдесет екю, след като го подписахме. Обядвахме тримата заедно. После платих новата си шапка, шейсет кредитни карти по трийсет су, всичките си дългове и ми останаха само трийсет франка; но всички житейски мъчности бяха отстранени за няколко дена. Ако бях се вслушал в думите на Растиняк, можех да получа цели съкровища, стига само да бях възприел *английската система*. Той на всяка цена искаше да си открия кредит и да взема заеми, като твърдеше, че заемите укрепват кредита. Според него бъдещето бе най-значителният и най-сигурният от всички капитали. Като ипотекира по този начин дълговете ми за сметка на бъдещи контингенти, той ме направи редовен клиент на своя шивач, който бе човек на изкуството, каза, че разбира „младия човек“ и щеше да ме остави на мира чак до сватбата ми.

След тоя ден аз прекратих монашеския и ученолюбив живот, който водех от три години. Усърдно посещавах Федора, като всячески се стремях да надиграя безочливите и наконтени светски лъвови, които се явяваха там. Смятах, че съм се избавил от нищетата, отдадох се

отново на свободомислие, смазвах съперниците си и започнах да минавам за обаятелен, заслепителен и неотразим. Опитните хора говореха за мен: „Може ли такова остроумно момче да се задоволява само с духовни страсти!“ Те любезно възхваляваха моя разум и се изненадваха от моята безчувственост. „Колко е щастлив, че не е влюбен! — възклицаваха те. — Ако обичаше, дали щеше да бъде толкова весел и енергичен?“ А аз бях тъй влюбен и тъй глупав, когато се приближавах до Федора! Когато оставах насаме с нея, не знаех какво да ѝ кажа или пък говорех лоши неща за любовта; бях едновременно тъжен и весел като придворен, който се опитва да скрие жестоко то си разочарование.

Стремях се да ѝ стана необходим в живота, в щастието, в тщеславието ѝ: по цели дни седях край нея, бях роб, играчка, създадена, за да изпълнява заповедите ѝ. След като пилеех по този начин дните си, се връщах у дома и работех по цели нощи, като спях само по два-три часа призори. Но понеже не бях свикнал като Растиняк с *английската система*, скоро останах без пукнат грош. И отново, скъпи приятелю, се превърнах в празноглавец без никакви успехи, в конте без пари, в безименен любовник, заживях несигурен живот сред студентите и потайни нещастия, които се прикриват тънко под лъжливия външен разкош. Изпитах отново първоначалните си страдания, но не тъй остро: вероятно бях свикнал с ужасните им пристъпи. Често сладките и чаят, които се поднасяха в салоните с такава пестеливост, бяха единствената ми храна. Понякога разкошните вечери на графинята ме крепяха за цели два дена. Използувах всичкото си време, всичките си усилия и наблюдателност, за да проникна дълбоко в непроницаемия характер на Федора.

Дотогава надеждата или отчаянието влияеха върху мнението ми и тя ми се струваше ту най-обичливата, ту най-безчувствената от всички жени; но това редуване на радост и печал започваше да става непоносимо: поисках тази борба да свърши, реших да убия любовта си. Злокобни светлинки озаряваха понякога душата ми и аз виждах как между нас се разтваря бездна. Графинята оправдаваше всичките ми страхове; досега не бях виждал сълзи в очите ѝ; трогателните сцени в театъра я оставяха студена и насмешлива. Тя беше винаги остроумна и не обръщаше никакво внимание на чуждите болки и радости. Тя ме изигра! Бях щастлив, че мога да се пожертвувам за нея и почти се

унижих, като отидох при моя роднина херцог дьо Наварен, един егоист, който се червеше от нищетата ми и бе твърде виновен пред мен, за да ме обича; той ме прие с оная студена учтивост, която придава оскърбително значение на жестовите и думите; неспокойният му поглед предизвика съжаление у мен. Неудобно ми беше за тая дребна душа, която се движеше с такова величие, която бе тъй бедна сред своя разкош. Той ми разказа, че е понесъл доста големи загуби от един заем с трипроцентна лихва; казах му за целта на посещението си. Той ме отврати с промяната в поведението си, студенината му се превърна почти в нежност. Да, приятелю, той дойде в дома на графинята и с това ме смаза. Федора пусна в ход пред него непознати вълшебства и очарование; тя го омая, изключи ме от разговорите за своята тайнствена история, от която не научих нито дума: тя просто се беше възползвала от мен!... Вече почти не ме забелязваше, когато моят братовчед беше там, приемаше ме дори по-неприветливо, отколкото в деня, когато ѝ бях представен. Една вечер ме унижи пред някакъв херцог с един жест, с един от онези погледи, които не могат да бъдат описани с думи. Излязох, плачейки. Съставях хиляди планове за отмъщение, обмислях най-страхотни насилия.

Често я придружавах в Италианския театър: седях до нея, отдавах се на любовта си и я съзерцавах, слушайки прелестната музика, душата ми чезнеше в двойната наслада на любовта и на откритите в нечия творба сходни трепети на сърцето. Страстта ми витаеше във въздуха, на сцената; тя побеждаваше навсякъде, не можеше да победи само моята любима. Тогава аз, улавях ръката на Федора, изучавах чертите на лицето ѝ, очите ѝ и търсех изблик на чувства, оная внезапна хармония, която се пробужда от нотите и кара душите да трептят заедно; но ръката ѝ не помръдваше, а очите ѝ не казваха нищо. Когато огънят в сърцето ми, избил в изражението ми, я обжарваше прекалено силно, тя ми се усмихваше с онази нагласена, изкуствена усмивка, която се повтаря върху устните на всички салонни портрети. Тя не слушаше музиката. Божествените страници от Росини, Чимароза и Цингарели не ѝ напомняха никакви чувства, не я подсещаха за никакво поетично вълнение в нейния живот; душата ѝ бе безплодна. Федора устройваше нещо като представление сред представлението. Лорнетът ѝ непрестанно се насочваше към чуждите ложи; неспокойна въпреки спокойствието си, тя беше жертва на

модата; ложата, шапката, колата, личността ѝ представляваха всичко за нея. Често срещаме хора с величествена външност, чието сърце е нежно и крехко въпреки несъкрушимото им тяло; но нейното сърце бе несъкруσιμο въпреки тънката и нежна обвивка. Съдбовната ми проникателност проникваше под воала. Ако същността на добрия тон е човек да забравя себе си заради останалите, да влага в гласа и движенията си постоянна мекота, да се харесва на другите, като повишава самочувствието им, въпреки острия си разум Федора не бе могла да заличи останките от плебейския си произход: невниманието ѝ към собствената ѝ личност беше лъжливо; маниерите ѝ бяха не вродени, а придобити с труд; учтивостта ѝ често напомняше раболепие. Да, сладките ѝ думи бяха за нейните любимци израз на доброта, прекомерната ѝ предвзетост им се струваше благороден възторг. Само аз бях изучил гримасите ѝ, бях свалил от нейната човешка същност тънката обвивка, с която се залъгва обществото, и нейното кривене не можеше да ме излъже вече; познавах издъно котешката ѝ душичка. Когато някой наивник ѝ се възхищаваше и я ласкаеше, срамувах се за нея. Но продължавах да я обичам! Надявах се, че любовта на поета ще разтопи този лед под топлите си крила. Ако можех да открия в сърцето ѝ нежната женственост, ако можех да ѝ внуша величието на саможертвата, тя би ми се сторила съвършена и щеше да бъде истински ангел. Обичах я като мъж, като любовник, като човек на изкуството, а за да я получи човек, не биваше да я обича; може би някой затлъстял празноглавец или някой студен пресметливец биха я покорили. Тщеславна и предвзета, навярно тя би разбрала езика на тщеславието и би се оставила да бъде омотана от паяжините на някоя интрига; мъж със суха и студена душа би могъл да я спечели. Жестока мъка пронизваше душата ми, когато тя безхитростно издаваше пред мен своя егоизъм. С болка си представях как някой ден ще живее сама, няма да знае към кого да протегне ръка, няма да срещне приятелски очи, които да я утешат. Една вечер се осмелих да ѝ обрисувам с ярки краски предстоящата ѝ пуста, безцелна и тъжна старост. При мисълта за това ужасно отмъщение на измамената природа тя каза нещо ужасно.

— Винаги ще имам богатства — отвърна тя. — Със злато винаги можем да създадем около себе си чувствата, които са необходими за благополучието ни.

Излязох си смазан от логиката на този разкош, на тази жена, на този свят и се презирах заради своето глупаво идолопоклонство. Аз не обичах бедната Полин, Защо богатата Федора да не отблъсне Рафаел? Нашата съвест е непогрешим съдия, стига да не сме я убили окончателно. „Федора не обича и не отблъсква никого — казваше ми един благоразумен глас. — Тя е свободна, само че някога се е отдала заради злато. Законно или незаконно, някакъв руски граф я е притежавал. Все нещо ще я изкуши в живота! Почакай и ще видиш.“ Без добродетели и без грехове тази жена живееше откъсната от хората в своя собствена вселена — ад или рай. Тази женска загадка, загърната в кашмир и дантели, пробуждаше в сърцето ми всякакви човешки чувства — гордост, амбиция, любов, любопитство... Нова прищявка на модата или пък стремежът към оригиналност, който се проявява във всички нас, бе накарал хората да заговорят за някакъв малък театър. Графинята пожела да види намащаното с грим лице на един актьор, който се харесваше дори на разумни хора, и аз бях удостоен с честта да я заведа на първото представление на някакъв загубен фарс. Ложата струваше само сто су, но аз нямах пукнат грош. Трябваше да напиша още половин том от мемоарите, затова не посмях да отида да се примоля на Фино, а моят благодетел Растиняк отсъствуваше. Тия непрестанни затруднения ми вгорчаваха живота.

Един път на излизане от Италианския театър валеше страхотен дъжд, Федора ме накара да повикам кола и аз не можах да се отърва от нейната престорена загриженост: тя не искаше да слуша обясненията ми, че обичам дъжда и искам да отскоча до игралния дом. Не се досещаше за моята немотия въпреки притесненото ми държане и тъжната ми шеговитост. Очите ми се бяха налили с кръв, но можеше ли тя изобщо да разбере значението на един поглед? От какви странни прищевки зависи животът на младите хора! Докато пътувах, всяко завъртане на колелата будеше у мен мисли, които разкъсваха сърцето ми; опитах се да изкъртя една дъска от дъното на колата, надявах се по тоя начин да скоча право върху настилката; но препятствията бяха непреодолими, аз започнах да се кикотя нервно, след което ме обзе мрачно спокойствие, затъпяване, каквото човек навярно изпитва, когато го завържат за позорния стълб. Пристигнах у дома и още щом чу първите ми несвързани думи, Полин ме прекъсна:

— Нямате дребни ли?...

Ах, музиката на Росини беше нищо при тия думи! Но нека да се върнем към историята с театъра „Фюнамбюл“. За да заведе там графинята, мислех да заложа позлатеното кръжило от портрета на майка ми. Макар винаги да бях смятал заложната къща за едно от преддверията на затвора, бих предпочел собственоръчно да отнеса там леглото си, отколкото да моля за милостиня. Каква болка ни причинява погледът на човека, към когото се обръщаме за пари! Има заеми, които ни струват честта, както приятелският отказ може да ни отнеме последните илюзии. Полин работеше, майка ѝ си беше легнала. Хвърлих крадешком поглед към леглото, чиито завеси бяха полуспуснати, и ми се стори, че госпожа Годен спи дълбоко, тъй като в полумрака забелязах спокойния ѝ жълтеникав профил да се откроява върху възглавницата.

— Разстроен ли сте? — попита ме Полин и остави четката си.

— Мило дете, можете да ми направите огромна услуга — отвърнах аз.

Тя ме погледна тъй щастливо, че изтръпнах.

„Дали не ме обича?“ — помислих си.

— Полин.

Седнах до нея, за да мога да я изучавам. Тя усети намерението ми, тъй въпросително бе прозвучал гласът ми. Сведе очи, а аз се вглеждах в нея, защото смятах, че бих могъл да разбера сърцето ѝ също тъй лесно, както разбирах собственото си сърце, толкова невинно и чисто бе лицето ѝ.

— Обичате ли ме? — попитах я.

— Малко... много... никак!... — възкликна тя.

Не ме обичаше. Закачливият ѝ глас, милото движение, което бе направила, издаваха само игривата признателност на едно момиче. Тогава ѝ разказах за бедственото си положение, за затрудненията си и я помолих да ми помогне.

— Как, господин Рафаел — каза тя, — вие не искате да отидете в заложната къща, а изпращате мен?

Изчервих се, смутен от логиката на това дете. Тогава тя хвана ръката ми, сякаш искаше да смекчи с тази ласка неволно изречения упрек.

— О, мога да отида — каза тя, — само че няма смисъл. Тази сутрин открих зад пианото две монети по сто су, които са се

търкулнали там, без да забележите, и ги оставих на вашата маса.

— Вие навярно скоро ще получите пари, господин Рафаел — добави добрата майка, като показа лицето си между завесите, — засега аз мога да ви услужа с няколко екю.

— О, Полин — възкликнах аз, като стиснах ръката ѝ, — как искам да бъда богат!

— Ами! За какво ви е? — каза тя закачливо.

Ръката ѝ потръпваше в моята, отвръщаше на туптенето на моето сърце; тя бързо я отдръпна и разгледа дланта ми.

— Ще се ожените за богатата жена — каза тя, само че тя много ще ви измъчва... Господи, просто ще ви убие!... Сигурна съм.

Тия възклицания издаваха искрена вяра в налудничавите суеверия на майка ѝ.

— Полин, много сте лековерна!

— О, ще видите — каза тя, като ме гледаше уплашено, — жената, която обикнете, ще ви убие!

Тя взе отново четката, натопи я в боичката силно развълнувана и повече не ме погледна. В тоя миг ми се щеше да се поддам и аз на нейните заблуди. Човек никога не е напълно нещастен, когато е суеверен. Често суеверието ни дава надежда. Когато се оттеглих в стаята си, наистина видях две божествени екю, чието присъствие ми се стори необяснимо. Сред обърканите мисли на обзелата ме сънливост се опитвах да изчисля разходите си, за да проумея тази неочаквана находка, но накрая заспах, объркан от безплодните сметки. На другия ден Полин дойде, да ме види точно когато излизах, за да платя ложата.

— Може би десет франка не са ви достатъчни — каза ми това добро и обичливо момиче, като се изчерви, — майка ми ми поръча да ви донеса тези пари... Не, не, вземете ги!

Тя остави върху масата три екю и поиска да избяга; но аз я задържах. Възхищението бе пресушило търкулналите се по бузите ми сълзи.

— Полин — казах ѝ аз, — вие сте ангел! Трогват ме не толкова парите, колкото чистото чувство, с което ми ги предлагате. Копнеех за богатата, елегантна, благородна жена; уви, сега бих искал да притежавам милиони, да срещна някое бедно момиче с богато сърце като вас и да се откажа от съдбоносната страст, която ще ме убие. Може би вие бяхте права.

— Стига! — каза тя.

После избяга ѝ сладкото ѝ чуруликане отекна по стълбището.

„Колко щастлива е, че не обича още!“ — казах си аз, като мислех за мъките, които търпях от няколко месеца.

Петнайсетте франка на Полин ми свършиха чудесна работа. Като се сети за миризмата на простолюдието в залата, където ни предстоеше да прекараме няколко часа, Федора съжали, че не си е донесла букет; аз ѝ купих цветя, принесох ѝ в дар живота и богатството си. Изпитах едновременно угризение и радост, подавайки ѝ този букет, чиято цена откри пред мен разоряващите свойства на приетата в обществото условна галантност. Скоро тя се оплака от прекалено силното ухание на мексиканския жасмин, изказа отвращението си от вида на залата и от твърдата пейка; упрекна ме, че съм я довел тук. Макар да беше до мен, пожела да си отиде; и си отиде. Колко безсънни нощи, два цели изгубени месеца, само и само да предизвикам нейното неодобрение! Никога този демон не ми се бе струвал по-прелестен и по-безчувствен. През целия път седях до нея в тясната карета, вдишвах дъха ѝ, докосвах парфюмираната ѝ ръкавица, съзерцавах отблизо чудната ѝ красота, усещах благоухание, което напомняше аромата на перуника: толкова женственост и никаква женственост. В тоя миг сякаш светъл лъч прониза дълбините на това тайнствено съществуване. Спомних си внезапно за наскоро публикуваната книга един поет, която издаваше артистичност, достойна за статуя на Поликлет. Пред очите ми се мяркаше онова чудовище, което ту се превръща в офицер и укротява буен кон, ту става девойка, облича се прекрасно и отчайва влюбените, ту приема вида на любовник и отчайва нежна и скромна девица. Тъй като не можех да разгадая по друг път Федора, аз ѝ разказах тази фантастична история; но тя като че ли нямаше нищо общо с тия измислици на поезията, те я забавляваха, както някоя приказка от „Хиляда и една нощ“ може да забавлява децата.

„Кой знае каква тайна предпазва Федора от моята младежка любов, помага ѝ да устои пред увеличащата топлота на тази възвишена духовна зараза! — казах си аз, докато се връщах у дома. — Може би и нея я измъчва рак като лейди Дьолакур? Навярно тя таи нещо в живота си.“

Изстинах при тази мисъл. После в главата ми възникна най-странният и все пак най-разумен план, който би могъл да измисли

някога някой любовник. За да изследвам физически тази жена, която бях опознал духовно, за да я проумея изцяло, реших да прекарам една нощ в нейните покои, в стаята ѝ, без тя да узнае! Ето как изпълних този замисъл, който разкъсваше душата ми, както желанието за отмъщение пронизва сърцето на някой корсикански монах. На своите приеми Федора събираше толкова много хора, че портиерът явно не можеше да изчисли дали броят на влизанията е равен на броя на излизанията. Бях сигурен, че ще мога да остана в къщата незабелязано и нетърпеливо зачаках следващия вечерен прием на графинята. Когато се облякох, пъхнах в джоба на жилетката си едно английско ножче, тъй като не притежавах кама. Ако го намереха у мен, този литературен инструмент не можеше да предизвика никакви съмнения, а не знаех докъде би могло да ме доведе романтичното ми решение и исках да бъда въоръжен.

Когато салоните започнаха да се пълнят, аз отидох да разгледам спалнята и видях, че щорите са спуснати и капаците затворени, което беше истински късмет; понеже прислужницата можеше да дойде, за да пусне драпираните завеси, сам свърших тази работа; поемах голям риск, като се осмелявах да изпълня предварително подобно домакинско задължение, но, така или иначе, хладнокръвно бях премислил на каква опасност се излагам. Към полунощ се скрих под рамката на един прозорец. За да не се виждат краката ми, опитах се да се кача върху дървения перваз и да се облегна с гръб към стената, стискайки дръжката на прозореца. След като прецених възможността да запазя равновесие и опорните точки, след като премерих разстоянието, което ме отделяше от завесите, аз свикнах с неудобното положение и вече можех да остана тук, без да ме открият, стига да не се закашлям или да не кихна. За да не се изморявам ненужно, просто стоях изправен, очаквайки критичния момент, когато щеше да ми се наложи да вися като паяк в своята паяжина. Бялото моаре и муселинът на завесите оформяха пред мен нещо като тръби на орган, в които пробих дупки с ножчето си, за да наблюдавам какво става навън. Смътно долавях звука от разговорите в салоните, смеховете на гостите и възклицанията им. Постепенно тази неясна глъчка, тази глуха шумотевица стихна. Няколко души дойдоха близо до мен да вземат оставените върху скрина на графинята шапки. Когато се докосвах до завесите, аз потръпвах, като си мислех за разсеяността и

непредвидените постъпки на тези търсещи, припрени хора, които надничаха навсякъде. Начинанието ми щеше да завърши добре, стига да избегнех някоя подобна беда. Последният, който взе шапката си, бе някакъв стар обожател на Федора, който, мислейки, че е сам, погледна леглото, въздъхна дълбоко и нададе някакво доста силно възклицание. Графинята беше събрала около себе си в съседния будоар последните пет-шест души близки приятели и им предложи да пият чай. Клевети, за които обществото е запазило до днес последните остатъци от своята вяра, епиграми и остроумия се смесиха с шума от чашите и лъжичките. Безмилостен към моите съперници, Растиняк предизвикваше луд кикот с духовитите си нападки.

— Господин дьо Растиняк е човек, с когото трябва да бъдем в добри отношения — каза със смях графинята.

— И аз така мисля — отвърна той с невинен глас. — Винаги съм имал причина за омразата си... и за приятелствата си — добави той. — Моите неприятели ми вършат почти същата работа, каквато и приятелите. Проникновено съм изучил съвременния език и неминуемите притворства, с които си служим, за да нападаме или да защитаваме нещо. Министерското красноречие е израз на обществения напредък. Ако някой ваш приятел не е достатъчно умен, говорете за неговата неподкупност и откровеност. Ако писанията на друг са недодялани, представете ги за съвестно извършена работа. Щом книгата е лошо написана, похвалете нейния замисъл. Някой си е лишен от вяра, непостоянен, убягва ви непрестанно: о, той е очарователен, смайващ, прелестен. Стане ли дума за вашите неприятели, насъсквайте срещу тях мъртви и живи; обсипвайте ги с майсторското си красноречие и с проникателността, с която сте открили добродетелите на вашите приятели, ще откриете техните недостатъци. Тайната на нашите разговори и умението на придворния се заключава в принаждането на лорнета към духовното зрение. Ако не го използваме, все едно да се сражаваме без оръжие срещу хора, обковани в железни ризници като средновековни рицари. И аз го използвам, дори понякога се възползвам от него! Затова уважават мен и моите приятели, тъй като шпагата ми струва колкото езика ми.

Един от най-страстните обожатели на Федора, човек, известен с безочието си, тъй като го използваше, за да се издигне, пое небрежно хвърлената от Растиняк ръкавица. Той заговори по мой адрес и започна

да възхвалява прекомерно способностите ми и мен самия. Растиняк бе забравил, че това също е начин да се злослови. Тези язвителни възхвали заблудиха графинята, която безмилостно ме принесе в жертва; за забава на приятелите си тя разкри моите тайни, моите стремежи и моите надежди.

— Той има бъдеще — каза Растиняк. — Може би един ден ще съумее да си отмъсти жестоко; способностите му са равни на неговата смелост; затова човек трябва да е доста храбър, щом го напада, тъй като той помни всичко...

— И дори пише „спомени“ — добави графинята, която явно не одобри настъпилото дълбоко мълчание.

— Да, мемоари на несъществуваща графиня, госпожо — отвърна Растиняк. — За да напише човек такова нещо, също е необходима известна смелост.

— Аз не отричам смелостта му — отвърна тя. — Той ми е верен.

Бях силно изкушен да се появя внезапно пред присмехулниците като сянката на Банко в „Макбет“. Нямах любима, но имах приятел! И все пак любовта внезапно ми нашепна един от тези заблуждаващи, хитри парадокси, с които така умело приспива нашите болки.

„Ако Федора ме обича — помислих си аз, — нима не е длъжна да крие своето чувство под некрасивата шеговитост? Колко пъти изречените лъжи противоречат на истинските чувства!“

Най-сетне моят безочлив съперник остана сам с графинята и пожела да си отиде.

— Как! Вече си тръгвате? — каза му тя с ласкав глас, който ме накара да изтръпна. — Нима няма да останете тук още няколко мига? Нима нищо не можете да ми кажете и няма да пожертвувате заради мен някое от удоволствията си?

Той обаче си отиде.

— Уф — въздъхна тя и се прозина, — какви са досадни всичките!

Тя дръпна един шнур и из апартамента се разнесе звън. Графинята влезе в стаята си, тананикайки мотив от „Pria che spunti“^[14]. Никога никой не я бе чувал да пее и това предизвикваше най-странни тълкувания. Някои разправяха, че била обещала на своя първи любовник, очарован от нейната дарба и изпълнен с ревност, която го надживяла, да не дарява никому щастието, изпитано само от него.

Разтворих душата си, за да погълна тия звуци. С всяка нота гласът ѝ ставаше все по-ясен; Федора се оживи, богатият ѝ тембър се разгърна и арията зазвуча божествено. Графинята имаше кристален глас, пееше необикновено вярно и придаваше на мелодията хармония и трепетност, които проникваха в сърцето и приятно го вълнуваха. Жена, способна да пее така, не можеше да не обича. Тоя чуден глас бе още една загадка у тая и без това загадъчна жена. Виждах, я на същото разстояние, на каквото виждам сега теб, тя се вслушваше в изпълнението си с някакво нежно чувство; като че изпитваше любовна наслада. Стигна пред камината, завършвайки основния мотив на това рондо; но когато замлъкна, лицето ѝ се промени, чертите ѝ се отпуснаха и по тях се изписа умора. Тя бе снела маската си; ролята ѝ бе свършила. И все пак похабяването на нейната красота от актьорската ѝ работа и от умората на вечерта ѝ придаваше особен чар.

„Това вече е тя“ — казах си аз.

Тя стъпи с крак на бронзовата решетка пред камината, сякаш искаше да се стопли, свали ръкавиците си, откопча гривните и измъкна през главата си златната верижка, на която висеше обсипана със скъпоценни камъни кутийка с благовонни. Изпитвах неизказано щастие, гледайки тия чудни движения, те ми напомняха коте, което ближе козината си под слънчевите лъчи. Тя се огледа и каза високо, с недоволен глас:

— Тази вечер не бях хубава... Тенът ми се разваля невероятно бързо... Може би трябва да си лягам по-рано и да се откажа от този разпасан живот... Жюстин да не ми се подиграва?

Тя звънна отново; камериерката дотича. Къде спеше? Не знаех. Пристигна по тайна стълбичка. Огледах я любопитно. Моето поетично въображение често ме бе карало да подозирам в разни неща тази рядко появяваща се висока и добре сложена тъмнокоса девойка.

— Звънна ли госпожата?

— Два пъти! — отвърна Федора. — Да не си започнала да не дочуваш?

— Приготвих бадемовото мляко на госпожата.

Жюстин коленичи, развърза обувките на господарката си и я събу, докато тя се излежаваше в едно меко кресло край огъня, прозяваше се и се почесваше по главата. Всичките ѝ движения бяха

напълно естествени, нямаше никакъв признак за тайните страдания и страстите, които ѝ приписвах.

— Жорж е влюбен — каза тя, — ще го отпратя. Завесите пак са спуснати тази вечер! За какво мисли той?

При тази забележка сърцето ми замря; но повече не стана дума за завесите.

— Колко е празен животът — продължи графинята. — А, само внимавай да не ме одереш като вчера. Я виж — каза тя и ѝ посочи атлазеното си коляно, — още имам белег от ноктите ти!

Тя пхна босите си крака в кадифени пантофки, подпълнени е лебедов пух, и започна да разкопчава роклята си, докато Жюстин решише косата ѝ.

— Трябва да се омъжите, госпожо, да имате деца.

— Деца! Това пък вече ще ме довърши! — възкликна тя. — Съпруг! На кой мъж бих могла да се?... Хубава ли беше прическата ми тази вечер?

— Не съвсем.

— Ти си глупачка.

— Трябва да знаете, че не ви отиват ситните къдрици — продължи Жюстин. — Косата ви изглежда много по-добре, когато е накъдрена едро.

— Така ли?

— Разбира се, госпожо, такива високи прически отиват само на блондинки.

— Да се омъжа ли? А, не! Бракът е нещо, което не ми подхожда.

Каква ужасна сцена за един влюбен! Тази самотна жена, без роднини, без приятели, обезверена в любовта, не приемаше никакви чувства; колко слабо се проявяваше у нея необходимостта от сърдечни излияния, характерна за всяко човешко същество, щом се задоволяваше само да поговори с камериерката си, да размени с нея няколко сухи фрази и да обсъди разни дреболии!... Неволно я съжалих. Жюстин развърза корсета ѝ. Любопитно се възрях в нея, когато последният воал падна. Девическата ѝ снага ме смая; озарено от светлината на свещите, бяло-розовото тяло заблестя през ризата като сребърна статуя, искряща под прозрачно покривало. Никакво несъвършенство не би могло да смути търсещите очи на любовта. Уви, красотата на едно тяло може да победи и най-войнствените намерения.

Господарката седна безмълвна и замислена край огъня, а камериерката запали алабастровата лампа, която висеше пред леглото. Жюстин отиде да вземе грейка, приготви леглото и помогна на господарката си да легне; след дълго време, посветено на разни дребни услуги, доказващи дълбокото самообожание на Федора, момичето излезе. Графинята се повъртя в леглото; беше развълнувана, въздишаше; от устните ѝ се отронваше едва доловим звук, който издаваше нетърпеливото им трепкане; тя протегна ръка към нощната масичка, взе оттам една стъкленица и изля четири-пет капки от някаква тъмна течност в млякото си, преди да го изпие; след, няколко мъчителни въздишки възкликна:

— Господи!

Тази дума и тонът, с който бе изречена, разкъсаха сърцето ми. Неусетно тя замря. Уплаших се; скоро обаче дочух равното засилващо се дишане на заспал човек; разтворих шумолящите копринени завеси, слязох от прозореца, приближих се до леглото ѝ и я загледах с неопределени чувства. Беше прелестна. Бе сложила ръка под главата си като дете; спокойното ѝ красиво лице, обкръжено с дантели, излъчваше такава сладост, че цял пламнах. Бях надценил силите си, не бях премислил това страдание; да бъда тъй близо и тъй далеч от нея! Изпитах всички мъки, на които сам се бях обрекъл. „Господи!“ — този откъслек от някаква неизвестна мисъл, който ни най-малко не бе ми изяснил нещата, внезапно промени представите ми за Федора.

Тая незначителна или дълбокомислена, безпредметна или породена от суровата действителност дума можеше с еднакъв успех да бъде обяснена от щастieto или от болката, от физическото страдание или от духовните мъки. Дали това бе проклятие или молитва, спомен или бъдеще, съжаление или страх? Цял един живот се съдържаше в това слово, живот, изпълнен с нищета или богатства; може би в него имаше дори престъпление! Федора — тази тайна, скрита под измамната външност на красива жена, можеше да бъде разгадана по толкова различни начини, че си оставаше неразгадаема. Промениящият се дъх, който свистеше между зъбите ѝ и ту затихваше, ту се усилваше, ставаше ту тежък, ту лек, бе за мен като реч, с която се изразяваха мисли и чувства. Аз сънувах заедно с нея, надявах се да проникна в тайните ѝ, докато спеше, колебаех се между хиляди противоположни преценки и решения. Гледайки това красиво, спокойно, чисто лице, не

можех да отрека, че тази жена притежава сърце. Реших да направя още един опит. Разказвайки й живота си, любовта си, саможертвата си, може би щях да пробудя в нея жалост, да накарам това създание, което никога не бе плакало, да пролее една сълза. Тъкмо залагах всичките си надежди на това последно изпитание, когато уличният шум ми извести настъпването на новия ден.

За миг си представих как Федора се събужда в прегръдките ми. Можех тихичко да се промъкна до нея и да я сграбча. Тази мисъл тъй жестоко ме измъчваше, че избягах в салона, за да устоя, като внимавах да не вдигам шум; за щастие открих една тайна вратичка, зад която имаше тясно стълбище. Както и предполагах, ключът бе в ключалката; дръпнах силно вратата, смело слязох в двора и без да проверя дали някой няма да ме види, с три скока се намерих на улицата. След два дена един автор трябваше да чете комедията си при графинята: отидох и аз с намерението да остана последен, за да й отправя една доста странна молба: исках да я накарам да ми предостави следващата вечер, да я посвети изцяло на мен и да затвори вратите си за всички останали. Когато се озовах насаме с нея, сърцето ми замря. Всяко тиктакане на часовника ме изпълваше с ужас. Беше дванайсет без четвърт.

„Ако не й кажа — помислих си, — трябва да отида да си разбия главата в ръба на камината.“

Дадох си три минути срок; трите минути изтекоха, аз не си разбих главата в мрамора, а сърцето ми тежеше като сунгер, напоен с вода.

— Много сте любезен — каза тя.

— Ах, госпожо — отвърнах аз, — само да можехте да ме разберете!

— Какво ви е? — попита тя. — Съвсем пребледняхте.

— Не смея да ви помоля за една милост.

Тя ме окуражи с един жест и аз й обясних какво желая.

— С удоволствие — каза тя. — Само че защо да не поговорим сега?

— За да не ви заблуждавам, дължен съм да ви изясня до каква степен се обвързвате: искам да прекарам тази нощ с вас, сякаш сме брат и сестра. Не се бойте, зная от какво се отвращавате; вероятно ме познавате достатъчно, за да сте уверена, че няма да направя нищо, което да не ви хареса; освен това нахалниците не постъпват по този

начин. Вие ми засвидетелствувахте приятелско чувство, вие сте добра и великодушна. Знайте, утре аз ще се сбогувам с вас... Не се отмятайте! — възкликнах, когато видях, че тя се готви да заговори.

И бързо я напуснах.

И така, през миналия май към осем часа вечерта аз останах сам с Федора в нейния готически будоар. Дори не потрепервах, бях сигурен в щастieto си. Любимата ми трябваше да стане моя, иначе щях да намеря убежище в прегръдките на смъртта. Бях се отрекъл от боязливата си любов. Човек става силен, когато сам признае слабостта си. Облечена в синя кашмирена рокля, графинята се бе излегнала на един диван, а краката ѝ тънеха в мека възглавница. Ориенталска шапчица, с каквито художниците рисуват юдейските племена, добавяше странна и остра примамливост към нейните прелести. Неясно очарование се излъчваше от лицето ѝ и сякаш доказваше, че с всеки изминат миг ние се обновяваме, ставаме други и няма никакво сходство между онова, което сме представлявали в миналото, и това, което ни предстои да станем в бъдеще. Никога не бях я виждал тъй блестяща.

— Знаете ли — каза тя със смях, — че пробудихте моето любопитство?

— Аз ще го удовлетворя — отвърнах студено и седнах до нея, като хванах отпуснатата ѝ ръка. — Вие имате прекрасен глас!

— Никога не сте ме чували — каза тя, като издаде изненадата си с едно движение.

— Ако е необходимо, ще ви докажа, че не е така. Нима вашата прелестна дарба трябва да бъде запазена, в тайна? Не се безпокойте, аз няма да се опитвам да я разнищя.

Около час разговаряхме приятелски. Гласът, маниерите и поведението ми бяха такива, като че Федора не би могла да ми откаже нищо, но бях почтителен като всеки влюбен. Играейки си по този начин, бях удостоен с честта да целувам ръката ѝ. Тя свали ръкавицата си с мил жест и тогава аз тъй сладно се потопих в измамата, която копнеех да превърна в действителност, че цялата ми душа сякаш се разтопи и изчерпи в тази целувка. Федора се остави с безразличие да я милвам и галя. Но не ме мисли за глупак: само да бях се опитал да престъпя тези приятелски ласки — котката веднага щеше да ме одраска. Помълчахме десетина минути. Възхищавах се от нея,

приписвах ѝ обаяние, което, изглежда, ѝ беше чуждо. В тоя миг тя беше моя, единствено моя... Притежавах това прелестно създание с мисълта си само доколкото ми беше позволено; потапах я в желанието си, удържах я, сграбчвах я, сливах се с нея въз въображението си. Покорявах графинята с някаква магнетична власт. Колко пъти съм съжалявал, че не обладах напълно тази жена; но в тоя миг ми бе нужно не тялото ѝ, а душата, животът, възвишеното, цялостно блаженство, прекрасната мечта, която отлита тъй бързо.

— Госпожо — казах ѝ аз най-накрая, когато предусетих, че е настъпил последният час на опиянението ми, — чуйте ме. Вие знаете, че ви обичам, хиляди пъти съм ви го казвал, навярно сте го усетили сама. Не исках да спечеля любовта ви с празноглаво изящество, с глупашки ласкателства и натрапничество, но вие не ме разбрахте. Изживях толкова страдания заради вас, но вие сте невинна! След няколко мига ще можете да ме съдите. Има два вида нищета, госпожо. Нищетата, която открито върви по улиците и без да знае, подновява делата на Диоген, храни се малко и получава само най-простите житейски блага; може би тя е по-блажена от богатството, защото поне е безгрижна и вкухва неща от света, които са забравени от всесилните. Нищетата сред разкоша, испанската нищета, която прикрива с титли оскъдицата; горда, наперена, тази нищета означава да носиш бяла жилетка, жълти ръкавици, да се возиш в каляски и да губиш не грошове, а богатства. Едната е нищета на народа, другата — нищета на измамниците, кралете и даровитите хора. Аз не съм нито човек от народа, нито крал, нито измамник; може би не съм и даровит: аз съм изключение. Името ми може да ми позволи да умра, но не и да прося... Успокойте се, госпожо, сега съм богат, притежавам повече земи, отколкото ми са необходими — казах ѝ аз, когато забелязах, че лицето ѝ добива студеното изражение, сковаващо чертите ни, когато към нас се обърне някоя блудница. — Спомняте ли си деня, когато решихте да отидете в „Театр дю Жимназ“ без мен, като си въобразявахте, че аз няма да дойда?

Тя кимна утвърдително.

— Бях похарчил последното си екю, за да се видя с вас... Спомняте ли си, когато се разхождахме из Ботаническата градина? Заради вашата карета похарчих цялото си състояние.

Разказах ѝ за жертвите си, обрисовах ѝ живота си не както ти го разказвам днес, с пианска бърбривост, а обзет от благородно сърдечно опиянение. Пламенни думи, всеобемащи чувства, които забравих и които нито изкуството, нито споменът биха могли да възпроизведат, изразиха цялата ми страст. Това не бе студен разказ за една отхвърлена любов: силна и прекрасна в своята надежда, моята любов ми внуши такива думи, които разкриха целия ми живот и звучаха като викове на разкъсваща се душа. Гласът ми напомняше молитвите на човек, който умира на бойното поле. Тя заплака! Млъкнах. Господи! Сълзите ѝ бяха плод на измамното вълнение, което си купуваме за сто су от касата на някой театър, аз преуспявах като добър актьор.

— Да бях знаела... — каза тя.

— Оставете! — възкликнах аз. — Аз и сега ви обичам достатъчно, за да ви убия...

Тя посегна към шнура на звънеца. Избухнах в смях.

— Няма смисъл. Ще ви оставя да завършите спокойно живота си. Омразата ми нямаше да е истинска, ако ви убиех! Не се бойте от насилие: прекарах цяла нощ край вашето легло, без да...

— Господине... — каза тя и се изчерви.

Но след този първи признак на свян, който проявява всяка жена, дори най-безчувствената, тя ме погледна с презрение и ми каза:

— Сигурно ви е било доста студено!

— Мислите ли, госпожо, че толкова държа на вашата красота? — отвърнах аз, предусещайки мислите, които я вълнуваха. — Вашето лице ме кара да търся душа, която е много по-красива от вас самата. О, госпожо, хората, които виждат в една жена само жената, могат всяка нощ да заплатят сравнително ниска цена срещу щастие, получено от одалиски, достойни за нечий харем... Но аз бях честолюбив, исках да слея сърцето си с вашето, а вие няхахте сърце. Сега вече знам. Ако принадлежахте на някой мъж, бих го убил. Впрочем не, вие щяхте да го обичате и смъртта му би ви причинила болка... О, как страдам! — възкликнах аз.

— Ако това обещание може да ви утеши — каза тя весело, — уверявам ви, че няма да принадлежа на никого...

— Добре — прекъснах я аз, — вие оскърбявате самия Бог и ще бъдете наказана! Някой ден ще лежите върху своя диван, няма да можете да понасяте нито шума, нито светлината, ще бъдете обречена

да живеете като в гроб, ще изпитате нечувани страдания. Когато си зададете въпроса защо са тия подмолни, безпощадни болки, спомнете си за всички нещастия, които с такава лекота сте причинили! Вие посяхте навсякъде проклетия, в замяна ще получите омраза. Ние сами изпълняваме ролята на свои съдници и палачи, служейки на земната правда, която е по-могъща от човешките закони и се подчинява на Божията справедливост.

— Виж ти! — каза тя със смях. — Значи, толкова престъпно е от моя страна, че не ви обичам? Моя ли е вината? Аз наистина не ви обичам; вие сте мъж, това е всичко. Щастлива съм в самотата си, защото трябва да изоставя своя живот, който според вас е себичен заради прищевките на някакъв господар? Женитбата е тайнство, което ни дарява само огорчения. Освен това децата ми досаждат. Нали честно ви предупредих какъв е моят нрав? Защо не се задоволихте с приятелството ми? Бих искала да ви утеша за скърбите, които съм ви причинила, като не съм се досещала за вашите дребни сметки; ценя величината на вашите жертви; но само любовта може да ви заплати за вашата преданост и за вашето внимание, а аз до такава степен не ви обичам, че цялата тази сцена ми е извънредно неприятна.

— Чувствувам, че съм много смешен, простете ми — отвърнах смирено аз, без да сдържам сълзите си. — Обичам ви толкова, че мога с наслада да слушам дори тия жестоки думи, които изричате. О, бих искал да обагря с кръвта си моята любов към вас.

— Всички мъже изричат повече или по-малко сполучливо тези изтъркани фрази — отвърна тя, като продължаваше да се смее. — Но, изглежда, е доста трудно човек да умре в краката ни, защото непрекъснато срещам такива мъртъвци... Вече е полунощ, бих искала да ме оставите да си легна.

— А след два часа ще възкликнете: „Господи!“ — забелязах аз.

— А, да, завчера!... — каза тя. — Мислех за борсовия си посредник, бях забравила да му кажа да промени лихвата на моите дивиденти от петпроцентна на трипроцентна, а същия ден курсът на трипроцентната спадна.

Изгледах я с искрящи от гняв очи. О, разбирах как понякога престъплението може да се превърне в поема! Вероятно тя бе привикнала към страстните ми излияния, бе забравила сълзите и думите ми.

— Бихте ли се омъжили за пер на Франция? — попитах аз студено.

— Може би, стига да е херцог.

Взех шапката си и ѝ се поклоних.

— Позволете ми да ви изпратя до вратата — каза тя, като влагаше убийствена ирония в движенията, в тона, в начина, по който склони глава.

— Госпожо.

— Моля, господине?

— Повече няма да ви видя.

— Надявам се — отвърна тя, като ми кимна високомерно.

— Значи, искате да бъдете херцогиня? — подех отново аз, обзет от бяс, който изпълни сърцето ми при това нейно движение. — Копнеете за титли и богатства? Добре, тогава позволете ми да ви обичам, заповядайте на перото ми да твори, заповядайте на гласа ми да звучи само за вас, бъдете таен смисъл на моя живот, бъдете моя звезда! Приемете ме за съпруг чак когато стана министър, пер на Франция, херцог... Ще бъда всичко, което пожелаете!

— Добре сте се изучили при вашия адвокат — каза тя с усмивка, — в речите ви има известен плам.

— Настоящото ви принадлежи — възкликнах аз, — но бъдещето е мое! Аз губя само една жена, а вие — име и семейство. Времето само ще отмъсти за мен: то ще ви донесе грозота и смърт в уединение; а аз ще се прославя!

— След този завършек съм ви още по-признателна! — каза тя, като неволно се прозина и с целия си вид ми даде да разбере, че би желала да я оставя на мира.

Тези думи ме накараха да замълча. Вложих цялата си ненавист в един последен поглед към нея и избягах. Трябваше да забравя Федора, да се излекувам от моята лудост, да се върна към ученолюбивата си самота или да умра. Натоварих се с непосилни задачи, пожелах да завърша трудовете си. Две седмици не излязох от мансардата, запълвах нощите си със самоцелни изследвания. Въпреки храбростта и вдъхваните ми от отчаянието сили работех трудно, на пресекулки. Музата ме бе напуснала. Не можех да прогоня блестящия, насмешлив призрак на Федора. Зад всяка моя мисъл се криеше друга болезнена мисъл, неведом копнеж, парещ като угризение. Подражавах на

тиваидските отшелници. Макар да не се молах като тях, аз също живеях в пустиня, но не дълбаех скалите, а се задълбавах в размишления. В случай на нужда бих омотал около кръста си пояс с шипове, обърнати навътре, за да укротя болките на духа е телесни болки.

Една вечер Полин влезе в стаята ми.

— Вие се погубвате — каза ми тя умолително. — Трябва да излезете, да се видите с приятелите си...

— Ах, Полин, вашето предсказание се оказа вярно. Федора ме убива, искам да умра. Животът ми се струва непоносим.

— Нима на света има една-единствена жена? — попита тя с усмивка. — Защо изпълвате този тъй кратък живот с такива безконечни страдания?

Изглеждах Полин като втрещен. Тя ме остави сам. Не забелязах как си отиде. Бях чул гласа ѝ, без да разбирам смисъла на нейните думи. Скоро се наложи да занеса ръкописа на мемоарите на моя литературен предприемач. Обладан от страстта си, аз не знаех как съм живял, без да харча, знаех само, че четиристотин и петдесетте франка, които получих, щяха да ми стигнат, за да си изплатя заемите; така че си взех дължимото и срещнах Растиняк, който ме намери променен и отслабнал.

— От коя болница излизаш? — попита ме той.

— Тази жена ме убива — отвърнах му. — Не мога нито да я презирам, нито да я забравя.

— Най-добре я убий, така няма да мислиш повече за нея — разсмя се той.

— Мислих и за това — отговорих му аз. — Но макар понякога да освежавам душата си с мисълта за престъпление, за насилие или убийство, или пък направо и двете, в действителност не бих могъл да ги извърша. Графинята е такова, възхитително чудовище, тя ще ме помоли за милост, а всеки не може да бъде Отело!

— Тя е като всички жени, които не можем да притежаваме — прекъсна ме Растиняк.

— Полудявам! — възкликнах аз. — Чувствувам понякога как лудостта напирва в моя мозък. Мислите ми са като видения, танцуват пред мен, а аз не мога да ги уловя. Предпочитам смъртта пред такъв живот. Най-съвестно потърсих идеалния начин, за да приключа с тази

борба. Вече не става дума за истинската Федора, за Федора от предградието Сент-Оноре, а за моята Федора, която живее тук!

И аз се чукнах по челото.

— Как ти се струва опиумът?

— Ами! Страданията са ужасни! — отвърна Растиняк.

— Задушаването?

— Подло!

— Ами Сена?

— Мрежите и моргата са отвратително мръсни.

— Изстрел от пистолет?

— Ако не успееш, оставаш обезобразен. Слушай какво! — продължи той. — И аз като всички младежи съм разсъждавал върху самоубийството. Та кой до трийсет години не се е самоубивал два-три пъти? Май че най-добрият начин си остава да затриеш съществуването си сред удоволствия. Отдай се на пълен разгул, ще загинеш или ти, или страстта ти. Невъздържаността, скъпи мой, е по-велика от всички други видове смърт. Нали тя предизвиква смъртоносната апоплексия? Апоплектичният удар е изстрел с пистолет, от който не можем да се спасим. Оргиите ни доставят всякакви физически удоволствия: нима това не е опиум на дребно? Насилвайки се да прием прекомерно, ние отправяме с порока си смъртоносни предизвикателства към алкохола. Нима бъчвата с гръцко вино на херцог Кларанс^[15] не е с по-приятен вкус от тинята на Сена? Нима, когато благородно се търкулваме под масата, това не е нещо като малка смърт чрез задушаване? Ако някой патрул ни открие, ако ни сложат да легнем на твърдо стражарско легло, не изпитваме ли всички радости на моргата, без коремите ни да подпухнат, да се подушат, да посиняват и да позеленяват, като при това осъзнаваме припадъка? Ах — продължи той, — това безкрайно самоубийство няма нищо общо със смъртта на фалиралия бакалин. Търговците обезчестиха реките, те се хвърлят в тях, за да смекчат гнева на кредиторите си. На твое място бих се опитал да умра изящно. Ако искаш да създадеш такъв нов вид смърт, като се съпротивяваш срещу живота, аз съм с теб. Скучно ми е, разочарован съм. Онази елзаска, за която ми предлагаха да се ожения, има шест пръста на левия крак, не мога да живея с жена, която има шест пръста! Като научат хората, ще стана за посмешище. Рентата ѝ възлиза на осемнайсет хиляди франка, богатството ѝ намалява и пръстите ѝ ми се струват още

повече. По дяволите!... Може пък, като водим щурав живот, случайно да си намерим щастието!

Растиняк ме спечели. Този план бе твърде примамлив, в него имаше твърде много надежди, някакво поетично очарование, което не можеше да не запали поета и в мен.

— Ами пари? — попитах го аз.

— Нали имаш четиристотин и петдесет франка?

— Да, само че имам дългове при шивача, при хазайката...

— Ама ти да не плащаш на шивача си? От тебе няма да излезе нищо, даже и министър.

— Какво можем да направим с двайсет луидора?

— Ще ги заложим.

Изтръпнах.

— Виж ти! — поде отново той, усещайки какви предразсъдъци ме терзаят. — Искаш да се захванеш с тази, както я наричам аз, *система на разгула*, а се боиш от някакво си там зелено сукно!

— Слушай какво — отвърнах му аз, — обещах на баща си да не стъпвам никога в игрален дом. Това обещание е свещено, освен това аз изпитвам непобедимо отвращение, когато минавам пред някой такъв вертеп; взemi тези сто екю и иди сам. Докато поставяш на карта нашето състояние, аз ще отида да приведа нещата си в ред и после ще те чакам у вас.

Ето така се погубих, скъпи мой. Достатъчно е един младеж да срещне жена, която не го обича или пък го обича прекалено, и целият му живот се обърква. Щастието изчерпва силите ни, а нещастията унищожават нашите добродетели. Като се върнах в моя хотел „Сен-Кантен“, аз дълго гледах мансардата, където бях водил целомъдрения живот на учен, живот, който може би щеше да бъде дълъг и честит и който навярно не биваше да изоставям заради страстите, тласнали ме към бездната. Полин внезапно се появи и ме завари обзет от мрачен размисъл.

— Какво ви е? — попита тя.

Аз безмълвно станах, наброих й парите, които дължах на майка й, и добавих към тях наема за шест месеца. Тя ме изгледа почти с ужас.

— Напускам ви, скъпа Полин.

— Така си и мислех! — възкликна тя.

— Слушайте, дете мое, аз все пак може би ще се завърна. Запазете моята стаичка половин година. Ако до петнадесети ноември не се прибера, наследявате всичко, което ми принадлежи. Този запечатан ръкопис — казах ѝ аз, като посочих куп хартия — е копие от моя голям труд „За волята“: отнесете го в Кралската библиотека. Колкото до нещата, които оставям, правете с тях каквото искате.

Погледът ѝ съкрушаваше сърцето ми. Полин беше олицетворение на моята съвест.

— Значи, няма да ми преподавате повече? — полита тя, сочейки пианото.

Не отвърнах нищо.

— Ще ми пишете ли?

— Сбогом, Полин.

Нежно я привлякох към себе си и положих върху прелестното ѝ чело, девствено като сипеция се от небето сняг, една братска целувка, целувка на старец. Тя побягна. Не исках да се срещам с госпожа Годен. Върнах ключа на обичайното му място и излязох. Докато се отдалечавах по улица Кюни, чух зад себе си леки женски стъпки.

— Избродирала съм за вас една кесия, надявам се, че нея поне ще приемете? — каза ми Полин.

Стори ми се, че забелязах под светлината на лампата сълзи в очите ѝ и въздъхнах. Вероятно и двамата изпитвахме едно и също усещане, защото се разделихме бързо като хора, които бягат от чума. Разгулният живот, на който щях да се отдам, ми се стори възпътен по странен начин в стаята, където с благородно безгрижие зачаках завръщането на Растиняк. В средата на плочата на камината беше поставен висок часовник е изваяна отгоре коленичила върху костенурка Венера, която държеше в ръцете си недопушена пура. Елегантни мебели, подаръци от влюбени жени, бяха пръснати навсякъде. Стари чорапи се търкаляха по един диван със сладен изглед. Удобното меко кресло, в което потънах, беше отрупано с белези като стар войник, в очи се хвърляха дрипавите му странични облегалки и напоеното с помада и брилянтин място, където се бяха отпускали главите на разни приятели. Благополучие и нищета се съчетаваха наивно в леглото, по стените, навсякъде. Всичко това напомняше неаполски дворец, заобиколен от lazzaroni^[16]. Това бе стая със специфичния разкош на играча, на нехранимайкото, който води живот,

изпълнен с чувства, и не се бои от своята непоследователност. Впрочем имаше нещо поетично в тая картина. Животът внезапно израстваше от нея с цялата си украса, с всичките си дрипи, несъвършен, какъвто е в действителност, но туптящ, причудлив като цигански стан, където някой мародер е събрал всичките си заграбени богатства. Томче на Байрон бе запалило с липсващите си страници накладения с труд огън на един младеж, който залагаше без страх хиляда франка, а нямаше подпалки, който пътуваше с карета, без да притежава дори една чиста и здрава риза. На следния ден някоя графиня, някоя актриса или хазартна игра му приготвяха кралски чеиз. Тук имаше свещ, пъхната в зелената паничка на фосфорно огниво; там се търкаляше женски портрет, лишен от изящната си златна рамка. Как би могъл един млад човек, жаден по природа за развлечения, да се откаже от прелестите на тоя живот, изпълнен с противоречия, който му даряваше щастието на битките в мирно време? Почти бях задрямал, когато Растиняк блъсна с ритник вратата на стаята и извика:

— Победа! Ще можем да мрем, колкото си щем...

Той ми посочи пълната си със злато шапка, постави я върху масата и ние затанцувахме около нея като канибали пред току-що хваната плячка, заревахме, затропахме, заподскачахме, разменихме си юмручни удари, които биха могли да убият някой носорог, запяхме при мисълта за всички радости на света, които щеше да ни дари тази шапка.

— Двайсет и седем хиляди франка — повтаряше Растиняк, прибавяйки няколко банкноти към купчината злато. — На някои тия пари биха им стигнали, за да живеят, на нас дали ще ни стигнат, за да умрем? О, да! Ще издъхнем, плувайки сред злато... Ура!

И ние се разскачахме отново. Поделихме си като наследници всичко, пара по пара, започнахме от двойните наполеони и постепенно преминахме към по-дребните монети, като цедяхме капка по капка радостта си, повтаряйки: „На тебе!... На мене!...“

— Няма да спим — възкликна Растиняк. — Жозеф, донеси пунш!

Той подхвърли златна монета на верния си прислужник.

— Ето ти и на тебе — каза му. — Можеш и ти да идеш да се закопаеш някъде.

На другия ден купих мебели от магазина на Лъосаж, наех апартамента, където се запознахме с теб, на улица Тебу, и повиках най-добрия тапицер. Купих си коне. Хвърлих се в порой от празни и все пак действителни удоволствия. Играех, печелех и губех едно след друго огромни суми, но само на балове у приятели; никога не отивах в игрални домове, към които продължавах да изпитвам все същото свято и изначално отвращение. Неусетно си създадох приятели. Дължах привързаността им на разни скарвания, на лесната доверчивост, с която издаваме тайните си, когато привикнем към компанията; а може би все пак най-силно ни спояват общите ни пороци. Нахвърлих няколко литературни съчинения, които ми спечелиха похвали. Величията на комерсиалната литература виждаха, че не съм опасен съперник, и ме ласкаеха не толкова заради личните ми заслуги, а за да покажат пренебрежението си към заслугите на своите събратя. Станах прахосник, както живописно се изразявате на вашия разгулен език. Влагах цялото си самолюбие, ускорявайки гибелта си, смазвах най-големите веселяци с моя плам и моята сила. Бях винаги свеж и елегантен. Минавах за остроумен. Нищо в мен не издаваше, че вода онова потресаващо съществуване, което превръща човека във фуния, в машинка за кайма, в състезателен кон. Скоро покварата израсна пред мен с цялото си ужасаващо величие и аз я разбрах! Естествено, мъдрите, прибрани хора, които надписват етикетите на бутилките си и ги завещават на своите наследници, не могат да възприемат теорията за този живот на широка нога, нито пък нормалното му състояние; бихте ли могли да внушите на провинциалните хора поезията на опиума и чая, които ни даряват такива наслади и които за тях са просто лекарства? Та нали дори в Париж, тази столица на мисълта, се срещат незавършени гуляйджии? Неспособни да понесат прекомерното удоволствие, нима те не си отиват след някоя оргия уморени като онези добри буржоа, които изслушват някоя нова опера на Росини и отричат музиката? Нима не се отказват от този живот като въздържания човек, който не желае да яде повече пастет от гъши дроб с гъби, защото си е увредил храносмилането с първата порция? Покварата е изкуство също като поезията и се нуждае от силни души. За да долови тайните ѝ, за да вкуси нейните наслади, човек трябва в известен смисъл да бъде просветен. Като всяка наука, тя отначало ни се струва отблъскваща, мъчителна. Огромни препятствия заобикалят големите човешки

удоволствия, не разните дребни наслади, а ония системи, които превръщат в навик най-редките усещания, обобщават ги, правят ги плодородни, като обогатяват вътрешно човешкия живот и изискват невероятно и бързо изчерпване на човешките сили.

Войната, властта и изкуството са извращения, също тъй отдалечени от човека, също тъй неудържими, също тъй труднодостижими, каквато е и покварата. Но когато човек веднъж е предприел поход срещу тия велики тайни, нима не се движи в нов свят? Генералите, министрите, хората на изкуството са в една или в друга степен обладани от разгулни стремежи, от необходимостта да противопоставят груби развлечения на своето съществуване, което до такава степен излиза от рамките на нормалния живот. В крайна сметка войната не е нищо друго освен кръвопролитна поквара, а политиката — пресметлива поквара. Всички тия изстъпления са като братя. Тези социални крайности са като могъщи бездни, те ни привличат, както света Елена преследваше Наполеон; извикват у нас шемет, омайват ни и ние сами искаме да достигнем до дълбините им, без да знаем защо. Може би смисълът на безкрая е скрит в тия пропасти, може би в тях се спотайва някое велико ласкателство, отправено към човека; нима той не смята, че всичко е предназначено за него? За да разнообрази блаженството на часовете на труд, насладите на създанието, изтощеният човек на изкуството се моли да дойдат по-скоро като манна небесна неделната почивка, да го сполетят като пъклени изкушения адски сладострастия, за да замени с излишък от чувства излишъка на своите способности. Лорд Байрон не би могъл да се забавлява с клюкарската игра на бостон, която очарова рентиера; той бе поет и искаше да разиграва Гърция с Махмуд. Нали по време на война човек се превръща в ангел на смъртта, в някакъв исполински палач? Какви ли невероятни магии ни карат да приемаме тези страхотни болки, които рушат тленната ни обвивка и затварят страстите в пронизваща ги с остри шипове стена? Дали, когато се търкаля и страда от почти предсмъртни мъки, след като е прекалил с цигарите, пушачът не се пренася в някакви незнайни страни, сред някакви прекрасни празненства? Нима Европа не воюва непрекъснато, без дори да се спре, за да обърше от кръвта обагрените си до глезените крака? Може би и масите се отдават на някакво опиянение, както природата се отдава понякога на любовта? За отделния човек, за оня

Мирабо, който живурка в спокойни дни и мечтае за бури, покварата съдържа всичко, чрез нея той непрестанно обгръща живота, чрез нея влиза в единоборство с непозната сила, със страховтно чудовище: чудовището го плаши, а трябва да бъде хванато за рогата; това е безумно трудно. Природата ви е надарила с тесен и ленив стомах; ще го подчините на волята си, ще го разширите, ще го научите да поема виното, ще обуздаете пиянството, ще прекарате безсънни нощи, ще си създадете навици на кирасирски полковник, ще се възсздадете втори път, напук на Бога! Когато човек се промени по тоя начин, когато новобранецът стане ветеран и приучи краката си към походи, без да се предава на чудовището и без да може да определи кой ще бъде победител, те се търкалят вкопчени и ту единият, ту другият надделява във вълшебния свят, където болките на душата стихват и където живеят само въображаеми призраци. Тази ужасна борба е неминуема.

Давайки на света ония баснословни герои, които според преданията са продавали и душата си на дявола, за да се сдобият със силата да творят зло, разгулният човек предлага смъртта си срещу всички изобилни и плодоносни житейски наслади! Вместо да тече монотонно между два бряга зад някой тезгях или в някоя кантора, съществуването му кипи, бушува като планински поток. Може би за тялото покварата е същото, каквото са за душата отвлечените наслади. Опиянението ви потопява в мечти, чиято причудливост напомня удивителните мечти на екстаза. Изживявате часове, прелестни като приумици на младо момиче, задушежни срещи с приятели, думи, които обрисуват цял един живот, искрени, непритворни радости, пътешествия, които не извикват умора, поеми, състоящи се от няколко фрази. Грубо, животинско удовлетворение — защото науката откри душа дори у животните — се редува с омайна забрава, след която хората въздишат уморени от собствения си разум. Нима те не изпитват нужда от пълна почивка, нима покварата не е нещо като дан, която геният заплаща на злото? Погледни великите хора; ако не са сладострастници, то е само защото природата ги е създала хилави. Насмешлива, ревнива сила опорочава душата или тялото им, за да унищожи техните дарби. В пиянски часове хората и нещата се явяват пред вас и вие ги преобразявате, както си поискате. Вие сте владетел на мирозданието и го променяте по свое желание. Сред това непрестанно безумие играта до насита разлива пламтящо олово в

кръвоносните ви съдове. Някой ден вие се отдавате напълно на чудовището; както ми се случи и на мен, настъпва гневно пробуждане: край леглото ви се е спотаило безсилието. Вие сте стар боец, но ви разяжда охтика; вие сте дипломат, но аневризъмът всеки миг може да покоси сърцето ви; може би на мен пък някоя белодробна болест ще ми каже: „Време е!“, както това се случи някога с Рафаел д'Юрбен, убит от прекомерна любов. Тъй живях аз! Бях навлязъл в светския живот твърде рано или твърде късно; навярно силата ми щеше да бъде опасна за него, ако не я бях пропилял по тоя начин; нима светът не се е избавил от Александър в края на една оргия благодарение на Херкулесовата чаша^[17]! Да, на някои заблудени хора им е нужно небе и ад, поквара или приютът „Сен-Бернар“. Преди малко не посмях да поучавам тия две създания — рече той, като сочеше Йофрази и Акилина. — Нали те са олицетворение на моята история, повторение на собствения ми живот! Не аз можех да ги съдя, а те — да бъдат мои обвинителни. Всред тая жива поема, обладан от зашеметяващата си болест, аз все пак изживях две потресения, които ми причиниха остра болка. Преди всичко, няколко дена след като се хвърлих като Сарданапал в горящата клада, срещнах Федора пред Италианския театър. И двамата чакахме колите си.

„А, все още сте жив“ — тъй можеше да се разбира усмивката ѝ, подигравателните думи, които прошепна на своя ухажор, като навярно му разказваше моята история и изразяваше презрението си към любовта ми. Тя сама се радваше на сбъдналото се според нея пророчество. О, ако можех само да умра за нея, да я обожавам все така, да я въвека в моите изстъпления, в моите пиянства, да я съборя в леглото на някоя куртизанка, но не — тя ми се надсмиваше! Не можех да разкъсам гърдите си, да измъкна оттам любовта си и да я запокитя в краката ѝ! В крайна сметка доста лесно изчерпах богатството си; но тригодишният спартански живот бе укрепил неимоверно здравето ми и когато останах без пари, се чувствавах великолепно. За да продължа да умирам, подписах няколко краткосрочни полици и скоро дойде денят на разплатата. Жестоки тревоги! Как съживяват те младите сърца! Аз още не бях остарял; душата ми бе все тъй млада, жизнеспособна и свежа. Първият дълг пробуди старите ми добродетели, които бавно, с отчаяние пристъпиха към мен. Аз успях да се споразумея с тях, както постигаме съгласие с онези стари лели, които отначало ни се карат, а

накрая проливат пред нас сълзи и ни дават пари. Но суровото ми и злъчно въображение ме караше да си представям как името ми пътува из Европа от град на град. „Името, това сме ние самите“ — казва Йозеб Салверт^[18]. След волни скитания щях да се завърна като германско привидение в моята обител, откъдето не бях излизал, и да се сепна в съня си.

По-рано гледах по улиците на Париж с безразличие банковите чиновници, тия живи укори към търговската съвест, облечени в сиво, подобни на господарите си, със сребърни значки на реверите; сега обаче започвах да ги ненавиждам. Нали някоя прекрасна утрин един от тях щеше да дойде и да ми потърси сметка за единайсетте полица, които бях надраскал? Подписът ми струваше три хиляди франка, а аз самият не струвах толкова! Съдебните пристави, безразлични към чуждото отчаяние, невъзмутими дори пред лицето на смъртта, се изправяха във въображението ми като палачи, които казват на някой осъден: „Вече е три и половина.“ Техните писари можеха да ме докопат, да драцят името ми, да го мърсят, да се гаврят с него. АЗ ИМАХ ДЪЛГОВЕ! Нима е възможно да дължиш пари и да принадлежиш на себе си? Нали други хора можеха да ми, искат сметка за живота ми? Защо съм ял пикантни пудинги? Защо съм пил питието си с лед? Защо съм спал, вървял, мислил, защо съм се забавлявал, вместо да им се наплатя? Можех да пиша стихове, да бъда обзет от някоя идея, да закусвам, да бъда заобиколен от приятели, от радост и весели шеги и внезапно пред мен да се появи един господин с кафяви дрехи, с охлузена шапка в ръката. Този господин щеше да бъде моят дълг, моята полица, призрак, който щеше да съсипе радостта ми, да ме принуди да напусна трапезата, за да поговори с мен; щеше да ми отнеме веселието, любовниците, всичко — дори леглото ми. Угризението е по-поносимо, то не ни изхвърля на улицата, не ни затваря в „Сент-Пелажи“, не ни запраща сред ненавистната гнусота на порока; не ни изкачва на ешафода, където палачът ни облагородява: защото в момента на екзекуцията всички вярват в нашата невинност; докато обществото не вижда никакви добродетели у безпаричния окаяник. Ами тия двукраки дългове, облечени в зелено сукно, които носят сини очила и разноцветни чадъри; тия възплъщения на дълга, с които се сблъскваме на ъгъла на някоя улица и се усмихваме, а те имат страхотното право да кажат: „Господин дьо Валантен ми дължи пари и

не ми ги връща. Той е в ръцете ми. Само да посмее да не се държи любезно с мен!“ Трябва да поздравяваме нашите кредитори, да ги поздравяваме приветливо. „Кога ще ми платите?“ — казват те. И ние сме принудени да лъжем, да се примолим на някой друг, да угодничим пред някой глупак, който се е настанил върху своя сейф, да срещаме студения му поглед, поглед на кръвопиец, по-отвратителен от плесница, да изслушваме баремовските му поучения^[19], да търпим дебелашкото му невежество. Дългът е творение на нашето въображение, което те не могат да разберат. Често велики пориви на душата увеличат, омайват ония, които са длъжници, докато хората, живеещи сред пари, познават само парите и никога не се ръководят от великодушни подбуди. Парите ме отвращаваха.

И най-сетне едно друго превращение на полицата може да бъде добродетелен старец, обременен с многобройно семейство. Кой знае дали нямаше да стана длъжник на истинска оживяла картина от Грьоз — на заобиколен от деца парализиран, на войнишка вдовица, които да протягат умолително ръце към мен. Ужасни кредитори, които ни карат да плачем и които ни принуждават да им помагаме дори след като сме изплатили всичко. В навечерието на падежа бях легнал с измамното спокойствие на хората, които заспиват пред дуел или преди изпълнението на смъртната си присъда, обзети все пак от някаква неясна надежда. Но когато се събудих, когато погледнах трезво на нещата и усетих, че душата ми е натъпкана в портфейла на някой банкер, изложена в описи, надраскана с червено мастило, дълговете ми изскочиха отвсякъде като насекоми; те пъпеха по часовника и по креслата ми, спотайваха се в мебелите, които обичах най-много. Тия мили неодушевени роби щяха да станат жертви на харпиите от Шатле, щяха да бъдат отнесени от помощниците им и грубо захвърлени на някой площад. Ах, личността все още обитаваше моя труп. Звънецът отекваше в сърцето ми и ме удряше в главата, там, където удрят кралете. Това бе мъчение, но за награда аз нямаше да отида на небето. За човека с широка душа дългът е ад, ад, пълен с пристави и търговски агенти. Неплатеният дълг е низост, първа степен на мошеничеството, дори по-лошо, лъжа, която предвещава престъпления и сковава скелето на лобното ви място.

Полиците ми бяха протестирани. След три дена ги заплатих; ето как. Един спекулант дойде и ми предложи да му продам острова на

Лоара, който притежавах и където бе гробът на майка ми. Приех. Подписвайки договора с купувача при нотариуса, стори ми се, че от тази мрачна кантора вее студ като от мазе. Потръпнах, спомних си, че бях изпитал същия влажен хлад, заставайки до ямата, където бяха спуснали баща ми. Приех тази случайност като злоещо предзнаменование. Струваше ми се, че чувам гласа на майка си и виждам сянката ѝ; с неведома сила собственото ми име отекуваше в ушите ми сред камбанен звън! От сумата, получена за острова, след като изплатих дълговете, ми останаха две хиляди франка. Разбира се, можех да се върна към спокойния живот на учения, да се прибера в мансардата си, вкусил от живота, с огромни наблюдения, запечатани в съзнанието ми, спечелил си дори известна слава. Но Федора не изпускаше своята плячка. Често се бяхме засрещали. Обожателите ѝ тръбяха пред нея името ми, възхищаваха се от моята духовитост, от конете ми, от успехите, от каретите ми. Тя бе останала студена и безчувствена въпреки всичко това, въпреки ужасните думи, които ѝ бе казал Растиняк: „Той се погубва заради вас!“

Целият свят се бе заел да отмъсти за мен, но аз не бях щастлив! Когато се ровех в дълбините на живота си, лелеех още по-силно мечти за насладите на споделената любов, преследвайки нейния призрак сред случайностите на разгула и сред оргиите. За нещастие бях излъган в прекрасната си вяра, отплащаха ми с неблагодарност за моите благодения, а греховете ми ми доставяха хиляди удоволствия. Мрачна, но неоспорима философия на покварата! Освен това Федора ме бе заразила с проказата на своето тщеславие. Когато се вглеждах в душата си, аз виждах, че тя е развалена, загнила. Демонът бе оставил върху челото ми отпечатъка от своята шпора. Невъзможно ми бе да се откажа вече от непрестанните трепети на несигурния живот, от прокълнатите прелести на богатството. Дори да имах милиони, все тъй бих играл, гулял и скитал. Не исках да оставам сам със себе си. Имах нужда от куртизанки, от мними приятели, от вино и богати трапези, за да се отдам на забрава. Всички връзки между мен и моя род бяха скъсани завинаги. Аз бях каторжник на насладата и трябваше да се подчиня на своя жребий на самоубиец. В последните си щастливи дни всяка нощ се отдавах на невероятни крайности: но всяка сутрин смъртта ме запокитваше обратно сред живота. Също като притежател на доживотна рента спокойно бих могъл да мина през някой пожар.

Накрая ми останаха само дваисет франка, спомних си късмета на Растиняк...

Аха!... — възкликна Рафаел, като се сети внезапно за своя талисман и го извади от джоба си.

Може би бе изморен от борбите на своя дълъг ден, може би нямаше сили да управлява разсъдъка си, потопен във вълни от вино и пунш; може би бе разярен от спомена за своя живот и се бе опиянил от своите излияния — така или иначе, Рафаел се оживи и изпадна във възторг като човек, напълно лишен от разум.

— По дяволите смъртта! — извика той, размахвайки кожата. — Сега искам да живея! Аз съм богат и притежавам всички добродетели. Нищо не може да устои пред мен. Възможна ли е човек да бъде недостоеен, щом притежава власт? Ехей! Охо! Пожелах си двеста хиляди ливри рента, ще ги имам. Кланяйте ми се всички вие, свини, които се търкаляте по тия килими като по някое бунище! Вие ми принадлежите, много сте ми потрябвали! Аз съм богат, мога да ви купя всички, дори и онзи депутат, дето хърка там. Хайде, великосветски мръсници, преклонете се пред мен! Аз съм папа.

В тоя миг възклицанията на Рафаел, заглушавани досега от непрестанното боботене на хърканията внезапно бяха чути. Много от спящите се събудиха с викове, видяха залитащия смутител и обсипаха с проклетия шумното му пиянство.

— Млъкнете! — извика Рафаел. — Скрийте се, кучета! Емил, аз притежавам съкровища, ще ти дам хавански пури.

— Ясно — отвърна поетът. — *Федора или смърт!* Карай нататък. Тази мазница Федора те е излъгала. Всички жени са дъщери на Ева. Няма нищо драматично в историята.

— А, подлецо, ти си заспал?

— Не... Федора или смърт! Дотам бяхме.

— Събуди се! — извика Рафаел и удари Емил с шагреновата кожа, сякаш искаше да извлече от него електрическа искра.

— Проклятие! — каза Емил, като стана и сграбчи здраво Рафаел. — Приятелю, не забравяй, че се намираме сред жени с лошо поведение.

— Аз съм милионер!

— Не знам дали си милионер, но несъмнено, си пиян.

— Пиян от властта си. Мога да те убия!... Мълчи! Аз съм Нерон! Аз съм Навуходоносор!

— Ей, Рафаел, намираме се в лоша компания, замълчи, дръж се по-прилично.

— Цял живот съм си мълчал. Сега ще си отмъстя на всички. Няма да се забавлявам да пръскам разни жалки екюта, ще възпроизведа, ще обобща моето време, като vyplътя десетки човешки съществування, разсъдъци и души. Този разкош не е за дребни души, нали? Богат съм като чумата! Ще се боря срещу жълти, сини, зелени трески, срещу армии, срещу ешафоди. Мога да притежавам Федора... Не, не искам Федора, болен съм от нея, умирам от Федора! Искам да забравя Федора.

— Ако продължаваш да крещиш, ще те занеса в трапезарията.

— Виждаш ли тази кожа? Това е завещанието на Соломон. Онова шугаво кралче Соломон е мое! Мои са Арабия и Петрея. Светът е мой. И ти си мой, ако поискам. О, само ако поискам, така че внимавай! Мога да купя цялата ти вестникарница, ти ще бъдеш мой слуга. Ще ми посвещаващ стихове, ще оправяш вестничето ми. Слуга! Слуга, това означава: „Да слухтиш при слука и да не ти се случва нищо.“

При тия думи Емил отнесе Рафаел в трапезарията.

— Разбира се, точно така, приятелю — каза му той. — Ще ти бъда слуга. Но щом ще ставаш главен редактор на вестник, млъкни! Дръж се прилично, заради мен! Обичаш ли ме?

— Има си хас да не те обичам! Щом си имам тая кожа, ще ти дам хавански пури. Кожата, приятелю, тая всемогъща кожа! По-добра е от мазило за мазоли. Имаш ли мазоли? Ще ти ги излекувам.

— Никога не съм те виждал да се държиш толкова глупаво...

— Глупаво ли, приятелю? Не. Щом се отпусна да си пожелае нещо, тази кожа се свива... същинска антифраза. Браминът — в тая работа е замесен и един брамин, — браминът, значи, е бил голям шегаджия, защото, нали разбираш, тия желания трябва...

— Ясно де.

— Казвам ти...

— Да, така си е, и аз мисля като тебе. Желанията трябва...

— Кожата, ти казвам!

— Да де.

— Ти Не ми вярваш. Знам те аз теб, приятелю, лъжеш като политик.

— Как искаш Да приема пиянското ти бръщолевене!

— Да се хванем на бас, ще ти докажа. Дай да я измерим...

— Е, ама той няма да заспи! — възкликна Емил, като видя, че Рафаел започва да тършува из трапезарията.

Ловък като маймуна, въоръжен с онова ясно съзнание, което тъй противоречиво се съчетава понякога у пияниците в нелепите видения на опиянението, Валантен успя да намери мастилница и салфетка, като повтаряше непрекъснато:

— Дай да я измерим! Дай да я измерим!

— Хубаво де — каза Емил, — дай да я измерим!

Двамата приятели разгънаха салфетката и разстлаха върху нея шагреновата кожа. Емил, чиято ръка не трепереше тъй силно, както ръката на Рафаел, очерта с мастило контурите на талисмана, докато приятелят му продължаваше:

— Поисках си двеста хиляди ливри рента, нали? Е, щом ги получа, ще видиш как шагреновата кожа е намаляла.

— Добре... Хайде сега да поспиш. Искаш ли да те настаня на това канапе? Така добре ли е?

— Да, храненико на пресата. Ти ще ме забавляваш и ще гониш мухите. Щом си ми бил приятел в нужда, ще ми бъдеш приятел и в успеха. Така че ще ти дам хав... ански... пу...

— Стига; милионер такъв, ще си повърнеш златото.

— А ти ще си повърнеш статиите. Лека нощ. Кажи лека нощ на Навуходоносор!... Любов! Пие ми се! Франция... слава и богат... богат...

Скоро двамата приятели смесиха хърканията си с музиката, която отекваше в салоните. Ненужен концерт! Една по една свещите угасваха и кристалът се пръскаше от топлината. Нощта обгърна в черен креп тази безкрайна оргия, сред която разказът на Рафаел бе нещо като словесна оргия от безсмислени думи и от мисли, които не бяха успели да намерят своя израз.

На другия ден към обед красивата Акилина стана и се прозина уморено, а копринената тапицерия на табуретката, на която бе облегнала главата си, беше очертала по страните ѝ розови вдлъбнатинки. Сепната в съня си от движенията на своята другарка,

Йофрази се надигна с дрезгав вик; хубавото ѝ, тъй бяло и свежо вчера лице, сега бе жълто и бледо, сякаш тя отиваше в болница. Постепенно гуляйджиите се размърдаха, стенойки мъчително, раздвижиха изтръпналите си крайници и още със събуждането си усетиха невероятна слабост. Един лакей дръпна щорите и отвори прозорците на салона. Цялото сборище наскоча на крака, оживено от топлите слънчеви лъчи, които заискриха по главите на спящите. Въртейки се в съня си, жените бяха разрошили изящо нагласените си прически и изпомачкали дрехите си, така че изглеждаха отвратително на дневната светлина; косите им грозно висяха, лицата им бяха променили изражението си, а блестящите им очи бяха помътнели от умората. Мургавите лица, които изглеждаха тъй бляскави на светлината на свещите, сега отвращаваха; бледите лица, чиято белота и мекота е тъй приятна, когато са отпочинали, бяха позеленели; прелестните алени устни бяха изсъхнали и посинели, върху тях личеше позорната дамба на пианството.

Мъжете намериха нощните си любовници отблъскващи, като ги гледаха тъй безцветни и безжизнени, подобни на цветя, смакани на улицата след отминаването на някое шествие. Тия изпълнени с пренебрежение мъже бяха още по-отвратителни. Всеки би потръпнал, ако зърнеше тия човешки лица с неவிждащи, хлътнали, засенени от тъмни кръгове очи, замаяни от неспокойния и мъчителен, а не отморяващ сън. Посърнали лица, по които непресторено се открояваха физическите желания, необкичени е поезията на душата, от които лъхаше някаква жестокост, нещо животинско и студено. Това пробуждане на порока, лишен от дрехи и грим, на тоя разсъблечен скелет на злото — тъй студен и празен без мъдрите софизми и без обаянието на разкоша — изпълни с ужас събраните тук храбреци, макар да бяха свикнали да се преборват с покварата. Хората на изкуството и куртизанките мълчаливо огледаха с помътнелите си очи безредието в апартамента, където всичко бе опустошено и унищожено от огъня на страстта. Сатанински смях избухна, когато, чувайки глухия ропот на гостите си, Тайфер се опита да ги поздрави с разкривена физиономия; потното му кървавочервено лице извика сред тая пъклена сцена образа на неизкупеното престъпление. Картината бе пълна. Това бе кално съществуване в лоното на разкоша, страхотна смесица от блясък и човешка нищета, пробуждане на покварата, изстискала със

силните си ръце всички плодове на живота, оставила около себе си само жалки отломки и лъжи, в които сама вече не вярва. Сякаш това бе Смъртта, хилеща се сред заразено от чума семейство: нямаше вече ухания и омайващи светлини, веселие и желание; оставаше само погнусата с противните си миризми и убийствената си философия, а слънцето сияеше като истина, въздухът навън бе чист като добродетелта и те се противопоставяха на горещия въздух, пропит от воня, от вонята на оргията!

Макар да бяха привикнали към порока, много от младите жени си спомниха как се бяха събуждали някога невинни и чисти, как бяха виждали през прозорчетата на селските си къщи, украсени с орлови нокти и рози, свеж пейзаж, изпълнен с обаянието на радостните песни на чучулигата, нежно озарен от багрите на изгрева и увенчан с причудливите, бисери на росата. Пред други се очерта споменът за семейния обед, за трапезата, около която се смееха невинно децата и бащата, от която лъхаше недоловимо очарование и където сърцата и ястията се отличаваха с една и съща простота. Един художник си спомняше спокойното си ателие, непорочната си статуя и прелестния модел, който го очакваше. Млад човек се сецаше за процеса, от който зависеше съдбата на цяло семейство, и за важното споразумение, на което трябваше да присъствува. Ученият съжаляваше за своя кабинет, където го зовеше благородният му труд. Почти всички се чувствуваха неудовлетворени от себе си. В този миг Емил се появи със смях, свеж и розов като най-милият продавач от някой моден магазин.

— По-грозни сте даже от данъчни агенти! — възкликна той. — Така или иначе, днес за нищо не ставате, денят е загубен; най-добре да закусим.

При тия думи Тайфер излезе и се разпореди. Жените с отпусната походка отидоха да пооправят обърканите си тоалети пред огледалата. Всички се постегнаха. Най-порочните хора се заеха да поучават по-сдържаните. Куртизанките се присмиваха на ония, които, изглежда, нямаха сили да продължат изнурителното пиршество. За миг тия видения се оживиха, разделиха се на групи, започнаха да си задават въпроси и да се усмихват. Неколцина сръчни и подвижни лакеи набързо подредиха отново мебелите и останалите неща. Бе поднесена прекрасна закуска. Гуляйджиите се втурнаха към трапезарията. Макар всичко там да носеше неизличимия отпечатък на вчерашните

излишества, все пак тук-таме се прокрадваше живец и смисленост, като в последните гърчове на някой умиращ. Подобно на карнавално шествие, сатурналията бе прекратена от изморените от танцуване маски, опиянени от пианството и желаещи да докажат, че удоволствията са безсилни пред тях, за да не признаят собственото си безсилие. Тъкмо когато тази неустрашима сбирщина се настани около масата на капиталиста, Кардо, който вчера предпазливо се бе измъкнал след вечеря, за да завърши оргията в съпружеското си легло, показва угодническото си, приятно усмихнато лице. Изглежда, бе предусетил, че ще може да вкуси, да раздели, да опише, да парафира някое наследство, обещаващо безкрайни нотариални актове и хонорари, сочно като трепкащото филе, в което амфитрионът бе забил своя нож.

— Охо, закуската ни ще бъде освидетелствувана нотариално! — възкликна дьо Кюри.

— Идвате тъкмо навреме, за да оцените и узаконите всички тия движими имоти — каза банкерът, сочейки трапезата.

— Може би няма да се изготвя завещание, а ще се пишат брачни договори! — каза един учен, който преди година бе сключил извънредно сполучлив първи брак.

— Охо!

— Аха!

— Един момент — отвърна Кардо, замаян от всички тия глупави шегички, — идвам, тук със сериозна задача. Нося шест милиона на един от вас. (Дълбока тишина.) Господине — каза той, като се обърна към Рафаел, който в тоя миг най-безцеремонно си бършеше очите с ъгъла на салфетката, — госпожа майка ви по баща О'Флаерти ли се казва?

— Да — отвърна машинално Рафаел. — Барб-Мари.

— У вас ли са вашето свидетелство за раждане и свидетелството за раждане на госпожа дьо Валантен? — продължи Кардо.

— Мисля, че да.

— Добре, господине, вие сте единственият пълноправен наследник на майор О'Флаерти, починал през август 1828 година в Калкута.

— Такова богатство не се поддава на *калкутация*! — възкликна критикарят.

— В завещанието си майорът бил отредил известни суми за някои обществени заведения, но сега френското правителство е иззело

наследството му от фондовете на Индийската компания. В момента то съществува в брой, в напълно осезаема форма. От две седмици безплодно търсех хора, заинтересувани от наследството на госпожица Барб-Мари О'Флаerti, когато вчера на тая маса...

В тоя миг Рафаел скочи и направи такова рязко движение, сякаш го бяха ранили. Последва нещо като безмълвен възторжен вик; в първия миг сътрапезниците му изпитаха смътна завист и обърнаха към него пламналите си очи. После се чу мърморене, което напомняше шум в роптаеща театрална зала, развълнувана врява, която нарасна, защото всеки искаше да каже някоя дума и да ознаменува огромното богатство, което бе донесъл нотариусът. Отрезвял внезапно от послушалата го съдба, Рафаел бързо разгъна върху масата салфетката, с която бе измерил шагреневата кожа. Без да се вслушва в нищо, той разстла отгоре ѝ талисмана и неволно потръпна, като видя мъничката разлика между очертанията, изрисувани на бялата повърхност, и очертанията на кожата.

— Е, какво пък толкова? — възкликна Тайфер. — Богатството му е добре дошло.

— *Поддържай го, Шатийон!* — каза Биксиу на Емил. — Радостта ще го убие.

Ужасна бледност извая всички мускули по измъченото лице на тоя наследник, чертите му се разкривиха, скулите му побеляха, трапчинките потъмняха, то се превърна в безжизнена маска, а погледът му застина. Той виждаше пред себе си СМЪРТТА. Този великолепен banker, заобиколен от повехнали куртизанки, от преситени лица, тази агония на радостта, бе жива картина на неговия живот. Рафаел три пъти огледа талисмана, който свободно се вместише в безпощадните линии, означени върху салфетката: искаше му се да се съмнява, но ясното предчувствие унищожаваше цялото му неверие. Светът му принадлежеше, той можеше всичко и не искаше вече нищо. Като пътник сред пустиня, той имаше малко вода, за да утоли жаждата си, и измерваше живота си с броя на глътките. Той виждаше колко дни ще му струва всяко желание. И вярвайки на шагреневата кожа, се вслушваше в дишането си, чувствуваше как се разболява и се питаше: „Дали не съм туберкулозен? Може майка, ми да е умряла от гръдна болест?“

— Хей, Рафаел, сега ще има да се забавлявате! Какво ще ми подарите? — запита Акилина.

— Да пием за смъртта на чичо му майор О'Флаерти! Това се казва човек!

— Той ще стане пер на Франция.

— Много важно! Като че ли перовете на Франция представляват нещо след Юлските събития! — каза критикарят.

— Ще си наемеш ли лежа в Италианския Театър?

— Надявам се, че ще ни почерпите? — каза Биксиу.

— Човек като него знае как да разгръща нещата — заяви. Емил.

Приветствията на това весело сборище отекваха в ушите на Валантен, без той да проумява смисъла на думите; неволно го обземаха мисли за еднообразния и безцелен живот на някой бретонски селянин със сума ти деца, който си оре нивата, яде елдена каша, пие ябълково вино от стомната си, вярва в Богородица и в краля, причестява се на Великден, танцува в неделя на някоя зелена поляна и нищо не разбира от проповедите на свещеника. Гледката, която се откриваше пред очите му, позлатените облицовки, куртизанките, пирът, целият този разкош пресекваше дъха му и го караше да кашля.

— Желаете ли аспержи? — извика към него банкерът.

— *Не желая нищо!* — отвърна Рафаел с гръмовит глас.

— Браво! — забеляза Тайфер. — Разбирате, че сполуката ви дава право на безочие. Вие сте от нашите! Господа, да пием за властта на златото. Господин дьо Валантен е шестократен милионер и е всемогъщ. Той е крал, може всичко и се поставя над всичко като всички богаташи. От днес нататък за него думите **ФРАНЦУЗИТЕ СА РАВНИ ПРЕД ЗАКОНА** са лъжа, изписана в началото на хартата. Той няма да се подчинява на законите, законите ще му се подчиняват. За милионерите няма ешафоди и палачи!

— Да — отвърна Рафаел, — те сами са си палачи!

— Още един предразсъдък! — възкликна банкерът.

— Да пием! — каза Рафаел и прибра талисмана в джоба си.

— Ама какво правиш? — запита Емил, като го хвана за ръката. — Господа — добави той, обръщайки се към останалите, които бяха доста изненадани от поведението на Рафаел, — знайте, че нашият приятел дьо Валантен, впрочем не, **ГОСПОДИН МАРКИЗ ДЪО ВАЛАНТЕН**, притежава тайната на сполуката. Желанията му се

сбъдват в момента, в който ги изрече. Ще го сметнем за грубиян или за безсърдечен, ако не направи всички ни богати.

— Ах, миличък Рафаел, искам перлена огърлица! — възкликна Йофрази.

— Ако не е неблагодарник, ще ми подари две карета с хубави и бързи коне! — каза Акилина.

— Искайте сто хиляди ливри рента за мен!

— Кашмири!

— Заплатете дълговете ми!

— Прати апоплектичен удар на чичо ми, оня гаден дългуч!

— Рафаел, готов съм да се съглася само на десет хиляди ливри рента.

— Ама че подаръци! — възкликна нотариусът.

— Нека да ме излекува от подаграта!

— Направете така, че курсът на държавните заеми да падне! — извика банкерът.

Всички тия думи избликнаха като букета, с който завършват фойерверките. Тия бесни желания бяха може би не чак толкова шеговити.

— Скъпи приятелю — каза сериозно Емил, — ще се задоволя с двеста хиляди ливри рента; хайде, бъди добър да свършиш тая работа!

— Емил — промълви Рафаел, — нали знаеш с каква цена се плаща това?

— Ама че извинение! — възкликна поетът. — Нали трябва да се жертвуваме за нашите приятели?

— Почти ми се иска да пожелаая смъртта на всички ги — отвърна Валантен, като огледа с мрачен и дълбок поглед гуляйджиите.

— Умиращите са ужасно жестоки — каза със смях Емил. — Сега си богат — добави той сериозно, — обзалагам се, че само за два месеца ще станеш най-долен егоист. Вече си оглупял, не разбираш дори шегите. Остана само да повярваш в шагреновата си кожа...

Рафаел се боеше от насмешките на тази сбирщина, замълча и се напи до побъркване, за да забрави за миг своето съдбоносно могъщество.

[1] Майката на Фигаро от „Сватбата на Фигаро“ от Бомарше. — Б.пр. ↑

[2] Говори се, че изкачвайки се на ешафода, Андре Шение се чукнал по челото и възкликнал: „А имаше нещо тук!“ — Б.пр. ↑

[3] В зората на християнството първите вярващи се заселили в Тиваидската пустиня. — Б.пр. ↑

[4] Килии в Двореца на дожите във Венеция, чиито стени са били облицовани с олово, та затворниците да се измъчват от жегата. — Б.пр. ↑

[5] Херцог дьо Лозен — придворен на Луи XIV, известен с успехите си сред жените. — Б.пр. ↑

[6] Френската дума *cravate* (вратовръзка) произлиза от *croate* (хърватски), тъй като модата на вратовръзките във Франция е навлязла чрез униформата на хърватските войници. — Б.пр. ↑

[7] Любовните писма на Мари Лекомба, подсъдима в шумен процес през XVIII век. — Б.пр. ↑

[8] *Арсиное* — героиня от „Мизантроп“ на Молиер, лицемерна кокетка. — Б.пр. ↑

[9] *Араминт* — героиня от комедията на английския драматург Конгрив „Старият ерген“. — Б.пр. ↑

[10] *Себастиен Ерар* — френски инженер, майстор на музикални инструменти. — Б.пр. ↑

[11] Авторът има предвид скандалната история с купената от Мария-Антоанета огърлица, в която са били замесени много френски политически дейци. — Б.пр. ↑

[12] Дидро е бил много беден и често се е занимавал с недостойни за дарованието му неща заради пари. — Б.пр. ↑

[13] *Йохан Паул Фридрих Рихтер* — един от предтечите на немския романтизъм. — Б.пр. ↑

[14] „*Pria che spunti*“ — „Преди зората да настъпи“ (ит.) — думи из ария от операта на Чимароза „Тайният брак“. — Б.пр. ↑

[15] *Херцог Кларанс* — брат на английския крал Едуард IV, който бил осъден на смърт по избор и помолил да го удавят в бъчва с вино. — Б.пр. ↑

[16] *Lazzaroni* — просяци (ит.). — Б.пр. ↑

[17] Според преданията Александър Македонски умира, изпивайки на един пир огромна чаша с вино. — Б.пр. ↑

[18] *Ан-Жозеф-Йозеб Бакониер дьо Салверт* — френски писател, автор на философски и исторически трудове (1771–1839). — Б.пр. ↑

[19] *Бертран Барем* е бил автор на „Справочник по счетоводство“. — Б.пр. ↑

III. АГОНИЯТА

В първите дни на месец декември един седемдесетгодишен старец вървеше под дъжда по улица Варен, като вдигаше очи към вратата на всяка сграда и с детска невинност, с вглъбения вид на философите търсеше адреса на господин маркиз Рафаел дьо Валантен. Жестока скръб, бореща се с деспотичен характер, бе белязала това лице, увенчано с разбъркани сиви коси, изсъхнало като стар пергамент, сгърчен сред пламъците. Ако някой художник би срещнал тази странна, облечена в черно личност, тъй слаба и кокалеста, при завръщането си в ателието навярно би я възсърдал в своя скицник и би написал под портрета: „Поет-класик в търсене на рима“. След като провери номера, който му бяха съобщили, този възкръснал Ролен^[1] тихо почука на вратата на прекрасната сграда.

— Господин Рафаел вкъщи ли си е? — попита човекът един вратар в ливрея.

— Господин маркизът не приема никого — отвърна лакеят, като погълна огромно парче кифла, натопено в голяма чаша кафе.

— Колата му е тук — отвърна непознатият старец като посочи блестящата карета, спряна под дървения навес, който покриваше и стълбите и чиято резба го оприличаваше на шатра. — Той ще излиза, мога да го почакам.

— О, старче, можете да останете тук до утре сутринта — забеляза вратарят. — Винаги има готова кола за господина. Вървете си, моля ви; ще загубя шестстотин франка пожизнена рента, ако оставя дори един път някого да влезе без заповед в къщата.

В тоя миг висок старец, чиито дрехи напомняха костюма на министерски куриер, се появи във вестибюла и слезе с бързи стъпки по стълбите, като се взираше в объркания стар просител.

— Освен това ето и господин Жонатас — каза вратарят. — Попитайте него.

Привлечени от взаимна симпатия или от любопитство, двамата старци се срещнаха сред широкия преден двор, на една кръгла

площадка, през чиято настилка тук-таме бяха пробили стръкчета трева. В тоя дом цареше ужасяваща тишина. При вида на Жонатас всеки би пожелал да узнае тайната, която бе наложила печата си върху лицето му и за която говореха дори най-дребните неща в тази унила сграда.

Първата грижа на Рафаел след получаването на огромното наследство от чичо му бе да открие къде живее старият предан слуга, на чиято привързаност можеше да разчита. Жонатас се разплака от радост, когато видя отново младия си господар, тъй като мислеше, че се е простил с него завинаги; но нищо не можеше да се сравни с щастието му, когато маркизът го назначи на високата длъжност управител. Старият Жонатас се превърна във всемогъщ посредник между Рафаел и заобикалящия го свят. Върховен разпоредител на господарските богатства, сяп изпълнител на неведомите му желания, той бе като шесто чувство, чрез което житейските вълнения достигаха до Рафаел.

— Господине, бих искал да говоря с господин Рафаел — каза старецът на Жонатас, като изкачи няколко стъпала, за да се скрие от дъжда.

— Искате да говорите с господин маркиза?... — възкликна управителят. — Та той едва разговаря с мен, дете съм му почти роден баща!

— Аз също съм му като роден баща — повиши глас старият човек. — Жена ви може да го е кърмила като малък, аз пък му дадох да суче от гърдата на музите. Той с мое хранениче, мое дете, *scius alumnus!*^[2] Аз изваях мозъка му, образовах разсъдъка му и смятам това за моя чест и слава. Та нали той е един от най-забележителните хора на нашето време? Аз му дадох първите познания по класическа филология, преподавах му в трети курс, чел съм му лекции по реторика. Аз съм негов учител.

— А, вие навярно сте господин Порике?

— Именно. Но, господине...

— Шт! Шт! — извика Жонатас към двама малки кухненски прислужници, чиито гласове нарушаваха манастирската тишина, в която бе потопен този дом.

— Но, господине, — поде отново учителят, — да не би господин маркизът да е болен?

— Скъпи господине — отговори Жонатас, — един Господ знае какво става с моя господар. Представете си, в Париж няма дори две къщи, които биха могли да се сравнят с нашата. Разбирате ли? Дори две къщи. Наистина е така. Господин маркизът купи този дом, който преди това принадлежеше на един херцог и пер на Франция. Похарчи триста хиляди франка, за да го обзаведе. Представете ли си, триста хиляди франка не е малко нещо! Обаче всяка стая в нашата къща е истинско чудо. „Ясно! — помислих си, като гледах това разточителство. — Ще бъде като при покойния господин, дядо му де: младият маркиз ще събира тук целия град, а може би и кралския двор!“ Нищо подобно. Господинът не искаше да вижда никого. Той води странен живот, господин Порике, разбирате ли, *недопустим живот*. Господинът става всяка сутрин по едно и също време. И само аз, представяте ли си, само аз имам право да влизам в стаята му. Отварям в седем часа и през лятото, и през зимата. Условили сме се по много особен начин. Влизам и казвам: „Господин маркиз, трябва да се събудите и да се облечете.“

Той се събужда и се облича. Трябва да му донеса халата, който винаги е ушит по един и същи начин и от един и същи плат. Длъжен съм да го сменям, когато се изтърка, без той да си дава труда да ми иска нов. Ама че го е измислил! Всъщност милото дете може да изяде по хиляда франка на ден, нека си прави каквото иска. И изобщо аз толкова го обичам, че ако ми удари плесница по дясната буза, ще обърна и лявата! И най-трудни неща да ме кара да направя, пак ще ги направя, разбирате ли? Пък и той ме е натоварил с толкова много дреболии, че има с какво да се занимавам. Той чете вестници, нали така? Заповядано ми е да ги слагам на едно и също място, на една и съща маса. По едно и също време отивам да го избърсна лично и не бива дори да трепна. Готвачът ще изгуби хиляда екю доживотна рента, които ще получава след смъртта на господина, ако закуската по някакъв *недопустим* начин не е поднесена на господина всяка сутрин в десет часа, а обедът точно в пет. Менюто с уточнено за всеки ден през цялата година. Господин маркизът не би могъл да желае нищо повече. Щом има ягоди, той получава ягоди, изяде първата скумрия, която пристига в Париж. Листата е отпечатана и още от сутринта той е наясно какво ще има за вечеря. Чак тогава се облича винаги по едно и също време, с едни и същи дрехи, с едно и също бельо, които аз

поставям, представете си, на едно и също кресло. Трябва да следя сукното винаги да е едно и също; в случай на нужда, да речем, че нещо се повреди, трябва да му сменям редингота, без да му казвам нито дума. Ако времето е хубаво, влизам и казвам на господаря: „Ще излезете ли, господине?“

Той ми отвърща с „да“ или „не“. Ако му хрумне да се разходи, няма нужда да чака конете, те са винаги запретнати: колкото и да е *недопустимо*, кочияшът все така стои с камшика в ръка, както го виждате. След вечеря господинът отива в Операта или в Итал... впрочем не, още не е ходил в Италианския театър, едва вчера успях да наема ложа. После се прибира точно в единадесет часа и си ляга. Когато му се случи да не прави нищо през деня, чете, все чете, представете си, странно хрумване! Имам заповед да чета преди него „Журнал дьо ла Либрери“ и да купувам новите книги, та още в деня на продажбата им той да ги намира върху камината си. Наредено ми е да влизам час по час при него, да наглеждам огъня и всичко останало, да проверявам дали нещо не му липсва. Дал ми е, господине, едно книжле, което трябва да науча наизуст и където са написани всичките му заръки, същински катехизис! През лятото трябва с купища лед да поддържам нормално хладна температура и непрекъснато да сменям цветята. Той е богат! Изяжда по хиляда франка на ден, може да угажда на прищевките си. Бедното дете, толкова време е бил лишен от всичко! Никого не тормози, мек е като хлебец, никога не казва нито дума, само и само да пазим пълна тишина в сградата и в градината! Изобщо господарят ми никога не иска нищо, нещата самички си вървят като по мед и масло, това е то! И е прав: ако човек не държи здраво слугите, веднага става бъркотия. Казвам му какво трябва да се направи, той ме изслушва. Не можете да си представите докъде е докарал нещата. Стаите му са на... на... тъй де, навързани последователно! Да речем, че вземе да отвори вратата на стаята или на кабинета си — щрак, всички врати сами се отварят с една машинка. И тогава може да се разхожда от единия до другия край на къщата, без да отваря вратите. Много е мило и удобно, много е приятно за нас! И въобще беше доста скъпо!... А най-накрая, господин Порики, ми каза така: „Жонатас, ще се грижиш за мен, все едно че съм пеленаче.“ Пеленаче, господине, да, пеленаче — така каза! „Ще мислиш за нуждите ми...“

Представяте ли си? Все едно, че аз съм господар, а той е слуга. И защо е тая работа? Това вече никой не го знае, само той и дядо Господ. *Недопустимо!*

— Той пише поема! — възкликна старият учител.

— Значи, господине, според вас пише поема? Че тя тая работа била много задължаваща! Ама не ми се вярва. Често ми повтаря, че искал да живее *вергетационно*, да *вергетира*. Тъкмо вчера, господин Порике, гледаше едно лале, докато се обличаше, и ми каза така: „И моят живот е такъв... Аз *вергетирам*, бедни ми Жонатас!“ Някои хора твърдят, че бил *мономан*. Това е *недопустимо!*

— Жонатас, всичко това доказва според мен — поде отново учителят с наставническа сериозност, която му спечели дълбокото уважение на стария камериер, — че вашият господар е зает с някакво велико дело. Той се е отдал на дълбок размисъл и не иска да бъде разсейван от грижите на обикновения живот. Покрай умствения си труд геният забравя всичко. Един ден известният Нютон...

— Нютон ли? Аха... — каза Жонатас. — Не го познавам.

— Великият геометър Нютон — продължи Порике — прекарал двайсет и четири часа облакътен на писалището си; когато на другия ден се съвзел от вцепенението си, мислел, че е вчера, сякаш бил заспал... Ще отида да се видя със скъпото дете, може да му бъде полезен.

— Момент! — извика Жонатас. — Дори да бяхте крал на Франция, бившият крал, искам да кажа, нямаше да влезете, освен ако разбиете вратата и минете през трупа ми. Но аз ще изтичам да му кажа, че сте тук, господин Порике, и ще го попитам така: „Да се качи ли?“ Той ще отвърне с „да“ или „не“. Никога не му казвам: „Ще обичате ли?“, „Ще искате ли?“, „Ще желаете ли?“ Тия думи са изхвърлени от употреба. Един път се изпуснах, той много се ядоса и ми каза: „Да не искаш да умра?“

Жонатас остави стария учител във вестибюла, като му направи знак да не го следва; но скоро се върна с утвърдителен отговор и поведе именития старец през разкошни помещения, където всички врати бяха отворени. Порике отдалеч забеляза своя ученик, който седеше до една камина. Увит в халат на едри шарки, потънал в меко кресло, Рафаел четеше вестник. Безкрайната тъга, която като че го бе завладяла, се изразяваше в болезнения вид на отпуснатото му тяло; тя

бе изписана върху челото му, върху бледото му лице, което напомняше попарено цвете. Целият му облик се отличаваше с женствената изтънченост, със странностите на болнавите богаташи. Ръцете му бяха като ръце на хубава жена — бели, меки и нежни. Орделите му руси коси бяха изящно на къдрени на слепоочията. Леката кашмирена гръцка шапчица на главата му се бе изкривила от тежестта на пискюла на една страна. Пред краката му се бе плъзнал позлатен малахитов нож, с който той бе разрязал листовете на някаква книга. На коленете му лежеше кехлибареният мундщук на великолепно индийско наргиле, чийто лъскав маркуч се виеше като змия из стаята и чието благоухание той дори не се сещаше да поеме. Все пак общата слабост на младото му тяло противоречеше на сините очи, в които като че бе изчезнал всякакъв живот и където искреше невероятно, смайващо в първия миг чувство. Този поглед предизвикваше болка:

Някои биха видели в него отчаяние; други биха открили вътрешна борба, по-страшна дори от угризение. Това бе бездънният поглед на безсилен човек, който таи желанията дълбоко в сърцето си на скъперник, който мислено се наслаждава на удоволствията, които би могъл да получи срещу парите си, и който се отказва от тях, за да не намали съкровището си; беше като взорът на прикования Прометей, на низвергнатия Наполеон, научил в Елисейския дворец през 1815 година за стратегическата грешка на неприятеля, молец се безуспешно да му бъде поверено командването поне за двацет и четири часа. Истински поглед на завоевател, на обречен! Това бе същият поглед, който преди много месеци Рафаел бе хвърлил към Сена, към последната заложена монета. Той подчиняваше волята и разума си на грубия здрав смисъл, с който са надарени старите селяни, едва-едва цивилизовани след петдесет години робско подчинение на господарите. Беше почти щастлив, че се е превърнал в автомат, отричаше живота, за да живее, и отхвърляше цялата поезия на желанието от своята душа. За да може да се бори с жестоката мощ, чието предизвикателство бе приел, той бе станал целомъдрен като Ориген, скопявайки въображението си.

В деня, след като едно завещание го бе обогатило, след като бе видял как намалява шагреновата кожа, той се бе озовал при своя нотариус. Там доста известен напоследък лекар по време на десерта най-сериозно бе разказал за това как един богат швейцарец се излекувал от охтика. Този човек не произнесъл нито дума в

продължение на десет години, наложил си да вдишва само по шест пъти в минута тежкия въздух на един краварник и спазвал строга диета с прясна храна. „И аз ще бъда като този човек!“ — каза си Рафаел, който на всяка цена искаше да живее. Заобиколен от разкош, той живееше като парна машина. Когато старият учител съзря този младежки труп, той изтръпна; всичко в това изнежено и немощно тяло му се стори изкуствено. Когато видя тоя маркиз с изгарящ поглед и засенено от мисли чело, не можа да познае своя свеж и розов ученик с юношеска фигура, когото помнеше тъй добре. Ако тоя човек с класическо образование не бе такъв придиричлив критик, такъв пазител на добрия вкус и бе чел творенията на лорд Байрон, щеше да му се стори, че вижда Манфред там, където бе очаквал да види Чайлд Харолд.

— Здравейте, господин Порике — каза Рафаел на своя учител, като стисна в меката си гореща длан ледените пръсти на стареца. — Как сте?

— О, аз съм много добре — отвърна старецът, уплашен от допира на тази трескава ръка. — А вие?

— Е, опитвам се да поддържам доброто си здраве.

— Навярно работите върху някое прекрасно произведение?

— Не — отвърна Рафаел. — *Exegi monumentum*^[3], господин Порике, обърнах една велика страница и се сбогувах завинаги с науката. Дори не знаех къде се намира моят ръкопис.

— Надявам се, че стилът е добър? — попита професорът. — Дано да не сте възприели варварския език на онази нова школа, която смята, че е постигнала чудеса, като преоткрива Ронсар!

— Произведението ми има чисто физиологически характер.

— О, това е достатъчно! — поде отново учителят. — Науката подчинява граматиката на своите открития. И все пак, дете мое, ясният благозвучен език, езикът на Масийон, на господин дьо Бюфон, на великия Расин, с една дума, класическият език винаги е добре дошъл... Но, скъпи приятелю — продължи учителят, замлъквайки за миг, — бях забравил за целта на моето посещение. То е донякъде користолюбиво.

Припомняйки си със закъснение изящната речовитост и многословните обяснения, към които дългата му педагогическа дейност бе приучила неговия учител, Рафаел почти се разкая, че го е

приел, но тъкмо в мига, когато щеше да поиска да го види навън, той бързо сдържа потайното си желание, като хвърли бърз поглед към шагреновата кожа, която бе закачена пред него и разстлана върху бял плат, където съдбоносните ѝ очертания бяха внимателно изрисувани с червена линия, обрамчваща я плътно. След съдбовната оргия Рафаел потискаше дори най-леките си прищевки, живееше така, че ужасният талисман дори да не може да трепне. Шагреновата кожа беше като тигър, с когото трябваше да се живее, без да се пробуждат хищните му наклонности. Така че Рафаел търпеливо изслуша многоглаголствуванията на своя учител. Стариият Порике повече от час му разказва за преследванията, на които бе станал жертва след Юлската революция. Борейки се за единно правителство, тоя човечец бе изразил патриотичното желание бакалите да се приберат зад своите тезгяхи, адвокатите да се върнат в Съдебната палата, а перовете на Франция да си седят в Люксембург; но един от народните министри на краля-гражданин го бе пропъдил от неговата катедра, обвинявайки го в карлизъм. Старецът се бе озовал без работа, без жилище и без хляб. Тъй като бил благодетел на някакъв свой беден племенник и заплащал издръжката му в семинарията на „Сен-Сюлпис“, той бе дошъл да моли не толкова за себе си, а заради осиновеното си дете, своя бивш ученик да се застъпи за него пред новия министър не да го върнат на старото му място, а да го назначат за директор на някой провинциален колеж. Рафаел бе обзет от непобедима сънливост, но внезапно равният глас на старчето престана да звучи в ушите му. Принуден от учтивост да се вгледа в безцветните неподвижни очи на тоя човек, който говореше тъй бавно и мъчително, той сякаш бе замаян и приспан от някаква необяснима отпуснатост.

— Да, разбирам, скъпи господин Порике — отвърна той, без сам да знае точно на какъв въпрос отговаряше, — само че не мога да направя нищо, съвсем нищо. Много бих желал да успеете...

В тоя миг, без да забележи как се бяха отразили върху жълтото сбръчкано чело на стареца тия обикновени думи, изпълнени с егоизъм и безгрижие, Рафаел скочи като подплашен елен. Бе видял тънка бяла линия между ръба на черната кожа и червеното очертание; той нададе такъв страхотен вик, че бедният учител се изплаши.

— Добре, старо животно! — извика той. — Ще ви назначат за директор! Не можахте ли да поискате от мен хиляда екю доживотна

рента, вместо да ме карате да произнасям това смъртоносно желание? Посещението ви нямаше да ми струва нищо. Има хиляди свободни места във Франция, а аз имам само един живот! Един човешки живот струва повече от всички длъжности на света... Жонатас!

Жонатас се появи.

— Все такива ги вършиш, жалък глупак! Защо ме накара да приема този човек? — попита той, като му посочи вкаменилия се старец. — Нима съм оставил душата си в ръцете ти, за да я разкъсваш? В тоя миг ти ми отне десет години живот! Още една такава грешка и ще ме изпратиш там, където аз изпратих баща си. По-добре да бях пожелал да притежавам хубавата Федора, отколкото да правя услуги на тая развалина, на тая човешка отрепка! За него имам злато... Пък и какво ме интересува, нека всички Порике на света да измрат от глад!

Гневът бе изтеглил кръвта от лицето на Рафаел; лека пяна бе избила по треперещите му устни, бялото на очите му бе станало алено. При вида му нервни тръпки обзеха двамата старци, сякаш бяха две деца, съзрели змия. Младият човек се просна в креслото; нещо се прекърши в душата му и от пламтящите му очи рухнаха сълзи.

— О, мой живот! Мой прекрасен живот!... — изрече той. — Край на благочестивите мисли! Край на любовта! Край на всичко!

Той се обърна към учителя и добави с тих глас:

— Злото е сторено, стари, приятелю! Аз богато ви възнаградих за вашите грижи; нека поне моето нещастие послужи за доброто на един славен, достоен човек.

Той бе вложил толкова много чувство в тия почти неразбираеми думи, че двамата старци се разплакаха, както човек плаче, когато слуша трогателна песен на чужд език.

— Той е епилептик! — промълви Порике.

— Зная добрината ви, приятелю — продължи все тъй меко Рафаел, — искате да намерите извинение за мен. Болестта е нещастие, безчовечността би била порок. Оставете ме сега — добави той. — Утре или вдругиден, може би още тази вечер ще получите вашето назначение, защото *съпротивата победи движението*^[4]... Сбогом.

Старецът си отиде, изпълнен с ужас, обладан от жестоко безпокойство за душевното състояние на Валантен. Бе му се сторило, че в тази сцена имаше нещо свръхестествено. Той сам не можеше да си

повярва и си задаваше въпроси, сякаш се бе събудил след някакъв мъчителен сън.

— Слушай, Жонатас — каза младият човек, като се обърна към своя стар служител, — опитай се да разбереш с каква мисия съм те натоварил!

— Да, господин маркиз.

— Аз съм нещо като човек, поставен извън законите на живота.

— Да, господин маркиз.

— Всички житейски наслади се вият около моя смъртен одър и танцуват пред мен като красиви жени; извикам ли ги, трябва да умра. Отвсякъде смърт! Ти трябва да бъдеш преграда между света и мен.

— Да, господин маркиз — каза старият слуга, като бършеше капчиците пот, избили по сбръчканото му чело. — Само че като не искате да гледате красиви жени, какво ще правите тази вечер в Италианския театър? Едно английско семейство, което отпътува за Лондон, ми отстъпи своя абонамент и вие ще имате хубава лежа... о, чудесна лежа, най-отпред.

Рафаел вече не го слушаше, бе потънал в дълбок размисъл.

Виждате ли тая тъй скромна наглед великолепна кафява карета, върху чиито врати блести гербът на старо благородно семейство? Когато тя профучава, гризетките ѝ се възхищават, мечтаят за жълтия атлаз, за пухкавия килим, за светлите ширити с цвят на оризова слама, за меките възглавнички и огледалните, непрозрачни отвън стъкла. Двама прислужници в ливреи стоят изправени зад купето на тая аристократична кола; но вътре върху коприната е оборил пламналата си глава тъжният и замислен Рафаел, а очите му са заобиколени от тъмни кръгове. Съдбовен образ на богатството! Той препуска през Париж със скоростта на ракета, пристига пред входа на театър „Фавар“^[5], стъпалото се разгъва, двамата лакеи го подкрепят, а завистливата тълпа го оглежда.

— Какво ли е направил този, та е толкова богат? — запита се един беден студент по право, комуто не достигаха сто екю и заради това не можеше да чуе вълшебните акорди на Росини.

Рафаел бавно крачеше пред залата; тия удоволствия, тъй мечтани някога, сега не му доставяха никаква наслада. Очаквайки второто действие на „Семирамида“, той се разхождаше във фойето, бродеше из коридорите, без да се интересува от ложата си, в която още не бе

влизал. В сърцето му бе избледняло всякакво чувство за собственост. Като всички болници той мислеше само за своята болка. Облегнат на стената на камината, около която бе пълно с млади и стари контета, с бивши и настоящи министри, с перове без перско достойнство и с перско достойнство без перове, както се оформиха нещата след Юлската революция, сред целия тоя свят на спекуланти и журналисти, измежду всички тия глави на няколко крачки от себе си Рафаел видя едно странно и почти свръхестествено лице. Той се приближа към това особено създание, за да го разгледа по-отблизо, като примижаваше доста нахално. „Ама че живопис!“ — каза си той. Веждите, косите, тънката брадичка като на кардинал Мазарини, с които тъй гордо се перчеше непознатият, бяха боядисани; но положената върху прекомерно белите косми черна боя беше им придала фалшив, почти виолетов цвят, чиито оттенъци се променяха в зависимост от по-силната или по-слаба светлина. Тясното плоско лице, чиито бръчки бяха запълнени с дебели пластове червило и белило, говореше едновременно за хитрост и за безпокойство. Там, където пластът се бе олющил, кожата поразяваше със своята повехналост и със землистия си цвят. Така че бе невъзможно човек да не се засмее при вида на това лице с остра брадичка и изпъкнало чело, което напомняше карикатурните дървени фигурки, дялани от немските овчари през свободното им време.

Взирайки се последователно в този стар Адонис и в Рафаел, наблюдателят би открил у маркиза младежки очи под старческа маска, а у непознатия помътнели старчески очи, скрити под маската на младеж. Валантен се опитваше да си спомни при какви обстоятелства се е срещал с това сухо старче, което носеше чудесна връзка и високи ботуши, подрънкваше шпорите си и скръстваше ръце, сякаш можеше да раздава до безкрайност младежките си чарове. В поведението му нямаше притеснение, или изкуственост. Елегантният му фрак, закопчан старателно, стягаше якото му съсухрено тяло и му придаваше вид на стар празноглавец, който все още се интересува от модата. Тази марионетка, изпълнена с живот, привличаше Рафаел като видение и той я съзерцаваше, както човек съзерцава наскоро реставрирана потъмняла картина на Рембранд, която сега са лакирали и поставили в нова рамка. Това сравнение му помогна да открие истината всред неясните си спомени: той разпозна търговеца на рядкости, човека,

комуто дължеше своето нещастие. В тоя миг безмълвен смях разтягаше устните на тая странна личност, издути от изкуствените му зъби. При този смях живото въображение на Рафаел му подсказа поразителното сходство между тоя човек и създадения от художниците образ на Гьотевия Мефистофел.

Хиляди суеверия нахлуха в недоверчивата душа на Рафаел, той повярва във всемогъществото на дявола, във всички магьосничества, разказани от средновековните легенди и претворени от поетите. Отхвърляйки с ужас жребия на Фауст, той неволно се обърна към небето, проявявайки като всички умиращи страстна вяра в Бога и в Дева Мария. Ярка и ясна светлина откри пред него небето на Микеланджело и на Санцио от Урбино^[6]: облаци, белобрад старец, глави с размахани над тях крила, красива жена, отпусната сред меко сияние. Сега той разбираше, възприемаше тия възхитителни творения, чиито близки за човешкия дух хрумвания му разясняваха смисъла на неговото приключение и му позволяваха да се надява все още. Но когато погледът му падна отново върху фойето на Италианския театър, вместо Богородица той видя една прелестна жена, презряната Йофрази, танцьорката с гъвкаво и леко тяло, облечена в блестяща рокля, обсипана с източни перли, която нетърпеливо се приближаваше към своя нетърпелив старец, идваше безочливо, с дръзко вдигнато чело, с блестящи очи да се покаже пред тоя завистлив търгашески свят, за да го убеди в безграничното богатство на антикваря, чийто съкровища разпиляваше. Рафаел си спомни подигравателното желание, с което бе приел съдбоносния подарък на стария човек, и вкуси удоволствието на отмъщението, съзерцавайки тази дълбоко унижена висша мъдрост, чието падение по-рано би изглеждало невъзможно. Столетникът отправи усмивка на смъртник към Йофрази и тя му отвърна с любовни думи; той ѝ предложи кокалестата си ръка, обиколи заедно с нея два-три пъти фойето и с наслада прие страстните погледи и похвалите, с които тълпата обсипваше любовницата му, без да забелязва пренебрежителния смях и язвителните подигравки, на които ставаше жертва.

— От кое гробище е изкопала тоя труп тази млада кръвопийца?
— възкликна най-изисканият от романтиците.

Йофрази се усмихна. Подигравчията бе млад русокос мъж с блестящи сини очи, строен, с мустаци, с къс фрак и накривена шапка, е

остър език — едно доста типично явление.

„Колко ли старци — каза си Рафаел — увенчават своя целомъдрен, трудов, добродетелен живот с някоя подобна лудост! На тоя краката му са студени, а иска да се люби...“

— Ей, господине — възкликна Валантен, като се обърна към търговеца и намигна на Йофрази, — не си ли спомняте вече строгите предписания на вашата философия?

— Ах! — отвърна антикварят с писклив глас. — Сега съм щастлив като младеж. Разбирал съм битието от опаката му страна. Един час любов означава цял един живот.

В тоя миг зрителите чува звънеца за второто действие и напуснаха фойето, за да се върнат по местата си. Старецът и Рафаел се разделиха. Когато влезе в своята ложа, маркизът забеляза Федора, която беше от другата страна на залата, точно срещу него. Графинята навярно бе пристигнала скоро, тя тъкмо отмяташе шалчето си, за да открие шията си, правеше неповторимите движения на всяка кокетка, която се стреми да се покаже: всички погледи бяха приковани върху нея. Един млад пер на Франция я придружаваше, тя му поиска лорнета си, който бе му дала да държи. По тоя жест и по погледа ѝ към новия поклонник Рафаел се досети за тиранията, на която бе подложен неговият следовник. Омаян навярно като него на времето, заблуден по същия начин, борейки се с цялата сила на истинската любов срещу студената пресметливост на тази жена, младият човек навярно изпитваше всички страдания, от които Валантен тъй благоразумно се бе отървал.

Неописуема радост се изписа по лицето на Федора, когато тя насочи лорнета си към останалите ложи и след като огледа тоалетите, осъзна, че смазва с бижутата и красотата си най-хубавите, най-изисканите жени на Париж; тя се разсмя, за да се видят белите ѝ зъби, раздвижи обсипаната си с цветя глава, за да ѝ се възхитят, погледът ѝ шареше от ложа на ложа, тя се подиграваше на зле нагласената барета на някоя руска княгиня, на лошо изработената шапка, която загрозяваше дъщерята на някакъв банкиер. Внезапно пребледня, като срещна неподвижните очи на Рафаел; отхвърленият ѝ обожател я прониза с непоносим презрителен взор. Никой от отблъснатите ѝ любовници не можеше да отрече властта ѝ, единствен на света Валантен не се подчиняваше на нейните чарове. Безнаказано

упражняваната власт често води към гибел. Тази вечна истина е запечатана в женските сърца по-дълбоко, отколкото в главите на кралете. Затова Федора виждаше в Рафаел смърт за своите предимства и за своето кокетство. Едно остроумие, изречено вчера от него в Операта, вече се разнасяше из парижките салони. Острието на тази жестока епиграма бе причинило на графинята неизлечима рана. Във Франция ние знаем с какво да се мажем, когато се порежем, но още нямаме лек за болката, която може да ни причини една фраза.

В мига, когато жените огледаха последователно маркиза и графинята, Федора изпита желание да го запрати в килиите на някоя бастилия, защото въпреки умението си да се прикрива, не можа да не издаде страданието си пред своите съперници. Тя бе загубила последната си утеха. Вълшебните думи: „Аз съм най-красивата!“, тази вечна фраза, която облекчаваше всички скърби на нейната суета, се превърна в лъжа. Когато започна второто действие, една жена се появи при Рафаел, в тази ложа, която дотогава бе оставала празна. Целият партер зашумя възхитен. Това море от човешки лица раздвижи коварните остриета на своите погледи, които се насочиха към непознатата. Глъчката сред млади и стари трая тъй продължително, че когато завесата се вдигна, оркестрантите се обърнаха, за да помолят за тишина; но и те се присъединиха към възторжените забележки и усилиха неясната врява. Във всички ложи разговаряха оживено. Жените се бяха въоръжили с бинокли, подмладените старци бършеха с кожените си ръкавици стъклата на лорнетите. Оживлението постепенно стихна, на сцената запяха и първоначалният ред се възстанови. Изисканата компания, смутена, задето се бе поддала на естествения си подтик, отново придоби великосветската студенина на учтивото поведение. Богатите не бива да се учудват от нищо, още при вида на някоя красива творба те трябва да открият недостатъка ѝ, за да си спестят възхищението — това ниско чувство.

Все пак няколко души останаха неподвижни, без да слушат музиката, обзети от простодушие възхищение, и продължиха да съзерцават съседката на Рафаел. Валентен забеляза в една от партерните ложи Акилина и седящия до нея отвратителен Тайфер, който кривеше в одобрителна гримаса кървавочервеното си лице. После видя Емил, който се бе изправил до оркестъра и като че му казваше: „А бе, виж какво хубаво същество седи до тебе!“ И най-сетне

Растиняк, който се бе настанил до госпожа дьо Нюсенжан и дъщеря ѝ, мачкаше ръкавицата си, изразявайки своето отчаяние, задето бе прикован към мястото си и не можеше да се приближи до божествената непозната.

Животът на Рафаел зависеше от един ненарушаван досега договор, който той бе сключил със себе си, обещавайки си никога да не заглежда никоя жена, така че, за да се избави от изкушенията, той носеше лорнет с изкусно направени стъкла, унищожавачи хармонията на най-прекрасните черти и изкривяващи ги по най-отвратителен начин. Все още обладан от ужаса, който бе го обхванал през оная утрин, когато заради едно учтиво пожелание талисманът се бе свил тъй бързо, Рафаел твърдо реши да не се обръща към своята съседка. Той се беше разположил като херцогиня с гръб към ъгъла на своята лежа и най-безочливо закриваше половината сцена от погледа на непознатата, сякаш изразяваше пренебрежението си към нея и изобщо към факта, че зад него седи хубава жена. Съседката му бе заела почти същото положение: тя се бе облакътвила на парапета и бе обърнала лицето си в три четвърти към залата, гледайки певците, сякаш позираше пред художник. И двамата приличаха на скарани любовници, които се сърдят един на друг, обръщат си гръб и още след първата любовна дума ще се целунат. От време на време леките пера от шапката и косите на непознатата докосваха главата на Рафаел и му причиняваха сладно усещане, срещу което той смело се бореше; скоро почувствува нежния допир на копринените дантели, които красяха якичката на роклята, а самата рокля нежно зашумоля с гънките си и това потрепване бе изпълнено с вълшебна нега; дъхът на тая хубава жена, който недоловимо повдигаше гърдите, гърба и дрехите ѝ, цялото ѝ прелъстително присъствие внезапно се предаде на Рафаел като електрически ток; тюлтът и панделките леко погъделичкаха рамото му, пренасяйки прелестната топлина на този бял разголен гръб. Поради приумица на природата тия две създания, разделени от добрия тон, откъснати чрез бездната на смъртта, задишаха заедно и може би започнаха да мислят едно за друго. Силното ухание на алоето съвсем опияни Рафаел. Раздразненото му от препятствието въображение, което са развихряше още повече поради задръжките, бързо му нарисова образа на една пламенна жена. Внезапно той се обърна. Стресната от неволното си общуване с този не познат, дамата, без да

иска, направи същото движение, очите им, оживени от една и съща мисъл, се срещнаха.

— Полин!

— Господин Рафаел!

За миг и двамата замълчаха вкаменени. Рафаел видя, че Полин бе облечена просто и с добър вкус. Проницателните очи биха могли да съзрат през крепа, който целомъдрено прикриваше снагата ѝ, белота на лилия и форми, от които дори жените биха се възхитили. Тя бе все тъй девически скромна, все тъй божествено невинна, а поведението ѝ бе все тъй прелестно. Потрепването на ръкава ѝ издаваше вълнението, обхванало тялото и сърцето ѝ.

— О, елате утре — каза тя, — елате в хотел „Сен-Кантен“, за да си вземете документите. По обед ще бъда там. Бъдете точен.

Тя бързо стана ѝ изчезна. Рафаел изпитваше желание да настигне Полин, но се уплаши да не ѝ навреди, затова остана на мястото, си, погледна Федора и тя му се стори грозна; но тъй като не можеше да възприеме музиката и се задушаваше в тази зала, а сърцето му просто щеше да се пръсне, той също си излезе и се прибра вкъщи.

— Жонатас — каза той на стария си прислужник, когато си легна, — капни ми успокоително на една бучка захар и утре ще ме събудиш чак в дванайсет без двајсет...

— Искам Полин да ме обикне! — извика той на другия ден, като се вглеждаше в талисмана с неясен страх.

Кожата дори не помръдна, тя сякаш бе изгубила способността си да се свива, а може би не бе в състояние да удовлетвори едно желание, което беше вече осъществено.

— Ах — възкликна Рафаел, усещайки как се смъква оловното наметало, което се бе стоварило върху раменете му в деня, когато бе получил талисмана. — Лъжеш ме, че ми се подчиняваш, значи, договорът е нарушен! Аз съм свободен, ще живея. Може би това бе просто лоша шега?...

Изричайки тия думи, той сам не си вярваше. Облече се скромно, както някога, и реши да отиде пеш до старото си жилище, като се опитваше мислено да се върне към ония щастливи дни, когато безопасно се отдаваше на яростните си желания, когато още не бе изпитал всички човешки наслади. Той вървеше, а пред очите му бе не Полин от хотел „Сен-Кантен“, а вчерашната Полин, тази съвършена

любима, за която тъй често бе мечтал, тая умна, обичлива девойка с артистична душа, която разбираше поетите и поезията и живееше в лоното на разкоша; изобщо това бе, една Федора с възвишен дух, Полин, станала графиня и притежаваща два пъти по-голямо състояние от Федора. Когато стъпи върху спуканата плоча пред изтъркания праг, където толкова пъти го бяха спохождали мисли на отчаяние, една стара жена излезе от гостната и му каза:

— Нали вие сте господин Рафаел дьо Валантен?

— Да, уважаема госпожо — отвърна той.

— Знаете старото си жилище — продължи тя, — там ви очакват.

— Този хотел не принадлежи ли вече на госпожа Годен? — попита Рафаел.

— О, не, господине! Сега госпожа Годен е баронеса. Тя живее в свой собствен прекрасен дом на отсрещния бряг на Сена. Мъжът ѝ се завърна. Да, дойде си със сума ти пари... Разправят, че ако поискала, можела да купи целия квартал Сен-Жак. Остави ми безплатно имуществото си и ми позволи да си стоя безвъзмездно тук, докато изтече срокът на нейния наем. О, тя наистина е много добра жена! И сега си е пак скромна, каквато беше.

Рафаел пъргаво се заизкачва към мансардата, а когато достигна до последните стъпала, чу звука на пианото. Полин беше тук, прстичко облечена с памучна рокля; но кройката на тая рокля, небрежно захвърлените върху леглото ръкавици, шапка и шал издаваха нейното благополучие.

— Ах, дойдохте най-сетне! — възкликна Полин, като се обърна към него и скочи, обзета от чистосърдечна радост.

Рафаел седна до нея и се изчерви, чувствуваше се засрамен и щастлив, погледна я, без да каже нищо.

— Защо ни напуснахте така? — попита тя, като сведе очи, когато лицето му порозовя. — Какво стана с вас?

— Ах, Полин, аз бях, аз съм много нещастен!

— Знаех си! — възкликна тя разнежено. — Досетих се за това още вчера, като видях, че сте добре облечен и изглеждате богат, а всъщност, господин Рафаел, всичко си е все същото, нали?

Валантен не можа да сдържи сълзите, които се търкулнаха от очите му, той бързо каза:

— Полин!... Аз.

Но не довърши, очите му блестяха от любов, цялото му сърце се изливаше в погледа му.

— О, той ме обича! Обича ме! — извика Полин.

Рафаел кимна с глава, защото чувствуваше, че не е в състояние да произнесе нито дума. Виждайки това, девойката сграбчи ръката му, стисна я и му каза, като ту се смееше, ту плачеше:

— Богати, богати, щастливи, богати! Твоята Полин е богата... А колко бедна можех да се чувствавам сега! Хиляди пъти съм казвала, че ще заплатя с всички съкровища на земята тия думи: „Той ме обича!“ О, Рафаел! Аз имам милиони. Ти обичаш разкоша и ще бъдеш доволен; но трябва да обичаш и сърцето ми, защото това сърце толкова много те обича! Знаеш ли? Татко се върна. Аз съм богата наследница. Майка ми и той ме оставиха да се разпореждам с бъдещето си, както пожелае; аз съм свободна, разбираш ли?

Обладан от някакво безумие, Рафаел стискаше ръцете на Полин и ги целуваше тъй страстно, тъй жадно, че целувките му напомняха предсмъртен гърч. Полин дръпна ръцете си и сграбчи раменете на Рафаел; те се разбраха, прегърнаха се и се целунаха, обзети от оня свят и сладостен копнеж, лишен от всякакви тайни помисли, който се съдържа в една-единствена целувка — целувката, с която две души се отдават една на друга.

— Ах — възкликна Полин, като се отпусна отново на своя стол, — не искам да се разделям с теб... Не разбирам как мога да бъда тъй дръзка! — продължи тя, като поруменя.

— Дръзка ли, моя Полин? О, не се бой, това е любов, истинска, дълбока, вечна любов, също като моята, нали?

— О, говори, говори, говори! — каза тя. — Устните ти тъй дълго немееха пред мен...

— Значи, ти си ме обичала?

— О, Господи, дали съм те обичала! Колко пъти плаках, ето тук, виж, докато оправях стаята ти, колко пъти okayвах нашата нищета. Бих се продала на дявола, за да ти спестя някое огорчение! Сега, мой Рафаел, ти си наистина мой: мое е това прекрасно лице, мое е сърцето ти! Да, да! Това сърце, това нетленно богатство!... Уф, докъде бях стигнала? — поде отново тя, след като помълча за миг. — А, да: имаме три, четири или пет милиона, не знам точно колко. Ако бях бедна, може би щях да настоявам да нося името ти, да бъда наистина твоя

жена, но сега искам да пожертвувам за теб целия свят, иска ми се все тъй да бъда твоя прислужница. Да, Рафаел, като ти отдавам сърцето си, себе си, богатството си, няма да ти дам нищо повече, отколкото в оня ден, когато сложих тук — и тя посочи чекмеджето на писалището — онази монета от сто су. — О, каква болка ми причини тогава радостта ти!

— Защо си богата? — възкликна Рафаел. — Защо не си суетна? Аз нищо не мога да направя за теб!

И той закърши ръце от щастие, от отчаяние и от любов.

— Когато станеш госпожа маркиза дьо Валантен, моя божествена любима, тази титла и богатството ми няма да струват за теб...

— Колкото един косъм от косите ти! — извика тя.

— Аз също притежавам милиони; но какво е сега богатството за нас? Ах, имам един живот, мога да ти го подаря, вземи го.

— О, Рафаел, твоята любов струва колкото целия свят? Как! Ти мислиш за мен? Аз съм най-щастливата на света.

— Ще ни чуят — каза Рафаел.

— О, тук няма никой! — отвърна тя с палаво движение.

— Тогава ела! — възкликна Валантен, като простря ръце към нея.

Тя веднага се настани на коленете му и обви с ръце шията му.

— Целунете ме — каза тя — заради всички мъки, които ми причинихте, за да заличите скръбта, с която ме изпълваше вашата радост, заради всички нощи, които съм прекарала над моите ветрила...

— Ветрила ли?

— Щом сме богати, съкровище мое, вече мога да ти кажа всичко. Ти си истинско дете! Колко лесно се лъжат умните хора! Можеше ли два пъти в седмицата да сменяш белите си жилетки и да получаваши чисти ризи срещу три франка на месец за пране? Ами ти пиеше два пъти повече мляко, отколкото можеше да заплатиш! Лъжех те за всичко: за подпалките, за масата, за парите! О, мой Рафаел, недей да се жениш за мен — каза тя със смях, — аз съм ужасно хитра.

— Как успя да го направиш?

— Работех до два часа сутринта, давах на майка ми, половината от това, което изкарвах от ветрилата, а другата половина давах на теб.

Те се загледаха един в друг замаяни от радост и от любов.

— О! — възкликна Рафаел. — Навярно някой ден ще заплатим това щастие с ужасна скръб.

— Да не би да си женен? — извика Полин. — А, на друга жена няма да те дам!

— Свободен съм, любима моя.

— Свободен! — повтори тя. — Свободен и мой!

И отново се отпусна на коленете му, притисна длани и със страстно блаженство се взря в Рафаел.

— Страхувам се да не полудея. Колко си хубав! — продължи тя, като прекара пръсти през русите коси на своя любим. — Ама че е глупава твоята графиня Федора! Какво удоволствие изпитах вчера, като видях как всички тия хора ми се възхищаваха! Че тя никога не е предизвиквала такива възторзи! Знаеш ли, мили, когато гърбът ми се допря до ръката ти, някакъв глас вътре в мен изкрещя: „Той е тук!“ Обърнах се и те видях. О, как избягах, изпитвах желание да се хвърля на врата ти пред всички!

— Щастлива си, че можеш да говориш! — възкликна Рафаел. — Моето сърце се е свило. Бих искал да плача, а не мога. Нека да те държа за ръката. Струва ми се, че цял живот бих могъл да седя така и да те гледам радостен и щастлив.

— О, повтори тия думи, моя любов!

— Какво представляват думите? — отвърна Валантен и пророни върху ръцете на Полин гореща сълза. — По-късно ще се опитам да ти опиша любовта си; в тоя миг мога само да я чувствавам...

— О — възкликна тя, — тази прекрасна душа, този царствен гений, това сърце, което познавам тъй добре нима всички тия неща ще ми принадлежат, както ти принадлежа аз?

— Завинаги; моя нежна любима — каза развълнуван Рафаел. — Ти ще бъдеш моя съпруга, моят добър гений. Твоето присъствие винаги е разсейвало мъката ми и е разведрявало душата ми; в тоя миг ангелската ти усмивка напълно ме пречисти. Струва ми се, че се възраждам за нов живот. Зловещото минало и мрачните ми безумия са сякаш някакъв лош сън. Аз съм чист, аз съм до теб. Вдишвам полъха на щастieto. О, бъди винаги до мен — добави той, като я притисна благоговейно към туптящото си сърце.

— Смъртта може да дойде, когато иска — възкликна възторжено Полин, — аз живях.

Щастлив е тоя, който вниква в щастието им, навярно и той го е изпитвал!

— О, мой Рафаел — промълви Полин, след като цели два часа не си казаха нищо, — бих искала, за е бъдеще никой да не влиза в тази мила стара мансарда.

— Трябва вратата да се зазида, да сложим решетка на прозорчето и да купим къщата — отговори маркизът.

— Точно така — каза тя.

И миг след това добави:

— Ние май забравихме да потърсим твоите ръкописи!

Те се засмяха нежно и невинно.

— Голяма работа! Всички науки са ми безразлични! — извика Рафаел.

— Така ли, господине? Ами славата?

— Ти си моята единствена слава.

— Колко ти беше мъчно, докато пишеше тия драскулки — каза тя, разгръщайки листовете.

— Моя Полин...

— О, да! Аз съм твоята Полин... Какво има?

— Къде живееш сега?

— На улица Сен-Лазар. Ами ти?

— На улица Варен.

— Колко далеч ще бъдем един от друг, докато...

Тя замлъкна и отправи към своя възлюблен немирен и закачлив поглед.

— Че на нас ни остава да живеем разделени само две седмици — отвърна Рафаел.

— Вярно! След две седмици ще се оженим!

Тя се разскача като дете и поде отново:

— О, аз съм ужасно неблагодарна дъщеря! Не се сещам нито за баща си, нито за майка си, нито за каквото и да било! Ти не знаеш, мили! Татко е много болен. Беше страшно зле, като се върна от Индия. Когато го посрещнахме в Хавър, почти умираше. Господи! — възкликна тя, поглеждайки часовника си. — Вече с три часът! Той се събужда в четири и аз трябва да бъда там. Вкъщи съм същинска господарка: мама ми угажда за всичко, а татко ме обожава, но аз не бива да се възползвам от добрината им; не е красиво! Горкият татко,

той ме пусна вчера в Италианския театър... Ще дойдеш да се видиш утре с него, нали?

— Ще ми окаже ли госпожа маркиза дьо Валантен честта да се опре на ръката миг.

— О, ще взема със себе си ключа от стаята! — забеляза тя. — Нали това е нашият палат, нашата съкровищница?

— Полин, още една целувка!

— Хиляда, ако искаш! Господи — каза тя, като погледна Рафаел, — винаги ли ще бъде така? Струва ми се, че сънувам.

Те бавно слязоха по стълбите; после се прегърнаха плътно и като се мъчеха да стъпват едновременно, тръпнейки заедно под сладкото бремe на щастието си, притиснати един до друг като две гълъбчета, пристигнаха на Плас дьо ла Сорбон, където чакаше колата на Полин.

— Искам да дойда при тебе! — възкликна тя. — Искам да видя стаята ти, кабинета ти, да седна до писалището, където работиш. Ще бъде също като едно време — добави Полин и поруменя. — Жозеф — обърна се тя към единия лакей, — отивам на улица Варен и после ще се върнем вкъщи. Сега е три и четвърт, трябва да се прибера в четири. Конете на Жорж ще се поизморят малко.

За кратко време двамата влюбени пристигнаха в дома на Валантен.

— О, колко съм доволна, че видях всичко това! — извика Полин, като мачкаше копринените завеси, които красяха леглото на Рафаел. — Когато заспя, мислено ще се пренеса тук. Ще си представям как си отпуснал милата си глава на тая възглавница. Каж ми, Рафаел, нали с никого не си се съветвал, когато се обзавеждаше?

— С никого.

— Наистина ли? Да не би някоя жена да?...

— Полин!

— О, май ще стана ужасно ревнива! Имаш чудесен вкус. Утре ще си поискам легло като твоето.

Пиян от щастие, Рафаел сграбчи Полин...

— О, баща ми!... Баща ми!... — каза тя.

— Тогава ще те изпратя, не ми се иска да се разделяме! — възкликна Валантен.

— Колко си мил! Не смеех да те помоля...

— Та нали ти си целият ми живот?

Би било досадно да предаваме точно всички тия прелестни любовни думи, които придобиват истинска цена само благодарение на тона, на погледа, на неописуемите жестове. Валантен изпрати Полин до дома ѝ, а когато се завърна, сърцето му бе изпълнено с толкова щастие, колкото е възможно един човек да изпитва на тая земя. Когато седна в креслото си до огъня и помисли за внезапното и пълно осъществяване на всичките си стремежи, една студена мисъл прониза душата му, както стоманената кама се забива в плътта: той погледна шагреновата кожа — тя мъничко се бе свила. От устата му се отрони най-страшната френска ругатня, несдържана от лицемерните препоръки на андуйетската игуменка^[7], той отпусна глава на облегалката на креслото и остана неподвижен, вперил неவிждащия си поглед в корнизата на една завеса.

— Велики Боже! — възкликна той. — Значи, всичките ми желания, всичките! Бедната Полин!...

Той взе един пергел и измери колко от съществуването си бе пропилял през тая сутрин.

— Кой знае дали ще ми стигне и за два месеца! — каза той.

Изби го студена, пот; но внезапно се подчини на един неизразим гневен изблик и сграбчи шагреновата кожа с вик:

— Ама че съм глупав!

Излезе тичешком, прекоси градината и хвърли талисмана на дъното на един кладенец.

— Карай да върви!... — каза той. — По дяволите всички тия глупости!

И тъй, Рафаел се отдадена любовното щастие и заживя, слял сърцето си с Полин. Забавена от трудности, които не си струва да бъдат изложени тук, сватбата им трябваше да бъде отпразнувана през първите дни на март. Те се бяха изпитали един друг и не се съмняваха в себе си. Щастieto им бе разкрило цялата сила на взаимната им привързаност и никога две души, два разсъдъка не бяха се съчетавали тъй пълно, както ги спои страстта. Колкото повече се изучаваха, толкова повече се обичаха: и двамата бяха еднакво мили, еднакво свенливи, отдаваха се на една и съща сласт, най-нежната от всички — ангелска сласт. По небето им не плуваха облаци; желанията на единия бяха закон за другия. И двамата бяха богати, нямаше прищявка, която да не могат да задоволят, и въпреки това нямаха прищевки. Възвишен

вкус и усет към красотата, истинско поетично чувство преизпълваше душата на съпругата; тя се отнасяше с пренебрежение към женските дрънкулки и една усмивка на любимия ѝ струваше за нея много повече от всички ормузки перли, а цветята и муселинът бяха единствените ѝ накити. Полин и Рафаел избягваха обществото, самотата бе тъй прекрасна, тъй живителна! Всяка вечер безделниците неизменно виждаха тази прелестна неузаконена още двойка в Италианския театър или в Операта. Отначало в салоните не без радост започнаха да се разпространяват злословия, но скоро нови събития завладяха целия Париж и всички бързо забравиха двамата безобидни влюбени; накрая, сякаш за да успокои благочестивците, сватбата им бе обявена, а близките им случайно проявиха разбиране; никаква груба злост не ги наказва за тяхното щастие.

Към края на месец февруари, по онова време, когато хубавите дни сякаш вече предвещаваха радостите на пролетта, една сутрин Полин и Рафаел закусваха заедно в малка оранжерия, нещо като салон, пълен с цветя, който бе направо свързан с градината. Ласкавото и бледо зимно слънце, чиито лъчи се пречупваха от клоните на редките растения, стопляше въздуха. Ярките контрасти между различните листа, цветовете на разцъфналите китки и приумиците на светлината и сянката радваха очите. Докато Париж още се грееше край мрачните камини, двамата млади съпрузи се смееха в своето гнездо от камелии, люляк и изтравниче. Лицата им сияеха от щастие над нарцисите, момините сълзи, бенгалските рози.

Подът на тази сладна и пищна оранжерия бе покрит с африканска рогозка, пъстра като килим. По тапицираните със зелено ленено платно стени нямаше дори следа от влага. Мебелировката бе от грубо на вид дърво, но изгладената му повърхност блестеше от чистота. Едно коте се разхождаше по масата, където го бе привлякла миризмата на млякото, а Полин го пръскаше с кафе; тя си играеше с него, даваше му да помирише сметаната и после я дръпваше, за да изпита търпението му и да продължи борбата; тя се смееше, когато то се цупеше, и измисляше хиляди шеги, за да попречи на Рафаел да си чете вестника, който впрочем неведнъж вече бе паднал от ръцете му. Тази утринна сцена излъчваше неизразимо щастие, както всичко, което е естествено и истинско. Рафаел продължаваше да се преструва, че чете, а всъщност скришом съзерцаваше Полин, докато тя се

занимаваше с котето, неговата Полин, загърната в дълъг пенъоар, който не я прикриваше напълно, неговата Полин, чиито коси се бяха разпилели, а бялото ѝ краче със сини жилчици се подаваше обуто в пантофка от черно кадифе. Тя бе прелестна в този простицък тоалет, очарователна като фантастичните лица на Уестол^[8], бе едновременно девойка и жена; може би повече девойка, отколкото жена, защото се наслаждаваше на непомръкващо блаженство и познаваше само първите радости на любовта. Когато той бе напълно овладян от своите тихи мечти и забрави вестника си, Полин го сграбчи, смачка го на топка и го хвърли в градината, а котето хукна да гони политиката, която както обикновено се въртеше около себе си. Върнат към действителността от това детско забавление, Рафаел реши да продължи четенето и протегна ръка, за да вдигне вестника, но той вече не беше там и това предизвика искрен, щастлив смях, избликващ отново и отново като ведро птича песен.

— Ревнувам те от вестника — каза Полин, като избърса сълзите, които бяха потекли от очите ѝ след тоя детски смях. — Не е ли подло — продължи тя, като за миг отново се превърна в жена — да четеш в мое присъствие руски възвания и да предпочиташ прозата на император Николай^[9] пред думи и погледи, изпълнени с любов?

— Аз не четях, обична моя, гледах те.

В тоя миг пясъкът по алеята заскърца и край оранжерията отекнаха тежките стъпки на градинаря.

— Извинете, господин маркиз, че ви безпокоя, моля и госпожата да ме извини, но ви нося нещо много любопитно, каквото досега не съм виждал. Когато преди малко извадих, ще прощавате за израза, една кофа с вода, открих в нея това странно водно растение! Ето го! Сигурно здравата е свикнало с водата, защото не беше нито мокро, нито влажно. Беше сухо като дърво и дори не лепнеше. Понеже несъмнено господин маркизът разбира от тия неща повече, помислих, че трябва да му го донеса и то може да го заинтересува.

И градинарят показва на Рафаел непреклонната шагренова кожа, чиито размери вече дори не надвишаваха шест квадратни инча.

— Благодаря ви, Ваниер — каза Рафаел. — Този предмет е много любопитен.

— Какво ти е, обич моя? Ти съвсем пребледня! — възкликна Полин.

— Оставете ни, Ваниер.

— Гласът ти ме плаши — продължи учудено девойката, — толкова се измени... Какво ти е? Какво чувствуваш? Къде те боли? Нещо те боли. Викайте лекар! — възкликна тя. — Помощ, Жонатас!

— Мълчи, моя Полин — отвърна Рафаел, който отново бе станал хладнокръвен. — Нека да излезем. Някъде тук има цвете, от чието ухание ми става лошо. Може би е от тази върбина?

Полин се хвърли към невинното растение, изтръгна го из корен и го захвърли в градината.

— Любими мой! — възкликна тя, като притисна Рафаел в прегръдка, силна като тяхната любов, и с томителна нежност му поднесе алените си устни за целувка. — Когато видях как пребледняваш, разбрах, че не бих могла да те надживея; твоят живот е мой живот. Рафаел, погали гърба ми с ръка! Сякаш усетих полъха на смъртта, студено ми е. Устните ти са горещи. А ръката ти?... Тя е ледена — добави тя.

— Ти полудяваш! — възкликна Рафаел.

— Каква е тази сълза? Дай да я изпия.

— О, Полин, Полин, ти ме обичаш прекалено много!

— С теб става нещо невероятно, Рафаел!... Казвай бързо, така или иначе, ще разбере тайната ти. Дай ми това — каза тя и взе шагреновата кожа.

— Ти си моят палач! — възкликна младият човек, като погледна с ужас талисмана.

— Какво става с гласа ти! — смая се Полин, изпусвайки фаталния символ на съдбата.

— Обичаш ли ме? — попита той.

— Дали те обичам, що за въпрос?

— Добре тогава, остави ме, върви си!

Бедното момиче си отиде.

— Как! — възкликна Рафаел, когато остана сам. — В тоя светъл век, когато научихме, че диамантите са кристали на въглерода, в това време, когато всичко се обяснява; когато полицията би отвела някой новопоявил се месия в съдилището и би дала чудесата му за изследване в Академията на науките, сега, когато вярваме само в нотариалните актове, аз вярвам в някакъв си „Мане, Текел, Фарес“?...

Господи, не! Не мисля, че всевишният може да се забавлява, като изтезава едно честно създание... Трябва да поговоря с учени.

Скоро той се озова между Винарския пазар, този огромен склад с бъчви, и приюта Салпетриер, този огромен разсадник на пиянството, пред едно малко блато, където се цамбуркаха патици от най-различни породи, чийто преливащи се цветове напомняха цветовете на църковни стъклописи и лъщяха под слънчевите лъчи. Всички патици на света сякаш се бяха събрали тук и крякаха, плискаха се, гъмжаха, напомняйки някаква събрана кой знае как патешка камара, за щастие без харта и политически принципи, която се беше приютила тук далеч от ловците, под разсеяните погледи на естествениците.

— Ето господин Лаврий — каза един пазач на Рафаел, който бе попитал за този велик първожрец на зоологията.

Маркизът видя един дребничък човек, потънал в дълбоки размишления пред две патици. Този учен на средна възраст имаше благо лице, а любезното изражение му придаваше още по-благ вид; цялата му личност обаче показваше пълна отдаденост на науката: непрестанно разчесваната перука забавно се бе изкривила назад, под нея се подаваха бели коси и всичко говореше за оня бяс на откритията, който като всяка страст ни изтръгва тъй неумолимо от светските грижи, че направо забравяме кои сме. Бидейки човек с висока култура и начетеност, Рафаел се възхити от този естественик, който бодърствуваше, за да разшири човешките познания, и чиито грешки дори служеха за славата на Франция; но някоя кокотка навярно би се смяла при вида на цепнатинката между панталона и раираната жилетка на учения, която целомъдрено се запълваше от ризата му, цялата набрана поради непрестанното навеждане и изправяне, към което го принуждаваха зоогенетическите му наблюдения.

След първите учтиви фрази Рафаел сметна за необходимо да отправи похвали към господин Лаврий за неговите патици.

— О, ние имаме извънредно много патици! — отвърна естественикът. — Впрочем този вид, както може би знаете, е един от най-богатите в рода на ципокраките. Той започва от лебедите и завършва с патиците зинзин, като съдържа сто тридесет и седем напълно отличаващи се породи, които притежават собствено име, нрав, родина и облик и си приличат помежду си толкова, колкото си приличат белият човек и негърът. Всъщност, господине, когато ядем

патешко месо, в повечето случаи ние дори и не подозираме колко разпространен...

Той замлъкна, тъй като видя едно симпатично малко пате, което се катереше по брега на блатото.

— Виждате канадския лебед, сиромашко дете, дошло тук от далечна страна, за да ни покаже сиво-кафявата си перушина и малкото си черно герданче! Гледайте как се чеше... Ето знаменитата къдрава гъска, така наречената патица айдер, на чийто пух се излягат нашите кокотки. Колко е хубава! Кой не би се възхитил от това розово-бяло коремче, от тая зелена човка? Господине — продължи той, — съвсем наскоро бях свидетел на едно чифтосване, в което вече почти бях престанал да вярвам. Бракосъчетанието бе сполучливо и аз нетърпеливо чакам резултата. Надявам се да създам сто тридесет и осмия вид, който може би ще носи моето име! Ето двамата съпрузи — каза той и посочи две патици. — Това е смеещата се гъска (*anas albifrons*) и голямото зимно бърне (*anas ruffina* на Бюфон). Дълго се колебах между зимното бърне, между беловеждата патица и клопача (*anas platyrhynchos*): вижте, ето го клопача, онзи злодей с кафяво-черна перушина и с изиящна лъскава зелена шия. Но представете си, господине, зимното бърне беше качулато. Така че аз изобщо престанах да се колебаю. Тук ни липсва само черноглавата патица. Някои господа твърдят, че тази патица е тъждествена на кривоклюното лятно бърне; лично аз.

Той направи възхитителен жест, в който се съдържаше едновременно скромността и гордостта на учените — упорита гордост и самодоволна скромност.

— Не мисля така — продължи той. — Виждате, господине, че тук не се забавляваме. В момента съм зает, пиша труд за патешкия род... Впрочем аз съм на вашите услуги.

Отправяйки се заедно с него към една приятна къща на улица Бюфон, Рафаел подаде шагреновата кожа на господин Лаврий, за да я изучи.

— Това изделие ми напомня нещо — каза най-сетне ученият, след като огледа талисмана с лупата си. — Навярно е покривало някаква кутия. Шагреновата кожа е стара работа! Сега кожите предпочитат да използват кожа галюша. Всъщност тя се прави от останките на *faça serpen*, риба, която се среща в Червено море.

— А това, господине, ако обичате да ми кажете?...

— Това — поде отново ученият след кратко мълчание — е съвсем друга работа: между галюша и шагреновата кожа, господине, има толкова голяма разлика, колкото между океана и земята, между рибата и четириногото. Все пак кожата на рибата е по-здрава от кожата на сухоземното животно. Както навярно знаете — продължи той, сочейки талисмана, — това е един от най-странните образци в зоологията.

— Така ли? — възкликна Рафаел.

— Господине — отвърна ученият, като се облегна назад в креслото си, — това е магарешка кожа.

— Зная — каза младият човек.

— В Персия — продължи естественикът — има един вид, който е много рядък, онагърът от древността, *equus asinus*, наричан от татарите *кулан*; Палас го е изследвал и го е описал научно. Наистина това животно дълго време било смятано за несъществуващо. Както знаете, то е известно от Светото писание; Мойсей бил забранил да го съчетават с подобни нему животни. Още по-известно е дивото магаре заради онзи вид извращение, което се е извършвало с него и за което често говорят библейските пророци. Както и вие знаете навярно, Палас заявява в „*Acta Acad Petropolitana*“, том втори, че тия странни изстъпления били разрешени от религията на персийците и ногаите и дори се препоръчвали като чудесен лек срещу болките в бъбреците и възпалението на седалищния нерв. Ние, бедните парижани, дори не подозираме за това! Музеят не притежава онагър. Възхитително животно! — продължи ученият. — Изпълнено е със загадки; очните му дъна лъщят по много особен начин и на Изток се смята, че то може да хипнотизира; космите му са по-изящни и по-лъскави от космите на най-добрите ни коне: козината му е нашарена със златисти ивици и напомня кожата на зебра. На пипане тя е мека, гъвкава и мазна; очите му са също тъй проникателни, както и очите на човека; то е по-голямо от най-добрите питомни магарета и притежава невероятна храброст. Ако го нападнат, защитава се със забележителна смелост срещу най-хищните животни; бързината му може да се сравнява само с полета на птиците; онагърът, господине, би могъл да съсипе и най-силните арабски и персийски коне, ако се надбягва с тях.

Според бащата на добросъвестния доктор Нибур, за чиято кончина, както вероятно знаете, всички скърбим, средната скорост при нормален ход на тия възхитителни създания е седем географски мили в час. Нашите изродени магарета не могат да създадат представа за независимия и горд онагър. Това животно е пъргаво, подвижно, с умни и хитри очи, с нежна муцунка и изящна походка! То е зоологическият крал на Изтока. Според турските и персийски суеверия произходът му е необичаен, в преданията на тибетските и татарските разказвачи името на Соломон се споменава наред с подвизите, приписвани на тия благородни животни. Освен това питомният онагър струва невероятно скъпо; почти невъзможно е той да бъде заловен из планините, където скача като дива коза и сякаш лети, подобно на птица. Легендата за крилатите коне, за нашия Пегас, навярно се е зародила в тия страни, където овчарите често са могли да видят как дивите магарета скачат от една скала на друга. В Персия яздитните магарета, родени от кръстосването на магарица с питомен онагър, от незапомнени времена се боядисват в червено. Може от тоя обичай да е произлязла и нашата поговорка: „Зъл като червено магаре“. В онова време, когато естествознанието е било пренебрегвано във Франция, навярно някой пътник е довел едно от тия странни животни, които мъчно понасят робията. Изразът е дошъл оттам! Кожата, която сте ми донесли — продължи ученият, — е кожа на онагър. Спори се за произхода на названието ѝ. Едни твърдят, че *Шагри* е турска дума, други смятат, че *Шагри* е градът, където тия зоологически останки са били подлагани на химическа обработка, описана великолепно от Палас, благодарение на която добиват особената зърнеста повърхност, предизвикваща нашето възхищение. Мартелан ми писа, че *Шагри* е поточе...

— Господине, благодаря ви за тия сведения, които някой абат Калме непременно би си отбелязал, ако орденът на свети Бенедикт още съществуваше; но аз имах честта да привлека вниманието ви върху факта, че първоначално този къс беше голям колкото... тази географска карта — каза Рафаел, като сочеше на Лаврий един разтворен атлас, — а от три месеца той чувствително намаля...

— Ясно — отвърна ученият, — разбирам. Господине, всички останки от представители на органическия свят неизменно са подложени на лесно обяснимо естествено загниване, чието развитие зависи от атмосферните влияния. Дори металите чувствително се

разширяват и свиват, тъй като инженерите са забелязали доста широки цепнатини между големи камъни, закрепени първоначално посредством железни скоби. Науката е необхватна, а човешкият живот е твърде кратък. Ние не бихме могли да се стремим да опознаем всички природни явления.

— Господине — продължи доста объркано Рафаел, — простете ми за въпроса, който се осмелявам да ви задам. Напълно ли сте уверен, че тази кожа се подчинява на обичайните зоологически закони и може да бъде разтегната?

— О, разбира се!... А, по дяволите!... — измърмори господин Лаврий, опитвайки се да обтегне талисмана. — Впрочем, господине — добави той, — можете да отидете при Планшет, известния професор по механика, той несъмнено ще намери някакъв начин да въздействува върху тази кожа, да я омекоти и да я разпъне.

— Ах, господине, вие ми спасявате живота!

Рафаел се поклони на учения естествоизпитател и побягна към дома на Планшет, оставяйки добродушния Лаврий сред неговия кабинет, претъпкан с буркани и изсушени растения. Без да знае, по време на това посещение той се бе докоснал до същината на човешката наука: най-обикновена номенклатура! Милият Лаврий приличаше на Санчо Панса, разказващ пред Дон Кихот историята с козите, той се забавляваше да брой животните и да ги надписва. Пред прага на смъртта познаваше само една жалка частичка от неизчислимите огромни стада, захвърлени е неизвестна цел от Бога в океана на всемира. Рафаел бе доволен.

— Ще обуздая магарето си! — възкликна той.

Някога Стърн бе казал: „Да щадим магарето си, ако искаме да доживеем до старини.“ Но тия животни са тъй злонравни!

Планшет беше висок и сух, истински поет, потънал във вечно съзерцание, виращ се безкрай в една необхватна бездна — ДВИЖЕНИЕТО. Простите хора смятат за луди тия възвишени, неразбрани мъдреци, които живеят с възхитително пренебрежение към разкоша и към света, смучат по цели дни угасналите си пури и пристигат в салоните с недозакопчани дрехи. Някой ден, след като дълго са измервали празнотата и са трупали хиксове под Аа-Gg, те проникват в някой природен закон и разгадават някой прост принцип; изведнъж тълпата примира от възхищение пред новата машина, пред

някаква количка, чиято лесноразбираема конструкция изненадва и слисва! Скромният учен се усмихва, и казва на своите почитатели: „Какво съм създал? Нищо. Човекът не може да изобрети една сила, той само я направлява, цялата наука се състои в това да подражаваме на природата.“

Рафаел се вмъкна при механика, който стоеше разкрячен като някой обесен, свален от бесилото. Планшет гледаше едно ахатово топче, което се търкаляше по циферблата на слънчев часовник, и го чакаше да спре. Бедният човек нямаше нито ордени, нито пенсия, защото не умееше да разтръбява наляво-надясно своите изчисления. Той щастливо дебнеше своето откритие, не мислеше нито за славата, нито за света, нито за себе си и живееше сред науката и заради науката.

— Необяснимо! — възкликна той и продължи, като забеляза Рафаел. — А; господине! Ваш покорен слуга. Как е майка ви?... Идете да се видите с жена ми.

„И аз можех да живея така!“ — помисли си Рафаел, като отклони учения от неговия дълбок размисъл и го запита как да въздействува върху своя талисман.

— Може би ще се присмеете на моето лековерие, господине — завърши той, — но няма да крия нищо от вас. Струва ми се, че тази кожа притежава съпротивителна сила, която нищо не би могло да преодолее.

— Господине — каза Планшет, — светските хора често се държат доста грубо с учените и ни говорят почти като онзи нахалник, който завел при Лаланд няколко дами след едно слънчево затъмнение с думите: „Имайте добрината да го направите още веднъж.“ Какъв ефект искате да постигнете? Целта на механиката е да прилага законите на движението или да ги неутрализира. Колкото до самото движение, заявявам ви най-смирено, че сме неспособни да му дадем определение. Оттук нататък забелязахме, че съществуват някои постоянни явления, определящи действието на твърдите и течните тела. Възпроизвеждайки първопричините за тия явления, ние можем да пренасяме телата, да им придаваме движеща сила със съответно определена скорост, да ги изстрелваме, да ги подлагаме на просто и сложно деление, да ги трошим и да ги превръщаме на прах; освен това можем да ги изкривяваме, да ги завъртаме, да ги променяме, да ги свиваме, да ги разширяваме и да ги разтегляме. Цялата тая наука,

господине, се крепи върху един-единствен факт. Погледнете това топче — продължи той. — То е върху този камък. Ето че сега е тук. Как ще наречем това обичайно физическо действие, което е тъй невероятно за мисълта? Движение, преместване, промяна на местонахождението? Каква суета прикриват думите! Нима названието е разрешение? А именно тук се съдържа цялата наука. Нашите машини използват или разлагат това действие, този факт. Ако се приложи към определени вещества, това маловажно явление би вдигнало Париж във въздуха. Ние можем да увеличаваме скоростта за сметка на силата и да увеличаваме силата за сметка на скоростта. Какво представляват силата и скоростта? Нашата наука е неспособна да ги обясни, както е неспособна и да създаде движение. Всяко движение, каквото и да е, представлява огромна власт, а човекът не може да измисли властта. Властта е единствена, както и движението, което е самата същина на властта. Всичко е движение. Мисълта е движение. Природата се основава на движението. Смъртта е движение, чийто край ни е почти неизвестен. Ако Бог е вечен, бъдете сигурен, че той се движи непрестанно. Може би Бог е самото движение. Затова движението е необяснимо като него; като него то е дълбоко, безгранично, неразбираемо и неосезаемо. Кой някога е докосвал, осъзнал и измерил движението? Ние усещаме последствията му, без да ги виждаме. Можем дори да ги отречем, както отричаме Бога. Къде е то? Къде не е? Откъде започва? На какво се основава? Къде завършва? То ни обгръща, притиска ни и ни убягва. Очевидно е като факт, мъгляво като абстракция, то е едновременно следствие и причина. И на него, както и на нас, му е необходимо пространство, но какво представлява пространството? Ние можем да го възприемем само чрез движението; без движението то е само празна дума. Неразрешим въпрос, подобен на пустотата, на мирозданието, на безкрая, движението смайва човешката мисъл и единственото нещо, което може да проумее човек, е, че никога няма да го проумее. Между всяка от точките, които заема последователно в пространството това топче — продължи ученият, — за човешкия разум се разтваря бездна, оная бездна, в която потъна Паскал. За да въздействувате върху неизвестна субстанция с помощта на неизвестна сила, първоначално вие трябва да изследвате въпросната субстанция; дали в зависимост от природата си тя ще се разруши от удар, или ще устои; дали е склонна да се разпада, защото, ако нямате

намерение да яделите, не бихте могли да постигнете желаната цел. Ако искате да я свиете, трябва да придадете еднакво движение на всички частици от субстанцията, така че да намалите еднакво разстоянието, което ги отделя. Ако желаете да я разширите, трябва да тласнете всяка молекула с еднаква центробежна сила; не спазите ли този закон, ще предизвикате цепнатини в непрекъснатата ѝ структура. Да, господине, съществуват безкрайни начини, безгранични възможности в движението. Какъв резултат искате да постигнете?

— Господине — каза нетърпеливо Рафаел, — искам да подложя тази кожа на някакъв натиск, който да увеличи повърхността ѝ, доколкото е възможно...

— Всяка субстанция се съдържа в ограничено количество — отвърна математикът, — тя не може да бъде безкрайно разтеглена, но при определено налягане повърхността ѝ ще се увеличи неизбежно за сметка на дебелината; тя ще става все по-тънка, докато има неизползувано вещество...

— Опитайте се да постигнете това, господине — възкликна Рафаел, — ще получите милиони!

— Все едно да ви открадна парите — отвърна професорът флегматично като холандец. — С две думи ще ви убедя в съществуването на машина, която би могла да смачка дори Бог като муха. Тя е в състояние да превърне човека в лист хартия, въпреки че той ще си има и ботуши, и шпори, и вратовръзка, и шапка, и пари, и бижута, и всичко останало...

— Каква ужасна машина!

— Вместо да хвърлят децата си във водата, китайците биха могли да се справят с тях по тоя начин — забеляза ученият, без дори да се замисли за уважението, което човек дължи на потомството си.

Цял отдаден на мисълта си, Планшет взе една празна саксия с дупка на дъното и я постави върху плочата на слънчевия часовник; после отиде да гребне малко глинеста пръст от градинката.

Рафаел бе очарован като дете, чиято бавачка му разказва прекрасна приказка. Планшет сложи глината върху плочата, извади от джоба си градинарско ножче, отрязва две бъзови клонки и се зае да ги дълбае, като си подсвиркуваше, сякаш Рафаел изобщо не беше там.

— Ето съставните части на машината — каза той.

След това прикрепи с помощта на малко глина едната от дървените тръбички към дъното на гърнето, така че отворието ѝ да образува прав ъгъл с отворието на саксията. Получи се нещо като огромна лула. Той разстла останалата глина по плочата, придавайки ѝ форма на лопата, намести саксията върху по-широката част и прикрепи бъзовото клонче към оная ивица, която представляваше дръжката. След това, отново използвайки глина, свърза второто кухо клонче с другия край на бъзовата тръбичка вертикално нагоре, така че благодарение на плътно направеното коленце въздухът или каквото и да било течнo тяло биха могли да се движат в тази импровизирана машина и бързо да се преместват от отвора на вертикалния маркуч през междинния канал чак до празната саксия.

— Господине, този апарат — каза той на Рафаел със сериозността на академик, произнасящ първото си слово — е едно от най-големите постижения на великия Паскал, който с право заслужава нашето възхищение.

— Не разбирам...

Ученият се усмихна. Той отиде и отвърза от едно плодно дръвче малко шише, в което аптекарят му бе изпратил лепкава течност срещу мравките; после счупи дъното му, превърна го по тоя начин във фуния и внимателно го принади към дупката на вертикално закрепеното с помощта на глината кухо клонче, което се противопоставяше на големия резервоар — саксията за цветя; после с помощта на лейка сипа необходимото количество вода, така че равнището ѝ да бъде еднакво в голямото гърне и в малкото отворче на бъзовата клонка... Рафаел мислеше за своята шагренова кожа.

— Господине — каза ученият, — днес всички смятат водата за несвиваемо тяло, не забравяйте този основен принцип; все пак тя се свива донякъде, но толкова малко, че коефициентът на тази нейна способност може да бъде сметнат за нула. Виждате ли повърхността на водата в тази саксия?

— Да, господине.

— Добре, представете си, че тази повърхност е хиляда пъти по-голяма от отворието на бъзовата пръчка, през която налях течността. Вижте, махам фунията...

— Така.

— Добре, господине, ако по някакъв начин увеличи обема на тази маса, като наляе още вода през отворстието на малката тръбичка, течността ще минава надолу по нея и ще се изкачва в резервоара, с други думи, в саксията, докато течността достигне едно и също равнище от едната и от другата страна...

— Очевидно! — възкликна Рафаел.

— Разликата обаче се състои в това — продължи ученият, — че ако тънката струя вода, която вкарвам в тази малка вертикална тръбичка, представлява например сила, равна на теглото на една ливра, то действието ѝ ще се предава непроменено на течната маса и ще въздействува върху всички точки на повърхността в саксията, така че ще имаме хиляда водни стълба, които до един ще се стремят да се издигнат, сякаш са тласкани от сила, равна на оная, която тика надолу течността във вертикалната бързова пръчка, с други думи, тук — каза Планшет, сочейки на Рафаел отвора на саксията — ще бъде приложена сила, хиляда пъти по-голяма от силата, която сме приложили там.

И ученият показва на маркиза забитата в глината вертикална пръчица.

— Много просто — каза Рафаел.

Планшет се усмихна.

— С други думи — поде отново той с неумолимата логика, присъща на математиците, — за да се прекрати надигането на водата, върху всяко място от тази голяма повърхност трябва да се прилага сила, равна на силата, която действа във вертикалния канал; с тая разлика, че докато тук стълбчето е високо една стъпка, хилядите водни стълбчета под голямата повърхност ще се увеличават много по-бавно. Така — каза Планшет, като събори с едно движение своите пръчици, — сега нека заменим това жалко апаратче с металически тръби, притежаващи съответната здравина и размери, а ако покриете с яка подвижна плоча течната повърхност в големия резервоар и сложите срещу нея още една, чиято твърдост и издръжливост да могат да устоят на всичко, ако ми дадете възможност непрестанно да прибавям вода към течната маса през вертикалната тръба, предметът, стиснат между двете твърди плоскости, неминуемо ще се поддаде на невероятната сила, която го сплесква. За механиката е дреболия да се вкарва непрестанно вода през малката тръбичка, не по-малко лесно е силата на течна маса да се предаде на метална плоча. Нужни са само

няколко бутала и няколко клапи. Ще се съгласите ли с мен, скъпи господине — каза той, като хвана рамото на Валантен, — че не съществува субстанция, която да не се поддаде на тия две огромни съпротивления?

— Как! Значи, авторът на „Провинциални писма“ е изобретил?...
— възкликна Рафаел.

— Тъкмо той, господине. В механиката няма друго тъй просто и тъй прекрасно нещо. На обратния принцип, на разширяването на водата, се основава парната машина. Но водата се разширява само до известна степен, докато нейната несвиваемост е, в известен смисъл, обратна сила и, така или иначе, е безкрайна.

— Ако тази кожа се разтегли — каза Рафаел, — обещавам ви да издигна исполинска статуя на Блез Паскал, да основа награда от сто хиляди франка, която да се дава на десет години за най-значителната задача на механиката, разрешена през този период, да дам зестра на братовчедките ви и на техните дъщери и да изградя приют за математици, полудели или изпаднали в нищета.

— Това ще бъде много полезно — отвърна Планшет. — Господине — продължи той със спокойствието на човек, живеещ в отвлечените сфери на духа, — утре ще отидем при Шпигхалтер. Този забележителен механик наскоро изработи по мои планове съвършена машина, благодарение на която всяко дете би могло да побере в шапката си хиляда копи сено.

— До утре, господине.

— До утре.

— Да живее механиката! — възкликна Рафаел. — Нима тя не е най-прекрасната от всички науки? Онзи с неговите онагри, класификации, патици, подвидове и буркани с чудовища може най-много да отбелязва точките в някоя обществена билиардна.

На другия ден Рафаел радостно отиде да вземе Планшет и те заедно се отправиха към улица Санте^[10], име, което вещаеше добро. Когато пристигнаха у Шпигхалтер, младият човек видя огромно предприятие, пред очите му се откриха множество алени и бучащи пещи. Това беше огнен дъжд, порой от гвоздеи, океан от бутала, винтове, листове, нитове, пили, гайки, море от чугун, дърво, клапи и стоманени отливки. Дъхът пресекваше от опилките. Във въздуха имаше желязо, хората бяха покрити с желязо, всичко миришеше на

желязо, желязото сякаш бе заживяло, бе добило разум, бе потекло и сега се движеше и мислеше във всички форми, подчиняваше се на всякакви прищевки. Преминавайки през бученето на духалата, през грохота на чуковете, през свистенето на струговете, под които желязото стенеше, Рафаел стигна до голямо, чисто, добре проветрено помещение, където можеше да оглежда колкото си иска огромната преса, за която му бе споменал Планшет. Той се възхити от дебелиите чугунени греди, от железните скачени съдове, споени от непоклатима основа.

— Ако бързо завъртите десет пъти тази манивела — каза му Шпигхалтер, като посочи един гладък железен лост, — можете да разбиете стоманена отливка на хиляди парченца, които ще се впият в краката ви като игли.

— Проклятие! — възкликна Рафаел.

Планшет собственоръчно пхна шагреновата кожа между двете плоскости на всемогъщата преса и изпълнен с увереността, която придават научните убеждения, бързо задействува лоста.

— Лягайте всички, иначе ще загинем! — извика гръмовно Шпигхалтер и се просна на земята.

Страхотно свистене се раздаде из работилницата. Водата в машината разби чугуна, избликна като гейзер със страхотна сила и се насочи за щастие към една стара пещ, като я събори, преобърна я и я изкриви, както циклонът завърта някоя къща и я отнася със себе си.

— О! — каза спокойно Планшет. — Шагреновата кожа е цяла и невредима! Майстор Шпигхалтер, вероятно е имало шупла в чугуна или пукнатина в голямата тръба...

— Не, не; аз си познавам чугуна. Господинът може да си прибере тая работа, вътре е скрит дяволът.

Германецът сграбчи един ковашки чук, хвърли кожата върху някаква наковалня и с цялата сила на злобата нанесе върху тоя талисман най-страхотния удар, който някога бе прокълтявал в неговите работилници.

— Даже не й личи — възкликна Планшет, като попипа непокорната шагренова кожа.

Дотичаха работниците. Главният майстор взе кожата и я пхна сред каменните въглища в една от пещите. Всички се наредиха в полукръг около огъня и нетърпеливо зачакаха огромното духало да

свърши своята работа. Рафаел, Шпигхалтер и професор Планшет се намираха в центъра на тая съсредоточена черна тълпа. Като гледаше блестящите бели очи, обсипаните с железен прах глави, блестящите черни дрехи и косматите гърди, на Рафаел му се стори, че се е пренесъл във фантастичния нощен свят на немските балади. Старшият майстор улови кожата с щипци, след като бе я държал в огъня десетина минути.

— Върнете ми я — каза Рафаел.

Майсторът на шега му я подаде. Маркизът спокойно хвана кожата, която бе студена и лесно се огъна в ръцете му. Зачу се вик на ужас, работниците се разбягаха. Валантен остана сам с Планшет в пустата работилница.

— Наистина има нещо дяволско в нея! — възкликна отчаяно Рафаел. — Нима никоя човешка сила не може да увеличи дните ми?

— Господине, аз сбърках — отвърна съкрушено математикът, — трябваше да подложим тази странна кожа на въздействието на валцовъчната машина. Къде съм гледал, като ви предлагам натиск!

— Аз сам ви помолих — отвърна Рафаел.

Ученият си пое дъх като обвиняем, оправдан от дванайсет съдебни заседатели. Все пак той не искаше да се откаже от загадката, пред която го изправяше кожата, размисли за миг и каза:

— Трябва да подложим тази неизвестна субстанция на въздействието на реактиви. Да отидем да се видим с Жафе, може химията да има по-голям късмет от механиката.

Валантен нареди конете да се движат с възможната най-голяма бързина, като се надяваше да заварят знаменития химик Жафе в лабораторията му.

— Е, стари приятелю — каза Планшет, като съзря Жафе, който седеше в креслото си и наблюдаваше някаква утайка, — как е химията?

— Спи. Нищо ново. Наистина Академията призна съществуването на салицина, но салицинът, аспарагинът, вокелинът и дигиталинът не могат да се смятат за открития...

— Май че, като не ви бива да измислите нищо — каза Рафаел, — започвате да измисляте имена.

— Има нещо вярно в това, млади човече!

— Я виж — каза професор Планшет на химика, — опитай се да разложиш тази субстанция; ако успееш да откриеш в нея някакъв нов елемент, отсега ти предлагам да го кръстиш *дяволин*, защото като се опитахме да я сплескаме преди малко, счупихме една хидравлична преса.

— Я да видим, я да видим! — възкликна радостно химикът. — Може би това е някакво ново просто тяло.

— Господине — каза Рафаел, — това е парче от магарешка кожа.

— Господине... — обиди се известният химик.

— Не се шегувам — обясни маркизът и му подаде шагреновата кожа.

Барон Жафе я докосна с чувствителния си език, с който умееше безпогрешно да различава солите, киселините, алкалоидите, газовете, и каза след няколко опита:

— Няма вкус! Хм, я да му дадем да си пийне малко флуорна киселина.

Подложена на въздействието на това съединение, което тъй бързо разяжда животинските тъкани, кожата ни най-малко не се измени.

— Това не е шагрен! — възкликна химикът. — Ще подходим към този тайнствен непознат като към минерал и ще го набутаме в моя огнеупорен съд, където имам червен поташ.

Жафе излезе и скоро се върна.

— Господине — каза той на Рафаел, — позволете ми да взема парченце от тази странна субстанция, тя е толкова невероятна...

— Парченце ли? — възкликна Рафаел. — В никакъв случай, ако ще би и да е колкото косъм. Впрочем опитайте! — добави той с тъжна насмешка.

Ученият счупи един бръснач, опитвайки се да среже кожата, поиска да я разреже със силен електрически ток, подложи я на въздействието на волтова дъга, но всички мълнии на науката безуспешно се стоварваха върху ужасния талисман. Беше седем часът вечерта. Планшет, Жафе и Рафаел не забелязваха как тече времето и очакваха резултата от последния опит. Шагренът остана невредим след страхотния удар, който му нанесоха с помощта на едно доста прилично количество азотен хлорид.

— Загубен съм! — възкликна Рафаел. — Такава е Божията воля. Ще трябва да умра...

Той остави двамата учени смаяни.

— Не бива да разказваме това приключение в Академията, колегите ще ни се смеят — каза Планшет на химика след дълга пауза, в която те се гледаха, без да се осмеляват да споделят мислите си.

Двамата учени бяха като християни, които излизат от своите гробове и не откриват в небето Бог. Науката безсилна? Киселините — вода? Червеният поташ — опозорен? Волтовата дъга и мълнията — играчки?

— А хидравличната преса се разтроши като мокър хляб! — добави Планшет.

— Май ще повярвам в дявола — каза барон Жафе, след като помълча малко.

— А аз в Бога — отвърна Планшет.

И двамата бяха верни на своите роли. За механиката светът е машина, която има нужда от работник; за химията — това творение на дявола, което разлага всичко — светът е движещ се газ.

— Не можем да отречем този факт — додаде химикът.

— Голяма работа! За да ни утешат, господа доктринерите са създали мъглявата аксиома: когато фактите говорят, боговете гълчат.

— Твоята аксиома — отвърна химикът — ми намирисва на богохулство.

Те се разсмяха и вечеряха спокойно, защото за тях това чудо не беше нищо повече от един феномен.

Когато се завръщаше в дома си, Валантен изпитваше студен бяс; той не вярваше в нищо, идеите се смесиха в главата му, кръжаха и се лутаха като мисли на човек, изправен пред невероятен факт. С радост би повярвал, че има някакъв скрит дефект в машината на Шпигхалтер, безсилието на науката и на огъня не го изненадваше; но гъвкавостта на кожата при пипане и нейната твърдост, когато насреща ѝ се опълчваха разрушителните средства, измислени от човека, го хвърляха в ужас. От този неоспорим факт му се завиваше свят.

„Аз съм луд — каза си той. — От сутринта не съм ял, но не съм нито гладен, нито жаден, усещам в гърдите си някакъв пожар, който ме изгаря...“

Той върна шагреновата кожа в някогашната ѝ рамка, после описа с червено мастило сегашните очертания на талисмана и се настани в своето кресло.

— Вече е осем часът! — възкликна той. — Този ден отлетя като сън.

След това се облакът на страничната облегалка, подпря главата си на лявата ръка и остана неподвижен, чезнейки в ония мрачни разсъждения, в ония изпепеляващи мисли, чиято тайна осъдените на смърт отнасят завинаги.

— Ах, Полин! — възкликна той. — Бедно дете! Има бездни, които любовта не може да прелети, колкото и да са силни крилата ѝ.

В тоя миг чу сдържана въздишка и разпозна с трогателното ясновидство на страстта дъха на Полин.

„О! — каза си той. — Такава е моята присъда. Ако тя е тук, бих искал да умра в обятията ѝ.“

Звънък, чист и радостен смях го накара да се обърне към леглото и той видя през прозрачните завеси усмихнатото лице на Полин, която приличаше на дете, щастливо, че е успяло да извърши пакост; красивата ѝ коса се разпиляваше на хиляди къдрици по раменете ѝ; тя приличаше, на бенгалска роза сред букет от бели рози.

— Предумах Жонатас — каза тя, — пък и нали това легло е и мое, щом съм ти жена? Не ми се карай, скъпи, аз исках просто да спя при теб, да те изненадам. Прости ми тази лудост.

Тя скочи от леглото като коте, лъчезарна в своя бял муселин, и се настани на коленете на Рафаел.

— За каква бездна говореше, любов моя? — запита тя, а по лицето ѝ се изписа загрижено изражение.

— За смъртта.

— Причиняваш ми болка — отвърна тя. — Има мисли, на които ние, бедните жени, не смеем да се отдадем, те ни убиват. Дали е от прекомерна любов, или от липса на смелост? Не зная. Смъртта не ме плаши — добави тя със смях. — За мен ще бъде щастие да умра заедно с теб утре сутринта, целувайки те за последен път. Струва ми се, че това би се равнявало на стогодишно съществуване. Какво ме интересува броят на дните, щом само за една нощ, за един час сме изживели цял един живот, изпълнен с мир и любов?

— Ти си права, небето говори с хубавата ти уста. Дай да я целуна и нека да умрем — каза Рафаел.

— Хайде да умрем — отвърна тя със смях.

Към девет часа сутринта дневната светлина вече се процеждаше през процепите на щорите; смекчена от муселинените завеси, тя смътно очертаваше богатите шарки на килима и пищните мебели в стаята, където спяха двамата влюбени. Тук-таме позлатата лъщеше. Слънчев лъч озаряваше меката възглавничка, която бе паднала на земята след любовната игра. Закачена до едно огромно огледало, роклята на Полин се белееше като призрачно видение. Мъничките ѝ обувки бяха оставени далеч от леглото. Един славей кацна на перваза на прозореца; непрестанното му чуруликане, пърхането на внезапно разперените му при излитането крилца събудиха Рафаел.

— За да умра — каза той, като завърши една мисъл, която бе започнал в съня си, — моят организъм, тази машина от плът и кости, която задвижвам с волята си и която прави от мен човешки индивид, трябва да бъде чувствително увредена. Лекарите вероятно могат да разберат кога жизнеспособността намалява и ще ми кажат дали съм здрав, или болен.

Той погледна спящата си съпруга, която го бе прегърнала през шията, сякаш за да изрази дори в съня си своята грижовна любов. Отпусната и прелестна като дете, обърнала лице към него, Полин като че продължаваше да го гледа и му подлагаше изкусителната си полуотворена от равното и спокойно дихание уста. Белите ѝ като бисери зъби подчертаваха спокойно усмихнатите ѝ алени устни, руменината по лицето ѝ бе по-ярка, а белотата му бе някак си по-бяла в тоя миг, по-омаен от всички любовни мигове през деня. Привличащата и доверчива безпомощност смесваше очарованието на любовта с възхитителното обаяние на детската сънливост. Дори и най-непритворните жени през деня се подчиняват на някои светски условности, които сковават невинните изблици на душите им; само сънят като че ги връща към житейската непосредственост, която краси първите години от човешкия живот: Полин нямаше от какво да се черпи подобно на милите небесни създания, в които разумът не е пробудил мисли, предизвикващи лицемерни жестове и скрити погледи. Профилът ѝ се открояваше върху тънката батиста на възглавницата, пищните дантели, вплетени в разпилените ѝ коси, ѝ придаваха палав вид; но тя бе заспала щастлива и дългите ѝ ресници бяха спуснати, сякаш да запазят очите ѝ от прекалено силната светлина, да спомогнат за онова вглъбяване на душата, когато тя се опитва да задържи

съвършеното, но убягващо ѝ сладострастие; милото ѝ ушенце, бяло и розово, обкръжено от пухкавата ѝ коса и ясно очертано върху фламандската бродерия, би подлудило от любов всеки човек на изкуството, всеки художник или старец и може би би могло да възвърне разума на някой безумец. Да гледаш как спящата ти любима се усмихва в своя спокоен, закрилян от теб сън, как те обича дори в съновиденията си, в мига, когато всяко създание сякаш престава да съществува, и ти предлага безмълвните си устни, запазили аромата на последната целувка; да гледаш доверчива, разголена жена, обвита в любовта си като в наметало, и целомъдрена пред целия тоя безпорядък; да се възхищаваш от разпръснатите ѝ дрехи, от копринените чорапи, свалени бързо вчера за твое удоволствие, от развързания пояс, който издава безграничната и вяра — как може да се назове подобна радост? Този пояс е същинска поема; жената, която той е предпазвал, вече не съществува, та ти принадлежи, хванала е част от теб; предадеш ли я, означава сам да се нараниш. Рафаел разнежено съзерцаваше своята стая, изпълнена с любов и със спомени, озарена от сладните утринни светлини, после отново погледна тая жена с изваяни млади форми, способна все още да обича и чиито чувства му принадлежаха изцяло. Искаше му се да остане жив завинаги. Когато погледът му се спря върху Полин, тя веднага отвори очи, сякаш я бе огрял слънчев лъч.

— Добро утро, любими — каза тя с усмивка. — Колко си хубав, лошо момче!

Тия две лица, сияещи от омаята на любовта, на младостта, на полумрака и тишината, представляваха божествена картина, чиято мимолетна магия се съдържа само в първите дни на страстта, както невинността и простодушието съществуват само в детството. Уви, тия ведри радости на любовта, както и смеховете на детската ни възраст изчезват и остават да живеят само в спомените ни, като ни хвърлят в отчаяние или ни обгръщат в утешителното си благоухание в зависимост от прищевките на потайните ни мисли.

— Защо се събуди? — каза Рафаел. — Толкова ми беше приятно да те гледам заспала, едва не заплаках...

— Аз също плаках тази нощ, докато те гледах в съня ти — отвърна тя, — но не от радост. Слушай, мой Рафаел, изслушай ме. Докато спиш, дишането ти не е равно, гърдите ти тъй свистят, че

направо се изплаших. В съня си кашляш сухо и отсечено, също като баща ми, който умира от охтика. Разпознах странните признаци на тази болест по шума в белите ти дробове. Освен това имаш и температура, сигурна съм, ръката ти беше влажна и гореща... Любими! Ти си млад — добави тя, като потръпна, — може би ще успееш да се излекуваш, ако за нещастие... Но не — възкликна тя весело, — това не е нещастие, лекарите казват, че тази болест е заразителна.

Тя обгърна Рафаел с ръце и улови диханието му с една от тия целувки, които избликват издън душата.

— Не искам да живея до старост — каза тя. — Нека умрем млади и двамата и да отидем в небето с цветя в ръце.

— Човек прави такива планове, когато е здрав — отвърна Рафаел, като зарови пръсти в косите на Полин.

И изведнъж бе обзет от пристъп на кашлица, онази страхотна и остра кашлица, която сякаш отеква от дъното на ковчег, от която челата на болните пребледняват, която ги разтреперва и ги облива в пот, след като е опънала до скъсване нервите им, разтърсила ребрата им, изтощила гръбнака им и разляла неописуема тежест по кръвоносните им съдове. Сломен и блед, Рафаел бавно се отпусна, рухна като човек, чиято сила се бе изчерпала в този последен напън. Полин го погледна втренчено, с разширени от страх очи и остана неподвижна, бледа и мълчалива.

— Не бива повече да вършим лудости, мили мой — каза тя, като се опитваше да затаи пред Рафаел ужасното си предчувствие.

Тя закри лицето си с ръце, защото бе съзряла отвратителния скелет на СМЪРТТА. Лицето на Рафаел бе станало синкаво и костеливо като череп, изтръгнат от дълбините на гробище, за да помогне в изследванията на някой учен. Полин си спомни за вчерашното възклицание на Валантен и си каза: „Да, има бездни, над които любовта не може да прехвъркне, но е длъжна да се погребее в тях.“

През едно мартенско утро няколко дена след тази покъртителна сцена Рафаел седеше в едно кресло на светло до прозореца на стаята си, заобиколен от четирима лекари, които поред проверяваха пулса му, преслушваха го и го разпитваха с привиден интерес. Болникът се мъчеше да отгатне мислите им, като дебнеше движенията им и бръчките, които прорязваха техните чела. Този консулт бе неговата

последна надежда. Тоя върховен съд щеше да произнесе неговата присъда, живот или смърт. За да изтръгне последната дума на човешката наука, Валантен бе извикал оракулите на съвременната медицина. Благодарение на богатството и на името му пред него бяха застанали трите системи, между които се колебае човешкото знание. Трима от тия доктори носеха със себе си цялата медицинска философия и представляваха стълкновението между спиритуализма, анализа и някакъв насмешлив еkleктизъм. Четвъртият лекар беше Орас Бианшон, човек образован и с бъдеще, по-изтъкнат може би от всички нови лекари, разумен и скромен представител на ученолюбивата младеж, която се готви да поеме наследените от петдесет години съкровища на Екол дьо Пари и която може би ще изгради оня храм, чиито основи поставиха с такъв труд предишните векове. Приятел на маркиза и на Растиняк, от няколко дни той се грижеше за него и му помагаше да отговаря на въпросите на тримата професори, като понякога доста настойчиво им обръщаше внимание върху ония симптоми, свидетелстващи според него за белодробна туберкулоза.

— Навярно често сте стигали до крайности и сте водили разпуснат живот? Сигурно сте се отдавали на тежък умствен труд? — обърна се към Рафаел един от тримата известни доктори, чиято квадратна глава, широко лице и мощна фигура като че издаваха по-голямо умение от уменията на другите двама.

— Исках да се самоубия чрез порока и три години работих над едно обширно съчинение, с което може би някой ден ще се занимаете — отвърна му Рафаел.

Високият лекар кимна доволно с глава, сякаш си казваше: „Сигурен бях!“ Този доктор беше знаменитият Брисе, водачът на органическата школа, наследникът на кабанисовци и бишатовци, поддръжник на положителните науки и материалистичните улове, които приемат човека за завършено създание, подложено на законите на собствения си организъм, чието нормално състояние и гибелни аномалии си обясняват със съвсем очевидни причини.

При тоя отговор Брисе мълчаливо погледна към един човек със среден ръст, чието румено лице и пламенни очи му придаваха вид на древен сатир и който, облеган на рамката на прозореца, внимателно и безмълвно наблюдаваше Рафаел. Докато Камеристюс бе екзалтиран и

вярващ човек, водач на виталистката школа и поетичен защитник на абстрактните доктрини на Ван Хелмонт, той търсеше висшето, тайно ръководно начало на живота, онова необяснимо явление, което се надсмива над хирургическия скалпел, опълчва се срещу фармацевтичните лекарства, срещу алгебричните хиксове, срещу анатомическите проучвания и се подиграва с усилията ни; някакъв неосезаем, невидим огън, подчинен на божествен закон, който често гори в нечие осъдено от нас тяло и напуска най-жизнеспособните организми.

Сардонична усмивка играеше по устните на третия, забележително умния, скептичен и подигравателен доктор Могрьоди, който се осланяше единствено на своя хирургически нож, съгласяваше се с Брисе, че и най-здравият човек може да умре, и също като Камеристюс бе склонен да приеме, че животът продължава и след смъртта. Той откриваше положителни страни във всички теории, но не възприемаше нито една от тях и твърдеше, че най-добрата система в медицината е да нямаш система, а да се придържаш към фактите. Той бе Панюрж сред медиците, несравним поради своята наблюдателност; сега този изключителен изследовател, този невероятен присмехулник и привърженик на безразсъдните начинания изучаваше шагреновата кожа.

— Много бих искал да се убедя във взаимната връзка, която съществува между вашите желания и нейното свиване — обърна се той към маркиза.

— За какво? — възкликна Брисе.

— За какво? — повтори Камеристюс.

— А, вие сте на едно мнение! — забеляза Могрьоди.

— Обяснението за това намаляване е много просто — добави Брисе.

— То има свръхестествен характер — каза Камеристюс.

— Наистина — отвърна Могрьоди, като си придаваше важен вид, връщайки на Рафаел шагреновата кожа. — Втвърдяването на кожата е необясним и все пак съвсем естествен факт, който още от сътворението на света хвърля в отчаяние медицината и хубавите жени.

Наблюдавайки тримата доктори, Валантен не забеляза те да изпитват състрадание към болките му. И тримата мълчаливо изслушваха отговорите му, оглеждаха го с безразличие и го разпитваха

безучастно. Учивостта им прикриваше тяхното пренебрежение. Независимо дали изказваха убеждението си, или изразяваха колебание, те говореха тъй рядко и тъй вяло, че Рафаел дори се запита дали не мислят за нещо друго. От време на време единствено Брисе промърморваше: „Така! Добре!“ в отговор на злокобните признаци, които му сочеше Бианшон. Камеристюс изглеждаше потънал в дълбок размисъл; Могрьоди напомняше комедиен автор, който изучава двама чудаци, за да ги пресъздаде в сценичните си творби. По лицето на Орас бе изписана дълбока скръб, тъжно съчувствие. Той бе лекар отскоро и не можеше да стои безразлично пред болката, да остава безучастен пред нечий смъртен одър; не бе в състояние да сдържи сълзите на съпричастие, които пречат на човека да вижда ясно, и като някой генерал да долови благоприятния за победата миг, без да се вслушва във виковете на умиращите. След като постояха така около половин час и взеха един вид мярка на болестта и на болния, както шивачът взема мярка за дрехите на млад човек, който му поръчва сватбения си костюм, те размениха някои общи мисли и дори обсъдиха последните новини; после решиха да се оттеглят в кабинета на Рафаел, за да споделят мненията си и да определят диагнозата.

— Господа — попита Валантен. — Не мога ли да присъствувам на вашите разисквания?

При тия думи Брисе и Могрьоди решително възразиха и въпреки настояванията на болния отказаха да се съвещават в негово присъствие. Рафаел се подчини, като си каза, че ще се промъкне в коридора и оттам ще чуе медицинската дискусия, която щяха да проведат тримата професори.

— Господа — каза Брисе, щом влязоха в кабинета, — позволете ми веднага да ви съобщя мнението си. Не искам да ви го налагам, но не бих желал то да бъде оспорвано: то е ясно и точно, тъй като аз изхождам от пълното сходство между един от моите болни и случая, заради който бяхме извикани; освен това ме очакват в болницата. Нека важната причина, налагаща моето присъствие там, ми послужи за оправдание, задето вземам думата пръв. В изследвания *случай* имаме умора, дължаща се отчасти и на умствено претоварване... Върху какво е работил, Орас? — попита той младия лекар.

— Върху „Теория на волята“.

— Дявол да го вземе, обширна тема! Както казах, значи, той е преуморен от разсъждения, от неспазване на режим и от непрестанното поемане на силни възбудителни средства. Повишената дейност на тялото и на мозъка е увредила целия организъм. Лесно е, господа, да се разпознаят в признаците, които откриваме по лицето и тялото, изключително раздразване на стомаха, нарушения във вегетативната нервна система, смущения в стомашната кухня и свиване на чревната тъкан. Вероятно сте забелязали неимоверното уголемяване на черния дроб. Освен това господин Бианшон продължително време постоянно е наблюдавал храносмилането на болния и ни съобщава, че то е било затруднено и мъчително. Ако трябва да говорим направо, стомахът вече не съществува; самият човек е изчезнал. Разумът е атрофиран, тъй като човекът не може да смила храната. Нарастващото увреждане на стомашната кухня е влошило състоянието на цялата система. Разпространявайки се лъчеобразно и очевидно непрекъснато чрез нервните сплетения, това разстройство е засегнало главния мозък, като го е раздразнило прекомерно. Появила се е мономания. Болният е обсебен от фиксидея. Според него тази шагренова кожа действително намалява, но може би тя всъщност винаги е била такава, каквато я видяхме; независимо дали се свива, или не, шагренът е за него като мухата, която кацала на носа на везира. Поставете пиявици в коремната област, успокойте раздразнението на този орган, определящ цялата човешка дейност, определете режим на болния и мономанията ще изчезне. Няма да се разпростирам повече пред доктор Бианшон; навярно той разбира как ще изглежда като цяло и в подробности такова едно лечение. Може би има усложнения от друга болест, може би и дихателните пътища също са засегнати; но аз считам, че лечението на храносмилателната система е много по-важно, по-съществено и по-неотложно, отколкото лечението на белите дробове. Упоритият умствен труд и някои бурни страсти са предизвикали отклонения в жизнения механизъм; все пак пружините могат да бъдат поправени, тъй като не забелязвам безвъзвратни повреди. Лесно ще можете да спасите вашия приятел — каза той на Бианшон.

— Нашият учен колега приема следствието за причина — заговори Камеристюс. — Да, наблюдаваните от него увреждания действително са налице при болния, но не може да се твърди, че

стомахът е въздействувал лъчеобразно върху целия организъм и върху мозъка, както пукнатината върху стъклото се разстила подобно на паяжина по цялата му повърхност. За да бъде разбито това стъкло, е нужен удар; кой е нанесъл този удар? Знаем ли? Наблюдавали ли сме достатъчно болния? Познаваме ли всички събития в неговия живот? Господа, жизненият принцип, *археята* на Ван Хелмонт е засегната у него. Жизнеспособността му е нарушена в самата си същност; божествената искрица, междинният разум, който споява машината и поражда волята, обучеността към живота, вече не регулира ежедневните явления в механизма и действието на всеки орган: оттам произтичат нарушенията, отбелязани тъй справедливо от моя учен събрат. Движението идва не от стомашната кухня към мозъка, а от мозъка към стомашната кухня. Не — каза той, като се удари с юмрук в гърдите, — не, аз не съм стомах, с вид на човек! Не, не всичко е тук. Не бих посмял да твърдя, че ако стомашната ми кухня е в ред, всичко останало е несъществено...

Ние не можем — продължи той малко по-тихо — да обясняваме с една и съща физическа причина и да лекуваме еднакво сериозните увреждания, които се появяват в различните случаи при различна степен на засегнатост. Няма дори двама души, които да си приличат. Всички имаме специфични органи, подложени на различни дразнения, подхранвани по различен начин и изпълняващи различни функции, развиващи разнородни дейности, разполагащи нещата в един ред, който ни е неизвестен. Частицата от голямото цяло, която, ръководена от висша воля, действа в нас и поддържа явлението жизнеспособност, се определя по различен начин у всеки човек и го превръща в завършено на пръв поглед създание, чието съществуване обаче е в непрестанна взаимовръзка с неизяснимата си първопричина. И тъй, ние трябва да изследваме всеки индивид поотделно, да проникваме в него, да узнаем кое поддържа живота му и каква е неговата сила.

Между мекотата на влажния сюнгер и твърдостта на пемзата има безкрайни нюанси. Така е и с човека. Ако не се прави разлика между гъбоподобните лимфатични организми и металната здравина на мускулите у някои хора, създадени за дълъг живот, колко грешки може да извърши единната, неумолима система, изискваща да се лекува с разслабване, с изтощаване на човешките сили, които според вас винаги

са в раздразнено състояние! При това положение бих настоявал за едно нравствено лечение, за задълбочено изучаване на вътрешния мир. Нека да търсим причината за болестта в глъбините на душата, а не в глъбините на тялото! Лекарят е вдъхновено създание, надарено с особен гений, комуто Бог е отстъпил правото да прониква в същността на жизнената сила, както е дал на пророците очи, с които те четат в бъдещето, както е дал на поета способността да възсъздава природата, а на музиканта — да съчетава звуците в хармония, чийто първообраз може би е именно в небесните висини!...

— Хайде, пак абсолютистка, монархистка и религиозна медицина! — промърмори Брисе.

— Господа — прекъсна ги Могрьоди, подминавайки набързо забележката на Брисе, — нека обърнем малко внимание и на болния...

„Ето докъде е стигнала науката! — тъжно си помисли Рафаел. — Излекуването ми се таи някъде между зърната на броениците и купчинките пиявици, между скалпела на Дюпюитрен и молитвите на княз Хохенлохе! Със своето съмнение Могрьоди стои на границата между факта и словото, между материята и съзнанието. Човешкото «да» и «не» ме преследва навсякъде! Повтаря се във възгласа «Каримари, Каримара!» на Рабле: ако е болен моят дух — каримари; ако е болно тялото ми — каримара! Ще живея ли? Нямам представа. Планшет поне беше по-искрен, като ми казваше: «Не зная».“

В тоя миг Валантен чу гласа на доктор Могрьоди.

— Болният е мономан, чудесно, съгласен съм! — възкликна той. — Но има двеста хиляди ливри рента: такива мономани се срещат, рядко и ние сме длъжни да им даваме поне съвет. Можем да проверим на дело дали стомашната му кухня е въздействувала върху мозъка, или мозъкът върху стомашната кухня, когато умре. Да обобщим. Той е болен, това е неоспорим факт. Необходимо му е някакво лечение. Да оставим настрана доктрините. Да му сложим пиявици, за да успокоим стомашното раздразнение и неврозата, в съществуването на която всички сме убедени, а после да го изпратим на минерални бани: така ще въздействуваме и върху двете системи. Ако заболяването е белодробно, не можем да го спасим, така че...

Рафаел бързо напусна коридора и се настани отново в креслото си. Скоро четиримата лекари се върнаха от кабинета. Орас взе думата и му каза:

— Господата единодушно счетоха, че е необходимо незабавно да бъдат поставени пиявици в стомашната област и спешно да се проведе физическо и нравствено лечение. Преди всичко трябва да спазвате диетата, за да се успокои раздразненият ви организъм...

Брисе кимна утвърдително.

— Освен това е необходим хигиеничен режим, за да се въздействува върху вашия дух. И тъй, единодушно ви съветваме да отидете на минерални бани в Екс, в Савоя или при Мон Дор в Оверн, ако предпочитате; въздухът и селищата в Савоя са по-приятни, отколкото в Кантал, но всичко зависи от вашия вкус.

Този път доктор Камеристюс кимна в знак на съгласие.

— Господата — продължи Бианшон — откриха известни увреждания в дихателния апарат и приеха, че предишните ми предписания също са били полезни. Те смятат, че лесно можете да се излекувате, ако разумно и последователно се възползвате от тия различни средства... И...

— „И затова дъщеря ви е няма!“^[11] — каза с усмивка Рафаел и отведе Орас в кабинета си, за да му заплати за тоя ненужен консулт.

— Те са последователни — забеляза младият — лекар. — Камеристюс чувствава, Брисе изследва, Могрьоди се съмнява. Нали човекът е душа, тяло и разум? Една от тия изначални сили действа в нас по-силно или по-слабо и човешката природа винаги ще налага своя отпечатък върху човешката наука. Вярвай ми, Рафаел, ние не лекуваме, ние само допринасяме за лечението. Между системата на Брисе и системата на Камеристюс съществува и изчаквателната система; но за да бъде тя прилагана с успех, необходимо е да познаваш болния поне от десет години. В основата на медицината, както и на всички останали науки, стои отрицанието. Опитай се да живееш разумно, отскочи до Савоя; винаги е било и ще бъде най-полезно да се довериш на природата.

Месец по-късно през една лятна вечер някои хора, дошли на минералните бани в Екс, се бяха събрали след разходката в салоните на Клуба. Седнал до прозореца с гръб към останалите, Рафаел дълго остана сам, потънал в оная неволна забрава, когато мислите се раждат, свързват се и избледняват, без да придобият ясни очертания, преминават в съзнанието ни като леки, бледообагрени облаци. Тогава тъгата става по-поносима, радостта — по-безплътна, а душата сякаш

заспива. Отдаден на тия сладостни усещания, Валантен се потапяше в топлия вечерен здрач, вдишвайки чистия и уханен планински въздух, щастлив, че не чувства никаква болка и най-после е накарал заплашителната шагренова кожа да замлъкне. Когато алените цветове на залеза угаснаха по върховете и се захлади, той стана от мястото си и притвори прозореца.

— Господине — каза му една възрастна дама, — бихте ли били така добър да не затваряте? Ще се задушим...

Тази фраза прониза слуха на Рафаел с особената си злост; тя бе като дума, изпусната непредпазливо от човек, в чието приятелство вярваме и който унищожава нежната илюзия на някое чувство, издавайки безграничния си егоизъм. Маркизът хвърли към старата жена студен поглед, достоен за невъзмутим дипломат, повика един слуга и сухо му каза, когато той пристигна:

— Отворете този прозорец!

При тия думи по лицата на всички се изписа силно учудване. Те зашепнаха, загледаха болния повече или по-малко настойчиво, сякаш той бе извършил някаква особено безочлива постъпка. Рафаел, който не бе изгубил напълно младежката си свенливост, за миг се засрами; но веднага се отърси от вцепенението, възвърна си дееспособността и се опита да си обясни тази странна сцена. Внезапно нещо проблесна в съзнанието му, той ясно съзря миналото и подбудите за чувствата, които внушаваше, изпъкнаха сред това минало като кръвоносната система на някой труп, в чиито жили естествениците са впръснали оцветителна течност; той разпозна себе си в тази неясна картина и ден след ден, мисъл след мисъл проследи съществуването си; не без почуда се видя — мрачен и разсеян сред веселящия се свят; вечно разсъждаващ върху съдбата си, вечно зает с болестта си, пренебрежителен дори към най-безобидните разговори, избягващ мимолетните връзки, които бързо се установяват между странстващите, навярно защото те знаят, че няма да имат случай да ги подновят; равнодушен към другите, той приличаше на скала, приемаща безчувствено ласките и гнева на вълните.

С някакво невероятно интуитивно прозрение той надникна в душите на околните: под светлината на една факла забеляза жълтото теме и злобния профил на един старец и си спомни, че бе спечелил от него пари, а не бе му предложил реванш; по-нататък видя хубава жена,

към чиито закачки се бе отнесъл студено; всички лица го упрекваха за тия необясними на пръв поглед грехове, чиято същност е в невидимата рана, нанесена от нас върху нечие самолюбие. Неволно той бе засегнал суетните чувства на ония, които се намираха около него. Хората, които бе гощавал и на които бе услужвал с конете си, се бяха раздразнили от неговия разкош; изненадан от тяхната неблагодарност, той им бе спестил тези унижения: те веднага бяха сметнали, че ги пренебрегва и сега го порицаваха за надменността му.

Прониквайки по този начин в сърцата, той разчете най-тайните мисли; възмути се от обществото, от неговата измамна учтивост и външен блясък. Той бе богат, духовно извисен, а му завиждаха и го мразеха; мълчанието му дразнеше любопитството на тия дребни души, на тия повърхностни хора, те оценяваха скромността му като високомерие. Започваше да проумява в какво се състои загадъчното му и непоправимо провинение пред тях: тая посредствена маса нямаше власт да го съди. Бе въстанал срещу мъчителния им деспотизъм, можеше да мине без тях; те искаха да му отмъстят за това прикрито надмощие и инстинктивно се бяха обединили, за да го накарат да почувствува могъществото им, да го подложат на някакъв своеобразен остракизъм и да му докажат, че също могат да минат без него.

Обзет първоначално от жалост към този открил се пред него свят, скоро той потръпна при мисълта за неведомата сила, послушно повдигаща пред него прикритието на плътта, под което се таи нравствената природа, и затвори очи, за да не вижда нищо повече. Внезапно черна завеса се спусна върху тия мрачни и все пак правдиви привидения, но той се озова сред ужасяващата самота, която съпровожда всяка власт, всяко господство. В този миг го разтърси силна кашлица. До слуха му не достигнаха безразличните и безцветни думи, с които, случайно събраните заедно възпитани хора изразяват своето престорено учтиво съчувствие, напротив, чу враждебни възгласи и негодуващ шепот. Обществото дори не се стремеше да се прикрива пред него, може би защото той го бе разгадал.

— Болестта му е заразителна...

— Председателят на Клуба би трябвало да му забрани да влиза в салона.

— Наистина не бива да се кашля така сред едно прилично общество!

— Щом човек е толкова болен, няма за какво да идва на минерални бани...

— Ще взема да се махна оттук!

За да се избави от всеобщата злонамереност, Рафаел стана и започна да се разхожда из помещенията. Търсейки сродна душа, той се отправи към една млада жена, която стоеше сама, и се приготви да ѝ каже нещо любезно; но щом усети приближаването му, тя му обърна гръб и се престори, че гледа танцуващите. Рафаел се уплаши да не би талисманът му да е намалял през тази вечер; той не чувствуваше нито желание, нито смелост да завърже разговор, затова напусна салона и се промъкна в билиардната. Там никой не го заговори, никой не го поздрави, никой не му хвърли дори един доброжелателен поглед. Вродената му разсъдливост неволно му откри основната, истинска причина за ненавистта, която бе предизвикал. Може би дори без да знаят, тия хорица се подчиняваха на великия закон, който управлява висшето общество, чийто неумолим морал се разгърна изцяло пред очите на Рафаел. Той погледна в миналото си и съзря неговото възплъщение във Федора. Не срещаше нито в нея, нито в тази среда ни най-малко съпричастие към болките си, към сърдечните си неволи. Висшето общество пропъжда нещастниците, както здравият човек изтласква от плътта си болестотворната частица. То се гнуса от болките и нещастията, страхува се от тях почти колкото от зараза и никога не се колебае между тях и порока; порокът е разкош. Колкото и велико да е някое нещастие, обществото го принизява и го подлага на присмех с някоя епиграма; то рисува карикатури, връщайки на низвергнатите крале обидите, които смята, че е претърпяло от тях; също като древните млади римлянки никога не пощадява падналия гладиатор; то живее от злато и присмех... *Смърт на слабите!* — това е заветът на патрициите, които се появяват сред всички народи на земята, защото навсякъде има богаташи и тази мисъл е дълбоко врязана в сърцата, тънещи в благополучие и подхранвани от високото си положение. Опитайте се да съберете деца в колеж! Това е умалена, но истинска картина на обществото, защото е по-наивна и по-искрена; в нея винаги ще има бедни роби, измъчени, съсипани от болки създания, които предизвикват презрение и съжаление: евангелието им обещава задгробен живот. Слезте по-ниско по стълбицата на живите

същества. Ако в курника се разболеет една от птиците, останалите я преследват, кълват я, скубят я и я убиват.

Вярно на тази егоистична харта, обществото се разправя жестоко с нищетата, която се осмелява да смути тържествата му, да вгорчи удоволствията му. Всеки, който страда телесно и душевно и не притежава власт или пари, е парий. Нека си стои в своята пустиня! Ако излезе от границите ѝ, навсякъде ще го посрещне зима: студени погледи, студено поведение, студени думи, студени сърца; щастлив ще бъде, ако не го обсипят с оскърбления там, където е очаквал да намери утеха! Умиращи, лежете изоставени в леглата си! Старци, стойте самотни пред студените си огнища! Бедни девойки без зестра, мръзните, изгаряйте в безвестните си мансарди. Та нали светът търпи нещастieto, за да го приспособява към своите цели, за да се възползува от него, за да го притисне, да го обуздае, да го оседлае, да го язди, да се позабавлява с него? Честолюбиви компаньонки, стремете се да изглеждате весели; понасяйте своенравието на вашата мнима благодетелка; носете кучето ѝ, съревновавайте се с английското паленце; забавлявайте я, разгадавайте мислите ѝ, мълчете! А ти, кралю на лакеите без ливреи, безсрамен хрантутникo, забрави самолюбието си вкъщи; смилай храната си, както я смилат твоите амфитрион, плачи с него, смей се с него, забавлявай се от епиграмите му; ако искаш да злословиш против него, изчакай падението му. Тъй се отнася обществото с нещастieto: убива го или го прогонва, опошлява го или го подкастрира.

Тия мисли изблигнаха в сърцето на Рафаел внезапно като поетично вдъхновение; той се огледа наоколо си и почувствува злокобния хлад, с който обществото отдалечава от себе си мъките и който сграбчва душата тъй, както дори декемврийският вятър не може да смрази тялото. Скръсти ръце на гърдите си, облегна се на стената и изпита дълбока тъга. Мислеше си колко малко радости дава на хората това ужасно благоприлично общество. Какви бяха те? Забавления, които не доставят удоволствие, веселие, в което няма щастие, празници — без наслади, безумства, лишени от възторг, дърва и пепел в огнище, където не тлее дори искрица огън. Когато вдигна глава, видя, че е сам, играчите бяха изчезнали.

„За да ги накарам да се възхищават от кашлицата ми, стига ми само да им разкажа за могъществото си!“ — каза си той. При тая

мисъл презрението го обгърна като плащ, който щеше да го предпазва от света.

На другия ден лекарят на минералните бани дойде да го види и любезно се осведоми за здравето му. Рафаел почти се зарадва, когато чу дружелюбните думи. Стори му се, че от лицето на доктора лъха сърдечност и доброта, къдриците на русата му перука навяха човеколюбиви мисли, кройката на грубия му фрак, гънките на панталона, широките квакерски обувки — всичко, дори пудрата, която се сипеше от малката му плитчина по превития гръб, издаваше благ характер, говореше за християнско милосърдие и предаността на човек, който от самопожертвувателност спрямо болните си се бе научил да играе вист и табла тъй добре, че постоянно да прибира, парите им.

— Господин маркиз — каза той, след като дълго разговаря с Рафаел, — навярно ще разсея тъгата ви. Сега познавам достатъчно добре особеностите на вашия организъм, за да твърдя, че парижките лекари, чиито огромни способности са ми известни, са сгрешили, определяйки характера на вашата болест. В случай че не ви сполети нещастие, господин маркиз, ще живеете колкото Матусал: Дробовете ви са мощни като ковашки мехове, а стомахът ви би могъл да засрами дори и щраус; но ако живеете при топъл климат, има опасност много бързо и внезапно да бъдете заровен в черната земя. Господин маркизът веднага ще ме разбере. Химията е доказала, че човешкото дишане е същинско горене; чиято интензивност зависи от притока или от липсата на гориво, което всеки индивид, струпва в своя организъм. При вас горивото е извънредно много; вие сте, ако ми позволите да се изразя така, способен да поемете огромно количество кислород, тъй като притежавате пламенния нрав на човек, отреден за велики страсти. Вдишвайки свежия и чист въздух, който увеличава жизненеспособността у мекушавите хора, вие засилвате и без това ускореното си горене. Следователно едно от условията за вашето съществуване е душният въздух в краварниците, в долините. Да, въздух, животворен за човек, разяждан от своя гений, може да се намери сред черноземните пасища на Германия, в Баден-Баден, в Теплиц. Ако нямате нищо против Англия, мъгливият ѝ климат ще успокои вашия вътрешен жар. Но нашите минерални бани, намиращи се на хиляда стъпки под нивото на Средиземно море, са пагубни за вас. Такова е моето мнение — каза той

със скромнен вид. — Изказвам го, макар то да е противно на нашите интереси, защото, ако се съгласите с него, ще имаме нещастieto да се разделим с вас.

Без тия последни думи Рафаел би се полъгал от измамното доброжелателство на тоя мазен медик; но той бе твърде наблюдателен, за да не се досети по тона, по жеста, по погледа, с които бе изречена тази донякъде шеговитата фраза, за мисията, с която дребният човечец навярно бе натоварен от сбирщината весели болни. Тия безделници с цъфтящи лица, тия скучаещи стари жени, тия английски скитници, тия кокотки, избягали от съпрузите си и доведени на минералните бани от любовниците си, се опитваха да изгонят оттук един нещастен, немощен, обезсилен умиращ, който на пръв поглед бе неспособен да се противопостави на ежедневните преследвания! Рафаел прие предизвикателството, тъй като интригата му се стори забавна.

— Щом ще ви бъде толкова мъчно, ако замина — отвърна той на доктора, — ще се опитам да се възползувам от вашия добър съвет, като си остана тук. Още от утре ще започна да строя къща, където ще можем да променяме плътността на въздуха според вашите предписания.

Разбрал смисъла на горчивата усмивка, която разкривяваше устните на Рафаел, лекарят само се поклони, без да каже нито дума.

Езерото Бурже е нещо като огромна нащърбена чаша сред планините, където на седем или осемстотин стъпки над Средиземно море блещука капка вода, по-синя от всяка друга на света. Гледано от висотата на Дан-дю-Ша, това езеро напомня захвърлен тюркоаз. Обиколката на тази прелестна водна капка е девет левги, на места тя е дълбока петстотин стъпки. Човек може да се полюшва в лодка сред тая шир под прекрасното небе, да чува само пляска на веслата и да вижда забулените в облаци планини, да се възхищава от искрящия сняг на френската част на Мориен; може да види редуващи се гранитни скали, покрити с кадифето на папратта и на закърнелите дръвчета, и приветливи хълмчета; от една страна — пустиня, от друга — богатата природа; също като бедняк, дошъл на богатска вечеря: тая хармония и тия противоположности създават зрелище, където всичко е голямо и всичко е малко. Всред планините оптиката и перспективата сякаш си играят; един бор, висок сто стъпки, ви прилича на тръстика, широките долини ви се струват като малки пътечки. Езерото е единственото

място, където човек би си позволил да излее сърцето си. Там можем да мислим и да обичаме. Никъде на друго място не ще срещнете такова единение между — водата и небето, между планините и земята. Там има лек за всички житейски неволи. Това място запазва в тайна болките, утешава ги, усмирява ги и придава на обичта нещо сериозно, вгълбено, което прави страстта по-дълбока и по-чиста. Една целувка там придобива огромно значение. И преди всичко това е езеро на спомените; то ги прави по-ярки, като ги обагря с цвета на вълните си, напомнящи огледало, където всичко се отразява.

Рафаел можеше да понася своето бreme само сред тоя прекрасен пейзаж, само тук можеше да стои безгрижен, замислен, без да желае нищо. След посещението на доктора той отиде на разходка и реши да слезе от лодката при самотния връх на прелестния хълм, където е разположено селцето Сент-Иносан. От тая височина погледът обхваща езерото и върховете на Бюже, в подножието на които тече Рона; но Рафаел обичаше най-вече да съзерцава оттам тъжното абатство „От-Комб“ на отсрещния бряг, където бяха гробовете на сардинските крале, проснали се пред планините като поклонници, достигнали до целта на своето пътешествие. Еднообразно и равномерно пляскане на весла смути тишината на тоя пейзаж и го огласи с отегчителен звук, подобен на монашеските песнопения. Учуден, че някой се е решил да скита в тази обикновено пустинна част на езерото, маркизът, все тъй потънал в мислите си, огледа хората в лодката и разпозна най-отзад старата дама, която тъй грубо се бе обърнала към него вчера. Когато корабчето мина пред Рафаел, поздрави го само компаньонката на тази дама, бедна благородна девица, която той не си спомняше да е виждал преди това. Беше изминало известно време и той бе забравил за тия жени, които бързо бяха изчезнали от другата страна на върха, когато дочу наблизено шумолене на рокля и тихи стъпки. Той се обърна и зърна компаньонката; по смутеното ѝ изражение се досети, че сигурно иска да говори с него, и пристъпи насреща ѝ. Тя беше около тридесет и шест годишна, висока, слаба, суха и студена и като всички стари моми се свенеше от погледа си, който противоречеше на нерешителната ѝ, притеснена, вяла походка. Млада и стара едновременно, с някаква особена надменност в държането си, тя издаваше колко високо цени своите съкровища и съвършенствата си. Впрочем тя се движеше предпазливо, като монахиня, подобно на всички жени, отдали се на

себелюбието, навярно за да не изменят на вродената си способност да обичат.

— Господине, животът ви е в опасност, не идвайте повече в Клуба! — каза тя на Рафаел, като отстъпи няколко крачки, сякаш целомъдрието ѝ вече беше застрашено.

— Но, госпожице — отвърна Рафаел с усмивка, — бъдете така добра да ми дадете по-пълно обяснение, щом сте си направили труда да дойдете дотук...

— Ах — продължи тя, — ако не бе важната причина, която ме доведе тук, нямаше да се осмеля да си навлека неодобрението на госпожа графинята, защото само да узнае, че съм ви предупредила...

— А кой би могъл да ѝ каже, госпожице? — възкликна Рафаел.

— Вярно — отвърна старата мома и го погледна, премигвайки като кукумявка, изложена на слънце. — Но мислете за себе си — добави тя, — има много млади хора, които искат да ви прогонят от баните и са се зарекли да ви предизвикат, да ви принудят да се биете на дуел.

В далечината се чу гласът на старата дама.

— Госпожице — каза маркизът, — моята благодарност...

Но неговата съюзничка вече бе избягала, тъй като бе чула гласа на господарката си, чийто крясък отново бе отекнал сред скалите.

„Горкото момиче! Нещастниците винаги се разбират и си помагат“ — помисли си Рафаел, като седна под едно дърво.

Ключът към всички науки безусловно е въпросът; повечето големи открития се дължат именно на: „Как?“, а мъдростта на живота може би се съдържа в неуморния въпрос: „Защо?“ От друга страна обаче, измамното ясновидство разрушава всичките ни илюзии. Затова Валантен, който бе започнал да разсъждава върху добрата постъпка на старата мома без всякакъв философски предумисъл, откри в нея повод за нова горчивина.

„Няма нищо странно в това, че една компаньонка ме харесва — каза си той. — Аз съм на двадесет и седем години, имам титла и двеста хиляди ливри рента! Но колко странно и невероятно е, че нейната господарка, която би могла да отнеме на котките първенството по хидрофобия, я доведе при мен с лодка! Тия две жени, които са дошли в Савоя, за да спят като мечки през зимата, и които се питат на обед дали

се съмва, навярно са станали днес преди осем часа, за да нагласят тази случайна среща!“

Скоро старата мома и нейното четиридесетгодишно простодушие прераснаха в очите му в ново възплъщение на изкуствения и коварен свят, в жалка хитрост, в нескъпопосан заговор, в попка или женска интрижка. Дали дуелът беше басня, или просто искаха да го уплашат? Нахални и досадни като мухи, тия дребни души бяха съумели да ужилят самолюбието му, да пробудят гордостта му и да подразнят любопитството му. Тъй като не искаше да го измамат, нито пък да мине за подлец, а и тази малка драма го забавляваше, той се появи в Клуба още същата вечер. Стоеше прав, облеган на мраморната камина, съвсем спокоен сред голямата зала, като се стараеше да не прави нищо, за което биха могли да се хванат; но изучаваше лицата и в известен смисъл хвърляше предизвикателство към всички със своята предпазливост. Като някой дог, сигурен в своята сила, той чакаше да започне битката, без да лае излишно. Към края на вечерта се разходи из игралната зала, сновейки от входната врата до вратата на билиардната и хвърляйки от време на време по някой поглед към младите хора, които играеха вътре. След няколко обиколки чу, че произнасят името му. Макар да говореха тихо, Рафаел скоро се досети, че те спорят за него, и най-после долови няколко фрази, изречени по-високо:

— Ти ли?

— Да, аз!

— Няма да посмееш!

— Да се обзаложим ли?

— О, ще отиде!

Тъкмо когато Валантен полюбопитствува да научи за какво се обзалагат и се приближи, вслушвайки се внимателно в разговора, един висок, снажен млад човек, с приятен вид, но с неподвижния и нахален поглед на хората, притежаващи материална власт, излезе от билиардната.

— Господине — каза той, като се обърна спокойно към Рафаел, — сметнах за необходимо да ви уведомя за нещо, което като че ли ви е неизвестно: вашето лице и вие самият сте неприятен на всички тук и лично на мен... Вие сте учтив и навярно ще се пожертвувате в името на общото благо, така че ви моля да не се появявате повече в Клуба.

— Господине, тази шега се е повтаряла многократно в не един гарнизон на Империята, но днес изглежда твърде безвкусна — отвърна студено Рафаел.

— Аз не се шегувам — възрази младият човек. — Повтарям ви: здравето ви сериозно ще пострада от вашето пребиваване тук; топлината, светлината, въздухът в салона и компанията вредят на болестта ви.

— Къде сте изучавали медицина? — попита Рафаел.

— Господине, взел съм бакалавърския си изпит в стрелбището на Лъопаж в Париж и бях повишен в докторска степен при краля на рапирата Съоризие.

— Остава ви да постигнете още само едно нещо — отвърна Валантен, — изучете правилата на вежливостта и от вас може да излезе дори джентълмен.

В този миг младите хора излязоха от билиардната усмихнати, без да промълвят нито дума. Останалите играчи зарязаха картите и внимателно се заслушаха в скарването, което разпалваше страстите им. Сам сред този враждебен свят, Рафаел се постара да запази хладнокръвие и да не направи грешка; но когато неговият противник си позволи един сарказъм, в който обидата бе скрита под изключително остра и духовита форма, той сериозно му отвърна:

— Господине, днес вече не е позволено да се удря плесница, но аз нямам думи, с които даzakлеймя такова низко поведение като вашето.

— Стига! Стига! Утре ще се обясните — казаха няколко младежи и застанаха между двамата.

Рафаел излезе от салона, след като всички решиха, че той е нанесъл оскърблението и му наложиха срещата да се състои край замъка Бордо на една малка стръмна полянка, недалеч от новопостроения път, по който победителят можеше да стигне до Лион. Рафаел неизбежно щеше да бъде ранен или да напусне Екс. Обществото вземаше връх над него. На другата сутрин в осем часа противникът на Рафаел, следван от двама свидетели и от хирург, пристигна пръв на уреченото място.

— Тук е чудесно; времето е превъзходно за дуел! — възкликна той весело, като гледаше синия купол на небето, водите на езерото и скалите, без дори за миг да го обземе съмнение или смъртно

предчувствие. — Ако го улуча в рамото — продължи той, — ще го сложа на легло за цял месец, нали, докторе?

— Най-малко — отвърна хирургът. — Но оставете на мира тази върбичка; иначе ръката ви ще се измори и няма да можете да се прицелите добре. Можете да убиете онзи човек, вместо да го раните.

Чу се шум от пристигаща карета.

— Ето го — казаха свидетелите, като скоро видяха да се приближава по пътя пощенска кола, запрегната с четири коня, и карана от двама кочияши.

— Ама че история! — възкликна противникът на Валантен. — Идва до го убия с пощенска кола...

При дуел, както и при игра, най-дребните събития влияят върху въображението на участниците, които са заинтересувани от изхода; така че младият човек зачака с известно безпокойство пристигането на колата, която спря на пътя. Старият Жонатас с мъка се спусна на земята и помогна на Рафаел да излезе; той го подкрепяше с немощните си ръце, грижейки се за него също тъй внимателно, както влюбеният за своята любовница. Двамата изчезнаха сред пътеките, които отделяха широкия път от мястото, определено за схватката, и се появиха след доста време: вървяха бавно. Четиримата зрители на тая странна сцена бяха дълбоко развълнувани от вида на Валантен, облегнат върху ръката на своя слуга: блед и отпуснат, той вървеше като болен от подагра, свел глава, без дори да каже дума. Сякаш това бяха двама еднакво опустошени старци, единият от времето, другият — от мисълта; възрастта на първия личеше по белите му коси, възрастта на младия не можеше да бъде определена.

— Господине, не съм спал! — каза Рафаел на своя неприятел.

Тия студени думи и страхотният поглед, с който бяха изречени, накараха истинския причинител на дуела да потръпне, той осъзна вината си и тайно изпита срам от поведението си. Във вида, в гласа и в движенията на Рафаел имаше нещо особено. Маркизът направи пауза, всички мълчаха. Тревогата и вниманието им бяха нараснали неимоверно.

— Все още не е късно — продължи той — да ми поднесете извиненията, си; дайте ми това удовлетворение, господине, инак ще умрете. Сега-засега вие разчитате на вашата сръчност и дори на ум не ви минава да отстъпите пред една схватка, в която всички предимства

като че ли са на ваша страна. Господине, аз съм великодушен, предупреждавам ви, че съм по-силен. Притежавам страхотна власт. С едно желание мога да унищожа точността ви, да замъгля погледа ви, дори да ви убия. Не искам да се възползувам от тази своя власт, това ще ми струва твърде скъпо. Вие няма да умрете единствен. Но ако откажете да ми се извините, вашият куршум ще отхвърчи към онзи водопад, колкото и да сте свикнали да убивате, а моят ще се забие в сърцето ви, без да се целя.

В този миг неясно роптание прекъсна Рафаел. Докато изричаше тези думи, маркизът непрестанно бе се взирал в своя неприятел с непоносимите си ясни очи, бе се изправил съвсем, а лицето му беше безстрастно като на някой опасен луд.

— Накарай го да замълчи — каза младият човек на единия от свидетелите, — гласът му просто ме прерязва през стомаха!

— Господине, престанете... Приказките ви са излишни — извикаха на Рафаел хирургът и свидетелите.

— Господа, изпълнявам своя дълг. Надявам се, че последната воля на този млад човек е известна?

— Стига! Стига!

Маркизът остана прав, без да помръдне, без да изпуска от погледа си Шарл, своя противник, който се усещаше завладян от някаква вълшебна сила и се чувствуваше като птичка пред змия; принуден да понася този убийствен взор, той го отбягваше и го срещаше непрестанно.

— Дай ми вода, жаден съм... — помоли той същия свидетел.

— Страх ли те е?

— Да — отвърна той. — Очите на този човек горят и ме замаяват.

— Искаш ли да му се извиниш?

— Късно е вече.

Двамата противници се изправиха на петнайсет крачки един от друг. Всеки имаше чифт пистолети и според условията на тази церемония можеха да стрелят два пъти, когато пожелаят, след като свидетелите дадат знак.

— Какво правиш, Шарл? — извика младият човек, който бе секундант на противника на Рафаел. — Слагаш куршума преди барута!

— Аз ще умра! — промълви той в отговор. — Поставили сте ме срещу слънцето.

— То е зад вас — каза му Валантен със суров и тържествен глас, като бавно зареждаше пистолета си, без да обръща внимание на това, че сигналът е вече даден и противникът му внимателно се прицелва в него.

В тази свръхестествена сигурност имаше нещо тъй страшно, че завладя дори двамата кочияши, доведени тук от жестокото си любопитство. Играейки си със своята власт или желаейки да я изпита, Рафаел говореше с Жонатас и го гледаше, когато изстрелът на неговия враг отекна. Куршумът на Шарл прекърши едно върбово клонче и рикошира във водата. Стреляйки, без да се цели, Рафаел улучи своя неприятел в сърцето и без дори да обърне внимание на строполилия се млад човек, бързо извади шагреновата кожа, за да види колко му е, струвал един човешки живот. Талисманът беше вече колкото малък дъбов лист.

— Е, какво сте се облецили, кочияши? На път! — каза маркизът.

Същата вечер той навлезе във Франция, пое към Оверн и пристигна в минералните бани при Мон Дор. По време на това пътуване в съзнанието му се мярна една от тия внезапни мисли, които се спускат към душите ни като слънчев лъч, пробил плътните облаци, за да достигне до някоя тъмна долина. Тъжен светлик, неумолима мъдрост! Тя озарява отминалите събития, разкрива грешките ни и ние сами не можем да си простим. Внезапно той си помисли, че притежанието на властта, колкото и огромна да е тя, не се съчетава винаги с умението да властвуваш. За детето жезълът е играчка, за Ришельо — оръжие, а за Наполеон е лост, с който може да се преобърне светът. Получавайки властта, ние оставаме такива, каквито сме, тя дава величие само на великите. Рафаел бе могъл да направи всичко, а не бе направил нищо.

На минералните бани при Мон Дор той отново откри онзи свят, който го отбягваше припряно, също както животните заобикалят отдалеч някое мъртво животно, след като са го подушили от разстояние. Омразата беше взаимна. Последното му премеждие бе му вдъхнало дълбоко отвращение към обществото. И тъй, първата му грижа бе да си потърси убежище встрани от минералните бани. Инстинктивно чувствуваше нужда да се доближи до природата, до истинските вълнения, до оня безметежен живот, на който тъй приятно се отдаваме сред полята. На другия ден след пристигането си той не

без труд се изкачи по склоновете на връх Санси и се разходи из високите долини, из планинските селища, край незнайните езерца и простичките хижи на Мон Дор, чиято тръпчива, дива прелест започва да привлича нашите живописци. Нерядко човек може да се спре там пред гледки, изпълнени с омайна и свежа хубост, които рязко се отличават от печалния облик на тия мрачни планини. На по-малко от половин левга встрани от селото Рафаел се озова на едно място, където природата, очарователна и радостна като дете, си беше доставила удоволствието да скрие своите съкровища; когато видя това китно и девствено кътче, той реши да се засели там. Навярно животът му щеше да бъде спокоен, непресторен, плодоносен като живота на някое растение.

Представете си обърнат широк гранитен конус, нещо като паница с нащърбени и неравномерни ръбове: на места се откриваха равни, гладки, синкави плоскости без никаква растителност, които като огледала пречупваха слънчевите лъчи; другаде се издигаха напукани скали, прорязани от пропасти, над които виснеха късове лава, подкопани от валежите и готови всеки миг да рухнат, увенчани понякога от хилави дървета, с които се гавреше вятърът; тук-там зееха тъмни и прохладни теснини, отгдето стърчаха множество кестени, високи, като кедри, или пък жълтеникави пещери разтваряха черната си и дълбока паст, окичена с къпинови храсти и цветя, чиято зеленина се подаваше като език. В дъното на тая паница, която може би беше кратер на вулкан, имаше езеро, чиято чиста вода блестеше като диамант. Около тоя дълбок водоем, заобиколен от гранит, върби, гладиоли, ясени и хиляди разцъфнали по това време уханни растения, се стелеше ливада, зелена като английска морава; нежната, прекрасна трева бе оросена от водата, която капеше от скалните пукнатини, и наторявана от гнилите растения, които бурите непрестанно влачеха надолу от високите върхове.

Резките назъбени очертания на езерото напомняха долнището на рокля, повърхността му бе около три уврата; в зависимост от разстоянието между скалите и водата, ливадата бе широка един или два уврата; на някои места едва-едва можеше да се промъкне крава. По-нависоко растителността изчезваше. Гранитът рисуваше във въздуха най-причудливи форми и придобиваше ония мъгляви отсенки, които оприличават донякъде високите планини на облаци. Приятният

облик на долинката се нарушаваше от дивата и печална пустош на тия голи и обрулени скали, от надвисналите камъни, от очертанятия им, които бяха тъй чудновати, че едната приличаше на монах и я бяха кръстили Капуцина. Често острите била, дръзко издигналите се грамади, поднебесните пещери се озаряваха от слънцето и от приумиците на времето, добиваха златисти, пурпурни, яркорозови или пък мрачни и сиви оттенъци. Видът на тия възвишения се менеше непрестанно като дъгообразните отблясъци по гушките на гълъбите.

Често между две гранитни камари, разсечени сякаш от брадва, при изгрев или при заник-слънце проникваше слънчев лъч, достигаше до дъното на тая приветлива кошничка и искреше във водата като златиста ивица, прокраднала се през цепнатината на спуснатите щори в испанска стая по време на следобедната почивка. Когато светилото се издигаше над стария кратер, напълнен с вода от някаква допотопна стихия, скалистите склонове се сгряваха, някогашният вулкан сякаш се разгаряше отново и от топлината му пъпките се разтваряха, растителността ставаше по-буйна, цветята грейваха и плодовете зрееха в това неизвестно кътче на земята.

Когато Рафаел стигна дотам, видя сред ливадата стадо крави; той слезе малко по-надолу към езерото и забеляза на най-откритото място скромна къща с гранитни стени и дървен покрив. Тоя покрив подхождаше на цялата околност и бе покрит с мъх, с бръшлян и цветя, които издаваха колко отдавна бе правен. Тънка струйка дим, с която птиците бяха свикнали, се издигаше от полуразрушения комин. Пред вратата между два огромни храста с червени и уханни орлови нокти имаше голяма пейка. Стените се губеха от погледа под лозниците и под гирляндите от рози и жасмин, виещи се свободно и безпрепятствено. Стопаните дори не забелязваха тая полска украса, изобщо не се грижеха за девствената и палава прелестна природа. На слънцето се сушеше пране, простряно върху един храст френско грозде. Върху една мъналка за коноп се бе настанила котка, а под нея, сред картофени обелки, се виждаше жълто, излъскано менче. От другата страна на къщата Рафаел видя трънлив плет, направен вероятно за да пази плодовете и зеленчуковата градина от кокошките.

Светът сякаш свършваше тук. Това жилище приличаше на птиче гнездо, хитро скрито в някоя скална вдлъбнатина, стъкмено умело и безгрижно. Това бе невинна и добродушна природа, истинска груба

поезия, която цъфтеше на хиляди левги от нашата зализана поезия и нямаше нищо общо с никакви идеи, растеше сама за себе си и зависеше единствено от случайността. Когато Рафаел се приближи, слънцето грееше от дясно на ляво, озаряваше многобагрената растителност, подчертаваше и красеше с ярки светлини и дълбоки сенки жълтеникавосивите скали, разнообразната зеленина на листата, сините, червени и бели цветя, виещите се растения и техните камбанки, нежното кадифе на мъха, цикламените гроздчета на изтравничето и особено кристалната водна повърхност, в която се отразяваха каменните грамади, дърветата, къщите и небето. Всичко в тази прелестна картина бе бляскаво — дори искрящата слюда и снопчето светла трева, притаено в светлосянката; всичко беше хармонично — петнистата крава с лъскава козина, крехките водни цветя, разпилени като къдрици над водата на един вир, където бръмчаха синкави или изумрудени насекоми, корените на дърветата, напомнящи поръсена с пясък коса над някое безформено каменно лице. Топлият дъх на водата, на цветята и скалите, които обливаха с благоуханието си това самотно убежище, създадоха у Рафаел усещане, близко до сладострастието.

Величествената тишина, която цареше в тоя пущинак, забравен навярно дори от данъчните агенти, бе нарушен внезапно от лая на две кучета. Кравите обърнаха глави към прохода за долчинката, показаха на Рафаел влажните си муцуни, огледаха го глупаво и отново се наведоха да пасат. Една козичка и нейното козленце изникнаха сред скалите като по магия, подскочиха върху равна гранитна скала до Рафаел и сякаш искаха да го запитат нещо. Джафкането на кучетата привлече навън пълничко дете, което го зяпна, после излезе и беловлас старец със среден ръст. Тия две създания се сливаха с гледката, с въздуха, с цветята и къщата. От тая пищна природа сякаш бликаше здраве, старостта и детството изглеждаха прелестно; тук във всичко живо прозираше първобитна непосредственост, привично щастие, което отричаше нашите изтъркани философствувания и лекуваше сърцето от разпъващите го страсти.

Старецът напомняше някой модел, създаден за мъжествената четка на Шнец: тъмно лице, чиито многобройни бръчки като че дори не биха помръднали при докосване, прав нос, изпъкнали, обагрени с червено жилести като стар лозов лист скули, ъглести очертания,

изразяващи сила, макар тая сила да бе се изгубила; ръцете му бяха грапави, въпреки че той не работеше вече, космите по тях бяха бели и редки; държането му на истински свободен човек навярно би го довело до разбойничество в Италия, за да запази скъпата си свобода. Детето беше истинско планинче, можеше да се взира в слънцето, без да примижава с черните си очи, лицето му бе мургаво, а кестенявите му коси — разрошени. То бе пъргаво и решително, движенията му бяха естествени като на птиче; през дупките на вехтите му дрехи се виждаше бяла гладка кожа. Двамата стояха мълчаливо един до друг, подтиквани от едно и също чувство, а лицата им доказваха пълната им пригоденост към това безметежно съществуване. Старецът бе се отдал на детските игри, а детето бе възприело старческите настроения, сякаш тия две слаби същества, тая завършваща пътя си сила и тая сила, готова да се развие, бяха сключили някаква спогодба. Скоро на прага се появи около тридесетгодишна жена. Тя предеше вървешком. Беше истинска овернка, румена, с ведро лице, непринудена, с бели зъби — овернско лице, овернска осанка и прическа, овернска рокля, едри овернски гърди и овернски говор; истинско възплъщение на този край, на трудовите му нрави, на невежеството, скъперничеството и сърдечността.

Тя поздрави Рафаел; заприказваха се. Кучетата се успокоиха, старецът се настани на една слънчева пейка, а детето вървеше след майка си мълчаливо, където и да отидеше тя, слушайки и наблюдавайки чужденеца.

— Не се ли боите сама тук, добра жено?

— Че от какво да се боим, господине? Като затворим входа, кой може да дойде тук? О, никак не се боим! Пък и вижте — каза тя, като въведе маркиза в най-голямата стая на къщата, — какво могат да вземат от нас крадците?

Тя сочеше почернелите окадени стени, чиято единствена украса бяха изрисуваните в синьо, червено и зелено картинки: „Смъртта на лихваря“, „Страстите Господни“ и „Гренадирите от императорската гвардия“; в стаята бяха наредени старо легло от орехово дърво, маса с криви крачета, пейки, ракла за хляб, на тавана имаше закачена сланина, в гърненце бе сложена сол, виждаше се един тиган; върху камината имаше пожълтели цветни гипсови фигурки. Когато излезе

навън, Рафаел видя сред скалите един мъж с мотика в ръка, който любопитно се бе навел и се взираше в къщата.

— Господине, това е моят стопанин — каза овернката и се усмихна, както се усмихват селянките, когато говорят за мъжете си. — Работи горе.

— А този старец баща ви ли е?

— Прощавайте, господине, ама това е дядото на мъжа ми. Така, както го гледате, е на сто и две години. А наскоро пеша заведе момчето до Клермон! Бил е здрав човек. Сега само дреме, пие и яде. Все си играе с момчето. Понякога то го води нагоре по скалите и той отива.

Валантен веднага реши, че трябва да остане да живее с този старец и с това дете, да диша техния въздух, да яде хляба им, да пие вода с тях, да спи като тях и в жилите му да потече кръв, подобна на тяхната. Прищявка на умиращ! Искаше да се превърне в мида, прилепнала до тази скала, да спаси още няколко дена черупката си, приспивайки смъртта, и това му се стори като възплъщение на несъобразяващата се с нищо нравственост, като олицетворение на човешкото съществуване, идеал за живота, единствено възможен и правилен живот. Съзнанието му бе пронизано от дълбоко егоистична мисъл, в която потъна целият свят. За него светът не съществуваше, той се съдържаше в него. Вселената на болните започва от възглавницата и се ограничава с тяхното легло. Тая долина бе леглото на Рафаел.

Кой поне един път в живота си не е наблюдавал тайно движенията на някоя мравка, не е пъхал сламка в единствения отвор, през който диша белият плужек, не е изучавал приумиците на някоя изтънчена госпожица, не се е възхищавал от хилядите жилки, оцветени като розетка на готическа катедрала, които прорязват червеникавия дъбов лист? Кой не е наблюдавал дълго кафяв керемиден покрив, обливан от дъжда и огряван от слънцето, кой не е съзерцавал капчиците роса, листенцата на цветята и разнообразните нарезки на техните чашки? Кой не се е потапял в тия осезаеми, вяли и занимателни мечтания без цел, които все пак ни отвеждат към някоя мисъл? Кой не е бил дете, кой не е водил ленивия живот на безгрижно диво създание? Тъй живя Рафаел много дни, без да се занимава с нищо, без да желае нищо, чувствавайки се все по-добре, усещайки как здравето му укрепва, как безпокойството му намалява, а болките му

стихват. Катереше се по скалите и се изтягаше на някой връх, откъдето очите му обгръщаха необхватна гледка. Оставаше там по цели дни като растение под слънцето, като заек в дупката си. Или пък привикваше към явленията в растителния свят, към промените във времето, изследваше как всичко се мени на земята, във водата и във въздуха.

Той се опита да се приобщи към потайния ход на тази природа, да се слее напълно с нейното покорно бездействие, да се подчини на деспотичния закон, който закриля и ръководи инстинктивните съществувания. Не искаше да отговаря за себе си. Също като някогашните престъпници, които са се спасявали от преследванията на правосъдието в някоя сенчеста обител, той се опитваше да се промъкне в светилището на живота. Съумя да се превърне в частица от необятното и могъщо плодородие: бе възприел въздушните промени, бе живял във всички скални вдлъбнатини, бе изучил нравите и обичаите на растенията, приумиците на водата, лъкатушенията ѝ, бе опознал животните; беше станал едно цяло с тази тръпнеща земя, бе доловил душата ѝ, бе проникнал в нейните загадки. Неизброимите творения на всестранната природа бяха за него развитие на един и същ живец, съчетание на едно и също движение, мощно дихание на величественото мироздание, което действуваше, мислеше, вървеше и растеше и с което той искаше да расте, да върви, да мисли и да действува. По някакъв невероятен начин той бе преплел своя живот с живота на скалите и бе пуснал корени в тях.

Чрез това странно безумие, чрез това измамно излекуване, подобно на благотворната забрава, която природата ни изпраща, за да ни откъсне от страданията, Валантен вкуси насладите на едно второ детство през първите дни от своето пребиваване в този приветлив кът. Той се разхождаше, откриваше хиляди дреболии, предприемаше хиляди неща, без да ги довършва, забравяйки всеки следващ ден планове на отминалия; бе щастлив в безгрижието си и повярва, че се е спасил. Една сутрин остана да се излежава случайно чак до обед, тънейки в оная сънливост, която е на границата между съня и будуването, която придава на действителността причудлив вид и превръща мечтите в действителност, и внезапно за пръв път чу правдива преценка за здравето си от хазайката, разговаряща с Жонатас, който всеки ден идваше да я разпитва. Овернката навярно мислеше, че

Валантен продължава да спи и не бе се опитала да сниши гръмкия си глас на планинка.

— Нито е по-добре, нито е по-зле — казваше тя. — И тая нощ кашля така, сякаш щеше да предаде богу дух. Милият господин, кашля, храчи, направо да го ожалиш. Аз и моят стопанин се питахме отде ли има сили да се дере така. Направо ми се къса сърцето. Ама че проклета болест! Хич не е добре! Все ме е страх някоя сутрин да не го заваря умрял в леглото. И блед, блед — направо възсечен Христос! И като го гледам, когато става, горкият, слабичък, същинска клечка. Даже вече започва и да мирише лошо! А на него му е все едно, хаби се и тича, сякаш е по-здрав от здравите. Трябва да е много храбър, щом не се оплаква! Ама наистина сигурно ще му е по-добре в земята, отколкото на ливадата. Страда, сякаш Бог го е наказал! Не че на нас ни се ще, господине, то и за нас ще е по-зле. Пък дори и да не ни даваше всичко, което ни дава, пак щяхме да го обичаме: не го правим от корист. Ох, Боже — продължи тя, — само парижани могат да хванат такива кучешки болести! Откъде им идват? Горкият младеж! Сигурно е, че няма да завърши добре. Нали разбирате, тая треска го съсипва, изяжда го, убива го! Той изобщо не мисли за това; даже не знае, господине. Нищо не забелязва... Ама не плачете така, господин Жонатас! Кажете си, че и за него ще е по-добре, като престане да страда. Защо не накарате да отслужат маслосвет за него? Виждала съм как човек може да се изцери от маслосвет, даже и аз ще запаля една свещичка, само да се спаси такъв мил, такъв добър човек, същинско гергьовско агънце...

Гласът на Рафаел бе отслабнал толкова, че той не можеше да извика, за да го чуят, и бе принуден да изслуша тези ужасяващи приказки. И все пак нетърпението го вдигна от леглото му и той се появи на прага.

— Ах ти, стари мошенико — извика той на Жонатас, — палач ли искаш да ми бъдеш?

Селянката помисли, че вижда привидение и побягна.

— Забранявам ти — продължи Рафаел — да се безпокоиш за моето здраве.

— Да, господин маркиз — отвърна старият слуга, бършейки сълзите си.

— И изобщо най-добре ще направиш, ако не идваш повече тук, без да съм ти заповядал.

Жонатас се подчини; но преди да излезе, той още веднъж обърна към маркиза очите си, пълни с вяност и съчувствие, и Рафаел прочете в тях смъртната си присъда. Обезкуражен, осъзнал внезапно отново истинското си положение, Валантен седна на прага, скръсти ръце на гърдите си и наведе глава. Изплашеният Жонатас се приближи към своя господар:

— Господине...

— Върви си! Върви си! — извика болникът.

На следващото утро Рафаел се изкачи по скалите и седна в една обрасла с мъх пукнатина, откъдето виждаше тесния път, водещ от баните към жилището му. В подножието на върха забеляза Жонатас, който отново разговаряше с овернката. Коварната му проникателност му помагаше да разбира киманията, отчайващите жестове, злокобната наивност на тая жена и до него през тишината достигаха с вятъра нейните съдбоносни думи. Обладан от ужас, той се спотаи в най-високите планински върхове и остана там до вечерта, неспособен да прогони злоещите мисли, пробудени, в съзнанието му от проявяваното за него жестоко безпокойство. Внезапно овернката се изправи пред него като сянка във вечерния здрач; по една поетична приумица черните и бели ивици на полата и му напомниха изсъхналите ребра на някой скелет.

— Почва да пада роса, скъпи господине — каза му тя. — Ако останете тук, най-много да си докарате някоя живеница. Трябва да се прибирате. Вредно е да се диша влажен въздух, пък и от сутринта не сте хапнали нито залък.

— Хиляди проклетия — извика той, — стара вещице, заповядвам ви да ме оставите да живея, както си искам, или ще се махна оттук! Не ви ли стига, дете всяка сутрин ми копаете гроба, поне недейте да го ровите и вечерта...

— Вашият гроб ли, господине! Да ви копая гроба!... Че къде ви е гробът? Аз само това искам, да изкарате колкото стария, а не да ви видя в гроба! В гроба! Всеки с времето си отива в гроба...

— Стига! — каза Рафаел.

— Облегнете се на ръката ми, господине.

— Не.

Съжалението е чувство, което мъжете понасят особено трудно, още повече ако го заслужават. Омразата укрепява човека, съживява го, подтиква го към отмъщение; но съжалението убива, то още повече увеличава слабостта ни. Това е добродушно зло, презрителна любезност, любезна обида. У столетника Рафаел виждаше победоносно съжаление, у детето — любопитно съжаление, у жената — грижовно съжаление, у съпруга — користоно съжаление; но както и да се проявяваше това чувство, то винаги носеше със себе си полъха на смъртта. Поетът създава от всички картини, които го вълнуват, зловеща или радостна поема; възторжената му душа отхвърля тънките оттенъци и избира винаги силните и ярки цветове. Това съжаление създаваше в сърцето на Рафаел ужасна, траурна и злокобна поема.

Навярно той не бе се сетил за искреността на естествените чувства, когато бе решил да се доближи до естеството. По някой път му се струваше, че е сам, той сядаше под едно дърво и се разтърсваше от упоритата кашлица, която секваше след страхотна борба и всеки път го омаломощаваше; тогава внезапно виждаше лъскавите влажни очи на момченцето, скрито сред тревите като диваче, наблюдаващо го с детинско любопитство, в което се съчетаваха насмешливост, удоволствие и някакъв особен интерес, примесен с безчувственост. Ужасното: „Братко, ще се мре“ на монасите-траписти, като че непрестанно се изписваше в очите на селяните, с които живееше Рафаел; той не можеше да определи от какво повече се бои — дали от невинните им думи, или от мълчанието им; всичко в тях го притесняваше. Една сутрин се появиха двама мъже, облечени в черно, които обикаляха наоколо, душеха го и го оглеждаха скришом; после се престориха, че са дошли на разходка, и му зададоха незначителни въпроси, на които той отвърна кратко. Разпозна в тях лекаря и свещеника от минералните бани, изпратени навярно от Жонатас, извикани от хазаите му или привлечени от полъха на близка смърт. Мярна му се собственото му погребално шествие, той чу пеенето на свещениците, преброи свещите и му се стори, че черен креп се спусна върху красотата на тая пищна природа, сред която си въобразяваше, че е срещнал живота. Всичко, което за миг му бе позволило да се надява на дълголетие, сега му предвещаваеше скорошен край. На сутринта той замина за Париж, след като изслуша тъжните пожелания и сълзливо-сърдечните препоръки на хазаите си.

Пътува цяла нощ и се събуди сред една от най-приятелските долини на Бурбоне, чиито селища и изгледи се въртяха пред очите му и се стопяваха като измамните картини, появили се в някой сън. Природата се разстилаше пред очите му безмилостна и чаровна. Ту Алие диглеше сред китните си брегове лъскавата си сребриста панделка, ту свенливо сгущени в каменисти теснини селца показваха върховете на камбанариите си; ту мелниците на някоя долчинка се редуваха с еднообразните лозя или пък се откриваха приятелски замъци, надвиснали над бездните села и пътища, засенени от величествени тополи; и накрая Лоара и необятните ѝ брилянтни води лъснаха сред златистите пясъци. Безкрайни прелести!

Буйната, немирна като дете природа, напращяла от любовта и соковете на месец юни, неотклонно привличаше върху себе си угасналия поглед на болника. Той спусна завеските в колата си и заспа. Привечер, след като отмина Кон, го разбуди весела музика и той се озова сред селско празненство. Пощата беше близо до площада. Докато кочияшите сменяха впряга, той видя танците на тия засмени хора, на закачливите хубави девойки, напичени с цветя, на оживените младежи, видя зачервените от виното грубовати лица на старите селяни. Дечурлигата се кикотеха, старите жени разговаряха и се смееха: отвсякъде ехтяха гласове и удоволствието струеше дори от дрехите и от пригответените трапези. Площадът и църквата бяха същинско възплащение на радостта; дори покривите, прозорците и вратите в селцето имаха празничен вид.

Като всички умиращи, които се дразнят от най-малкия шум, Рафаел не можа да сдържи мрачната си злост и желанието да накара тия цигулки да замлъкнат, да прекрати това движение, да усмири възгласите, да разпръсне този безочлив празник. Той скръбно се качи в колата си. Когато огледа миг след това площада, видя, че веселието бе помръкнало, селянките бяха побягнали, а пейките пустееха. Върху скелето за оркестъра един сляп музикант продължаваше да свири с кларинета си пискливо хоро. Тая музика без танцьори, тоя самотен дрипав старец с уродливо лице и разрошени коси бяха сякаш призрачно олицетворение на желанието, минало през ума на Рафаел. От небето заплющя оня проливен дъжд, който ливва внезапно от буреносните облаци в края на юни и после също тъй внезапно спира. Всичко бе станало тъй естествено, че след като се взря в бележничките

облаци, които скоро се разнесоха по небето, прогонени от силния, вятър, Рафаел дори не помисли да погледне шагреневата кожа. Той се свря в ъгъла на каретата си, която скоро пое отново на път.

На другия ден се озова в своя дом, в своята стая, край камината. Бе поръчал да запалят голям огън, беше му студено. Жонатас му донесе писмата. Всички бяха от Полин. Той бавно отвори първото и го разгъна, сякаш това бе жалка призовка, изпратена от някой данъчен агент. Прочете първото изречение:

„Заминал си! Това е бягство, мой Рафаел... Как! Нима никой не може да ми каже къде си? И ако не зная аз, кой би могъл да знае това?“

Той не желаше да чете по-нататък, хладнокръвно сграбчи писмата и ги хвърли в огъня, като гледаше с помътнял и леден поглед как пламъците сбръчкват парфюмираната хартия, втвърдяват я, преобръщат я и я разсипват на прах.

В пепелта се пръснаха парченца, където личаха започнати фрази и незавършени думи, полуизгорели мисли, които той за развлечение измъкна от огъня.

„... Седях до вратата ти... очакван... Прищявка... подчинявам се... Съперници... аз не! Твоята Полин... обича... вече Полин? Ако искаше да ме напуснеш, нямаше да ме изоставиш... Вечна любов... Ще умра...“

Тия думи му причиниха угризения: той хвана с щипците и извлече от огъня последните останки от едно писмо.

„... Роптаех — пишеше Полин, — но не се оплаквах, Рафаел! Навярно си искал да бъдеш далеч от мен, за да ми спестиш бремето на някоя мъка. Може би един ден ще ме убиеш, но ти си тъй добър, че не би допуснал да страдам. Моля те, никога не си отивай вече така. Знаеш ли, аз мога да приема и най-големите страдания, стига да съм до теб. Скръбта, която ми причиняваш ти, не е скръб: в моето сърце има много повече любов, отколкото съм ти открила. Бих могла да понеса всичко, само не и да плача, разделена от теб, да не зная какво...“

Рафаел, постави върху камината това почерняло късче от писмо, после внезапно отново го захвърли в огъня.

Тая хартия бе прекалено изгарящ образ на неговата любов и на жестокия му жребий.

— Иди да повикаш господин Бианшон — каза той на Жонатас. Орас дойде и завари Рафаел в леглото.

— Приятелю, можеш ли да ми приготвиш питие с някакъв опият, което да ме държи в постоянно сънливо състояние, без непрестанната употреба на това лекарство да ми причинява зло?

— Това е много, просто — отвърна младият лекар, — но все пак няколко часа в деня ще трябва да оставаш буден, за да се храниш.

— Няколко часа ли? — прекъсна го Рафаел. — Не, не! Предпочитам да се събуждам най-много за един час.

— Какво целиш с това? — попита Бианшон.

— Сънят също е живот! — отвърна болният. — Не позволявай да влиза никой, дори госпожица Полин дьо Вичнау! — каза Валантен на Жонатас, докато лекарят пишеше рецептата.

— Е, господин Орас, има ли надежда? — попита старият слуга младия доктор, докато го изпращаше на двора.

— Може да изкара дълго или да умре още тази вечер. При него шансовете за живот и за смърт са равни. Нищо не разбирам — отвърна лекарят с безпомощен жест. — Трябват му развлечения.

— Развлечения! Господине, вие не го познавате. Оня ден той уби един човек, без дори да трепне!... Нищо не може да го развлече.

Няколко дена Рафаел прекара в бездната на своя изкуствен сън. Благодарение на материалното надмощие на опиума над нашата нематериална душа този човек с такова мощно въображение се принизи до ония лениви животни, които гният неподвижни сред горите като мъртви растения, без да се помръднат дори, за да хванат някоя лесна плячка. Той дори бе угасил небесното сияние, дневната светлина не проникваше при него. Към осем часа вечерта ставаше от леглото; без да осъзнава напълно съществуването си, утоляваше глада си и отново лягаше. Студени и бледи, часовете му носеха само смътни образи, представи, светлини и сенки сред мрака. Той се бе погребал в дълбоко мълчание, в пълно отрицание на движението и разума. Една вечер се събуди по-късно от обикновено, но вечерята не му бе поднесена. Той звънна на Жонатас.

— Можеш да си вървиш — каза му. — Направих те богат и ще бъдеш щастлив на старини; но не искам да ти позволя да си играеш с живота ми... Как, негоднико, аз съм гладен! Къде е вечерята ми? Отговаряй!

Жонатас доволно се усмихна, взе една свещ, която трепкаше в дълбокия мрак на огромните помещения; после поведе своя господар,

който се бе превърнал в същински автомат, по един широк коридор и отвори внезапно вратата. Облян от светлина, заслепен, Рафаел видя смайващо зрелище. Полилеите бяха отрупани със свещи, най-редките цветя от неговата оранжерия бяха изящно подредени, масата блестеше от сребро, злато, седеф и порцелан; кралска трапеза димеше и възбуждаше апетита с уханието си. Той видя събрани своите приятели, а сред тях множество красиви, нагиздени жени с разголени шии, с открити рамене, с втъкнати в косите цветя, с блеснали очи, с пъстри дрехи, подчертаващи мамещата им красота; една от тях бе облякла обрисувачо сладните ѝ форми ирландско жакетче, друга си бе сложила изкусителна андалуска пола; имаше и една полугола като Диана, богинята на лова, и друга, свенлива и обичлива, подобна на госпожица дьо Ла Валиер^[12], и всички те бяха като опиянени. В погледите на тия гуляйджии искреше радост, любов и щастие.

Когато мъртвешкото лице на Рафаел се показва през полуотворената врата, внезапна възторжена глъчка избликна и покори всичко като бляскавите огньове на това неочаквано пиршество. Гласовете, уханията, светлината, тия завладяващо красиви жени раздразниха сетивата му, пробудиха желанията му. Прелестна музика долетя от съседния салон, заглуши с хармоничните си звуци опияняващата врява и допълни това странно видение. Рафаел усети как някаква нежна ръка докосва неговата длан, ръка на бяла, омайна жена, която се опитваше да се притисне до него, ръката на Акилина. Разбра, че тази картина не бе неясна и недействителна като беглите образи в безцветните му сънища, нададе ужасяващ вик, тресна вратата и зашлеви през лицето своя стар слуга.

— Чудовище, ти си се заклел да ме умориш! — извика той.

После цял треперещ от опасността, на която се бе изложил, намери сили да стигне до стаята си, погълна силна доза приспивателно и легна.

— Дявол да го вземе! — каза Жонатас, като се изправяше. — Нали господин Бианшон ми беше поръчал да му намеря развлечения...

Беше около полунощ. В тоя час поради някаква приумица на естеството, която би могла само да учуди и озадачи медицината, Рафаел бе безкрайно красив в съня си. Свежа руменина багреше белите му страни. Челото му, изящно като чело на девойка, излъчваше неговия гений. Животът цъфтеше върху това спокойно и отпочинало

лице. Сякаш той бе дете, спящо под закрилата на майка си. Това бе здрав сън, от алените му устни излизаше равен и чист дъх, той се усмихваше, сякаш му се привиждаше някакъв по-добър свят. Може би му се струваше, че е столетник, а внучетата му пожелават да живее още дълго; може би седеше на своята груба пейка под слънцето и зеленината и от някой планински връх като пророк съзираше своята обетована земя!...

— Ето те отново!

Тия думи, изречени от звънлив гласец, разпръснаха мъглявите видения на неговия сън. В светлината на лампата той видя седналата на леглото му Полин, която изглеждаше още по-красива след раздялата и изживяната мъка. Рафаел бе омаян от това лице, бяло като листенцата на водно цвете, което изглеждаше още по-бледо в мрака, обрамчено от черните коси. По страните ѝ блестяха следи от сълзи, които всеки миг можеха да се отронят. Облечена в бяло, привела глава, Полин сякаш плуваше над леглото, беше като ангел, слязъл от небето, като видение, което най-малкият полъх би могъл да отнесе.

— Ах, забравих всичко! — възкликна тя, когато Рафаел отвори очи. — Имам думи само за да ти кажа: аз съм твоя! Да, цялото ми сърце прелива от любов. Ах, ангел на моя живот, ти никога не си бил тъй красив! Очите ти са като мълнии... Разбирам всичко! Ти си отишъл да пазиш здравето си далеч от мен, боял си се от мен... но...

— Бягай, бягай! Остави ме! — с измъчен глух глас отвърна Рафаел. — Защо не си отиваш! Ако останеш тук, ще умра. Искаш ли да видиш как умирам?

— Да умреш! — повтори тя. — Нима ти можеш да умреш без мен? Да умреш? Но ти си млад! Как ще умреш, аз те обичам! Как би могъл да умреш! — продължи тя с дълбок и пламенен глас, като сграбчи с безумен, жест ръцете му. — Студени са! — възкликна тя. — Нима съм се заблудила?

Рафаел измъкна изпод възглавницата си парчето от шагренова кожа, мъничко и крехко като листенце от зеленика, и ѝ го посочи.

— Полин, прекрасно видение на моя прекрасен живот, да си кажем сбогом! — промълви той.

— Сбогом ли? — повтори тя учудено.

— Да. Това е талисманът, който изпълнява желанията ми и представлява моя живот. Виж колко ми остава. Ако продължаваш да ме

гледаш, ще умра...

Девојката помисли, че Валантен е полудял, взе талисмана и отиде да донесе лампата. Озарена от трепкащата светлинка, която падаше върху Рафаел и върху талисмана, тя внимателно загледа лицето на своя любим и последното късче от вълшебната кожа. Виждайки Полин, която изглеждаше още по-прекрасна в своя ужас и в своята любов, той престана да владее мисълта си: споменът за ласките, за безумните радости на страстта надви над задрямалата му душа и тя се пробуди като неугаснал огън.

— Полин, ела!... Полин!...

Страхотен вик се откъсна от гърдите на девојката, очите ѝ се разшириха; веждите ѝ се повдигнаха от ужасна болка, от нечуван страх, тя четеше в очите на Рафаел едно от ония бесни желания, с които някога се бе гордяла; но колкото повече растеше това желание, толкова повече се свиваше кожата, гъделичкайки дланта ѝ. Без да размисли, тя се втурна в съседния салон и затвори вратата.

— Полин! Полин! — крещеше умиращият и тичаше след нея. — Обичам те, обожавам те, желая те!... Ще те прокълна, ако не ми отвориш! Искам да умра в обятията ти!

С нечувана сила, последен изблик на неговия живот, той изкърти вратата и видя своята полугола любима, която се бе проснала на едно канапе. Полин напразно бе се опитала да разкъса гърдите си и за да се самоубие по-бързо, се мъчеше да се удуши със собствения си шал.

— Ако умра, той ще живее! — казваше тя и се стремеше да стегне примката около врата си.

Косите ѝ се бяха разпилели, раменете ѝ бяха разголени, роклята ѝ беше разгърната и тъй както се бореше със смъртта, със сълзи в очите, с пламнало лице, гърчейки се в ужасно отчаяние, тя предлагаше на опиянения от любов Рафаел хиляди прелести, които засилиха неговото безумие; той се хвърли върху нея като хищна птица, скъса шала и поиска да я прегърне.

Умиращият търсеше думи, за да изрази желанието, което му отнемаше всички сили; но от гърдите му се изтръгна само глух стон и всяко дихание сякаш разкъсваше вътрешностите му. Тъй като не можеше вече да произнесе нито звук, той ухапа Полин по бялата гръд.

Жонатас дотича ужасен от силните викове и се опита да изтръгне от ръцете на девојката трупа, върху който тя се бе свлякла в един ъгъл.

— Какво искате? — запита тя. — Той е мой, аз го убих, нали това беше моето предсказание!

[1] *Шарл Ролен* — френски историк и педагог — Б.пр. ↑

[2] *Carus alumnus* — скъп питомец (лат.). — Б.пр. ↑

[3] *Exegi monumentum*. — Аз си издигнах паметник (лат.) — Б.пр.

↑

[4] По това време се е разгаряла борба между либералната „партия на движението“ и консервативната „партия на съпротивата“, чиято пионка е бил Луи-Филип. — Б.пр. ↑

[5] Тогавашната сграда на Италианския театър. — Б.пр. ↑

[6] Рафаело. — Б.пр. ↑

[7] Героиня от „Тристрам Шанди“ на Стърн; когато изрича някоя ругатня, тя я произнася само до половината, предоставяйки втората половина на друга монахиня, за да раздели прегрешението на две и да не я накажат. — Б.пр. ↑

[8] *Уестол* — английски гравьор, илюстрирал творби на Милтън и на Шекспир. — Б.пр. ↑

[9] Става дума за възванието на Николай I към поляците след потушаването на въстанието през 1830 г. — Б.пр. ↑

[10] *Sante* (фр.) — здраве. — Б.пр. ↑

[11] Реплика от комедията на Молиер „По неволя лекар“. — Б.пр.

↑

[12] *Херцогиня дьо Ла Валиер* — любовница на Луи XIV, от когото е имала четири деца. — Б.пр. ↑

ЕПИЛОГ

— А какво стана с Полин?

— С Полин ли? Да, вярно. Случвало ли ви се е да седите до камината вкъщи през тиха зимна вечер, отдаден на сладки спомени за отминала любов или за отшумяла младост, и да се вглеждате в някой дъбов пън, нашарен от огъня? Ето тук по горящото дърво се очертават алените квадратчета на шахматно поле; там пък кората лъщи и се прелива като кадифе; синкави пламъчета трепкат, подскачат и играят сред багреното огнище. Незнаен художник овладява тия пламъци; с недостижимо умение полага той своите жарки морави и пурпурни бои и пред нас се появява дивен, небивало изящен профил, краткотрайно видение, чийто образ нивга вече не ще бъде нарисуван: вятърът волно развява косите на тази жена, от нейния лик лъха шеметна страст — тя е огън сред огъня! Усмивка се, после изчезва и никога повече няма да я видите. Сбогом, пламтящо цвете! Сбогом, смътен и нечакан блян, ти се яви твърде рано, твърде късно, за да се превърнеш в драгоценно чувство!

— Ами Полин?

— Не разбрахте ли? Ще опитам пак. Дръпнете се! Дръпнете се! Тя идва, ето я, тя е повелителка на мечтанието, неуловима като целувка, ярка и пареща като мълния, блеснала в небето, тя е неземно творение на духа и любовта! Тя самичка си е изваяла тяло от пламъците, а може би пламъците са пожелали да бъдат нейна плът! Чистите ѝ черти издават, че е слязла от небето. Тя е лъчезарна като ангел! Не чувате ли шепота на крилата ѝ във въздуха? По-лека от птица, тя се спуска при вас и опасните ѝ очи ви омайват; чародейната сила на лекото ѝ властно дихание притегля устните ви; тя побягва, увлича ви след себе си и вие усещате как земята се изплъзва под краката ви. Копнеете за миг само да докоснете с трепереща благоговейна ръка белоснежната ѝ кожа, да погалите златистите къдрици, да целунете тия блестящи очи. Незнаен полъх ви опиянява, омагьосва ви вълшебна музика. Целият тръпнете, обладан от желание,

изтерзан от мъка. О, неизказано щастие! Досегнахте устните на тая жена; но внезапно ви събужда остра болка. Ха, ха! Блъснали сте си главата в ръба на леглото, целували сте тъмния махагон, студената позлата, някаква бронзова фигура или онова медно амурче.

— Господине, ами Полин?

— Пак ли! Слушайте. В една прекрасна утрин на палубата на „Вил-д’Анжер“, който излизаше от Тур, стояха и се държаха за ръка млад човек и хубава жена. Споени в едно, двамата дълго се любуваха на бялото лице, разцъфнало сред мъглата над водните простори на Лоара като рожба на слънцето и водата, като приумица на омарата и ефира. Русалка или силфида, тази безплътна жена се рееше из въздуха като дума, която напразно се мъчим да си спомним и която се спотайва в дебрите на съзнанието ни; тя се мяркаше сред островите, кимаше иззад високите тополи; после добиваше исполински размери, хилядите дипли на роклята ѝ искряха, огненият кръг на слънцето засияваше около лицето ѝ по-силно; тя прелиташе над селцата и хълмовете и сякаш се готвеше да препречи пътя на корабчето при замъка Юсе. Като че ли това бе призракът на благородната дама от романа на Антоан дьо Ла Сал, отбраняваща своя свят от нашествието на съвременността.

— Да, разбрах, това беше за Полин. Ами Федора?

— О, с Федора ще се срещнете... Вчера беше в Италианския театър, тази вечер отива в Операта, тя е навсякъде. Може би тя е самото общество.

Париж, 1830–1831 г.

НЕИЗВЕСТНИЯТ ШЕДЬОВЪР^[1]

На лорд...^[1] 1845

[0] „Неизвестният шедьовър“ излиза за първи път в списание „Артист“ на 31 юли и 6 август 1831 г. под заглавие „Фантастична приказка“. През 1837 г. е включен в том XVII на „Философски изследвания“, а през 1845 г. в том XVI на „Човешка комедия“ — „Философски изследвания“. ↑

[1] Името на лорда е неизвестно. Смята се, че Балзак може би се е пошегувал. ↑

I. ЖИЙЕТ

През една студена декемврийска утрин в края на 1612 година пред вратата на някаква къща на улица Гранз-Огюстен в Париж се разхождаше младеж в износени дрехи. Той дълго снова напред-назад по улицата, нерешителен като влюбен, който не смее да влезе при първата си любима, макар тя да не е чак толкова недостъпна; най-сетне все пак прекрачи прага на къщата и запита дали знаменитият майстор Франсоа Порбюс^[2] е у дома си. Някаква възрастна жена, която метеше прихлупено помещение, му отговори утвърдително и младежът се заизкачва бавно по стълбата, спирайки се на всяко стъпало като нов придворен, неспокоен при мисълта как ще го приеме кралят. Когато стигна горе на витата стълба, той се спря за миг на площадката; не се осмеляваше да докосне странното чукче, красящо вратата на ателието, където вероятно твореше художникът на Анри IV — Мария Медичи се бе отказала от него заради Рубенс. Младежът беше много развълнуван; сигурно от такова усещане потръпват сърцата на великите художници, когато, изпълнени с юношески жар и обич към изкуството, влизат в допир с гений или с някакъв шедьовър. Във всички човешки чувства от благородния възторг първоначално поклъва цвете, което постепенно вехне, докато щастието се превърне само в спомен, а славата — в лъжа. Сред тези нетрайни вълнения нищо не напомня така силно любовта, както младежката страст на художника, приел сладостното изтезание да върви по съдбоносния си път на слава и злочестина — страст, изпълнена с дързост и плахост, с неясни надежди и неизбежни разочарования. Всеки, който в годините на безпаричие и на първи творчески мечти не е трепвал развълнувано при срещата си с истински майстор, завинаги ще бъде лишен от една струна в сърцето, от една, и аз не знам каква, мазка с четката, от едно особено настроение в творбите, от една неуловима поетическа отсенка. Само глупците смятат за способни някои надути самохвалковци, които твърде рано започват да вярват в бъдещето си. Ако трябва да измерваме таланта по онази първоначална плахост, по онази неопределима стеснителност,

която хората, обречени на слава, твърде лесно губят, когато изкуството им стане всекидневие, както я губят хубавите жени, понесени от вихрушката на кокетството си, всичко беше в полза на младия непознат. Свикването с успеха притъпява съмнението, а стеснителността е може би една от разновидностите на съмнението.

Потиснат от мизерията и удивен в този момент от самонадеяността си, горкият новак сигурно не би се решил да влезе при художника, комуто дължим забележителния портрет на Анри IV, ако на помощ не бе му дошла случайността. Един старец тъкмо се качваше по стълбата. Като видя странния му костюм, разкошната му дантелена яка и важното му, самоуверено държане, младежът си каза, че сигурно е или покровител, или приятел на художника; той се отдръпна от площадката, за да му направи път, и любопитно го огледа, надявайки се да открие в него естествената доброта на художника или почтителността на любителите на изкуството; съзря обаче нещо демонично в лицето му и най-вече онова *своеобразие*, което толкова привлича художниците. Представете си високо, плешиво, изпъкнало чело, малък сплескан и вирнат нос капо носа на Рабле или на Сократ, насмешлива уста, цялата в бръчици, възкъса, надменно вдигната брадичка, остро подстригана посивяла брада, сякаш помътнели от възрастта морскозелени очи, които, ако се съди по контраста между зеницата и седефеното бяло, сигурно можеха да хвърлят магнетични погледи в минути на гняв и възторг. Всъщност лицето изглеждаше някак странно повехнало не толкова от възрастта, колкото от онези мисли, които подкопават душата и тялото. Ресниците бяха окапали, а върху дъгите на веждите само тук-таме стърчаха косъмчета. Прилепете тая глава към едно слабо, немошно тяло, обкръжете я с блестящо бяла, изящно назъбена дантела, окачете върху черната дреха на стареца тежка златна верижка, и пред вас ще изникне несъвършеният му образ, на който оскъдната светлина на стълбището придаваше още по-фантастичен оттенък. Сигурно бихте си помислили, че е слязъл от картина на Рембранд и върви безмълвно, захвърлил рамката, сред присъщия на великия художник мрак. Старецът отправи проникателен поглед към младия човек, почука три пъти и каза на един около четиридесетгодишен болнав човек, който му отвори вратата:

— Добър ден, учителю.

Порбюс се поклони почтително и пропусна младежа, смятайки, че е дошъл със стареца; след това изобщо престана да му обръща внимание, тъй като новакът явно изпадна във възторг, подобно на всички родени за художници, попаднали за пръв път в ателие, където се усвояват реално средствата за създаване на изкуство. Ателието на знаменития майстор Порбюс се осветяваше от прозорец на тавана. Съсредоточавайки се върху едно поставено на триножник платно, на което бяха нанесени само три-четири бели мазки, светлината не достигаше до потъналите в мрак ъгли на просторното помещение; но някои заблудени отблясъци ту запалваха в златистокафявата сянка сребристи огънчета по изпъкналата воинска броня, закачена на стената, ту внезапно чертаеха светла бразда по полирания, украсен с резби корниз на старинната лавица, отрупана с чудновати съдове, ту осейваха с лъскави точки възлестата повърхност на стари измачкани завеси от златист бродат, служещи вероятно за драперии на някои картини. Гипсови отливки на мускули, останки и торсове на антични богини, любовно загладени от целувките на вековете, запълваха много полици и поставки. Безброй скици, етюди, направени с три молива, със сангина или с перо, покриваха стените до тавана. Между множеството кутии с бои, шишенцата с масла и с есенция и съборените скамейки оставаше съвсем тесен проход, по който се достигаше до светлия кръг на високия прозорец, откъдето лъчите падаха право върху бледото лице на Порбюс и върху голия, сякаш изваян от слонова кост череп на странния посетител. Вниманието на младежа веднага бе привлечено от една станала знаменита дори в тези смутни революционни времена картина, която ходеха да съзерцават някои запаянковци, на чието упорство дължим запазването на свещения огън в тежките години на застой. Тази прекрасна страница на изкуството изобразяваше Мария Египетска, канеща се да плати за пътуването си с лодка. Мария Медичи, за която бе предназначен този шедьовър, го бе продала в дните на нужда.

— Одобрявам твоята светица — каза старецът на Порбюс — и бих ти заплатил десет златни екю в повече от цената, която ти дава кралицата, но, дявол да го вземе, дали си струва да си съпернича с нея?...

— Харесва ли ви?

— Хе-хе, дали ми харесва! — възкликна старецът. — И да, и не. Твоята жена е добре сложена, но в нея няма живот. Вие художниците си въобразявате, че сте направили всичко, щом сте нарисували правилно една фигура и сте поставили всяко нещо на мястото му според законите на анатомията! Обагряте тази скица с цвета на човешкото тяло, предварително получен на палитрата, стараейки се да направите едната страна по-тъмна от другата, и единствено защото от време на време поглеждате голата жена, застанала права пред вас на масата, си въобразявате, че възпроизвеждате природата, въобразявате си, че като сте художници, сте откраднали божествената тайна!... Пфу! За да бъдеш велик поет, не е достатъчно само да знаеш съвършено синтаксиса и да не правиш езикови грешки! Виждаш ли светицата си, Порбюс? На пръв поглед тя наистина е възхитителна; но ако се вгледаш в нея по-задълбочено, забелязваш, че сякаш е лепната на платното и е невъзможно да обгърнеш изцяло тялото ѝ. Тя е силует, който има само лицева страна, само изрезка, само изображение, подобие на жена, която не би могла нито да се обърне, нито да измени положението си. Не усещам въздух между ръката и фона на картината; липсват пространственост и дълбочина; при това законите за отдалеченост са спазени и въздушната перспектива е точно дадена; но въпреки всичките похвални усилия не бих могъл да повярвам, че това прекрасно тяло е сгряно от топлия дъх на живота. Струва ми се, че ако докосна с ръка тъй добре заоблената гръд, тя ще е хладна като мрамор! Не, драги приятелю, кръвта не струи под тази бледа като слонова кост кожа, животът не изпълва с пурпурната си роса вените и мускулите, които се преплитат като мрежа под кехлибарената прозрачност на слепоочията и гърдите. Ето това местенце диша, но това е застинало; животът и смъртта се борят във всяка частица на картината; това там е жена, но тук е статуя, а малко по-нататък е труп. Твоето създание е несъвършено. Успял си да вдъхнеш само част от душата си на любимото творение, факелът на Прометей е угасвал неведнъж в ръцете ти и небесният огън не е докоснал много места от картината ти.

— Защо мислите така, скъпи учителю? — почтително запита Порбюс стареца, докато младежът едва се сдържаше да не се нахвърли върху него.

— Ах, защо ли! — отговори дребният старец. — Ти си се двоумил, колебал си се между двата метода, между рисунъка и баграта,

между придиричивата студенина, строгата точност на старите немски майстори и ослепителната пламенност, благодатната щедрост на италианските майстори. Пожелал си да подражаваш едновременно на Ханс Холбайн, на Тициано, на Албрехт Дюрер и на Паоло Веронезе. Разбира се, това е прекрасна амбиция! Но какво е излязло? Не си достигнал нито суровото очарование на сухотата, нито измамната магия на светлосенките. Ето тук, както стопеният бронз разпуква крехкия калъп, така пищният златист тон на Тициано се е изтръгнал от строгата контура на Албрехт Дюрер, в която си го затворил. Другаде рисунъкът е издържал и е запазил великолепно изобилие на венецианската палитра. Светицата ти не е нито свършено нарисувана, нито свършено обагрена и навсякъде има следи от твоята злощастна нерешителност. Като не си се чувствувал достатъчно силен да слееш на огъня на гения си тези два противоположни способа, трябвало е решително да избереш единия или другия, за да достигнеш поне единството, което възпроизвежда една от особеностите на живата природа. Ти си правдив само в средните части; контурите ти са неверни, те не се закръгляват и зад тях не очакваш нищо. Виж, това е истинско — каза старецът, като показва гърдата на светицата. — Това тук също — добави той, като посочи с пръст края на платното, където свършваше рамото. — Но тук — продължи той, като се върна към средата на гърдата, — тук всичко е невярно. Излишно е да правим разбор по-нататък, защото ще се откажеш.

Старецът седна на едно трикрако столче, притисна с ръце челото си и замълча.

— И все пак, учителю — каза му Порбюс, — аз добре изучих очертанията на гърдата от голо тяло; но за нещастие невинаги можем да претворим правдиво на платното впечатленията си, предизвикани от природата...

— Задачата на изкуството не е да копира природата, а да я изобразява! Ти не си жалък преписвач, а поет! — прекъсна го с властен жест старецът. — Иначе, щом отлее гипсовата форма на жената, скулпторът би трябвало да е завършил работата си! Добре де, опитай се да направиш гипсова отливка от ръката на любимата си и я постави пред себе си — няма да откриеш никаква прилика; това ще бъде ръка на ужасен труп и ще ти се наложи да потърсиш ваятеля, който с длетото си, без да направи точно копие, ще предаде и движението, и

живота. Необходимо е да уловим смисъла, душата, облика на вещите и съществата. Впечатления! Впечатления! Те обаче са отражение на живота, а не и самият живот. Ръката, понеже вече взех този пример, ръката е не само част от човешкото тяло — тя изразява и продължава някаква мисъл, която трябва да се улови и предаде. И художникът, и поетът, и скулпторът не бива да отделят впечатлението от причината, които са неразривно свързани! Именно в това се състои истинската борба! Мнозина художници побеждават инстинктивно, без да познават тази основна задача на изкуството. Вие рисувате някаква жена, но не я виждате! По такъв начин няма да се доберете до тайната на природата. Ръката ви, без да го съзнавате, възпроизвежда модела, който сте прерисували от вашия учител. Вие не вниквате истински във формата и не я проследявате с достатъчно обич и упоритост в нейните криволици и отклонения. Красотата е строга и своенравна, тя не отстъпва толкова лесно, трябва да изчакаш благоприятния час, да я издебнеш, да я притиснеш и да я задържиш здраво, за да я принудиш да се предаде. Формата е като Протей, но много по-неуловима и по-изобретателна, отколкото Протей от мита — само след дълга борба могат да я принудят да се покаже в истинския си вид. А пък вие художниците се задоволявате да я приемете от първия образ, под който ви се явява, или най-много от втория или от третия; а победоносните борци не действуват така! Несломимите художници не се оставят да ги излъжат с подобни извъртания, те постоянствуват, докато принудят природата да се покаже напълно разголена и в своята истинска същност. Така е постъпил Рафаело — добави старецът, като при тези думи свали черната си кадифена барета, за да изрази уважението си към краля на изкуството, — неговото величие и превъзходство произлизат от способността му да чувства дълбоко, поради което той сякаш разчупва Формата. Формата в неговите творби е това, което трябва да бъде и в нашите творби — посредник за предаване на идеи, усещания, всеобхватна поезия. Всяка изобразена фигура е един свят, портрет, чийто модел се е появил като възвишено видение, обянен със светлина, подсказан ни от вътрешен глас, разкрит сякаш от небесна сила, която ни посочва в един изминал живот самия източник на всяко художествено послание. Вие обвинявате вашите жени в прекрасни одеяния от плът, в прекрасни дипли от коси, но къде е кръвта, която поражда спокойствието или страстта и предизвиква особено

въздействие? Твоята светица е брюнетка, но багрите ѝ, клетки ми Порбюс, са взети от блондинка! Ето защо вашите изображения са само бледи обагрени призраци, които вие ни показвате, като наричате това живопис и изкуство. Единствено защото сте сътворили нещо, което прилича повече на жена, отколкото на къща, си въобразявате, че сте постигнали целта си, и горди, задето не трябва като първите живописци да пишете под фигурите „Currus venustus“^[3] или „Pulcher homo“^[4], вече се смятате за ненадминати художници! Ха-ха-ха! Много далече сте още от това, скъпи приятели, доста моливи ще трябва да изпишете и доста платна да изхабите, преди да постигнете целта. Съвсем естествено е жената да държи главата си по този начин, да повдига полата си точно тъй, очите ѝ да изразяват нежна и покорна нежност, трепкащата сянка на ресниците точно тъй да играе по бузите ѝ! Всичко е така и в същото време не е така. Какво не достига? Дреболия, но тази дреболия е всичко. Вие схващате външната страна на живота, но не изобразявате неговото постоянно бликащо изобилие, онази неизвестна и на мен подробност, която може би е душата и която, подобна на облак, плува над повърхността; и най-сетне няма го това цветущо очарование на живота, което Тициано и Рафаело са уловили. Ако тръгнете от върхната точка, до която сте стигнали, може и да създадете прекрасна живопис; вие обаче много бързо се изморявате. Непросветеният се възхищава, но истинският познавач се усмихва. О, Мабузе^[5], скъпи учителю — добави този странен човек, — ти си крадец, отнесе със себе си живота! Но въпреки всичко това платно струва много повече от картините на оня нахалник Рубенс с неговите купчини яркочервени фламандски мяса, с потоците рижи коси, с крещящите тонове. Тук вие поне сте постигнали колорит, чувство, рисунък — трите съществени части на Изкуството.

— Как така, господине! Нима не виждате колко възхитителна е тази светица! — възкликна високо младежът, изтръгнат от дълбокия си размисъл. — В тези две лица — на светицата и на лодкаря — има тънък художествен замисъл, непознат на италианските живописци; аз наистина не мога да назова нито един от тях, способен да изобрази така добре нерешителността на лодкаря.

— Вие ли обучавате това забавно момче? — запита Порбюс стареца.

— Ах, учителю, моля ви, простете ми за дързостта — отговори новакът, изчервявайки се. — Никой не ме познава, рисувам, както ми хрумне, и съм съвсем отскоро в този град — извор на всички знания.

— На работа! — каза му Порбюс, като му подаде червен молив и лист.

Непознатият направи изкусно, с няколко щриха, копие на Мария.

— Охо! — възкликна старецът. — Как се казвате?

Младежът се подписа в ъгълчето на листа — „Никола Пусен“^[6].

— Никак не е лошо за начинаещ — каза странният старец, който правеше такива безумни разсъждения. — Виждам, че пред теб може да се говори за живопис. Не те осъждам, че се възхити от светицата на Порбюс. За всички тя е шедьовър и само посветените в най-съкровени тайни на изкуството могат да открият какво не ѝ достига. Но тъй като ти явно си достоен да ти дам урок и си способен да разбираш, ще ти обясня колко мъничко още е необходимо, за да бъде завършена тази творба. Гледай и слушай внимателно, може би никога друг път няма да ти се удаде подобен случай да се поучиш. Ще ми послужиш ли с палитрата си, Порбюс?

Порбюс отиде да донесе палитра и четки. Дребният старец припряно запретна ръкави и пое изпъстрената, нашарена с бои палитра, която Порбюс му подаде; той почти измъкна от ръцете му снопче четки с различни размери и остро подстриганата му брада изведнъж буйно затрепери — израз на непреодолимия устрем на неспокойното страстно въображение. Топвайки четката в боята, той мърмореше през зъби:

— Ето ти тонове, които стават само да ги изхвърлиш през прозореца заедно със сътворителя им... толкова безобразно ярки и изкуствени са, как да рисуаш с такова нещо?

И той започна да топи с трескава бързина крайчеца на четката в различните багри, докосвайки понякога цялата цветова гама по-бързо от църковния органист, чиито пръсти пробягват по клавишите, когато свири на Великден „O filii“^[7].

Застинали от двете страни на платното, Порбюс и Пусен жадно съзерцаваха.

— Виждаш ли, младежо — говореше старецът, без да се обръща, — виждаш ли как с три-четири щриха и с една прозрачносинкава мазка може да се постигне въздух около главата на горката светица,

която сигурно се задъхва като затворница в тази душна атмосфера! Погледни сега как диплите се раздвижват и веднага става ясно, че в тях играе вятрецът! Преди това дрехата приличаше на колосано платно, закачено с карфици. Виждаш ли как светлото петно, което положих на гърдта, вярно придава кадифената гъвкавост на девическата кожа и как кафеникавочервеният тон, смесен с тъмна охра, затопля сивата студенина на това голямо засенено пространство, където кръвта беше замръзнала, вместо буйно да струи. Младежо, младежо, никой майстор не би могъл да те научи това, което сега ти показвам. Само Мабузе владееше тайната да вдъхва живот на фигурите. Мабузе имаше един-единствен ученик и това съм аз. Аз никога не съм имал ученици, а съм вече стар! Достатъчно умен си да отгатнеш останалото, след като ти позволявам да надникнеш тук.

Говорейки така, старият чудак докосваше всички ъгълчета на картината: тук две мазки, там — една, и всеки път сякаш сътворяваше нова живопис, живопис, наситена със светлина. Той работеше така разгорещено и страстно, че пот изби по челото му; движенията му бяха бързи, нетърпеливи и отривисти и на младия Пусен му се струваше, че в тялото на този странен човек се е вселил демон, който против волята му по фантастичен начин действа чрез неговите ръце. Свръхестественият блясък на очите, потръпващите, сякаш преодоляващи съпротива пръсти правеха правдоподобна тази мисъл, пламнала в младежкото въображение. Старецът продължаваше да работи, без да млъква:

— Цап, цап, цап! Ето как се размазва, млади човече! Хайде, мъничките ми мазки, опърлете тоя леден тон! Давайте де! Тъй! Тъй! Тъй! — приказваше той, придавайки топлота на онези места, за които бе казал, че са безжизнени, заличавайки с няколко пъстри петна несъответствията в композицията и възстановявайки единството на тона, подходящ за една пламенна египтянка. — Виждаш ли, момчето ми, само последната мазка има значение. Порбюс беше положил сто, а аз само една. Никой няма да ни благодари за онова, което е отдолу. Запомни добре това!

Най-сетне този демон прекъсна работата си и се обърна към занемелите от възхищение Порбюс и Пусен:

— Далеч е още от моята „Своенравна красавица“, но все пак под такава творба човек може да се подпише. Да, бих се подписал —

добави той, като стана и взе едно огледало, в което започна да я разглежда. После каза: — А сега да идем да хапнем. Каня ви двамата у дома. Имам пушена шунка и чудесно вино! Ехе-хе! Ще си поговорим за живопис въпреки тежките времена! В края на краищата не сме кои да е. Ето един млад човек с възможности — тупна той по рамото Никола Пусен.

После, като забеляза жалката дреха на младия нормандец, извади кожената си кесия, бръкна в нея и му подаде две златни монети с думите:

— Купувам рисунката ти.

— Вземи ги — каза Порбюс на Пусен, като видя, че той потрепери и се изчерви от срам, защото в младия художник заговори гордостта на бедняка. — Хайде де, вземи ги, кесията му е по-натъпкана от кралските!

Тримата излязоха от ателието и беседвайки за изкуство, стигнаха до красива дървена къща при моста Сен Мишел; Пусен изпадна във възторг пред резбите, чукчето на вратата, рамките на прозорците и арабеските. Бъдещият художник се озова изведнъж в една стая с нисък таван, край запалена камина, пред маса, отрупана с вкусни ястия, и по нечувано щастие в компанията на двама велики художници, които се държаха много любезно с него.

— Младежо — каза му Порбюс, като видя как се е прехласнал пред една картина, — не гледайте много това платно, защото ще се отчаете.

Това беше „Адам“ — картина, нарисувана от Мабузе, за да го освободят от затвора, където бе задържан за дългове. В изобразената фигура наистина имаше такава могъща правдивост, че Никола Пусен започна да вниква в истинския смисъл на обърканите приказки на стареца. А той самият гледаше картината явно удовлетворен, но без възторг, сякаш искаше да каже: „Аз съм рисувал и по-добре!“

— В нея има живот — каза той, — горкият ми учител е надминал себе си; но във фона на картината не достига още мъничко правдивост. Човекът е като жив, сякаш ей сега ще стане и ще тръгне към нас. Но въздуха, който дишаме, небето, което виждаме, вятъра, който усещаме — ги няма. Освен това човекът тук е чисто и просто човек! А в единствения човек, сътворен направо от Божиите ръце, би трябвало да

има нещо божествено, което липсва. Мабузе сам го признаваше с болка, когато не беше пиян.

Пусен гледаше неспокойно и любопитно ту стареца, ту Порбюс. Той се приближи до Порбюс — вероятно се канеше да го попита как се казва техният домакин; художникът обаче допря пръст до устните си с тайнствен вид и младежът замълча, силно заинтригуван, надявайки се рано или късно да отгатне от някоя случайно изпусната дума името му — съдейки по уважението, което му засвидетелствуваше Порбюс, и по чудесните творби, събрани в стаята, този човек явно беше богат и талантлив.

Пусен видя великолепен женски портрет, закачен на тъмната дъбова ламперия, и възкликна:

— Каква прекрасна картина на Джорджоне!

— Не — възрази старецът, — гледате една от ранните ми работи!

— Боже мой, значи, аз съм на гости у бога на живописиста! — наивно каза Пусен.

Старецът се усмихна като отдавна привикнал на подобни похвали човек.

— Френхофер, скъпи учителю, ще ми дадете ли малко от хубавото си рейнско вино? — запита Порбюс.

— Две бъчвички — отговори старецът. — Едната като награда за удоволствието, което ми достави днес сутринта, показвайки ми хубавата си грешница, и другата — като приятелски подарък.

— Ах, ако не бяха вечните ми болести — поде Порбюс — и ако ми позволехте да погледна вашата „Своенравна красавица“, сигурно щях да създам велика, все обхватна и задълбочена картина с фигури в човешки ръст.

— Да ви покажа творбата си! — възкликна силно развълнуван старецът. — Не, не, трябва да я доизпирам. Снощи вече мислех, че съм я завършил. Очите ѝ ми се струваха влажни, тялото одушевено. Сплетените ѝ коси потрепваха. Тя дишаше! Макар че съм открил средството да изобразявам на плоско платно природните изпъкналости и заоблености, тази сутрин, на дневна светлина, осъзнах грешката си. Ах, за да постигна този блестящ успех, аз изучих основно великите майстори на колорита, изследвах и раздиплих слой по слой картините на Тициано, краля на светлината; и аз като този най-велик художник първо нахвърлих лицето в светъл тон, с меки наситени багри, защото

сянката е само допълнение, помни това, момчето ми. После отново се заех с творбата си и нанасях полусенки и прозрачни тонове, които постепенно посгъстих, получих дълбоки и дори плътно черни сенки; защото сенките на посредствените художници сякаш са хвърлени от друго вещество, а не от изобразеното от тях в светли тонове; това може да бъде дърво, бронз или каквото обичате, но не и засенено тяло. Веднага се усеща, че ако фигурата промени положението си, засенените места няма да изчезнат и няма да станат по-светли. Аз избягнах тази грешка, в която са изпадали мнозина от най-именитите художници, и в моите творби дори под най-матовата сянка се долавя истинската белота! Не очертавам фигурата с резки контури и не изобразявам и най-дребната анатомическа подробност като множество невежи художници, които си въобразяват, че рисуват правилно само защото изписват грижливо и гладко всяка линия — човешкото тяло не завършва с линии. В това отношение скулпторите са по-близо до истината от нас. Природата се състои от низ заоблености, които се преливат една в друга. Грубо казано, рисунката не съществува! Не се смейте, младежо! Колкото и странни да ви се струват тези думи, един ден ще проумеете смисъла им. Линията е средството, чрез което човек си дава сметка за въздействието на светлината върху предметите; но в природата, където всичко е плътно, няма линии — следователно, само като моделираме, създаваме рисунка, тоест открояваме предметите в тяхната среда, а единствено разпределението на светлината придава външния вид на тялото! Ето защо аз не правя ясна скица, а скривам контурите в облак от светли и топли полутонове, ето защо в моите творби не може да се посочи точно мястото, където контурите докосват фона. Отблизо творбата изглежда размазана, сякаш ѝ липсва точност, но ако се отдалечим на две крачки, всичко се изяснява, намества се, откроява се; тялото се движи, формите изпъкват, наоколо има въздух. Но аз все още не съм доволен, терзаят ме съмнения. Може би не трябва да се тегли нито една черта, може би е по-добре фигурата да се започне от средата, като първо се нанесат най-осветените изпъкналости, а после се премине към най-тъмните части. Нима не постъпва така слънцето, този божествен живописец на вселената! О, природа, природа! Нима някой е успял да те издебне, преди да се измъкнеш! Но да ви кажа ли, и прекалено голямото знание, както и невежеството водят до отрицание. Аз се съмнявам в моята творба!

Старецът помълча, после продължи:

— Ето вече десет години, откакто работя, младежо, но какво са десет кратки години в борбата за овладяване на природата? Ние не знаем колко време е употребил властелинът Пигмалион, за да извае единствената статуя, която е оживяла.

Старецът потъна в дълбок размисъл, устремил поглед в една точка, като въртеше машинално в ръка ножчето си.

— Разговаря с *въдъхновението* си — каза тихо Порбюс.

При тези думи художникът в Никола Пусен бе обзет от силно, необяснимо любопитство. Този старец с безцветни, втренчени, безизразни очи се превърна в нещо повече от обикновен човек, стори му се приказан гений, живеещ в непознат свят. Той събуждаше хиляди неясни мисли у него. Духовната същност на това особено магическо обаяние не може да се отреди точно, както не бихме могли да обясним вълнението, от което трепва сърцето на изгнаника, когато някоя песен му напомни родината. Явното презрение на стареца към най-прекрасните постижения на изкуството, богатството му, държането му, уважението, което му засвидетелствуваше Порбюс, тъй дълго държаната в тайна и търпеливо усъвършенствуванa творба, несъмнено гениална, ако се съдеше по главата на Богородица, от която младият Пусен толкова искрено се бе възхитил и която бе прекрасна дори сравнена с „Адам“ на Мабузе, свидетелствуваха за могъщата четка на един от властелините на изкуството; всичко в този старец надхвърляше границите на човешката природа. В това свръхестествено същество Никола Пусен долавяше с богатото си въображение ясно и осезаемо само едно — завършения образ на природата на художника, безумната природа, надарена с огромна власт, с която тя често злоупотребява, като повежда разсъдливите, еснафите, а дори и някои любители на изкуството по безброй каменисти пътища, където не ги чака нищо, докато, игрива и изпълнена с прищевки, тази белокрила девица открива там епопеи, замъци, творби на изкуството. Природа — насмешлива и добра, богата и бедна! Така чрез едно внезапно преображение този старец се бе превърнал за възторжения Пусен в самото Изкуство, изкуството със своите тайни, пориви и мечти.

— Да, драги Порбюс — поде Френхофер, — аз и досега не съм срещал безукорна жена, тяло със свършени очертания и цвят на плътта... Но къде да я намерим жива тъй дълго търсената,

неоткриваема Венера на древните, от която до нас достигат само разпръснати частици красота? О, за да зърна само за миг, поне веднъж, божествената природа, завършена и наистина неповторима, бих дал цялото си състояние, бих отишъл да те търся в задгробния мир, небесна красота! Бих слязъл като Орфей в ада на изкуството, за да доведе тук живота.

— Можем да си вървим — каза Порбюс на Пусен, — той вече нито ни чува, нито ни вижда!

— Да отидем в ателието му — предложи очарован младежът.

— О, старият хитрец добре е залостил вратата. Съкровищата му са здраво заключени, не можем да се доберем до тях. Много преди вас ми е минавала тази мисъл и ми се е искало да проникна в тайната му.

— Значи, има някаква тайна?

— Да — отговори Порбюс. — Мабузе пожела да вземе единствено стария Френхофер за ученик. Френхофер стана негов приятел, спасител, баща и похарчи по-голямата част от състоянието си, за да удовлетвори страстите му, а в замяна Мабузе му довери тайната на релефността, умението да придава на фигурите онази необикновена жизненост, онова съвършенство на природата, към което ние вечно се стремим безуспешно, но което Мабузе умееше да *сътворява* тъй добре, че един ден, когато пропилил и продал пъстрата тежка коприна, в която трябвало да се облече за тържественото възкачване на Шарл V, той придружил покровителя си в дреха от хартия, нашарена като коприна. Необичайно великолепият плат на костюма му привлякъл вниманието на краля, който в желанието си да поласкае благодетеля на стария пияница сам спомогнал да се разкрие измамата. Френхофер страстно се увлича в нашето изкуство и разбиранията му се отличават с много по-голяма широта и възвишеност, отколкото на другите художници. Той е изследвал задълбочено багрите и абсолютната правдивост на линиите, но от много размишления започна да се съмнява дори в предмета на размишленията си. В минути на отчаяние твърди, че рисунката не съществува и че с линиите могат да се очертаят единствено геометрични фигури — нещо напълно невярно, тъй като с линиите и черното, което не е багра, може да се създаде фигура; това доказва, че нашето изкуство също като природата е съставено от множество елементи: рисунката дава само скелета, колоритът е животът, но животът без скелета е по-незавършен,

отколкото скелетът без живота. И накрая да не забравяме най-важното — практиката и наблюдателността са всичко за художника и ако разумът и поезията се сблъскват с четката, започват съмненията, както е станало с нашия старец, който е колкото художник, толкова и безумец. Прекрасен живописец, той е имал нещастieto да се роди богат, което му позволява да се отдава на размисли. Не му подражайте! Работете! Художниците са длъжни да разсъждават с четка в ръка.

— Ние ще проникнем в тая стая! — възкликна, готов на всичко, Пусен, без да слуша повече Порбюс.

Възторжеността на непознатия младеж накара Порбюс да се усмихне и той се раздели с него, като го покани да го посети.

Никола Пусен с бавни стъпки се отправи към улица Арп и без да забележи как, стигна до скромната странноприемница, където живееше. Изкачи се нетърпеливо и бързо по жалката стълба до стаята си под лекия, непретенциозен покрив с издадени напред греди, каквито бяха покривите на къщите в стария Париж. До единствения прихлупен прозорец седеше девойка, която, чувайки шума на вратата, скочи изпълнена с любов; тя бе познала художника, щом той докосна ключалката.

— Какво ти е? — запита момичето.

— Какво ли? — извика той, задъхан от радост. — Това, че се почувствувах художник! Досега се съмнявах в себе си, но от сутринта си повярвах! Мога да стана велик! Да, Жийет, ще бъдем богати, щастливи! От тези четки ще се посипе злато.

После изведнъж замлъкна. Радостта, изписана на сериозното му енергично лице, помръкна, като сравни крилатите си надежди и посредствените си възможности. Стените бяха покрити с прости книжни тапети — листове, изпъстрени с ескизи с молив. В стаята нямаше дори четири чисти платна. Боите по това време струваха скъпо и палитрата на бедния младеж беше почти празна. Сред цялата тази оскъдица той притежаваше, и го съзнаваше, невероятни духовни богатства и прилив на изпепеляваща гениалност. В Париж го бе довел един негов приятел благородник или може би собственото му дарование; той се бе запознал случайно с любимата си, едно от тези благородни и великодушни създания, които, обричайки се на мъки, застават до великите хора, за да делят с тях бедността им и да

задоволяват прищевките им; те проявяват душевна сила в мизерията и в любовта, както други дръзко се стремят към разкошен живот и се хвалят с безсърдечие си. Усмивката, играеща по устните на Жийет, позлатяваше този таван и съперничеше на слънчевия блясък. Слънцето невинаги грееше, а тя беше винаги тук, всеотдайна в страстта си, привързана към щастие си, към мъките си, готова да утеша надарения младеж, който бе се впуснал в света на любовта, преди да овладее изкуството.

— Жийет, ела при мен, изслушай ме.

Девојката се сгуши покорна и щастлива на коленете му. Тя беше самото очарование, самата прелест, лъчезарна като пролетта, накичена с всички съкровища на женската красота, огрени от пламъка на непорочната ѝ душа.

— О, Боже! — възкликна той. — Никога няма да се осмеля да ѝ кажа...

— Някаква тайна ли? — запита тя. — Искам да я узная.

Пусен мълчеше.

— Хайде, кажи.

— Жийет, моя скъпа любов!

— Аха! Искаш нещо, така ли?

— Да.

— Ако пак ме накараш да ти позирам като онзи ден — каза тя нацупено, — никога няма да се съглася, защото в тези минути очите ти не ми говорят нищо. Тогава ти не мислиш за мен, макар да ме гледаш.

— Предпочиташ друга жена да ми позира, така ли?

— Може би — отвърна тя, — стига да е грозна.

— Хайде, хайде, слушай — продължи сериозно Пусен, — ами, ако за да се прославя, за да стана велик художник, се наложи да позираш пред другиго?

— Сигурно искаш да ме изпиташ — каза тя. — Знаеш чудесно, че няма да отида.

Пусен наведе глава подобно на човек, обзет от голяма радост или поразен от силна скръб.

— Слушай, Ник — дръпна тя ръкава на износената му дреха, — аз съм ти казвала, че за теб бих пожертвувала живота си, но никога не съм ти обещавала да се откажа от любовта си, докато съм жива.

— Да се откажеш от любовта си ли? — възкликна Пусен.

— Ако се появя така пред другото, ти ще престанеш да ме обичаш. А и аз самата ще се почувствувам недостойна за теб. Толкова просто и естествено е да задоволявам прищевките ти, нали? Изобщо не се замислям, просто съм щастлива и дори горда да се подчинявам на желанията ти. Но за другото... пфу, и дума да не става!

— Прости ми, мила Жийет — каза художникът, падайки на колене пред нея. — Предпочитам да бъда любим, отколкото прочут. За мен ти си по-скъпа от богатството и почестите. Хайде, хвърли тия четки, изгори ескизите. Излъгал съм се. Моето призвание е да те обичам. Аз не съм художник, а любовник. Нека загинат и изкуството, и всичките му тайни!

Тя го съзерцаваше възхитена, щастлива, очарована! Властвуваше над него, съзнаваше инстинктивно, че е забравил изкуството заради нея, че го е принесъл в жертва на любовта си, захвърляйки го в краката ѝ.

— И все пак той е старец — поде Пусен. — Ще види в теб само женската фигура. Ти си тъй съвършена!

— Какво ли не прави човек за любовта! — възкликна тя, готова вече да пожертвува любовните си задръжки, за да възнагради любимия си за всичките жертви, които той ѝ принася. — Но това ще означава да се погубя — продължи тя. — Ах, да се погубя заради теб! Да, това е прекрасно! Но ти ще ме забравиш. О, колко лошо си го измислил!

— Измислил съм го, след като те обичам — каза той с известно разкаяние, — значи, съм негодник.

— Да се посъветваме с дядо Ардуен? — предложи тя.

— О, не! Нека си остане само наша тайна.

— Е добре, ще отида, но без теб — каза тя. — Ти стой зад вратата с кинжал в ръка; ако викна, влизай и убий художника.

Пусен притисна Жийет в обятията си, погълнат от мисълта за изкуството си.

„Той не ме обича вече!“ — каза си Жийет, когато остана сама.

Тя вече се разкайваше, че се е съгласила. Но скоро изпадна в плен на тревога, по-жестока от разкаянието, опита се да прогони страшната мисъл, породила се в душата ѝ. Струваше ѝ се, че самата тя не обича вече така художника, откакто се бе усъмнила дали е достоен за уважение.

- [2] Франц Пурбюс или Порбюс младши (1569–1622) — известен фламандски художник, живял и работил в Париж. ↑
- [3] *Currus venustus* — прекрасна колесница (лат.). ↑
- [4] *Pulcher homo* — красив човек (лат.). ↑
- [5] Ян Госаерт Мабузе (около 1478–1535) — фламандски художник. ↑
- [6] Никола Пусен (1594–1665) — известен френски художник. ↑
- [7] *O, filii!* — О, синове! (Лат.) ↑

II. КАТРИН ЛЕСКО

Три месеца след срещата си с Пусен Порбюс навести знаменития майстор Френхофер. Старецът беше в плен на едно от онези неочаквани дълбоки обезсърчения, чиято причина, ако вярваме на сухо разсъждаващите представители на медицината, се дължи на лошото храносмилане, на вятъра, на жегата или на възпаление в надкоремната област, а според спиритуалистите — на несъвършенството на нашата духовна природа. Всъщност старецът чисто и просто се бе уморил, докато завърши тайнствената си картина. Той се беше отпуснал изтощено в широкото си дъбово кресло, тапицирано с черна кожа, и без да променя меланхоличната си поза, погледна Порбюс, както гледат хората, привикнали с тъгата.

— Какво има, учителю — запита Порбюс, — да не би ултрамаринът, за който отидохте до Брюж, да се е оказал лош, или пък не успяхте да разтриете новото бяло, а може би маслената боя не струва или четките са твърди?

— Уви! — възкликна старецът. — По едно време ми се стори, че съм завършил творбата си; но сигурно не съм сполучил в някои подробности и няма да се успокоя, докато не разсея съмненията си. Реших да пътешествувам; ще отида в Турция, в Гърция, в Азия, за да потърся модел и да сравня картината си с различни видове женска красота. Може би притежавам горе в дома си — добави той, като се поусмихна удовлетворено — истинската жива красота. Понякога почти се боя да не би при някой лек полъх тази жена да се събуди и да ми избяга.

След тези думи той стана рязко сякаш за да се приготви за път.

— Охо! — възкликна Порбюс. — Идвам тъкмо навреме, струва ми се, за да ви спестя разноските и умората от пътуването.

— Какво значи това? — запита изненадано Френхофер.

— Младият Пусен има любима със съвършена, несравнима красота. Скъпи учителю, той е съгласен да ви я отстъпи за модел, ако ни позволите да погледнем вашето платно.

Старецът остана прав, без да помръдва, застинал в изумление.

— Как! — най-сетне възкликна с болка той. — Да ви покажа моето творение, моята съпруга? Да разкъсам завесата, под която целомъдрено съм скътал щастието си? Та това би било отвратително проституиране! Ето, цели десет години вече живея с тази жена, тя е моя, само моя, тя ме обича. Нима не ми се усмихваше при всеки отправен към нея замах на четката? Тя има душа, душа, с която аз съм я дарил. Сигурно ще поруменее, ако и други очи освен моите се спрат на нея. Да я покажа! Нима има толкова подъл съпруг или любовник, който би опозорил жена си? Когато създаваш картина за двора, не влагаш в нея цялата си душа, продаваш на придворните само изписани кукли. Моята живопис не е живопис, а чувство, страст! Родена в ателието ми, моята любима трябва да остане целомъдрена и може да излезе оттам само облечена. Поезията и жените се явяват голи само пред възлюблените си. Нима знаем коя е била модел на Рафаело, коя е Анджелика на Ариосто, Беатриче на Данте? Не! Ние виждаме само изображенията им. Е, добре, творбата, която крия горе, е изключение в нашето изкуство. Тя не е просто картина, а жена! Жена, заедно с която аз плача, смея се, говоря и размишлявам. Да не искаш с един замах да се разделя с моето десетгодишно щастие, както захвърляме плаща от себе си? Изведнъж да престана да бъда неин баща, любим и бог? Тя не е просто сътворена жена, а творение. Нека твоят младеж дойде — ще му дам съкровището си, ще му дам картини от Кореджо, Микеланджело, Тициано, ще целувам следите от стъпките му в праха; но да го направя свой съперник? Какъв позор за мен! Ха-ха-ха, аз съм много повече любовник, отколкото художник. Да, ще намеря в себе си сили да изгоря моята „Своенравна красавица“ при последното си дихание; но да я принудя да понесе погледа на чужд мъж, младеж, художник? Не, не! Бих убил още на другия ден онзи, който би я осквернил с погледа си! Бих убил и теб начаса, приятелю, ако не коленичиш пред нея! Кажи сега, да оставя ли моя кумир под хладните погледи и безразсъдните критики на глупците? Ах, любовта е тайна, тя живее само дълбоко в сърцата и всичко е свършено, ако мъжът каже дори на приятеля си: „Ето я моята любима!“

Старецът сякаш се подмлади; очите му заблестяха оживено; по страните му изби ярка руменина, ръцете му затрепериха. Удивен от страстната сила, с която той бе изрекъл всичко това, Порбюс се чудеше

как да възприеме подобно тъй ново и тъй дълбоко чувство. С ума си ли беше Френхофер, или беше полудял? Дали беше в плен на артистичното си въображение, или мислите му бяха породени от необяснимия фанатизъм, който ни обзема, когато носим дълго в себе си едно велико произведение? Възможно ли беше някога да се споразумеят с този обезумял от страст чуждак?

Размишлявайки така, Порбюс каза на стареца:

— И все пак, нима не даваме жена за жена? Нима Пусен не излага любимата си на вашите погледи?

— И това ми било любима! — възрази Френхофер. — Рано или късно тя ще ми измени. Моят ще ми бъде винаги вярна.

— Добре, добре! — съгласи се Порбюс. — Да не говорим повече за това. Само че няма да е чудно, ако умрете, без да завършите картината си, преди да сте открили дори в Азия толкова красива и съвършена жена като жената, за която ви говоря.

— О, тя е завършена! — каза Френхофер. — Всеки, който би я погледнал, ще съзре жена, изтегната под завесите на покрито с кадифе легло. От златен триножник до нея се излъчват благоухания. Ще ти се прииска да дръпнеш пискюла на кордона, поддържащ завесите, и ще ти се стори, че виждаш как гръдта на прелестната куртизанка *Катрин Леско*, наречена *Своенравната красавица*, се повдига от дишането. И все пак аз бих искал да се убедя...

— Върви тогава в Азия — каза Порбюс, като забеляза известно колебание в погледа на Френхофер.

И се отправи към вратата на стаята.

В същото време Жийет и Никола Пусен се бяха приближили до жилището на Френхофер. Тъкмо когато се готвеше да влезе, девойката пусна ръката на художника и отстъпи, сякаш обзета от внезапно предчувствие.

— Всъщност каква работа имам аз тук? — запита тя с тревожен глас любимия си, вперила поглед в него.

— Жийет, ти сама трябва да решиш, готов съм да ти се покорявам за всичко. Ти си моята съвест и моята слава. Върни се къщи, може би ще бъда по-щастлив, ако...

— Как да решавам, щом ми говориш така? О, не, тогава винаги ставам като дете. Хайде — продължи тя, явно надмогвайки съпротивата си, — нали ако любовта ни погине и аз се разкая за

постъпката си, твоята известност ще ми бъде възнаграждение за това, че съм изпълнила желанията ти? Да влезем; ако споменът за мен остане върху палитрата ти, ще означава, че още живея.

Точно когато отваряха входната врата, двамата влюбени срещнаха Порбюс; поразен от красотата на Жийет, чиито очи още бяха пълни със сълзи, той я улови за ръка, отведе я, трепереща, при стареца и каза:

— Погледнете, нима тя не е по-прекрасна от всички шедьоври на света?

Френхофер потрепери. Жийет стоеше пред него непресторено скромно като плаха невинна млада грузинка, похитена от разбойници и отведена при търговец на роби. Лицето ѝ бе поруменяло от стеснителност, тя бе свела очи и бе отпуснала безсилно ръце, а сълзите ѝ бяха ням укор срещу насилието над нейната свенливост. В този миг Пусен отчаяно се прокле, задето бе извел от тавана това прекрасно съкровище. Любовникът взе връх над художника и хиляди мъчителни съмнения се впиха в сърцето му, щом забеляза как се подмладиха очите на стареца, който като всеки художник по навик разсъблече, така да се каже, девойката, отгатвайки и най-съкровения гънки на тялото ѝ. Едва сега го обзе разкъсващата ревност на истинската любов и той извика:

— Жийет, да си вървим!

При това възклицание, при този негов зов любимата му радостно вдигна очи, погледна го и се хвърли в обятията му.

— Ах, значи, ти ме обичаш! — каза тя, обливайки се в сълзи.

Беше успяла да притаи мъката си, но не ѝ достигна сила да прикрие щастieto си.

— О, оставете ми я само за миг — помоли го старият художник, — и ще можете да я сравните с моята Катрин! Да, съгласен съм.

Във възклицанието на Френхофер все още имаше любов. Той сякаш се гордееше със сътворената от него жена и предварително се наслаждаваше от красотата ѝ, която ще възтържествува над красотата на една истинска девойка.

— Не го оставяйте да се отрече от думите си! — извика Порбюс, като тупна Пусен по рамото. — Плодовете на любовта са нетрайни, плодовете на изкуството — безсмъртни.

— Нима аз съм за него само жена? — запита Жийет, като погледна внимателно Пусен и Порбюс.

Тя вдигна гордо глава, погледна за миг с искрящи очи и Френхофер, но като видя как любимият ѝ съзерцава отново портрета, който първия път бе сметнал за творба на Джорджоне, възкликна:

— Ах, да се качим горе! Той никога не ме е гледал така.

— Старче — каза Пусен, изтръгнат от съзерцанието от гласа на Жийет, — погледни този кинжал! Ще прониза сърцето ти при първия зов за помощ на тази девойка, ще подпаля дома ти и никой няма да излезе от него. Разбираш ли ме?

Никола Пусен говореше мрачно, заплашително. Държането и особено жестът, с който съпроводи думите си, успокоиха Жийет, която почти му прости, че я беше пожертвувал заради живописиста и заради славното си бъдеще.

Порбюс и Пусен останаха до вратата на ателието, гледайки се безмълвно. Отначало творецът на „Мария Египетска“ си позволи да възкликне: „Ах, сега тя се разсъблича. Той ѝ казва да се обърне към светлината! Сравнява я!“, но като видя дълбоката скръб, изписана по лицето на Пусен, замлъкна; макар старите художници да не страдат от подобни предразсъдъци, нищожни в сравнение с изкуството, той се полюбува на простодушните красиви вълнения на Пусен. Младежът стискаше в ръка кинжала и почти бе залепил ухо до вратата. Застанали в мрака, те двамата приличаха на заговорници, очакващи часа за разправа с тирана.

— Влезте, влезте — каза им, сияещ от щастие, старецът. — Моята творба е свършена и сега мога с гордост да ви я покажа. Никога художник, четки, багри, платно и светлина няма да създадат съперница на Катрин Леско, прекрасната куртизанка.

Обзети от силно нетърпение и любопитство, Порбюс и Пусен се втурнаха в просторно потънало в прах, неподредено ателие; тук-там по стените висяха картини. Спряха се първо възхитени пред изображението на една полугола жена в естествен ръст.

— О, не обръщайте внимание на това! — каза Френхофер. — Нахвърлял съм само щрихи, за да изуча една поза, тази картина нищо не струва. А ето тук моите заблуди — продължи той, като им посочи чудесни композиции, накачени по стените.

Порбюс и Пусен, изумени от презрението на Френхофер към такива прекрасни творби, започнаха да търсят портрета, за който толкова бяха слушали, но не успяха да го открият никъде.

— Е добре, погледнете! — каза им старецът; косите му бяха разчорлени, лицето му пламтеше от свръхестествено оживление, очите му искряха, той се задъхваше като опиянен от любов младеж. — Аха! — извика той. — Не очаквахте такова съвършенство, нали? Пред вас стои жена, а вие търсите картина. В това платно има толкова дълбочина, въздухът е така вярно предаден, че не можете да го отличите от заобикалящия ви въздух. Къде е изкуството? Пропаднало, изчезнало! Ето тялото на девойката. Не съм ли уловил колорита, изпълнените с живот линии, завършващи тялото? Нима предметите в атмосферата не са явление, както и плувналите във водата риби? Полюбувайте се. Виждате ли как контурите изпъкват на фона? Не ви ли се струва, че можете да обгърнете с ръка тези рамене? Така е, неслучайно седем години изучавах какво въздействие се получава при съприкосновението на светлината с предметите. Погледнете косите — нима не са наситени със светлина?... Тя сякаш е въздъхнала... Виждате ли гърдта? Ах, кой не би коленичил пред нея изпълнен с обожание? Плътта потръпва. Тя ей сега ще стане, почакайте.

— Виждате ли нещо? — запита Пусен Порбюс.

— Не. А вие?

— Нищо.

Двамата художници оставиха стареца да се възхищава, а те се постараха да проверят дали светлината, падайки право върху платното, което той им показваше, не унищожава всички ефекти. Разгледаха картината отдясно, отляво, отпред, като ту се навеждаха, ту се изправяха.

— Да, да, това наистина е само картина — говореше им Френхофер, разбирайки погрешно целта на този взискателен преглед. — Погледнете, ето рамката, статива, а ето и моите багри, и моите четки.

И като взе една четка, той простодушно им я показва.

— Старият ландскнехт ни се подиграва — каза Пусен, като се върна пред тъй наречената картина. — Аз виждам само безредно нахвърляни мазки, очертани с множество странни линии, които образуват нещо като ограда от багри.

— Ние се лъжем, погледнете... — възрази Порбюс.

Приближавайки се, те видяха в един от ъглите на платното крайчеца на разголен крак, открояващ се сред някаква неформена мъглявина — хаос от багри, тонове, неопределени оттенъци; кракът обаче беше прелестен, беше като жив! Те застинаха прехласнати пред тази обломка, оцеляла след невероятното, бавно, постепенно разрушение. Въздействието от този крак беше като торса на някоя Венера от пароски мрамор, намерен сред руините на опожарен град.

— Под всичко това има жена! — възкликна Порбюс, като показва на Пусен наслоените цветове, които старият художник бе полагал непрекъснато един върху друг, смятайки, че усъвършенствува картината си.

Двамата художници се обърнаха неволно към Френхофер, започвайки да проумяват, макар и още смътно, възторжената възбуда, в която живееше старецът.

— Той си вярва — каза Порбюс.

— Да, приятелю — отговори Френхофер като събуден от сън, — необходимо е да вярваш, да вярваш в изкуството и дълго да живееш с работата си, за да създадеш подобна творба. Някои от тези сенки ми отнеха много време. Погледнете, ето тук, на бузата, под очите, има лека полусянка, която, ако я забележите в природата, ще ви се стори почти непредаваема. Представете ли си какво усилие ми е струвало да възпроизведа този ефект? А сега, драги Порбюс, вгледай се внимателно в работата ми и много по-добре ще разбереш онова, което съм ти разправял за изпъкналостта на формите и за контурите. Вгледай се в осветяването на гръдта и забележи как с множество мазки и гъсто наложени *светли петна* съм успял да съсредоточа тук истинската светлина и да я съчета с блестящата белота на осветеното тяло; и сякаш обратното, заличавайки изпъкналостите и грапавостта на багрите и постоянно изглаждайки контурите на моята фигура там, където тя е в полусянка, успях да унищожа напълно рисунката и всичко изкуствено и да им придам закръглеността, съществуваща в природата. Приближете се, за да видите по-добре постигнатото. Отдалеч то се губи. Виждате ли? Ето тук, струва ми се, най-ясно личи.

И той показва с четката си на двамата художници гъсто нанесен слой светла боя.

Порбюс потупа стареца по рамото и обръщайки се към Пусен, запита:

— Знаете ли защо го смятаме за велик художник?

— Той е повече поет, отколкото художник — отговори сериозно Пусен.

— Дотук — продължи Порбюс, като докосна картината — свършва нашето изкуство на земята...

— И оттук се губи в небесата — добави Пусен.

— Колко изживени наслади крий това платно! — каза Порбюс.

Погълнат от мислите си, старецът не ги слушаше, а се усмихваше на въображаемата жена.

— Рано или късно той все пак ще забележи, че на платното му няма нищо! — възкликна Пусен.

— Няма нищо върху моето платно ли? — запита Френхофер, като изгледа последователно двамата художници и мнимата си картина.

— Какво направихте! — укори Порбюс Пусен.

Старецът сграбчи ръката на младежа и му каза:

— Значи, ти не виждаш нищо, негоднико, нищожество, нехранимайко, паленце такова! За какво тогава се домъкна тук? Приятелю Порбюс — обърна се той към художника, — нима и вие ми се надсмивате? Отговорете! Аз съм ваш приятел, кажете ми, нима съм развалил картината си?

Порбюс се колебаеше, не се решаваше да продума; по пребледнялото лице на стареца обаче се беше изписала такава жестока тревога, че той посочи картината и каза:

— Вижте сам!

Френхофер погледа известно време картината си и залитна.

— Нищо, нищо! След десет години труд!

Той седна и заплака.

— Значи, аз съм глупак, безумец! Нямам нито дарба, нито способности, аз съм само богаташ, който живее безполезно на земята! Нищо не съм създал!

След като съзерцава известно време картината си през сълзи, той гордо се изправи и изгледа двамата художници с искрящ поглед.

— Кълна се в кръвта и в плътта Христови, вие сте завистливици и се мъчите да ми внушите, че съм развалил картината си, за да ми я

откраднете! Но аз я виждам! — извика той. — Тя е дивно красива!

В този миг Пусен чу, че Жийет плаче — те я бяха забравили в един ъгъл.

— Какво ти е, ангел мой? — запита художникът, превърнал се отново във влюбен мъж.

— Убий ме! — каза тя. — Би било недостойно да те обичам, защото те презирам. Възхищавам ти се и в същото време ти ме отвращаваш. Обичам те, но мисля, че вече те и ненавиждам.

Докато Пусен слушаше Жийет, Френхофер покриваше с едно зелено платно своята Катрин така грижливо и спокойно, както бижутерът затваря чекмеджетата си, смятайки, че има работа с ловки крадци. Той хвърли скришом към двамата художници поглед, изпълнен с презрение и недоверие, и потрепервайки, мълчаливо и припряно ги поведе към вратата на ателието си. После от прага на своя дом им каза:

— Сбогом, мили приятелчета.

Това „сбогом“ ги вледени. На другия ден Порбюс разтревожен отиде да види Френхофер и научи, че е умрял през нощта, след като изгорил картината си.

Париж, февруари 1832 г.

ЛУИ ЛАМБЕР^[1]

Et nunc et semper dilectae dicaium.^[2]

Луи Ламбер бе роден през 1797 година в градчето Монтоар, Вандомски окръг; баща му притежавал там малка кожарска фабрика и се надявал един ден синът му да го замести; много скоро обаче трябвало да се откаже от тази мечта, тъй като момчето отрано проявило наклонност да учи. Както може да се предположи, родителите обожавали единствения си син и били готови да изпълнят всичките му желания. Луи бил едва петгодишен, когато Старият и Новият завет попаднали в ръцете му; тази книга, събрала в себе си толкова много книги, определила съдбата му. Дали той е проникнал с детското си въображение в тайнствените глъбини на Светото писание, дали е съумял да проследи полета на светия дух във всемира, дали само е бил запленил от романтичното очарование, с което са пропити източните поеми, или непорочната му детска душа се е устремила към висшата благодат, вложена от Божествените ръце в тази книга? Някои читатели ще получат отговор на тези въпроси в нашето повествование. Тъй или иначе, едно е безспорно — след първия прочит на Библията Луи се впуснал да търси книги из целия Монтоар и успял да си ги набави благодарение на неудържимо въздействащото обаяние, чиято тайна притежават само децата. Той навършил десетата си година отдаден на тези занимания, без никой да го напътствува. По това време трудно се намираха заместници за военна служба; някои богаташки семейства си ги осигуряваха предварително, доста време преди новобранците да теглят жребие. Родителите на Луи нямали необходимите средства да откупят сина си, ето защо им оставал един-единствен законен път да го освободят — да приеме духовнически сан; и те го изпратили през 1807 година при вуйчо му, свещеник в Мер, също така малък град на Лоара, недалеч от Блоа.

Това решение удовлетвори и жаждата на Луи да учи, и желанието на родителите му да го предпазят от опасните случайности на войната; любовта му към научни изследвания и преждевременното му развитие давали надежда да направи блестяща кариера на църковното поприще. Луи останал около три години при вуйчо си, стар, много начетен ораторианец; напуснал го в началото на 1811 година, за да постъпи във Вандомския колеж, където се записал благодарение на Мадам дьо Стал, която поела издръжката му.

Ламбер си беше спечелил покровителството на тази знаменита жена случайно или може би му беше помогнало провидението, което винаги проправя път на изоставения гений. Ние обаче се плъзгаме обикновено по повърхността на човешките дела, затова превратностите, с които изобилствува животът на великите личности, ни се струват само резултат от някакво съвсем естествено явление; за повечето биографи главата на гения стърчи над другите глави като красиво растение, чийто чар заплънява в полето очите на ботаника. Това сравнение е много подходящо за Луи Ламбер, който прекарвал в дома на родителите си всичките разрешени от вуйчо му свободни дни; но вместо да се отдаде, както имат навик учениците, на сладостите на прекрасното, примамливо за всяка възраст *farniente*^[3], той от ранна утрин вземал парче хляб и книгите си и отивал да чете и да размишлява навътре в гората, за да си спести натякванията на майка си, която се плашела от непрестанните му занятия. Удивителен майчин инстинкт!

От това време четенето се бе превърнало за Луи в същински неутолим с нищо глад; той поглъщаше най-различни книги и се увеличаваше безразборно по религиозни, исторически, философски, физико-математически произведения. Разправял ми е, че изпитвал невероятна наслада, като чете речници, когато няма подръка друго, и аз безпрекословно му вярвах. Нима има ученик, който не е изпитвал удоволствие, търсейки значението на някое непознато съществително? Анализът на една дума, нейният смисъл, изследването ѝ се превръщаха за Ламбер в повод за продължително размишление. Това обаче съвсем не беше инстинктивното размишление, чрез което детето привиква с явленията в живота и придобива духовни и материални познания; тази неволно натрупана култура по-късно дава своите плодове и в мисловната способност, и в характера; не беше така с Луи; прозорлив

като диваците, той възприемаше явленията и ги обясняваше, търсейки едновременно и основната причина, и извода. Така благодарение на една от онези удивителни игри, с които понякога се забавлява Природата и за които свидетелствува съществуването на такава необикновена личност като Луи Ламбер, той още четиринадесетгодишен умееше с лекота да формулира идеи, чиято задълбоченост ми стана ясна много години по-късно.

— Често — разказваше ми той, припомняйки си прочетеното — само поради една дума съм предприемал чудни пътешествия в бездните на миналото, също като насекомо, което плува по течението на реката, кацнало на стръкче трева. Напусках Гърция, пристигах в Рим, после преминавах през съвременното. Кой знае каква прекрасна книга би могла да се напише за житието и битието на една дума? Тя несъмнено е получавала разнообразни отсенки, обозначавайки едно или друго събитие, пораждала е различни представи в зависимост от местата на действие; а не е ли още по-важно да я разгледаме в тройния облик: душа, тяло и движение? И нима няма да потънем в океан от размисли, ако я наблюдаваме, като изключим нейните функции, следствия, въздействие? Нима повечето от думите не са оцветени от идеята, която външно изразяват? Какъв ли гений ги е създал! А щом е необходим велик ум, за да се създаде една дума, каква ли възраст има човешкият език? Съчетанието на буквите, тяхната форма, обликът, който те придават на думата, рисуват точно, според особеностите на всеки народ, непознати същества, които остават живи в спомените ни. Кой ще ни обясни философски прехода от усещането към мисълта, от мисълта към думата, от думата към нейния йероглиф, от йероглифа към азбуката, от азбуката към писмената реч, чиято красота е залегнала в низ от образи, подредени от риторите и представляващи сякаш йероглифите на мисълта? Нима древното изписване на човешките идеи с фигури от зоологията не е определило първите знаци, от които се е възползвал Изтокът, за да създаде писмеността на своите езици? И нима то не е оставило по традиция някои следи във всички наши нови езици, поделили си останките от първоначалното слово на древните нации, слово величаво и тържествено, чиито величие и тържественост намаляват, колкото повече стареят обществата; чиито звуци, тъй звънки в юдейската Библия и все още тъй красиви в Гърция, започват да потъмняват, минавайки през напредъка на нашите сменящи се една

след друга цивилизации? Не сме ли задължени на древния дух за тайните, скрити в човешката дума? Нима думата „правдив“ не съдържа някаква магическа прямота? Не я ли намираме в краткото ѝ звучене, извикващо неясен образ на целомъдрената голота, на простотата, на истинността във всяко нещо? От тази сричка лъха непонятна свежест. Взех като пример формулата за една абстрактна идея, не желаейки да обяснявам проблема с дума, която би го направила много по-лесно разбираем, като например думата „полет“, където всичко въздейства непосредствено върху сетивата. Нима не е така с всяко слово? Всички думи са белязани с животворната власт, с която ги дарява душата и която те ѝ възвръщат благодарение на тайнственото действие и прекрасното взаимодействие между думата и мисълта. Не казват ли, че влюбеният вкусва от устните на любимата си толкова любов, колкото и сам ѝ дава? Дори с външния си облик думите могат да извикат в съзнанието ни образа на създанията, на които те са като дреха. Подобни на всички същества, те имат само една среда, в която могат напълно да действуват и да разгърнат способностите си. Но този проблем всъщност е цяла наука!

И той сви рамене, сякаш искаше да ми каже: „Ние сме и много велики, и много нищожни!“

Страстта на Луи за четене била напълно задоволена. Свещеникът на Мер притежавал около две-три хиляди тома. Сдобил се с това съкровище по време на революцията, когато разграбвали манастирите и съседните замъци. Понеже бил от положилите клетва свещеници^[4], достойният човек успял да си осигури най-добрите произведения от по-ценните поредици, които тогава се продавали на килограм. За три години Луи Ламбер усвоил най-важното от заслужаващите внимание книги в библиотеката на вуйчо си. Поглъщането на прочетените мисли се беше превърнало в странно явление у него; той обхващаше с поглед наведнъж седем-осем реда и възприемаше смисъла им също така бързо; често една-единствена дума в изречението беше достатъчна, за да долови най-същественото. Имаше невероятна памет. Спомняше си еднакво точно не само прочетените мисли, но и предизвиканите от тях и от разговорите разсъждения. Накратко казано, притежаваше различни видове памет: за места, за имена, за думи, за предмети и за лица. При това не само си спомняше по желание разни предмети, но ясно си ги представяше по местата им, осветени и обагрени, точно

както ги беше виждал. Тази негова способност се отнасяше и до най-неуловимите отсенки на познанието. Той твърдеше, че помни не само как са разположени мислите в книгата, откъдето ги е взел, но и какво е чувствувал в тези отдавна минали времена. Притежаваше нечувания дар да възкресява в паметта си развитието на целия си духовен мир от първата до последната разцъфнала, от най-смътната до най-ясно възприетата идея. Неговият мозък, привикнал още от младежките години към трудния механизъм на концентриране на човешките сили, извличаше от това богато хранилище безкраен низ от образи, възхитителни по своята реалност и по своята свежест, които подхранваха и най-проникновените му съзерцания.

— Щом пожелае, мога да спусна воал пред очите си — разказваше ми той на своя особен език, обогатен преждевременно от съкровищата на спомените. — Вглъбявам се внезапно в себе си и се озовавам в тъмна стая, където природните явления ми се разкриват в много по-чиста форма, отколкото когато съм ги възприел външно със сетивата си.

Напрегнатото от постоянното упражнение на способностите му въображение се беше развило силно още когато беше дванадесетгодишен, ето защо той си изграждаше толкова точни представи за нещата, които познаваше само от книгите, а запечатаният в душата му образ не би могъл да бъде по-жив дори при непосредствено наблюдение; постигаше това може би по аналогия или защото беше надарен с нещо като второ зрение, чрез което обхващаше цялата природа.

— Като четях описанието на битката при Аустерлиц — каза ми той един ден, — просто я видях с всичките ѝ подробности. Пушечните залпове, виковете на сражаващите се отекваха в ушите ми и сърцето ми се свиваше; усещах мириса на барут, чувах тропота на конете и хорските гласове; съзерцавах с възторг равнината, където се сблъскваха въоръжени народи, сякаш стоях на възвишението Сантон. Тази гледка ми се струваше страшна като страница от „Апокалипсиса“.

Когато се вглъбеше така с всичките си сили в някоя книга, той почти изгубваше усещането за физическия си живот и започваше да съществува само чрез властното действие на вътрешния си мир, който необикновено се разширяваше; както сам твърдеше, той оставяше „пространството зад себе си“. Аз обаче не желая да изпреварвам

различните периоди от неговия интелектуален живот. Без да искам, вече наруших реда, по който трябваше да разкажа историята на този човек, пренесъл всичките си действия в областта на мисълта, както други превръщат целия си живот в действие.

Мистичните произведения непреодолимо го привличаха.

— *Abyssus abyssum*^[5] — казваше ми той. — Нашият дух е бездна и обича да потъва в бездните. Деца, мъже, старци, ние всички сме жадни за тайни, все едно под каква форма ги откриваме.

Това предпочитание би било съдбоносно за него, ако преценявахме живота му по обикновените закони и измервахме чуждото щастие според собствената си мярка или според обществените предразсъдъци. Склонността му към небесните дела — друг израз, който той често употребяваше, — този *mens divinius*^[6], се дължеше може би на влиянието, което му бяха оказали първите прочетени у вуйчо му книги. Света Тереза и Мадам Гийон^[7] станаха за него продължители на Библията и той им отдаде първите плодове на своя съзряващ ум, а те приучиха душата му бързо да откликва възторжено — възторг, който е едновременно и средство, и последица. Това обучение, тази негова склонност възвисиха сърцето му, пречистиха го, облагородиха го, възбудиха жаждата му към божествената природа, научиха го да възприема всичко с почти женска изтънченост, каквато несъзнателно проявяват великите хора; може би възвишеното за тях е онази свойствена на жената необходимост за саможертва, пренесена в по-съвършени области. Благодарение на тези първи възприятия Луи остана целомъдрен в колежа. Благородната чистота на чувствата неизбежно разгорещи кръвта му и изостри умствените му способности.

Баронеса Дьо Стал, заточена на четиридесет левги от Париж, отишла да прекара няколко месеца от изгнанието си в едно имение близо до Вандом. Един ден, разхождайки се, срещнала в дъното на парка, погълнато от някаква книга, почти дрипавото дете на кожухаря. Тази книга била превод на „Небе и ад“^[8]. По това време в цялата френска империя едва ли някой друг освен господата Сен Мартен, Дьо Жанс и неколцина други френски писатели, полунемци по произход, са знаели името на Сведенборг. Мадам дьо Стал взела изненадана книгата с обичайната за въпросите, погледите и жестове й рязкост; после погледнала Ламбер и го запитала:

— Разбираш ли това, което четеш?

— Вие молите ли се на Бог? — отговорило ѝ с въпрос детето.

— Ами... да.

— И разбирате ли го?

Баронесата останала за миг безмълвна; после седнала до Ламбер и започнала да разговаря с него. Паметта ми, макар да е добра, не може да се сравни с паметта на моя приятел, затова за жалост съм забравил всичко от този разговор освен първите думи.

Тази среща силно поразила Мадам дьо Стал; когато се завърнала в замъка, тя едва споменала за нея въпреки приказливостта си, стигаща понякога до безкрайни словоизлияния; разговорът с момчето обаче я озадачил. Единственият запазил спомен за това събитие жив свидетел, когото разпитах, за да узная все пак какво е казала Мадам дьо Стал, много трудно си спомни само тези думи на баронесата за Ламбер: „Той е истински ясновидец.“

Хората от висшето общество сметнаха, че Луи не оправда хубавите надежди, които бе вдъхнал на своята покровителка. Прецениха временната ѝ благосклонност към него като женска прищявка, като приумица, присъща на хората на изкуството. Мадам дьо Стал бе пожелала да отнеме Луи Ламбер от императора и от църквата и да го насочи към по-благородната съдба, която според нея го очакваше, защото си беше въобразила, че той е нов Мойсей, спасен от водите. Преди да отпътува, тя помолила един от приятелите си — господин Дьо Корбини, тогавашен околийски в Блоа, да настани, като му дойде времето, нейния Мойсей във Вандомския колеж; после по всяка вероятност го е забравила.

Ламбер постъпи в колежа четиринадесетгодишен в началото на 1811 година и го напусна, след като завърши курса по философия, в края на 1814 година. Съмнявам се дали по време на обучението му неговата благодетелка поне веднъж му се е обадила и дали изобщо беше благодеение да изплаща през трите години издръжката на едно дете, без да помисли за бъдещето му, след като го беше отклонила от пътя, където то може би щеше да намери щастието. Обстоятелствата и характерът на Луи Ламбер могат напълно да оправдаят Мадам дьо Стал както за нейното безгрижие, така и за нейното великодушие. Лицето, избрано да посредничи между детето и нея, напуснало Блоа точно когато Луи Ламбер завършил колежа. Политическите събития от

това време обясняват безразличието на този човек към протезето на баронесата. Авторката на „Корин“ не чула повече нищо за своя малък Мойсей. Стоте луидора, които давала на господин Дьо Корбини (той, мисля, умря през 1812 година), не бяха толкова голяма сума, която да пробуди спомените на Мадам дьо Стал, чиято възторжена душа намерила поле за действие и изцяло била завладяна от събитията през 1814–1815 г. По това време Луи Ламбер бил много беден и много горд, за да потърси своята благодетелка, която пътувала из Европа. И все пак той извървял пеш пътя от Блоа до Париж, за да я види, но пристигнал за нещастие в деня, когато баронесата умряла. Ламбер не получил от нея отговор на двете си писма. Споменът за добрите намерения на Мадам дьо Стал спрямо Луи останаха в паметта само на някои млади хора, удивени като мен от тази невероятна история. Би трябвало човек да е учил в нашия колеж, за да разбере какво впечатление ни правеше известието за постъпването на нов ученик и особеното чувство, което ни обзе, като узнахме как идва при нас Ламбер.

Необходимо е да обясня някои от основните закони на нашето полувоенно, полурелигиозно училище, за да стане ясно какъв живот очакваше Луи Ламбер.

Преди революцията Орденът на ораторианците се беше посветил на образованието както Орденът на йезуитите, беше наследил от него някои училища и притежаваше много сгради в провинцията, най-важни от които бяха колежите във Вандом, Турнон, Ла Флеш, Пон льо Воа, Сорез и Жюйи. Във Вандомския колеж, както и в другите колежи, се обучаваха, доколкото знам, множество младежи, определени да постъпят в армията. Декретът на Конвента за затваряне на училищата почти не промени реда във Вандомския колеж. След като първата криза премина, колежът си възвърна зданията; някои от разпръснатите се из околностите ораторианци се прибраха и възстановиха колежа, като запазиха стария правилник, привичките, традициите и нравите, които му придаваха особения облик, несъществуващ в нито един от лиците, където учих, след като напуснах Вандом.

Разположен посред града на малката река Лоар, която мие основите на сградата, колежът представлява огромна грижливо затворена територия, където се намират необходимите за подобна институция постройки: параклис, театър, лазарет, фурна, градини и водохранилища. В този колеж, най-прочутото огнище на просвета в

централните провинции, постъпваха ученици от околните селища и от колониите. Далечното разстояние пречеше на родителите да посещават често децата си. Освен това правилникът забраняваше да си отиват вкъщи през ваканциите. Веднъж постъпили в колежа, учениците го напускаха чак в края на обучението. С изключение на разходките, които правеха вън от него под наблюдението на монасите възпитатели, всичко беше пресметнато така, че в училището цареше манастирска дисциплина. По времето, когато аз учех там, още беше жив споменът за монаха, който налагаше наказанията, и за класическия кожен ремък, който с чест изпълняваше страшната си роля. Измислените някога от йезуитите наказания, еднакво ужасни и в морално, и във физическо отношение, се прилагаха изцяло по старата програма. Писмата до родителите в определените за това дни, както и изповедта бяха задължителни. Така нашите грехове и нашите чувства бяха строго разграфени. Всичко носеше печата на манастирския ред. Сред многото стари порядки на училището си спомням прегледа, на който ни подлагаха всяка неделя. Обличахме се в парадна униформа, строявахме се като войници и чакахме двамата директори, които, следвани от снабдителите и учителите, ни правеха тройно обследване: на костюмите, на хигиената и на морала.

В колежа приемаха двеста или триста ученици, които бяха разделени по стария обичай на четири групи, наричани *най-малките*, *малките*, *средните* и *големите*. Групата на най-малките се състоеше от два класа — осми и седми; групата на малките — от шести, пети и четвърти; групата на средните — от трети и втори; и най-сетне идваше групата на големите, които изучаваха риторика, философия, специална математика, физика и химия. Всяка от тези групи имаше своя сграда, класни стаи, отделен двор, които се намираха на общата територия на колежа, а класните стаи имаха врати към общата трапезария. В тази трапезария, достойна за всеки стар манастирски орден, се побираха всички ученици. Обратно на правилника в другите училища, ние можехме да разговаряме, докато се храним — ораторианска отстъпчивост, благодарение на която си разменяхме ястията според вкуса. Тази гастрономическа обмяна беше едно от най-големите удоволствия в училищния ни живот. Ако например някой от средните в горния край на масата предпочиташе порция грах вместо десерта си, защото ни даваха и десерт, неговото предложение се разнасяше от уста

на уста: „Десерт за грах!“, и се повтаряше, докато някой лакомник го приеме; тогава той предаваше чинията си с грах, която минаваше от ръка на ръка и стигаше до този, който бе пожелал да я получи, а десертът се връщаше по същия път. Никога не ставаше грешка. Ако имаше по няколко такива предложения, изричаха се с номера; например: „Пръв грах за пръв десерт.“ Масите бяха дълги, размяната непрекъсната, затова всичко беше в движение; ние говорехме, ядохме, въртахме се оживено, както не е прието в другите колежи. Бърборенето на тристата младежи, сноването на прислужниците, които сменяха чиниите, поднасяха ястията, режеха хляба, и проверките на директорите превръщаха трапезарията на Вандомския колеж в единствена по рода си гледка, която винаги изненадваше посетителите.

За да поразведрят живота ни, лишен от семейни ласки и от каквато и да е връзка с външния свят, монасите ни разрешаваха да отглеждаме гълъби и да обработваме градинки. Нашите двеста или триста колибки, хилядите накацали по каменната ограда гълъби и тридесетината градинки бяха не по-малко интересно зрелище от трапезарията. Би било отегчително да разказвам всичките особености, по които Вандомският колеж се отличаваше от останалите и които го превръщаха в извор на училищни спомени за децата, преминали през него. Кой от нас въпреки горчивините не си спомня с умиление чудния манастирски живот! Купените тайно по време на разходките сладкиши, разрешението да играем на карти и да уреждаме театрални представления през ваканциите, дребните кражби и разните волности, предизвикани от самотата; ами военната музика, последен остатък от военното обучение; ами нашата академия, нашия капелан, нашите учители монасите; ами нашите забранени или разрешени игри: гоненица на кокили, пързаяне през зимата, тракането с дървените подметки и най-вече размяната на стоки от лавката в двора. Тази лавка я държеше един истински майстор Жак^[9], от когото големите и малките можеха да си купят според списъка: кутии, кокили, инструменти, гълъби с перушинести гуши и крака, молитвеници (рядко купувана стока), ножчета, листове, пера, моливи, разноцветно мастило, топки, топчета! С други думи, целия наш вълшебен детски свят, в който имаше от всичко по малко, от саса на гълъбите, които трябваше да убиваме понякога за празничната трапеза, до гърненцата, в които криехме останалия от вечерята ориз, за да закусим с него на

другия ден. Нима между нас има такъв безумец, който да е забравил как се е разтуптявало сърцето му всеки път при вида на тази лавка в неделните почивки, където се изреждахме да похарчим изпратените ни от родителите пари; но тъй като средствата ни бяха твърде скромни, винаги бяхме принудени да избираме само някои от тези дребни и тъй привлекателни за нас радости. Едва ли младата съпруга, която получава от съпруга си дванадесет пъти годишно кесия със златни монети — щедра сума за задоволяване на прищевките й, — е копняла тъй страстно в първите дни на медения си месец за покупки, които ще погълнат парите й, както мечтаехме ние в навечерието на първата неделя от месеца. Срещу шест франка ставахме притежатели за една нощ на всички съкровища на неизчерпаемата лавка. А по време на църковната служба възгласите, с които отговаряхме на словото на свещеника, не объркваха тайните ни сметки. Нима някой от нас може да си спомни да са му оставали и най-дребни монети до втората неделя? И най-сетне кой от нас още тогава, подчинявайки се на социалните закони, не беше съжалявал, подпомагал и презирал онези пари, които нямаха средства поради скъперничеството или затрудненията на семейството си?

Ако някой пожелае да си представи големия усамотен колеж с неговите манастирски сгради в центъра на малкия град, с четирите парка, в които всички бяхме разпределени по йерархия, ясно ще проумее какво любопитство събуждаше пристигането на всеки „нов“ ученик — като нов пътник, попаднал на кораба. Никога младата херцогиня, представена за пръв път в кралския двор, не е била подхвърляна на такава злобна критика като новите ученици, постъпващи в групата. Обикновено по време на вечерната почивка, преди молитва, подмазвачите, свикнали да се разговарят с някой от двамата възпитатели, натоварени да ни пазят поред през седмицата, първи чуваха думите: „Утре ще ви доведат нов ученик!“ Тогава изведнъж из всички дворове се разнасяше вик: „Новак! Новак!“ Ние се втурвахме бързо при възпитателя, заобикаляхме го и въпросите започваха да ваят: „Откъде идва? Как се казва? В коя група ще бъде?“ и т.н.

Пристигането на Луи Ламбер се превърна в истинска приказка от „Хиляда и една нощ“. Тогава бях в четвърти клас при малките. Наши учители бяха двама миряни, които по навик наричахме „отци“. По мое

време във Вандомския колеж имаше само трима истински ораторианци, на които това звание принадлежеше законно; през 1814 година те напуснаха колежа, който постепенно се превърна в държавно училище, и се приютиха в селските манастири, както свещеникът от Мер.

Отец Огу, дежурният възпитател тази седмица, беше много добър, но не особено умен, липсваше му необходимата тактичност, за да разбира различните детски характери и да налага наказания според силите. Той много охотно разказа за необичайните събития, благодарение на които на следния ден сред нас щеше да дойде този необикновен нов ученик. Всички игри спряха начаса. Малките ученици замлъкнаха, за да чуят историята на Луи Ламбер, намерен като аеролит от Мадам дьо Стал в една гора. Наложиха се господин Огу да ни обясни коя е Мадам дьо Стал; през цялата вечер си я представях десет фута висока; после видях картината „Корин“, където Жерар я беше нарисувал тъй стройна и тъй хубава, но, уви, свършената жена, създадена от моето въображение, я надвишаваше толкова, че истинската Мадам дьо Стал загуби твърде много в очите ми дори след като прочетох нейната мъжка книга „За Германия“. Ламбер обаче беше и в друго отношение чудо за нас; след като го изпитал, завеждащият обучението господин Марешал се поколебал, както ни разказа отец Огу, дали да не го постави при големите. Единствено поради слабите му знания по латински го изпратил в четвърти клас, но той сигурно щял да прескача по един клас всяка година; по изключение можело да го приемат в академията. *Proh pudor.*^[10] Щяхме да имаме честта сред малките да се разхожда ученик, закичен с червената лентичка на вандомските академици. Академиците имаха много големи привилегии; те често се хранеха на масата на директора и два пъти в годината устройваха литературни вечери, на които ни четяха произведенията си. Академикът беше един мъничък велик човек. Всеки вандомски колежанин, ако бъде искрен, ще признае, че по-късно никога нито един истински академик от истинската Френска академия не му е правил такова впечатление като детето великан, закичено с кръста и скъпоценната червена лентичка — почетните знаци на нашата академия. Трудно беше да станеш член на тази прославена академия, преди да достигнеш втори клас, тъй като академиците трябваше всеки четвъртък през ваканциите да уреждат публични събирания, на които

ни четяха произведения в стихове и проза, послания, научни трактати, трагедии, комедии — творчество, разбира се, недостъпно за най-малките ученици. Дълго си спомнях една приказка, озаглавена „Зеленото магаре“, която, мисля, беше едно от най-блестящите съчинения в тази неизвестна академия. Четвъртокласник в академията! Между нас щеше да дойде това четиринадесетгодишно дете, вече истински поет, любимец на Мадам дьо Стал, бъдещ гений, както ни разказа отец Огу; вълшебник, момче, способно да направи разбор или превод, докато ни проверяват по номера, и да научи уроците си с едно-единствено прочитане. Луи Ламбер объркваше всичките ни понятия. Освен това любопитството на отец Огу, нетърпението и желанието му да види новака още повече разпалваха и без това разпалените ни въображения.

— Ако има гълъби, в каква колибка ще ги сложи? Никъде няма място. Толкова по-зле! — казваше един от нас, който по-късно стана знаменит агроном.

— С кого ще седне? — питаше друг.

— О, колко бих искал да стана пръв приятел с него! — възкликваше развълнувано трети.

На нашия колежански език „пръв приятел“ (на други места казваха „приятел до гроб“) означаваше братска подялба на доброто и злото в детското ни ежедневие, еднакви интереси — причина за кавги и сдобрявания, договор за нападение и отбрана. Странно! По мое време никога не съм срещал двама братя, които да бъдат „първи приятели“. Когато човек живее само с чувствата си, може би се страхува да не ги обедни, като смеси придобитата обич с естествено съществуващата.

Думите на отец Огу ми бяха направили толкова силно впечатление тази вечер, че не мога да го сравня с нищо друго от детството си освен с прочита на „Робинзон Крузо“. По-късно при спомена за тези изключителни преживявания в мен като че ли възникна новата мисъл за различното въздействие на думите в различните умове. Думата не е нещо абсолютно; ние въздействуваме по-силно върху нея, отколкото тя върху нас; нейната сила е в образите, които съзираме или струпваме в нея; изучаването на това явление обаче изисква твърде обширни и неуместни в случая издирвания.

Тъй като не можех да заспя, дълго обсъждахме с моя съсед по легло изключителното същество, което щеше да дойде сред нас на другия ден. Този съсед — Баршу дьо Пеное^[11], — който беше известно време офицер, а сега е автор на задълбочени философски произведения, не измени нито на предопределението си, нито на случайността, събрала в един и същи клас, на един чин, под един покрив единствените двама ученици, за които и до днес се говори във Вандом; защото в момента, когато тази книга се появи, нашият приятел Дюфор още не беше започнал да се занимава с политика. Неотдавнашният преводач на Фихте, тълкувател и приятел на Баланш, вече се занимаваше като мен с метафизически въпроси; ние често бърбяхме какво ли не за Бог, за нас и за природата. Той твърдеше, че е пиронист^[12]. В стремежа си да изпълнява добре ролята си, отрече способностите на Ламбер; аз пък току-що бях препроочел книгата „Знаменити деца“ и веднага го притиснах с безброй доказателства, като му цитирах малкия Монкалм, Пико де ла Мирандола, Паскал, с една дума, всички преждевременно развити деца; това бяха известни отклонения в историята на човешкия дух, предшественици на Ламбер.

Тогава и аз бях много запален по книгите. Баща ми имаше голямо желание да ме запише в Екол Политехник, ето защо ми беше взел частен учител по математика. Учителят беше библиотекар в колежа и ми позволяваше да си избирам книги, без много-много да ме проверява какво изнасям от библиотеката — спокойно местенце, където ме викаше през междучасията, за да ми дава уроци. Мисля, че той или не умееше да преподава, или беше зает с някаква много по-важна работа, защото охотно ми разрешаваше да си чета през определеното за уроци време, докато самият той работеше нещо неизвестно. Така, спазвайки мълчаливо склучения помежду ни договор, аз не се оплаквах, че не съм научил нищо, и той не казваше на никого, че вземам книги. Увлечен от тази ненавременна страст, пренебрегнах уроците си, за да съчинявам не особено надеждни поеми, ако се съди по този прекалено дълъг стих, който беше известен сред приятелите ми и с който започваше една епопея за инките:

О, инка! Владетелю нещастен и злочест!

Започнаха да ме наричат Поета, за да се надсмеят над опитите ми, но подигравките не ме обезсърчиха. Аз не преставах да редя рими въпреки мъдрия съвет на нашия директор господин Марешал; той се опита да ме излекува от моята непоправима пагубна мания, като ми държа цяла проповед за едно синигерче, което паднало от гнездото си, защото искало да лети, преди да му поникнат криле. Аз продължавах да чета и станах най-бездейният, най-мързеливият и най-занесеният ученик в групата на малките, и следователно най-често наказваният.

Това автобиографично отстъпление беше необходимо, за да се разбере същността на размишленията ми преди идването на Ламбер. Тогава бях дванадесетгодишен. Почувствувах още отначало смътна симпатия към това дете, с което явно си приличахме по темперамент. Най-сетне щях да срещна спътник в мечтите и размишленията си. Без да знам още какво е славата, на мен ми се струваше, че наистина е славно да си имаш за приятел дете, чието безсмъртие е предсказано от Мадам дьо Стал. Луи Ламбер ми се струваше истински великан.

И ето дългоочакваното „утре“ дойде. Малко преди закуската чухме в безлюдния двор стъпките на господин Марешал и на новака. Всички глави веднага се обърнаха към вратата. Отец Огу, измъчван от същото любопитство като нас, не ни свирна, за да прекратим шушукането и да ни призове да учим. И най-сетне видяхме прословутия новак, когото господин Марешал водеше за ръка. Учителят слезе от катедрата, а директорът му каза тържествено, както го изискваше училищният правилник:

— Господине, водя ви господин Луи Ламбер; от утре той постъпва в четвърти клас.

После, след като поговори тихо с учителя, добави високо:

— Къде ще го сложите да седне?

Би било несправедливо да ни разместват заради новака. И тъй като имаше само един свободен чин, Лук Ламбер седна на него, тоест при мен, защото аз последен бях дошъл в класа.

Въпреки че имаше още време до края на часа, всички се надигнахме да разгледаме Ламбер. Господин Марешал чу разговорите ни, видя колко сме възбудени и с присъщата си доброта, заради която го обичахме, ни каза:

— Хайде, дръжте се прилично и поне не пречете на другите класове.

С тези думи той ни освободи за малко преди закуската и всички веднага заобиколихме Ламбер, докато господин Марешал се разхождаше на двора с отец Огу. Ние бяхме около осемдесет дяволчета, смели като хищни птици. Макари преживели жестоките изпитания при постъпването в колежа, никога не спестявахме на следващия новодошъл подигравателните смехове, въпросите и безочливостите, които се сипеха винаги едни и същи, за да смутят докрай новака; така проверявахме привичките, силата и характера му. Спокоен или зашеметен, Ламбер не отговори на нито един от нашите въпроси. Тогава някой подхвърли, че сигурно идва от школата на Питагор. Избухна общ смях. През цялото време, докато беше в колежа, му остана прякорът Питагор. И все пак пронизителният поглед на Ламбер, изписаното по лицето му презрение към несвойствените за него детинщини, спокойното му държане, видимата му сила, напълно в унисон с възрастта му, вдъхнаха известно уважение дори на най-големите злосторници измежду нас. Аз седях до него и безмълвно го разглеждах.

Луи беше тънко, нежно момче, високо четири фута и половина; загорялото му от слънцето лице и помургавелите му ръце сякаш издаваха яки мишци, но всъщност той беше слаб за възрастта си. Два месеца след като постъпи в колежа и постоя затворен в класните стаи, загуби загара си, заляна подобно на растение и лицето му стана бледо и бяло като на жена. Имаше забележимо голяма глава. Гъстите му и хубави черни къдрици придаваха неизмеримо очарование на широкото му чело — необикновено дори за нас, които нямахме понятие от френологията, тогава още съвсем нова наука. То притежаваше някаква пророческа красота, дължаща се преди всичко на изключително чисто очертанията, сякаш изрязани от алабастр и нещо твърде рядко — съвършено изписани дъги на склучените вежди, под които блестяха черни очи. Трудно беше обаче да определим какво беше неговото лице, между другото с много неправилни черти; забележителни бяха само очите, чийто израз се менеше възхитително, сякаш беше отражение на душата му. Ту ясен и удивително проникателен, ту небесно кротък, погледът му помръкваше, ставаше едва ли не безжизнен, когато той се отдаваше на съзерцанията си. Тогава очите му приличаха на стъкла, които слънцето е огряло за миг и веднага е залязло. Силата и гласът му бяха като погледа му: също тъй непостоянни, също тъй променливи.

Гласът му ставаше нежен като гласа на жена, изрекла неочаквано любовно признание; после звучеше мъчително, неясно, пресекливо, ако с тези думи може да се обрисова такова необичайно впечатление. Колкото до физическите му сили, той обикновено се уморяваше и от най-леките игри, те направо го изтощаваха, съсипваха го. Но когато веднъж през първите дни след като постъпи в колежа, един от нашите побойници му се надсмя, че не може да участва в модните тогава буйни упражнения поради болезнената си слабост, Ламбер улови с две ръце края на една от масите, всяка от които имаше по дванадесет стойки, разположени в две редици, задържа я с краката си, като се облегна на катедрата, и каза:

— Нека десет души опитат да я помръднат!

Присъствувах на тази сцена, мога да потвърдя колко необикновено силен беше той — невъзможно бе да издърпат масата. Ламбер притежаваше дарбата да проявява в някои моменти необикновена власт, да съсредоточи всичките си сили за постигането на една цел.

Но децата, както и възрастните, свикнали да преценяват всекиго по първите си впечатления, се занимаваха с Луи само няколко дни след като постъпи в колежа. Той не оправда предсказанията на Мадам дьо Стал и не извърши нито едно от очакваните чудеса.

След изпитателния срок се превърна в най-обикновен ученик. Единствен аз съумях да прозра в неговата възвишена и, защо да не кажа, дори божествена душа! Нима природно надареното дете не е най-близо до Бог? Тъй като имахме еднакви вкусове и еднакви мисли, ние с него станахме приятели, почти братя. Нашата дружба беше толкова голяма, че съучениците ни започнаха да сливат имената ни, никога не изричаха едното без другото; когато искаха да извикат единия от нас, крещяха: „Поета и Питагор!“ И на други ученици сливаха така имената. Цели две години аз бях пръв училищен другар на злочестия Луи Ламбер; и животът ми по това време беше тясно свързан с неговия, ето защо днес мога да разкажа историята на неговото духовно развитие.

Дълго нямах представа каква поезия и какви богатства са скрити в сърцето и в ума на моя приятел. Необходимо беше да стана тридесетгодишен, за да съзреят и да се избистрят наблюденията ми, необходимо беше сноп ярки лъчи да ги осветят отново, за да проумея

значението на явленията, на които през онези години бях непрозорлив свидетел; беше ми приятно да ги наблюдавам, без да мога да си обясня нито величието, нито същността им, някои от тях дори съм забравил и сега си спомням само най-ярките; но днес те се подредиха в паметта ми и аз овладях тайните на този плодовит ум, пренасяйки се в пленителните дни на нашата младежка дружба. Единствено времето ми даде възможност да проникна в смисъла на безбройните събития и случки от този неизвестен живот, както толкова други загубен за науката. И макар от гледна точка на изложението и оценката на нещата в тази история да има безброй чисто нравствени несъобразности, надявам се те да не накърнят нейната привлекателност.

През първите месеци във Вандом Луи се разболя от някаква болест, чиито симптоми нашите учители не забелязаха, но които безспорно му попречиха да прояви големите си способности. Привикнал да живее на чист въздух, обучаван свободно, обкръжен от топли грижи на стария си вуйчо, който нежно го обичаше, свикнал да мисли под открито небе, на него му беше много трудно да се огъне пред правилника на колежа, да върви в редица, да се затвори между четирите стени на една стая, където осемдесет младежи седяха мълчаливо на дървена скамейка, всеки пред своята стойка. Той притежаваше изтънчени до краен предел сетива, беше тъй чувствителен, че се измъчваше от съвместния живот. Изпаренията, които разваляха въздуха, смесени с миризмата на класната стая, винаги нечиста и претъпкана с останките от нашите закуски и обеда, дразнеха обонянието му; това най-пряко свързано с мозъчната система сетиво сигурно нанесе незабелязано поражения на мисловната му дейност. Въздухът в класните ни стаи се замърсяваше още повече от шкафчетата, където криехме плячката си — убитите за празненствата гълъби или откраднатите от трапезарията ястия. Освен това в помещенията имаше огромни каменни поставки с по две кофи с вода, нещо като корито за водопой, където всяка сутрин се редяхме да си мием лицата и ръцете в присъствието на учителя. След това минавахме край една маса, където няколко жени ни сресваха и пудреха. Метяха помещението един път на ден, преди да станем, и то винаги беше нечисто. Освен това въпреки многото прозорци и високата врата въздухът непрекъснато се разваляше и от миризмите, идващи от умивалника, от бръснарските принадлежности, от шкафчетата с

животните, от безбройните ни вещи, без да смятаме изпаренията от осемдесетте ни тела. Този колежански *humus*^[13], смесен с домъкнатата от дворовете кал, беше като непоносимо вонящо бунище. Всичко угнетяваше Ламбер — и липсата на чистия благоуханен полски въздух, който бе дишал досега, и промяната на навиците, и дисциплината. Той винаги се облакътяваше на чина, подпрял глава с лявата си ръка, и през часовете за занимания съзерцаваше листата на дърветата в двора или облаците по небето; седеше така, сякаш учи уроците си, но щом видеше неподвижното му перо и бялата страница, възпитателят му крясваше:

— Вие нищо не правите, Ламбер!

Думите „Вие нищо не правите“ пробождаха като игла Луи в сърцето. Освен това той никога нямаше свободно време в междучасията, защото трябваше да пише *pensum*. *Pensum* значи наказание, което е различно в различните колежи; във Вандом например ни караха да преписваме определено число редове през междучасието. Двамата с Ламбер бяхме вечно отрупани с наказания, така че за две години едва ли ни се събираха шест свободни дни. Без книгите, които вземахме от библиотеката и които поддържаха умственото ни развитие, този начин на живот сигурно щеше да ни доведе до пълно затъпяване. Липсата на упражнения е съдбоносна за децата. Разправят, че възприетите от най-ранна възраст превзети обноски чувствително увреждали телосложението на кралските особи, когато те не съумявали да подобрят съдбата си, подвизавайки се по бойните полета или с ловните хайки. Щом законите на етикета и на двора въздействуват така силно върху гръбначния мозък, че тазовите кости на кралете стават женствени, а мозъчната им тъкан се размеква, което води до израждане, какви ли дълбоки физически и нравствени вреди нанасят на учениците постоянният недостиг на свеж въздух, на движение и весели игри? Така че правилникът за наказания в коледжите би трябвало да привлече вниманието на ръководните лица от народната просвета, стига сред тях да се намерят мислители, които няма да мислят само за себе си.

Получавахме наказания по хиляди причини. Имахме добра памет, затова никога не си учехме уроците. Достатъчно беше съучениците ни да разкажат част от урока по френски, по латински или по граматика, за да го повторим; ако за беля обаче учителят си

наумеше да смени реда и да ни изпита първи, често изобщо не знаехме за какво да говорим и тогава колкото и хитро да се извинявахме, наказанието не ни се разминаваше. Освен това винаги пишехме домашните си в последния момент. Щом имахме да довършваме някоя книга или се отнасяхме нанякъде, начаса забравяхме за домашното — и ето ти нов извор на наказания! Колко пъти сме писали преводите си, докато *първенецът*, натоварен да ги събере, минаваше между чиновите!

Към нравствените терзания, които изживяваше Ламбер, докато се стараеше да привикне с колежа, се прибави и още едно сурово изпитание, което мъчеше всички — многобройните физически болки. Кожата на децата е много нежна и изисква специални грижи, особено през зимата, когато по най-различни поводи трябва да преминават от ледения въздух в калния двор в силно затоплените класни стаи. Ето защо малките и най-малките, лишени от майчина обич, непрекъснато страдаха от болезнени премръзвания и напуквания; докато се хранехме, все ги превързваха, но не особено добре поради прекалено големия брой болни ръце, крака, пети. Много от децата предпочитаха болката пред лечението; нали често им се налагаше да избират между домашните, пързалките или небрежно направените и още по-небрежно запазените превръзки! Според колежанските нрави беше модерно да се подиграват на горките слабаци, които ходеха бинтовани, и много често раздърпваха превръзките им. През зимата повечето от нас бяха с премръзнали ръце и крака и понеже все нещо ни болеше, не ни се учеше, а пък ни наказваха, задето не учим. Тъй като често лъжехме, че не ни е добре, класният наставник не ни вярваше, когато бяхме истински болни. След постъпването колежът поемаше всички разноски за учениците. Администрацията имаше навик да излага като на пазар обувките и дрехите; затова пък ни преглеждаха всяка седмица. Този изгоден за администрацията подход винаги имаше тъжни последици за подложените на преглед. Тежко на малкия ученик, който имаше лошия навик да изхабява токовете, да къса обувките си или без време да изтъква подметките поради лошо ходене или като ги тътри по време на занимания, подтикнат от свойственото на децата желание да се движат. През цялата зима разходката щеше да е за него жива мъка; премръзванията боляха жестоко като пристъпи от подагра; освен това телените копчета и връзките, които трябваше да стягат обувката, се

късаха, а изтърканите токове правеха неудобни проклетите обувки; тогава децата се влачеха мъчително по заледените пътища, а понякога затъваха в глинещата вандомска почва; водата и снегът често влизаха през незабелязани дупки и цепнатини и краката се подуваха. От шестдесет деца не можеха да се намерят и десет, които да пристъпват, без да ги боли; въпреки това не се отделяха от групата, вървяха под строй, както възрастните вървят в живота, тласкани от самия живот. Колко храбри деца са проливали гневни сълзи, набирайки последни сили, за да вървят напред въпреки болките или да се приберат у дома си; в тази възраст неопитната още душа се бои и от смеха, и от съчувствието — разновидности на насмешката. В колежа, както и в обществото, силният презира слабия, без да съзнава в какво се състои истинската сила. И това не е най-лошото. В училището не разрешаваха да носим ръкавици. Ако случайно родителите, милосърдната сестра или директорът даваха на най-слабите измежду нас ръкавици, тогава големите от класа ги слагаха на печката, забавляваха се да ги сушат, докато се свият; дори някой да успееше да ги измъкне от шегаджиите, те бяха все мокри и степани поради лошото стопанисване. Нямаше ръкавици, които да издържат. На децата им се струваше, че ръкавиците са привилегия, а те обичат равенството.

Всичките тези изпитания сполетяха Луи Ламбер. Подобно на склонните към съзерцания и вглъбени в мислите си хора, които имат навик да извършват несъзнателно някакво движение, и той постоянно правеше нещо с обувките си и бързо-бързо ги съсипваше. Кожата му беше нежна като на жена и ушите и устните му премръзваха при най-малкия студ. Меките му бели ръце почервяваха и се подуваха. Той беше непрекъснато хремав. Боледуваше едно след друго, докато най-сетне се приспособи към вандомските нрави. С течение на времето се поучи от горчивия си опит и най-сетне „се зае с работите си“, както казвахме в колежа. Необходимо беше да се погрижи за шкафчето си, за чина си, за дрехите си, за обувките си; не биваше да се оставя да му крадат мастилото, книгите, тетрадките, перата; с една дума, трябваше да мисли за хилядите подробности от нашето детско съществуване, с които така прилежно се занимаваха вечно получаващите награди за отличен успех и примерно поведение егоисти и посредствени ученици, но които бяха безразлични на устремения към бъдещето момче, отдадено страстно на буйния поток от мисли под напора на почти

божественото си въображение. И това не е всичко. Учителите и учениците водят непрекъсната борба — борба без примирие, която в обществото може да се сравни само с борбата на опозицията срещу министерския кабинет в едно изборно правителство. Журналистите и ораторите от опозицията обаче едва ли умеят така бързо да се възползват от всяко предимство, така грубо да упрекуват за извършена грешка, така злобно да се надсмиват, както умеят да постъпват децата спрямо хората, натоварени със задачата да ги възпитават. В тази професия дори и ангел би загубил търпение. Ето защо не бива да имаме прекалено големи изисквания към горкия лошо платен и не особено прозорлив преподавател, задето понякога е несправедлив или сприхав. Следен безспир от множество подигравателни погледи, заобиколен от клопки, той си отмъщава понякога за пропуските си, които децата много бързо забелязват.

Ако не се броят тежките провинения, за които имаше определени наказания, пръчката беше във Вандомския колеж *ultima ratio Patrum*^[14]. *Pensum*-ът беше достатъчен за ненаписаните домашни, за ненаучените уроци и за глупавите провинения; но когато беше засегнато самолюбието на учителя, ни наказваха с пръчката. Най-страшните физически наказания бяха ударите с дебелия близо два пръста жилава пръчка, която учителят стоварваше гневно, с все сила върху слабите ни ръце. Виновният изтърпяваше това класическо наказание на колене посред стаята. Той трябваше да стане от чина си и да коленичи пред катедрата под любопитните, а често и подигравателни погледи на съучениците си. За чувствителните души тези приготовления бяха двойно по-голямо мъчение от пътя, който изминава осъденият към ешафода от Съдебната палата до площад Грев. В зависимост от характера едни крещяха, обливайки се в горещи сълзи преди или след ударите с пръчката; други ги понасяха стоически; но докато очакваха наказанието, дори и най-мъжествените не можеха да скрият, че лицата им потръпват. Непрекъснато наказваха Луи Ламбер с удари поради една негова особеност, която самият той дълго не съзнаваше. Когато го изтръгваха насила от съзерцанието с думите: „Вие не правите нищо!“, често му се случваше, несъзнателно отначало, да хвърли към учителя изпълнен с яростно презрение поглед, подобен на заредена с електричество лайденска стъкленица. Това несъмнено вбесяваше отца и оскърбен от безмълвното пренебрежение, той се опитваше да отучи

ученика си от мълниеносния му поглед. Спомням си какво каза един от възпитателите ни първия път, когато се обиди от проблесналото като светкавица презрение в очите на Луи:

— Ламбер, ако още веднъж ме погледнете така, ще ви наложа с пръчката!

При тези думи всички вдигнаха глави и започнаха да дебнат учителя и Луи. Забележката беше толкова глупава, че момчето отново отправи мълниеносен поглед към учителя. Оттук между него и Ламбер започна свада, която докара много удари с пръчка на Луи. Така той проумя покоряващата сила на погледа си.

Горкият поет с неговите изострени нерви, често истеричен като жена, угнетен от хронична тъга, боледуващ от дарованията си, както девойката боледува от очакваната и още непозната любов; това тъй силно и тъй слабо момче, което Корин бе откъснала от неговите благоуханни родни поля, за да го вмести в калъпа на колежа, където всеки ум и всяко тяло, независимо от способностите и от темперамента, трябва да се приспособят към правилата и към униформата, както златото се превръща в монети под натиска на машината за сечене на пари; горкият Луи Ламбер изстрада всичко, което можеха да изстрадат душата и плътта му. Прикован на чина, бит с пръчка, сполетян от болести, оскърбен във всичките си чувства, притиснат като в обръч от злини, той трябваше да приеме хилядите тиранични изисквания на колежа. Подобно на мъчениците, които се усмихват по време на изтезанията, той се приюти в полуоткрехнатите от мисълта му кътчета. Може би именно вътрешният живот му помогна да прозре тайните, в които толкова много вярваше?

Независимостта ни, непозволените ни занимания, привидният мързел, вечната ни задрямалост, безкрайните наказания, отвращението ни от уроците и от pensum-ите ни спечелиха неоспоримата слава на разпуснати и непоправими деца. Учителите ни пренебрегваха, спечелихме си страшно лошо име в класа, от който криехме забранените си занимания, страхувайки се да не ни се подиграват. Това двойно презрение беше несправедливо от страна на учителите, но съвсем естествено от страна на съучениците ни. Ние не умеехме да играем на топка, нито да тичаме, нито да ходим с кокили. В дните на опрощение или когато случайно имахме свободно време, не споделяхме нито едно от модните колежански удоволствия. Чужди на

ученическите забавления, сядахме тъжни и самотни под някое дърво в двора. Поета и Питагор бяха изключение, живееха извън задружния живот. С присъщата на учениците прозорливост и чувствително честолюбие, те отгатваха, че духовно стоим по-високо или по-ниско от тях. Ето защо някои ни намразиха заради мълчаливата ни аристократичност; други пък ни презираха, защото смятаха, че сме безполезни. Тези чувства се породиха несъзнателно помежду ни и може би едва днес ги разбирам истински. Двамата живеехме също като плъхове в едно ъгълче на стаята, където бяха чиновите ни и където бяхме принудени да седим и по време на урока, и през междучасието. Това неестествено положение не можеше да не ни доведе и действително ни доведе до война с децата от нашата група. Почти винаги забравени, ние си живеехме спокойно, кажи-речи, щастливи, като растения или като нямаща нищо общо със стаята украса. Но понякога най-закачливите от нашите съученици ни оскърбяваха и за да се покажат пред другите, злоупотребяваха със силата си; а ние им отвърщахме с презрение, поради което върху Поета и Питагор често се стоварваха юмруци.

Ламбер тъгува много месеци. Не знам как да опиша меланхолията, в чийто плен беше. Той ми развали много шедьоври. Тъй като и двамата си играехме на „Прокаженият от долината Аоста“, изживяхме чувствата, описани така красноречиво от господин Дьо Местр в книгата му, още преди да я бяхме прочели. Естествено някое произведение може да възкреси спомените от детството, но не и да ги заглуши. Въздишките на Ламбер бяха за мен по-проникновени химни от прекрасните страници на „Вертер“. Всъщност може би не е правилно да се сравняват страданията, причинени от една справедливо или несправедливо отхвърлена от нашите закони страст, с мъките на нещастното дете, жадуващо за ярко слънце, за росните долини, за свободата. Вертер е роб на едно желание, а душата на Луи Ламбер беше поробена. При еднаква дарба най-трогателното чувство или чувството, предизвикано от най-искрените желания, защото те са най-чисти, трябва да надхвърли жалбите на гения. Понякога, след като дълго съзерцаваше листата на една от липите в двора, Луи отронваше по някоя дума, разкриваща неизмерима мечта.

— За щастие — възкликна той един ден — все пак не липсват и хубави минути, когато ми се струва, че стените на класната стая са се

срутили и аз съм другаде, сред полята! Каква наслада е да се понесеш на крилата на мисълта си, както птиците се носят в своя полет! Защо зеленият цвят е така щедро разпилян в природата? — питаше той. — Защо в нея има толкова малко прави линии? Защо в творбите си човек тъй рядко изписва криви линии? Защо само той има усет за правата линия?

Тези думи издаваха дълго скитане из просторите. Сигурно бе видял много пейзажи или бе вдъхнал горското ухане. Той самият беше истинска възвисена елегия, вечно мълчалив, примирен, вечно страдащ, без да може да изрече думите: „Аз страдам!“ Този орел, който жадуваше за целия свят, стоеше затворен между четири тесни и мръсни стени; ето защо животът му се превърна в най-широкия смисъл на думата в идеален живот. Изпълнен с презрение към уроците и към почти безполезните занятия, на които бяхме осъдени, Луи вървеше по своя въздушен път, напълно откъснат от обкръжаващите ни неща. Подчинявайки се на свойствената на децата необходимост да подражават, аз се опитвах да се нагодя към неговото съществуване. Понеже бях по-малък и много впечатлителен, Луи успя да ме зарази най-вече с пламенния си стремеж да изпада в нещо като дрямка, в която потъва тялото при пълно вглъбяване. Ние свикнахме, подобно на влюбени, да мислим заедно и да сливаме в едно мечтите си. Още тогава той притежаваше интуитивно *прозорливост*, сходна на прозрението у великите поети, което често ги довежда до безумие.

— Можеш ли като мен, без да искаш, да си въобразиш, че изпитваш някакво страдание? — запита ме той един ден. — Аз например, ако си помисля продължително какво усещане ще предизвика у мен забиването на ножа в плътта, веднага изпитвам остра болка, сякаш наистина съм се порязал — само дето няма кръв. Това усещане обаче изниква и ме връхлита внезапно като шум, нарушаващ дълбоко мълчание. Мисълта може ли да причини физическо страдание?... Хайде де, кажи!

Когато правеше подобни разсъждения, ние и двамата се отдавахме на наивни мечти. Започвахме да търсим в самите нас неописуеми явления, отнасящи се до зараждането на мисълта, която Ламбер се надяваше да проследи в пълното ѝ развитие, за да може някой ден да опише тази непозната машинка. После, след като поспорехме, често съвсем по детински, очите на Ламбер запламтяваха,

той стискаше ръката ми и сякаш от душата му се изтръгваха думи, с които се опитваше да ми обясни накратко мисълта си.

— Да мислиш, значи да виждаш! — каза ми един ден той, разпален от нашите разсъждения за същността на психическия ни строеж. — Цялото човешко знание се основава на дедукцията, на бавното обхващане, чрез което се спускаме от причината към следствието и се издигаме от следствието до причината; или в по-широк смисъл на думата поезията, както и всяко произведение на изкуството, представлява бързо обхващане на нещата.

Той беше спиритуалист; аз обаче се осмелявах да му противореча, позовавайки се на неговите собствени наблюдения над чисто физическата основа на разума. Ние и двамата имахме право. Може би думите „материализъм“ и „спиритуализъм“ изразяват двете страни на едно и също нещо. Изследванията на Ламбер за същността на мисълта го караха да приеме едва ли не с гордост живота, изпълнен с лишения, на който ни обричаха нашата леност и пренебрежението ни към учебните занятия. Той горе-долу съзнаваше собствената си стойност, което поддържаше желанието му да мисли. Колко приятно ми беше да усещам въздействието на душата му върху моята душа! Колко пъти сме седели на чина, четейки една и съща книга, всеки от нас забравил другия, но винаги заедно; и двамата знаехме, че сме се потопили в този океан от идеи като риби, плувнали в едни и същи води! Външно водехме напълно застоял живот, но съществувахме чрез сърцето и чрез разума си. Чувствата и мислите ни бяха единствените събития в нашия ученически живот.

Ламбер оказа толкова силно влияние върху въображението ми, че и до ден-дневен го усещам. Слушах жадно наситените му с вълшебство разкази, както децата и възрастните поглъщат приказките, в които истината приема най-невероятни очертания. Страстта му към тайнствеността и тъй естествената за децата доверчивост ни подтикваха често да си говорим за небето и за ада. Като ми обясняваше Сведенборг, Луи се опитваше да ме накара да споделя вярата му в ангелите. Още тогава дори в най-погрешните му разсъждения се срещаха изумителни наблюдения върху могъществото на човека и именно те придаваха на думите му тази правдивост, без която не е възможно да се създаде изкуство. Романтичният завършек, на който той обричаше човешката съдба, поддържаше свойствената на

девствените въображения склонност да се увличат по различни вявания. Нима народите не създават идолите и догмите си по времето на своята младост? А нима свръхестествените създания, пред които треперят, не олицетворяват техните собствени чувства, нарасналите им потребности? Онова, което ми е останало и до днес в паметта от моите поетични разговори е Ламбер за шведския пророк, чиито произведения по-късно прочетох с любопитство, е накратко следното.

В нас има две различни същества. Според Сведенборг ангелът е онзи индивид, в който вътрешното същество е победило външното. Щом един човек пожелае да приеме предопределението си на ангел, той е длъжен от мига, в който осъзнае двойственото си битие, да се стреми към най-изтънчено усъвършенствуване на ангелската природа в себе си. Ако не съумее да прозре ясно съдбата си, той ще даде превес на материалното начало, вместо да укрепи духовния си живот, ще изразходи всичките си сили в пламтежа на външните сетива и ангелът бавно ще загине от материализирането на тези две начала. Обратно, ако поддържа постоянно вътрешното у себе си с онова, което му е присъщо, духът започва да преобладава над материята и се опитва да се отдели от нея. Когато тяхното отделяне се извърши по начина, който наричаме *смърт*, ангелът, достатъчно могъщ, за да се освободи от своята обвивка, продължава да съществува и започва истинския си живот. Многобройните, отличаващи се една от друга индивидуалности могат да се обяснят само с двойственото битие; те дават възможност да го разберем и да го докажем. Всъщност разстоянието между човека, чийто бездеен ум го обрича на очевидна тъпота, и онзи, чието вътрешно зрение го дарява с някаква сила, ни кара да предположим, че гениите и останалите хора са толкова далеч едни от други, колкото слепите от виждащите. Тази безкрайно разширяваща мирозданието мисъл дава донякъде ключ към небесата. Привидно долу на земята всички същества са смесени, но в зависимост от съвършенството на тяхното вътрешно същество са разпределени в различни сфери, чиито нрави и език нямат нищо общо помежду си. В невидимия, както и в действителния мир, ако някой обитател от нисшите кръгове достигне, без да е достоен за това, висшите, той не само не разбира техните привички и реч, но дори с присъствието си парализира и гласовете, и сърцата. В своята „Божествена комедия“ Данте може би е имал някаква смътна интуиция за тези сфери, които започват от света на мъките и се

издигат кръгообразно до небесата. И така, учението на Сведенборг е дело на просветен дух, отбелязващ безбройните форми, под които ангелите се явяват сред хората.

Това учение, което днес се опитвам да изложа, като му придам логичен смисъл, ми бе представено от Ламбер с цялата съблазън на тайнството, обвито в някаква особена, свойствена на митолозите фразеология; неясни изрази, пълни с отвлечени понятия и силно въздействащи върху мозъка, както някои книги на Якоб Бьоме, на Сведенборг или на Мадам Гийон; внимателният им прочит рисува такива фантастични образи като виденията, предизвикани от опиума. Ламбер ми разказваше за толкова странни и загадъчни явления, така силно развихряше въображението ми, че свят ми се завиваше. При все това аз обичах да се потопявам в този тайнствен, недостижим за сетивата мир, в който на всеки от нас му е приятно да живее, било като се пренася в неясното бъдеще, било като го обгръща с приказно вълшебство. Тези бурни реакции на душата, извършващи се в самата нея, въпреки волята ми ме убеждаваха в силата ѝ и ме приучваха към самовглъбяване.

Колкото се отнася до Ламбер, той обясняваше всичко със своята теория за ангелите. За него чистата любов, любовта, за която мечтаем на млади години, представляваше среща на две ангелски природи. Затова нищо не можеше да се сравни с пламенното му желание да срещне жената ангел. Пък и кой ли по-добре от него би могъл да внуши и да изпита любовта? Какво би могло да даде по-ясна представа за прекрасната му чувствителност, ако не милата непринуденост и отпечатъкът на доброта в чувствата, думите, действията, в най-незначителните му жестове и най-сетне в свързващото ни разбирателство, което наричахме братска дружба? Нямаше разлика в това, което върших аз, и това, което вършеше той. Ние си подражавахме дори в почерка, така че всеки можеше да направи домашните на двама ни. Когато единият искаше да довърши някоя книга, а трябваше веднага да я върнем на учителя по математика, той можеше да я дочете без прекъсване, тъй като другият на бърза ръка написваше домашните и наказанията му. Подготвяхме уроците си, като че ли плащахме данък за спокойствието си. Ако паметта ми не ме лъже, Ламбер пишеше забележително добре домашните ни. Но тъй като и двамата ни смятаха за глупаци, учителят оценяваше работите ни

напълно предубедено и дори ги използваше да разсмила съучениците ни.

Спомням си как една вечер след заниманията, които продължаваха от два до четири, учителят взе превода на Ламбер. Текстът започваше с: „Caius Gracchus, vir nobilis.“^[15] Луи го беше превел така: „Гай Гракх беше с благородно сърце.“

— Откъде сте взели това „сърце“ в думата nobilis? — запита рязко учителят.

Всички избухнаха в смях, докато Ламбер смаяно гледаше учителя.

— Какво ще каже госпожа баронесата Дьо Стал, като научи, че превеждате грешно дума, която означава благороден род, патрициански произход?

— Ще каже, че сте глупак! — възкликнах аз полугласно.

— Господин Поете, ще отидете за една седмица в карцера — каза учителят, който за нещастие бе ме чул.

Поглеждайки ме с неизразима нежност, Ламбер повтори тихо:

— Vir nobilisl

Мадам дьо Стал донякъде беше причина за нещастията на Ламбер. При всеки повод учители и ученици му подхвърляха нейното име било иронично, било укорително.

Луи веднага се постара да го изпратят в карцера, за да ми прави компания. Там бяхме по-свободни, отколкото навсякъде другаде, можехме да разговаряме по цели дни в тишината на спалните, където на всеки ученик се полагаше по една ниша от шест квадратни фута, а преградите бяха с железни пръчки; вратата с прозорче се затваряше всяка вечер и се отваряше сутрин под надзора на монаха, задължен да присъствува на сутрешното ни ставане и вечерното ни лягане. Прислужниците отваряха страшно бързо вратите на спалнята, така че те ужасно скърцаха — още една от особеностите на колежа. Тя ни служеше и за карцер и ние оставахме там затворени по цели месеци. Наказаните ученици бяха непрекъснато под строгия взор на възпитателя, нещо като надзирател, който правеше неочаквани проверки по всяко време, влизайки с тихи стъпки, за да разбере дали не приказваме, вместо да си пишем наказанията. Ние обаче разпръсвахме орехови черупки по стълбището, за да го чуваме, като идва, така че можехме да си четем несмушавани любимите книги.

Четенето беше забранено, затова обикновено прекарвахме часовете в карцера в метафизични спорове или си разказвахме любопитни случки, отнасящи се до някои особени мисловни процеси.

Ще ви разкажа един от най-необикновените случаи не само защото се отнася до Ламбер, но и защото той може би реши неговата научна съдба. Съгласно правилника на колежа неделя и четвъртък бяха свободни дни; в неделя обаче трябваше да присъствуваме на всички църковни служби, така че всъщност четвъртък беше единственият ни празничен ден. След като изслушвахме службата, имахме достатъчно време за разходки из полята в околностите на Вандом. Замъкът Рошамбо беше едно от знаменитите места за екскурзии, може би защото беше доста далеч. Малките рядко участваха в този уморителен поход; един-два пъти годишно учителите ни предлагаха като награда излета до Рошамбо. През 1812 година в края на пролетта трябваше да отидем там за първи път. Държахме се послушно поради желанието да видим този прочут замък, чийто господар давал понякога мляко на учениците. Така че всичко беше наред. Нито аз, нито Ламбер познавахме красивата долина на Лоар, където се намираше замъкът. И двамата мислехме само за тази разходка, която по традиция предизвикваше оживление в колежа. Цялата вечер приказвахме за това, като се наговаряхме да си купим плодове и мляко със скътаните въпреки вандомските забрани пари. Тръгнахме на другия ден след обедата към един, един и половина; за закуска ни раздадоха хляб. Леки като лястовици, ние се отправихме на рояк към знаменития замък и толкова копнеехме да го видим, че отначало дори не почувствувахме умора. Когато се озовахме на хълма, откъдето можехме да съзерцаваме и замъка, и лъкатушната долина, където сред тучна дъгообразна ливада блестеше и се виеше като змия рекичката — прекрасна, изпълнена с неизразимо очарование гледка, като онези, с които свързваме най-ярките си спомени от младостта или любовта и които по-късно никога не бива да се опитваме да видим отново, — Луи Ламбер ми каза:

— Знаеш ли, аз вече съм виждал това насън!

Той позна и дърветата, под които стояхме, и разположението на храсталаците, и цвета на речната вода, и куличките на замъка, и неравната почва, и далечните простори, с една дума, всичките подробности на тази местност, която виждаше за пръв път. И той, и аз

бяхме деца; особено аз — тогава не бях навършил още тринадесет години; защото на петнадесет години Луи можеше да мисли задълбочено като истински гений; по това време обаче нашата дружба беше толкова голяма, че не можехме да се лъжем дори за най-дребните неща. Макар Ламбер да предугаждаше благодарение на могъщата си мисъл значението на отделните явления, той беше още далеч от възможността да открие цялото им измерение — ето защо това явление го изненада. Запитах го не е ли идвал в Рошамбо, когато е бил малък; въпросът ми просто го поразил, но след като се поровил в спомените си, ми отговори отрицателно. Този случай, чието съответствие можем да открием в сънищата, показва първите дарби на Ламбер; действително по-късно той успя да извлече от това цяла теория, отделяйки, както Кювие в своята област, част от мисълта, за да възстанови цяло едно същество.

Седнахме под едно окастрено дърво; Луи помисли малко и ми каза:

— Тъй като е глупаво да се помисли, че този пейзаж е идвал при мен, значи, аз съм идвал при него. Щом съм бил тук, докато съм спал в леглото, това не доказва ли пълното отделяне на моето тяло от моето вътрешно „аз“? Не доказва ли някаква непонятна способност на духа за придвижване или друго явление, подобно на придвижването на тялото? Следователно, ако моят дух и моето тяло са се разделили по време на съня, защо да не мога да ги разделя и по време на будърствуване? Не виждам средно решение между тези две положения. Но да отидем по-далеч, да изследваме подробностите. Тези явления са станали било благодарение на някаква могъща сила, която привежда в движение едно второ същество, на което моето тяло е само обвивка, след като съм бил в леглото и в същото време съм виждал пейзажа, а това отхвърля твърде много теории, било тези явления са станали в някакъв нервен център, чието название тепърва трябва да узная и където кипят чувства, или в мозъчния център, където кипят идеи. Тази последна хипотеза повдига странни въпроси. Аз съм ходил, гледал съм, чул съм. Движението не може да се възприеме без пространството, звукът действа само в ъглите и на повърхността, а оцветяването не се осъществява без светлината. Щом през нощта съм виждал със затворени очи оцветени предмети, щом съм чул шум сред пълната тишина без задължителните условия, при които се образува

звукът, щом съм изминал разстояния, след като съм бил напълно неподвижен, значи, ние имаме вътрешни способности, независими от външните физически закони. Духът би ли могъл да проникне в материалната природа? Защо хората толкова малко са размисляли досега за видените насън събития, които доказват, че човекът живее двойствен живот? А дали в това явление не се крие нова наука? — добави той, като се чукна силно по челото. — Дори то да не може да бъде основа за наука, все пак издава огромни човешки възможности; или поне показва колко често се разединяват нашите две природи — явление, върху което отдавна размишлявам. Ето че най-сетне намерих доказателство за превъзходството, което отличава скритите от явните ни сетива! Homo duplex!^[16] А може би — замахна той с известно съмнение, след като беше помълчал, — може би в нас не съществува двойна природа? Може би ние просто сме надарени с вътрешни качества, годни да се усъвършенствуват, чието упражняване и чието развитие предизвикват в нас още ненаблюдавани прояви на активност, на проникване, на предугаждане? В любовта си към прекрасното, породена от самолюбие то ни, ние сме превърнали тези явления в поетично творчество, защото не ги разбираме. Толкова е удобно да обожествяваш непонятното! Ах, признавам си, бих плакал, ако загубя илюзиите си! Необходимо ми беше да вярвам в двойствената човешка природа и в ангелите на Сведенборг. Дали тази нова наука ще ги убие? Да, изследването на нашите неизвестни качества предполага една привидно материалистическа наука, защото духът използва, разделя и оживява субстанцията, но не я разрушава.

Той помълча замислен, почти натъжен. Може би младежките мечти му се струваха като пелени, от които скоро ще трябва да излезе.

— Зрението и слухът — каза той, смеейки се на собствения си израз — са нещо като калъфи за чудесен инструмент!

В миговете, когато ми говореше за рая и за ада, той имаше навик да гледа природата като властелин; но произнасяйки тези последни, заредени със знание думи, се понесе по-дръзко от когато и да било над разкриващата се пред нас гледка и на мен ми се стори, че челото му ще се разпука под напора на гения: силите му, които би трябвало да се нарекат *духовни*, докато им бъде дадено ново название, сякаш избликваха през определените за проявлението им органи; очите му излъчваха мисъл; вдигнатата ръка и безмълвните му треперещи устни

говореха; пламенният му поглед искреше; най-сетне той внезапно отпусна натежалата си, уморена от буйния порив глава. Това дете, този великан се прегърби, врѫхлетян от треска в търсене на истината, улови ръката ми и я стисна с влажната си ръка. После, като помълча, ми каза:

— Аз ще стана знаменит! — И добави бързо: — Ти също. Ние двамата с теб ще бъдем химиците на волята.

Прекрасно сърце! Аз признавах превъзходството му, но той винаги се стараеше да не го чувствавам. Споделяше с мен съкровищата на мисълта си, отчиташе ми участие в неговите открития и ми предоставяше нищожните ми разсъждения. Винаги ласкав като любеща жена, той проявяваше чувствата си свенливо, с онази душевна деликатност, която прави живота лек и приятен.

Още на другия ден той започна да пише едно произведение, което озаглави „Трактат за волята“; разсъжденията му често го караха да променя плана и начина си на работа; но негов зародиш безспорно беше събитието от този тържествен ден, както усещането на електрически ток при допир с ключалка беше станало за Месмер^[17] основа за откритието му на магнетизма — наука, някога скрита в загадките на Изида, в Делфийския храм, в пещерата на Трофоний и отново изнамерена от този необикновен човек малко преди Лафатер^[18] и неговия предшественик Гал^[19]. Изяснени внезапно от това просветление, идеите на Ламбер придобиха още по-големи измерения, той сложи ред в откритите от тях отделни истини, събра ги; после ги спои като леяр. След шест месеца прилежен труд работата на Ламбер възбуди любопитството на съучениците ни и стана предмет на жестоки насмешки, които имаха съдбоносен край.

Веднѫж един от нашите преследвачи в желанието си на всяка цена да види ръкописите ни насъска още неколцина мъчители и насила измъкна кутията, в която държахме съкровището на Ламбер; двамата с него се опитахме да го защитим, проявявайки нечувана храброст. Кутията беше заключена, така че нападателите не можеха да я отворят; по време на боричкането обаче те се опитаха да я счупят; възмутени от черната им злоба, ние се разкрещяхме. Обзети от чувство за справедливост или удивени от героичната ни съпротива, някои от момчетата съвсем ни потиснаха с неуместната си жалостивост, като се обадиха да ни оставят на мира. Привлечен от шумотевицата, внезапно дотича отец Огу и пожела да узнае причината за спора. Противниците

ни бяха прекъснали писането на *pensum*-а и учителят идваше да защити робите си. За да се оправдаят, нападателите му казаха за ръкописа. Ужасният отец Огу ни заповяда да му го предадем; ако откажехме, щеше да ни накара да счупим кутията; Ламбер му подаде ключа, учителят разгърна листовете, прегледа ги и ни каза:

— Ето, значи, заради какви глупости не си гледате домашните!

Едри сълзи се отрониха от очите на Ламбер; той плачеше не само поради унизеното си нравствено достойнство, но и поради безпричинната обида и потискащата ни измяна. Погледнахме укорително обвинителите си — не ни ли бяха предали на общия враг? Според ученическия правилник те можеха да ни бият, но редно ли беше да ни издават? Всички замлъкнаха за малко, явно засрамени от подлостта си. Отец Огу сигурно продаде на някой вандомски бакалин „Трактата за волята“, без да проумее значението на научните съкровища, чиито недоразвити зародиши се разпиляха, попаднали в невежи ръце.

Шест месеца по-късно напуснах колежа. Нашата раздяла потопи Ламбер в дълбока мъка, не знам дали е подновил работата си. В памет на катастрофата, сполетяла книгата на Луи, съм сложил като начало на тези „Изследвания“ една измислена творба^[20] със заглавие, съчинено всъщност от Ламбер, и назовах скъпата нему жена с името на една самопожертвователна девойка; от него съм взел не само това; характерът му, заниманията му — всичко ми беше полезно за моето произведение, чийто сюжет изплува като спомен от младежките ни размисли. С тази история искам да издигна сега скромнен паметник на онзи, който ми завеща цялото си имущество — своята мисъл. В този си детски труд Ламбер бе вложил идеите на възрастен човек. Когато десет години по-късно се срещнах с някои учени, изследващи явленията, които ни бяха поразили и които Ламбер така чудесно бе анализирал, разбрах значението на вече забравените му като детски измислици трудове. Много месеци се опитвах да възстановя основните изследвания на моя нещастен приятел. Едва след като подредих спомените си, мога да твърдя, че през 1812 година той беше установил, отгатнал и разгледал в своя „Трактат“ много важни факти, които според него рано или късно щяха да бъдат доказани. Философските му изследвания безспорно ми даваха основание да го причисля към онези велики мислители, появяващи се от време на време сред хората, за да

им открият в суров вид основите на някоя бъдеща наука, чиито корени растат бавно, но един ден дават прекрасни плодове в света на разума. Така бедният занаятчия Бернар, копаяйки земята, за да открие тайната на емайла, потвърди още в XVI век с непогрешимия авторитет на гения някои геологически истини, които в наши дни прославиха Бюфон и Кювие. Може би ще успее да дам представа за „Трактата“ на Ламбер, излагайки някои важни положения, залегнали в основата му; дори да не ми се иска обаче, ще трябва да отхвърля някои от съпътстващите ги и необходими за тогава идеи. Вървейки по друг път, взех от изследванията му само тези, които най-добре подкрепят моята теория. Ето защо не знам дали аз, неговият ученик, ще успее точно да възпроизведа мислите му, на които, след като ги възприех, съм предал моя окраска.

На новите идеи са нужни нови думи или значенията на старите думи трябва да се разширят, да се допълнят, да се уточнят; за да обясни основите на своята система, Ламбер беше подбрал твърде прости думи, които смътно изразяват мисълта му; с думата *воля* той определяше „средата“, където се развива *мисълта*; или казано по-точно, масата сила, чрез която човек може да възпроизведе извън себе си действия, съставляващи външния му живот.

Волевото действие, думи, заимствувани от Лок^[21], определят акта, чрез който човек си служи с *волята*.

Думата *мисъл*, най-същественният според Ламбер продукт на волята, означаваше и средата, където се зараждаха идеите, на които тя служи за субстанция.

Идеята — общо название на всички творения на мозъка — съставлява акта, чрез който човек си служи с *мисълта*.

Така волята и мисълта бяха двата съзидателни източника; волевото действие и идеята — двата продукта. Волевото действие му се струваше идея, преминала от абстрактния стадий в конкретен, от флуидното си пораждане — в почти твърдия си израз, ако изобщо с тези думи могат да се формулират толкова трудни за определяне схващания. Според него мисълта и идеите са движението и действията на нашия вътрешен организъм по същия начин, както волевото действие и волята съставляват тези на външния ни живот.

Ламбер поставяше волята пред мисълта.

— За да мислиш, трябва да искаш — казваше той. — Много същества живеят в стадия на *волята*, без да достигнат до стадия на *мисълта*. На Север — дълголетие; на Юг — краткотрайност на живота; но също така на Север — безчувственост; на Юг — непрестанна възбуда на волята; до климатическия пояс, където било поради големия студ или поради голямата топлина органите почти се парализират.

Неговият израз за *среда* му беше внушен от едно странно наблюдение, поразило чувствителното му детско въображение, без той да подозира значението му. Майка му, крехка и нервна жена, която нежно го обичала, беше едно от създанията, въплъщаващи съвършената жена, макар съдбата по погрешка да я бе захвърлила на дъното на обществото. Олицетворение на любовта, тя бе страдала много и бе умряла млада, посветила силите си на майчината любов. На шест години Ламбер спял в голяма люлка до майчиното си легло; понякога не задрямвал веднага и виждал как, докато майка му решила косите си, от тях изхвърквали електрически искри. На петнадесет години той бе си послужил в науката с това свойство, което тогава бе възприемал само като игра, неопровержимо свойство, тъй като се среща у почти всички жени, чиято трагична съдба е предопределила да изпитват несподелени чувства или да похабят непонятно много сили.

Ламбер добави в подкрепа на своите определения още много проблеми, прекрасни предизвикателства, отправени към науката, чието разрешение се опита да намери, като се питаше:

Дали конституиращият принцип на електричеството не се съдържа в основата на този особен флуид, от който тръгват *идеите* и *волевите действия*?

Дали косата, която се обезцветява, просветлява, окапва и изчезва в зависимост от различните степени на разсейване или изкристализиране на мислите, не се образува от някаква било поглъщаща, било изтласкваща кръвоносна система, движена от електричество?

Дали токовете на нашата воля, субстанция, възникнала в нас и започнала да действа под влияние на още ненаблюдавани причини, бяха по-необичайни от токовете на невидимия, неосезаем флуид и предизвикани от волтовия елемент, действащ върху нервната система на мъртвеца?

Дали образуването на нашите идеи и постоянното им излъчване са по-малко неразбираеми от изпаряването на невидимите, но необикновено силно действащи частици, като например при мускуса, който, въпреки че ги губи, не намалява теглото си?

Ако кожният слой от нашата телесна обвивка има само защитна, поглъщаща, овлажняваща и реагираща на допир функция, дали кръвообращението и неговата система няма да подпомогнат предаването на волевите импулси, както циркулацията на нервния флуид подпомага движението на мисълта?

И най-сетне не представлява ли по-силният или по-слаб приток на тези две реални субстанции резултат от по-голямото или по-малко съвършенство на телесните органи, чието устройство трябва да бъде изучено всестранно?

След като уточни тези принципи, той искаше да подреди явленията от човешкия живот в две поредици, съдържащи различни резултати, и напълно убедено, горещо настояваше да им бъдат направени отделни анализи. И наистина, след като бе наблюдавал почти у всички същества две напълно обособени изменения, той смътно започна да ги предвижда и дори да ги приема като природна същност, наричайки този жизнен антагонизъм *действие* и *противодействие*.

— Желанието — казваше той — е факт, изцяло осъществен в нашата *воля*, преди да бъде осъществен във външния свят.

Така съвкупността от нашите волеви действия и от нашите идеи образува *действието*, а съвкупността от външните ни прояви — *противодействието*.

Когато по-късно прочетох направените от Биша^[22] наблюдения за двойствеността на нашите външни сетива, бях връхлетян от спомени, които просто ме зашеметиха, защото открих поразително съвпадение между идеите на този знаменит физиолог и идеите на Ламбер. Те и двамата бяха умрели преждевременно, устремени по един и същи път към някакви непознати истини.

На природата ѝ се нрави да дарява с двойно предназначение различните съставни части на своите създания и двойното действие на нашия организъм, което днес е неоспорим факт, подкрепен от множество ежедневно повтарящи се доказателства, потвърждава изводите на Ламбер за *действието* и *противодействието*.

Той назоваваше с думата *действено* или вътрешно същество неизвестния species^[23], тайнствената съвкупност от влакънца, на която се дължат още недостатъчно изследваните възможности на мисълта и волята; така че това неназовано същество, способно да вижда, да действува, да довежда всичко докрай, да осъществява всичко, преди да получи каквото и да било материално изображение, трябва, за да отговаря на природата си, да не бъде подчинено на нито едно от физическите условия, чрез които *противодействащото* или външно същество — видимият човек — е ограничено в своите прояви.

Оттам произтичаха множество логични обяснения за наглед най-странните изяви на двойствената ни природа и поправката на редица правилни и същевременно погрешни теории.

Съзирайки известни проявления на естеството при *действено* същество, някои хора се устремяваха като Сведенборг поради пламенната си душа, влюбена в поезията и опиянена от божественото начало, извън границите на действителния мир. И на всички, неразбиращи причините и възхитени от следствията, им се поиска да обожествят това вътрешно устройство, да построят мистичен свят. Оттук и ангелите! Чаровни илюзии, от които Ламбер не искаше да се откаже и на които се любуваше дори когато подрязваше с меч на анализа ослепителните им крила.

— Раят в края на краищата — казваше ми той — е само *задгробното* съществуване на нашите усъвършенствувани способности, а адът е небитието, в което изчезват несъвършените ни способности.

Но в тези векове, когато мисловната дейност все още беше под религиозните и спиритуалистични въздействия, властващи в периода между Христос и Декарт, между *вярата* и *съмнението*, как да не се увлечеш да обясняваш тайните на духовната ни същност с божествена намеса? Към кого, ако не към самия Бог, биха могли да се обърнат учените, за да обяснят онова невидимо същество, тъй *действено* и тъй противоречиво чувствително, надарено с толкова големи способности, годни да се усъвършенствуват под влияние на привичките, или толкова могъщи, ако попаднат под властта на определени окултни условия; същество, което те виждаха да унищожават с помощта на виденията и придвижването разстоянието в неговите два аспекта: време и пространство, единият от които е умственото разстояние, а другият —

физическото; или да изгражда отново миналото било чрез могъществото на ретроспекцията, било чрез загадъчното възкресение, което прилича на човешката способност да познава по очертанията, по обвивката, по зародиша на зърното предишните му цъфтежи в безбройните им и разнообразни отсенки, аромати, форми; или най-сетне да отгатва, макар и не съвсем точно, бъдещето чрез изследване на първопричините или чрез някакво физическо предчувствие.

Други по-малко поетично религиозни, а студени и разсъдливи хора, може би дори измамници, възторжени не толкова по сърце, колкото по разум, признаваха някои отделни явления и ги приемаха за безспорни, но без да ги разглеждат като излъчванията от един общ център. Всеки от тях пожела да превърне простия факт в наука. Оттук се появи демонологията, съдебната астрология, магьосничеството, всички видове гадания, основаващи се на временни по същество случаи, защото те се изменят в зависимост от темпераментите и от още напълно неизяснените обстоятелства. Но също така от тези научни грешки и от църковните процеси, при които загинаха поради собствените си способности толкова мъченици, се получи ярки доказателства за огромната мощ, с която разполага *действено* същество, което според Ламбер може да се отдели напълно от *противодействащото* същество, като разкъса обвивката и разруши стените, ограничаващи могъщото му зрение; както разправят мисионерите, индусите наричали явлението *токейада*; освен това чрез друга една способност това същество може да схване идеите, които са се зародили или се зараждат в мозъка, колкото и да са нагъсто гънките в него, както и целия изминат от съзнанието път.

— Ако виденията не са невъзможни — казваше Ламбер, — те сигурно се осъществяват чрез способността да се съзират идеите, които представят човека в неговата чиста същност и чийто може би нетленен живот се изплъзва от външните ни сетива, но може да бъде усетен от вътрешното същество, когато то достигне до висока степен на екстаз или до голямо съвършенство на зрението.

Зная, но днес вече смътно, че следвайки стъпка по стъпка резултатите на мисълта и волята във всичките им модуси, след като уточни законите им, Ламбер проумя множество явления, които дотогава справедливо беше смятал за неразбираеми. По този начин магьосниците, обсебените от духове, хората с двойно зрение и всички

видове демонични личности, жертви на средновековието, станаха предмет на толкова естествени обяснения, че тяхната простота започна да ми се струва често залог за истина. Удивителните способности, за които ревнивата към чудесата римокатолическа църква наказваше с клади, бяха според Луи резултат от някакво родство между основното начало на материята и мисълта, произхождащи от един и същи извор. Човекът с лешниковата пръчка в ръка се подчиняваше, намирайки жива вода, на някакво непознато на самия него притегляне или отблъскване. Тъй като тези явления са необичайни, не всички са достигнали до нас.

Притеглянето се наблюдава рядко. То се изразява в удоволствието, за което само понякога говорят надарените с него хора, споменавайки за въздействието му единствено при най-необикновени случаи, и то тайно, в интимен кръг, където всичко бързо се забравя. Докато отблъскването се проявява, ако е нарушено сходството, и за щастие е отбелязвано точно, особено когато се е отнасяло до знаменити хора. Така Бейл получавал конвулсии при шума на клокочеща вода. Скалиджеро пребледнявал, като види растението кресон. На Еразъм му се покачвала температурата от миризма на риба. Тези три случая на отблъскване са предизвикани от водни субстанции. Херцог Д'Епернон припадал, като види зайче, Тихо Брахе — лисица, Анри III — котка, маршал Д'Албре — глиганче; все отблъсквания, причинени от животински миризми и често долавяни от огромни разстояния. На кавалера Дьо Гиз, на Мария Медичи и на много други им ставало лошо при вида на каквато и да е роза, дори нарисувана. На канцлера Бейкън, предупреден или не за някое лунно затъмнение, му премалявало точно когато луната се скривала; през цялото време, докато траело това явление, животът му бил в опасност, но щом преминело, той начаса се съвземал и не усещал повече каквото и да било неразположение. Споменатите истински случаи на отблъскване, подбрани измежду отбелязаните случайно от историята, са достатъчни, за да се разберат и случаите на неизвестни притегляния.

Този откъс от изследването му, което успях да възстановя от бележките на Ламбер, ще даде представа за използвания от него метод в произведенията му.

Смятам, че не е необходимо да подчертавам връзката между неговата теория и сходните, разработени от Гал и Лафатер науки; те

бяха нейни естествени следствия и всеки човек, дори ако е слабо запознат с науката, може да открие разклоненията, чрез които тя безусловно се доближава до френологичните наблюдения на единия и до физиогномичните описания на другия. Цялото важно и все още толкова малко оценено откритие на Месмер се съдържаше развито в „Трактата“, макар Луи да не беше чел твърде сбито написаните произведения на известния швейцарски лекар.

Простият и логичен извод от принципите му го бе накарал да смята, че волята може да се концентрира чрез свиването на вътрешното същество; после чрез обратно движение да бъде изхвърлена навън и дори да се предава на материални предмети. Така цялата сила на един човек е в състояние да въздействува върху другите и да прониква в тях с чужда същност, ако те не се защищават от това нападение. Доказателствата за тази теорема на човешкото знание безспорно се увеличават, но нищо не я обяснява напълно. Необходими бяха шумният разгром на Марий и словото му към кимвриеца, който трябвало да го убие^[24], или тържествената заповед на една майка към флорентинския лъв, за да се превърнат в исторически факти някои мълниеносни взривове на мисълта. За Ламбер волята и мисълта бяха *живи сили*; говореше за тях тъй, че не можеше да не споделите убежденията му. За него тези две могъщества бяха до известна степен и видими, и осезаеми. Мисълта беше бавна или бърза, трмава или пъргава, ясна или неясни; той ѝ приписваше всичките качества на действащите същества, караше я да избликва, да си почива, да се пробужда, да расте, да старее, да се смалява, да линее, да се оживява; разкриваше живота ѝ, като уточняваше всичките ѝ действия, използвайки особени думи от нашия език; изтъкваше внезапността, силата, качествата ѝ с някаква странна интуиция, която му помагаше да разпознае всички явления на тази субстанция.

— Често — казваше той, — когато ни обгражда спокойствие и тишина и нашите вътрешни способности са задрямали, когато блажено си почиваме и в нас всичко сякаш е покрито с мрак, когато сме се потопили в съзерцание на външния свят, изведнъж някаква идея се изтръгва и с бързината на мълния прекосява безкрайните пространства, за които сме добили представа чрез вътрешното си зрение. Тази блестяща идея, пламнала като блуждаещо огънче, угасва безвъзвратно; мимолетното ѝ съществуване напомня живота на онези

деца, които носят на родителите си безгранична радост и безгранична тъга; нещо като мъртвородени цветя в полята на мисълта. Понякога идеята, вместо да се отскубне със сила и да изтлее невъплътена, започва да избуява, лута се в непознатите зигзази на органите, които ѝ дават живот; тя ни изтормозва с продължителното си раждане, развива се, става плодовита, расте навън с цялата прелест на младостта, накичена с всички белези на дълголетието; издържа и най-любопитните погледи, привлича ги, никога не ги уморява; иска да я разглеждат и вдъхва възторга, който предизвикват търпеливо обработените творби. Понякога пък идеите се раждат на рояци, една идея повлича след себе си друга, те образуват верига, натрапват ни се, стават все по-изобилни, обезумяват. Или се надигат бледи, объркани и загиват поради недостиг на сила и на храна; липсва жизнената субстанция. А има дни, когато се втурват в бездните, за да осветят безкрайните им дълбини; те ни плашат и угнетяват душата ни. Идеите образуват в нас цялостна система, подобна на някое от владенията на природата, нещо като флора, чиято таблица ще бъде съставена от някой гений, когото може би ще обявят за луд. Да, всичко в нас и извън нас доказва съществуването на тези пленителни създания, които сравнявам с цветята, покорявайки се на някакво непонятно откровение на природата! Впрочем тяхното сътворяване, като върховно постижение на човека, не е по-удивително от ароматите и багрите на растенията. Може би идеите са аромати! Ако сметнем, че линията, където свършва плътта и започва нокътят, съдържа необяснимата и невидима тайна на непрестанното превръщане на нашите флуиди в рогова тъкан, трябва да признаем, че няма нищо невъзможно в невероятните преобразования на човешката същност. В такъв случай няма ли в нравствената природа явления на движение и на притегателна сила, подобни на явленията във физическата природа? Да вземем за пример нещо, което може да се случи на всеки — *очакването*; то става така мъчително само благодарение на закона, според който теглото на едно тяло се увеличава в зависимост от скоростта. Нима тежестта от чувството, породено от *очакването*, не се увеличава от непрекъснатото прибавяне на преживените страдания към изпитваната в момента болка? И най-сетне на какво, ако не на някаква електрическа субстанция може да се припише магическото действие, чрез което волята така властно се съсредоточава в погледите,

за да помете по заповед на гения препятствията, чрез което звучи в гласа или се просмуква, въпреки лицемерието, през човешката обвивка? Потокът на този властелин на флуидите, който поради високото налягане на мисълта или на чувството се разлива на вълни или намалява и се превръща в тънка струя, а после се събира, за да се разпръсне като искри, е окултното оръдие, на което се дължат гибелните или благодетелни усилия на изкуствата и страстите или редуващите се груби, ласкави, застрашителни, сладострастни, раздразващи, прелъстяващи интонации на гласа, които вибрират в зависимост от желанията в сърцето, във вътрешностите или в мозъка; или всички чародейства на осезанието — извор на онова движение на мисълта, ръководещо съзидателните ръце на толкова художници, които след хиляди страстно нахвърляни щрихи съумяват да претворят природата; или най-сетне безкрайното разнообразие на погледа — от безизразната му вялост до мятането на страшни светкавици. Бог не губи нито едно от предимствата си в тази система. Чрез материалната мисъл открих ново величие в него!

След като изслушах тези негови думи и погледът му проникна в душата ми като светлина, невъзможно беше да не бъда възхитен от убедеността му, да не се увлека от разсъжденията му. Така че си представях *мисълта* като физическа сила, придружена от неизмеримите си образувания. Тя беше разновидност на едно ново човечество.

Този простиък преглед на законите, които според Ламбер даваха формулата на нашето мислене, е достатъчен, за да си представим необикновената дейност, с която душата му сама се опустошаваше.

Луи бе потърсил доказателства за разсъжденията си в историята на великите хора, чието съществуване, разказано от биографите, дава много любопитни подробности върху тяхната мисловна дейност. Благодарение на силната си памет се бе сетил за факти, с които можеше да си послужи, за да развие твърденията си, беше ги разпределил в различните глави като примери, и то така, че много от максимите му придобиваха почти математическа точност. Произведенията на Кардано^[25], притежаващ необикновена дарба да пророкува, му осигуриха ценни материали. Той не беше забравил нито Аполоний Тиански^[26], който бе предсказал в Азия смъртта на тиранина и бе описал мъките му точно в часа, когато той бе умрял в

Рим; нито Плотин^[27], който, макар и далеч от Порфирий, усещайки, че той възнамерява да се самоубие, веднага отишъл при него да го разубеди; нито онзи факт, отбелязан в миналия век^[28], когато е господствувало възможно най-язвителното неверие, факт, изумителен за хората, привикнали да превръщат съмнението в оръжие срещу Бог, но съвсем прост за някои вярващи — Алфонсо Мария Лигуорски, епископ на „Света Агата“, дал последно опрощение на папа Ганганели, който го видял, чул го да говори и му отвърнал, а в същото време на голямо разстояние от Рим епископът седял унесен в креслото си както обикновено след църковната служба. Възвръщайки се към обикновения живот, забелязал, че прислужниците му стоят на колене около него — смятали го за умрял.

— Чеда мои — казал им той, — светият отец току-що издъхна.

Два дни по-късно се получила вест, която потвърждавала думите му. Смъртният час на папата съвпадал с часа, когато епископът се възвърнал към естественото си състояние. Ламбер не беше пропуснал и една по-скорошна история, случила се през миналия век на някаква млада англичанка; тя обичала страстно един моряк и напуснала Лондон, за да отиде при него; намерила го сама, без водач, в пустошта на Северна Америка, където пристигнала точно навреме, за да му спаси живота. Луи беше използвал античните мистерии и светите дела на мъчениците, където могат да се намерят най-известните и похвални примери за човешката воля, както и средновековната демонология, криминалните процеси, медицинските изследвания, откривайки навсякъде с неподражаема проникателност истинската случка, вероятното явление. Тази богата сбирка от научно обосновани факти, почерпени от толкова много, в повечето случаи достойни за доверие книги, несъмнено беше послужила за бакалски кесии; и на този ако не друго, поне интересен труд, сътворен от най-невероятната човешка памет, му бе съдено да загине.

Сред доказателствата, обогатяващи творбата на Ламбер, имаше и една семейна история, която той ми беше разказал, преди да я използва в трактата си. Този факт, отнасящ се до *следбитие*то на вътрешното същество, ако мога да си позволя да изкова такава нова дума, за да обознача едно още неназовано явление, ме беше поразил така силно, че съм го запомнил. Бащата и майката на Ламбер трябвало да водят дело; ако го загубели, щяла да бъде опетнена честността им

— единственото богатство, което притежавали. Те изпаднали в голяма тревога, когато се наложило да решат дали да отстъпят пред несправедливата нападка на ищеца, или да се защищават. През една есенна вечер се събрали да обсъдят въпроса край запалената с торф камина в стаята на кожаря и жена му. На този семеен съвет били поканени и двама-трима родственици, както и праждото на Луи по майчина линия, стар, грохнал земеделец с вдъхващо уважение благородно лице, със светли очи и тук-таме запазени по пожълтелите от възрастта череп посивели кичури коса. Той бил нещо като ясновидците на негрите и дивите племена, оракул, до когото се допитвали във важни случаи. Внуците обработвали земите му, хранили го и се грижели за него; а той предсказвал дали ще вали дъжд, или времето ще е хубаво и им препоръчвал кога да окосяват ливадите или да прибират жътвата. Точните му като на барометър указания били известни и още повече увеличавали доверието и почитта, на която се радвал. Той стоял по цели дни неподвижно на стола си. Изпадал в унес след смъртта на жена си, към която изпитвал силна, неувяхваща обич.

— Мили деца — казал им той, когато го помолили да даде мнението си, — това дело е много сложно, за да решавам сам. Трябва да се посъветвам с жена си.

После станал, взел бастуна си и излязъл, за голяма изненада на присъстващите, които си помислили, че вече се е вдетинил. Той обаче се върнал скоро и им казал:

— Не се наложи да отида до гробищата, майка ви ме пресрещна при рекичката. Тя ми каза, че у един нотариус в Блоа ще намерите някакви квитанции, които ще ви помогнат да спечелите делото.

Праждото изрекъл тези думи с твърд глас. По държането и изражението му личало, че е свикнал с подобни видения. Квитанциите наистина били у нотариуса и делото не било заведено.

Тази случка, станала под родния покрив пред очите на деветгодишния тогава Луи, много спомогнала той да повярва в чудодейните видения на Сведенборг, който бе дал през живота си не едно доказателство за могъществото на появилото се пред *вътрешното* му същество видение. Когато поотраснал и се доразвил интелектуално, Ламбер естествено бе започнал да търси в законите на човешката природа причините за чудесата, привлекли вниманието му в детските години. Как да назовем случайността, която бе събрала около

него случките и книгите, отнасящи се до тези явления, и бе го направила едновременно и сцена, и актьор за най-големите чудеса на мисълта?

Луи би имал право на известност дори само заради това единствено психологическо разсъждение, направено от него на петнадесет години: „Събитията, които съставляват дейността на човечеството и са продукт на неговия ум, имат причини, които ги предопределят, тъй както нашите действия са се извършили в мислите ни, преди да се осъществят навън; предчувствията или пророчествата са знак за тези причини“; мисля, че би трябвало да съжаляваме за загубата в негово лице на един гений, равен на учени като Паскал, Лавазие и Лаплас. Може би химеричните представи за ангелите твърде дълго имаха превес в трудовете му; но нима, стремейки се да получат злато, учените незабелязано не създадоха химията? И все пак, след като Луи бе учил сравнителна анатомия, физика, геометрия и други науки, свързани с неговите открития, той сигурно е смятал да събере фактите и да ги анализира — и това е единственият факел, чиято светлина би могла днес да ни преведе през мрачините на най-малко разбираемата от всички същности. Той притежаваше твърде много здрав смисъл, за да остане сред мъглявината на теориите, които могат да бъдат изложени с няколко думи. Нима днес най-простият опит, подкрепен с факти, не е много по-ценен от най-хубавите учения, защитени с повече или по-малко изобретателни доводи? Но тъй като аз не съм бил с него през този период от живота му, когато размишленията му сигурно са били най-плодотворни, мога само да предполагам, позовавайки се на първите му изследвания, колко голяма е стойността на произведенията му.

Не е трудно да се разбере в какво се състоеше слабостта на „Трактата за волята“. Макар и надарен с качествата на изключителните хора, по това време Луи Ламбер все още беше дете. Колкото и умело и плодотворно да боравеше с отвлечените понятия, умът му беше в плен на обаятелните, така присъщи на младите хора вярвания. В някои точки схващанията му бяха достигнали зрелостта на тения, в много други бяха в зародиш. Най-големият недостатък на творбата му би се сторил очарователен на влюбените в поезията умове. В нея личаха следите на борбата, която се водеше в тази възвишена душа между двете основни начала: спиритуализма и материализма, около които са

се лутали толкова забележителни гении, но никой от тях не се е решил да ги слее в едно-единствено начало. Луи беше чист спиритуалист, но после му се наложи да признае материалността на мислите. Победен от фактите, доказани чрез анализа, в момент, когато сърцето му беше устремено с копнеж към разпръснатите облаци в небесата на Сведенборг, той нямаше сили да създаде цялостна, твърда, единна система. Оттам възникнаха някои противоречия, които не мога да не спомена дори в това бегло описание на първите му опити. Макар и незавършено, нима произведението му не беше черновка на една наука, в чиито тайни би могъл по-късно да проникне, да положи основите ѝ, да я изследва, да направи необходимите изводи и да ги свърже?

Шест месеца след изземането на „Трактата за волята“ напуснах колежа. Раздялата ни беше ненадейна. Разтревожена от температурата, която правех от известно време, и от отпадналостта ми, предизвикана от липсата на физически упражнения, майка ми за няколко часа уреди всичко и ме взе от колежа. Като чу, че заминавам, Ламбер страшно се натъжи. Скрихме се да си поплачем.

— Дали ще те видя пак някога? — каза ми той с обич, като ме прегръщаше, и добави: — Ти ще живееш, но аз ще умра. И ако е възможно, ще ти се явя.

Само младеж може да произнесе подобни думи така убедено, като предсказание, като обещание, чието ужасно изпълнение би трябвало да вдъхва страх. Неясната мисъл за обещаното явяване след смъртта дълго ме занимаваше. Още имам такива дни на меланхолия, на съмнение, на ужас, на самота, когато се мъча да прогоня спомените за това тъжно прощаване, което всъщност не беше последното. Когато прекосявах двора към изхода, Ламбер беше долепил лице до един от решетъчните прозорци на трапезарията, за да ме види, като минавам. Изпълнявайки желанието ми, майка ми поиска разрешение да ни заведе двамата на обед в странноприемницата. Вечерта на свой ред аз го изпратих до съдбоносния праг на колежа. Никога двама влюбени не са проливали толкова сълзи при раздяла, колкото ние с него.

— Сбогом! Оставам сам в тази пустиня — каза ми той, сочейки дворовете, където играеха и крещяха двеста деца. — Когато се върна уморен, полумъртъв след дългите пътешествия през полята на моята мисъл, в чие сърце ще се сгуша, за да си почина? С един-единствен

поглед ти казвах всичко. Кой ще ме разбира сега? Сбогом! По-добре никога да не бях те срещал, тогава нямаше да узная какво ще ми липсва от сега нататък.

— Ами аз — отговорих му, — какво ще правя аз? Нима моето положение не е още по-ужасно? — И добавих, като се чукнах по челото: — Тук нямам нищо, което да ме утеши.

Той поклати глава, погледна ме мило и тъжно и ние се разделихме.

По това време Луи Ламбер беше висок пет фута и два дюйма и не порасна повече. По изразителното му лице беше изписана доброта. Божественото търпение, придобито поради лошите обноски в колежа и поради непрекъснатото съсредоточаване, необходимо за съзерцанията му, бе прогонило от погледа му дръзката гордост, която ни се нрави у някои хора и в която нашите учители четяха укор. От чертите му се излъчваха спокойствие и пленителна ведрост; в тях нямаше и следа от ирония и подигравка, тъй като вроденото добродушие уравнивяваше в Луи съзнанието за силата и превъзходството му. Той имаше хубави, изящни, почти винаги влажни ръце. Прекрасното му телосложение беше достойно за длетото на ваятеля; ние обаче имахме толкова недодялан вид в оловносивите униформи с позлатени копчета и с късите си панталони, че свършената фигура на Ламбер и малко болезнената му изтънченост правеха впечатление само в банята. Когато плувахме в нашата къпалня на Лоар, Луи се открояваше с бялата си кожа сред премръзналите и посинели от студената вода тела на съучениците ни. Той беше нежен, с чаровни жестове, леко порозовял, не трепереше, като излизаше от водата, може би защото не стоеше на сянка, а винаги тичаше да се грее на слънце. Луи приличаше на онези цветя, които предвидливо затварят чашките си при най-лек полъх и разцъфват под безоблачно небе. Ядеше малко, пиеше само вода; освен това, инстинктивно или нарочно, той се въздържаше от излишни движения, за да не пилее силите си; в жестовете му имаше сдържаност и простота — той беше като хората от Изтока или като диваците, за които вглъбеността сякаш е естествено състояние. С една дума, изобщо не се стремеше да се издокарва. Имаше навик да седи навел глава наляво, вечно облакътен, така че ръкавите на новите му дрехи бързо се изтъкваха.

Освен набързо нахвърляния му портрет ще обрисувам и нравствения му облик, защото мисля, че днес вече мога да бъда безпристрастен. Макар и религиозен по природа, Луи не спазваше педантично обредите на римокатолическата църква; схващанията му бяха близки до идеите на света Тереза, на Фенелон, на много духовници и на някои светци, които в наше време щяха да бъдат обявени за еретици и безбожници. Слушаше църковната служба безучастно. Влагаше в молитвата възвисените пориви на душата си, без да се съобразява с никакви правила; вършеше всичко, както му идва отвътре; не желаше нито да се моли, нито да мисли в определени часове. В църквата можеше по един и същи начин да размишлява за Бог или да обмисля някоя философска идея. Исус Христос му даваше най-прекрасния пример за поведение. „Et verbum caro factum est!“^[29] му се струаха най-възвишените думи, предопределени да изразят традиционната формула за Волята, Словото и Действието. Без да обръща внимание на смъртта си, Христос така бе усъвършенствувал вътрешното си същество, че един ден безтелесният му облик да се появи пред учениците му; чудесата на Евангелието, магнетическите изцеления на Христос и способността му да говори на всички езици потвърждаваха учението на Луи Ламбер. Спомням си как той казваше по този повод, че най-прекрасната творба, която може да бъде написана в наши дни, е историята за първите години на църквата. Говореше най-поетично по време на вечерните ни беседи, когато обсъждаше чудесата, извършени във великата епоха на вярата благодарение на силната воля. Намираще най-убедителните доказателства за теорията си в почти всички жития на мъченици от първия век на църквата, който той наричаше „великата ера на мисълта“.

— Нима героично понесените мъчения в името на утвърждаването на вярата не са явления, доказващи, че материалните сили никога няма да надделеят над силата на идеите или волята на човека? — говореше той. — Изхождайки от онова, което другите постигат чрез волята си, всеки може да осъзнае възможностите на собствената си воля.

Смятам, че не е необходимо да говоря за схващанията му, отнасящи се до поезията и историята, нито за преценките му за написаните на нашия език шедьоври. Не би имало нищо интересно да

излагам тук мнения, които днес са почти общоприети, но изглеждаха необикновени в устата на едно дете. Луи беше на висота във всичко. За да изясня с две думи дарбата му, достатъчно е да кажа, че би могъл да напише „Задиг“ също така остроумно, както и Волтер; да измисли като Монтескьо силен диалог между Сула и Евкрат.^[30] Той беше непресторено честен в схващанията си, затова смяташе, че творбата преди всичко трябва да бъде полезна; в същото време изтънченият му ум се стремеше към нови мисли и форми. Всичко, което не задоволяваше тези изисквания, му причиняваше дълбоко отвращение. Запомнил съм една от най-забележителните му литературни оценки, която дава представа за смисъла на всичките му оценки и в същото време показва яснотата на разсъжденията му: „„Апокалипсисът“ е писмено изразен екстаз“. Той разглеждаше Библията като откъс от историята на допотопните народи, която новото човечество си е поделило. Смяташе, че митологията на древните гърци е почерпена от еврейската библия и от свещените книги на Индия, които тази влюбена в красотата нация бе преразказала по свой начин.

— Невъзможно е — казваше той — да оспорваме първенството на свещените книги на азиатските народи над нашите свещени писания. За всеки, който съумее да се убеди в тази историческа истина, светът става необичайно широк. Нима не намериха убежище на азиатското плато шепата хора, които преживяха катастрофата, сполетяла нашето земно кълбо, ако, разбира се, хората са съществували преди това сгромолясване или стълкновение — сериозен въпрос, чието решение е записано дълбоко в моретата. Антропогонията^[31] в Библията е само генеалогия на един рояк, излетял от човешкия кошер и увиснал на планинските склонове на Тибет между върховете на Хималаите и Кавказ. Отличителна черта на първоначалните схващания на ордата, която законодателят ѝ е нарекъл божий народ несъмнено за да укрепи единството ѝ, а може би и за да запази собствените си закони и своята система на управление, защото книгите на Мойсей са религиозен, политически и граждански кодекс — тази отличителна черта е белязана с печата на ужаса: могъщата му мисъл обяснява земните сътресения като дошло свише възмездие. Освен това този преселнически народ не е вкусил нито една от радостите, които дарява постоянното пребиваване на родната земя, и несгодите на скитническия живот са му внушили само мрачна,

величествена и кървава поезия. Напротив, гледката на бързите изменения на земята и чудното въздействие на слънцето, чиито първи свидетели са били индусите, са им вдъхнали жизнерадостни схващания за щастливата любов, култа към огъня, безбройните превъплъщения на размножението. Тези великолепни картини липсват в произведенията на еврейския гений. Постоянната борба да оцелеят, преминавайки през толкова опасности и страни, за да стигнат до обетованата земя, са породили у този народ усещането за изключителност и ненавистта му към другите нации. Тези три свещени писания са архивите на погиналия свят. В това се крие тайната на нечуваното величие на техните езици и митове. Велика човешка история почива под имената на тези хора и местности, под тези фикции, които непреодолимо ни привличат, без да знаем защо. Може би в тях вдъхваме родния въздух на нашето ново човечество.

Според Ламбер в тези три литератури^[32] е включена цялата човешка мисъл. Той смяташе, че не съществува нито една книга, която да не съдържа, макар и в зародиш, по нещо от тях. Това негово мнение показва колко задълбочено е било първото му изучаване на Библията и докъде е стигнал в изследванията си. Той винаги се рееше някъде над обществото, което познаваше само от книгите, и го съдеше твърде хладно. Казваше:

— Законите никога не могат да спрат начинанията на знатните и богатите, но смазват слабите, които, тъкмо обратното, се нуждаят от покровителство.

Неговата доброта не му позволяваше да се увлича в политиката; това обаче го водеше до пасивно покорство, следвайки примера на Исус Христос. През последните дни от пребиваването ми във Вандомския колеж Луи не се стремеше вече към славата, а донякъде абстрактно се наслаждаваше на известността; след като подобно на древните жертвоприносители, търсещи бъдещето в сърцата на хората, бе надникнал в тази химера, не бе открил нищо в нея. Презирайки личните чувства, той ми казваше:

— Славата е обожествен егизъм.

Може би тук, преди да завърша разказа за това необикновено детство, трябва да му направя накратко една обща оценка.

Малко преди да се разделим, Ламбер ми каза:

— Вън от общите закони на нашия организъм, чиято формулировка може би ще ми донесе слава, човешкият живот е движение, което поради някакво неизвестно влияние се изразява по особен начин във всяко същество чрез мозъка, чрез сърцето или чрез нервите. От тези три назовани с такива обикновени думи системи произлизат безкрайните разновидности на човечеството, определящи се от степента, в която тези три основни начала се комбинират със субстанцията, възприета от заобикалящата ги среда.

Той замлъкна, чулна се по челото и продължи:

— Странно явление! Всички велики хора, чиито портрети са привличали вниманието ми, имат къси вратове. Може би природата иска сърцето им да е по-близо до мозъка. — После добави: — Оттук произлиза някаква съвкупност на действия, представляваща социалния живот. На човека, живеещ с нерви — действието или силата, на човека, живеещ с мозъка — гения, на човека със сърце — вярата. На вярата обаче — каза той тъжно — са достъпни само тъмните светилища и единствен ангелът достига светлината.

Така, ако се съобразим с неговите определения, Ламбер живееше изцяло със сърцето и мозъка.

Аз разделям на три периода интелектуалното му развитие.

Той беше обречен още от детството си на преждевременна активност, дължаща се безспорно на някаква болест или на някакво усъвършенствуване на органите му; още от детството силите му се изразяваха в действието на вътрешните му сетива и прекомерното отделяне на нервния флуид. Човек на идеите, той се стремеше да утоли жаждата на ума си, стремящ се да усвои всички идеи. Оттук и желанието да чете; а от прочетеното — размислите, които му даваха възможност да сведе нещата до един по-прост израз, да проникне в тяхната същност, за да ги изучи. Плодовете от този прекрасен период, които другите хора добиват едва след дълги изследвания, Ламбер получи още по време на физическото си детство; щастливо детство, детство, озарено от блаженото ученолюбие на поета. Завършекът, до който стигат повечето интелекти през зрелостта, се оказа за него отпавна точка в търсене на нови светове на разума. Така, без още да го съзнава, той си бе създал живот, изпълнен с изисквания и с най-ненаситна жажда. Нима за да съществува, не беше принуден непрекъснато да запълва бездната, която сам бе отворил в себе си?

Нима не рискуваше и той като някои други хора от обществото да загине поради недостига на храна за огромните си излъгани желания? И нима бушуващата в него оргия нямаше да изгори внезапно душата му като преситените от спирт тела? Този първи период от интелектуалното развитие на Луи ми беше неизвестен; едва днес мога да обясня по такъв начин необикновените му плодове. Тогава Ламбер беше тринадесетгодишен.

За щастие имах възможност да наблюдавам първите дни от втория период на развитието му. Ламбер, и това може би го спаси, изпита всички несгоди на живота в колежа, за което изразходи много от мислите си. После, когато доведе нещата до най-чистия им израз, думите — до идеалната им същност и от нея достигна до основните принципи, той се затвори в себе си и за да живее, се устреми към други творчески търсения. Колежанските мъки и болезнените физически кризи го укротиха, той се вгълби в мислите си, опозна чувствата, съзря нови науки, истински низ от идеи. Спрян в своя бяг, прекалено слаб още, за да съзерцава висшите сфери, той се посвети на самосъзерцание. Тогава ми разказа за борбата на мисълта, която си противодействува и се мъчи да разкрие тайните на същността си като лекар, изучаващ развитието на болестта си. В това състояние на сила и слабост, на детски чар и свръхестествено могъщество Луи Ламбер ми създаде най-поетичната и най-правдива представа за онова същество, което наричаме *ангел*, ако не се смята жената, чието име, черти, образ и живот бих искал да скрия от света, за да бъде единственият пазител на тайната на нейното съществуване, скътвайки я в дълбините на сърцето си.^[33]

Третият период от живота му ми се изплъзна. Той започва след раздялата ми с Луи, който, навършвайки осемнадесет години, напуснал колежа към средата на 1815 година. Тогава за около шест месеца беше загубил баща си и майка си. Тъй като в семейството му нямаше кой да разбере пламенната му, макар и потисната след раздялата ни душа, той се приютил при своя вуйчо и настойник, който, изгонен от енорията поради дадената по време на републиката клетва, беше отишъл да живее в Блоа. Луи останал известно време при него. Скоро обаче, изгарящ от желание да завърши образованието си — непълно според него, — заминал за Париж, за да се срещне с Мадам дьо Стал и да почерпи знания от истинските извори. Старият свещеник, който много

обичал племенника си, го оставил да изхарчи за три години наследството му в Париж, макар сам да живеел в голяма мизерия. Наследството се състояло от няколко хиляди франка. Ламбер се върнал в Блоа в началото на 1820 година, прогонен от Париж, където хората без средства мъчно издържат. Докато е живял там, сигурно е бил в плен на тайни бури — ужасните вихри на мисълта, разтърсващи хората на изкуството, — ако се съди по единствената случка, която си спомни вуйчо му, и по единственото писмо от тези години, което старият човек може би беше запазил, защото е било последно и най-дълго от всички.

Първо ще разкажа случката. Веднъж Луи бил в Театр Франсе и седял на втория балкон до една от колоните, между които се намираха по това време третите ложи. Когато станал през първия антракт, забелязал, че в съседната ложа влязла млада жена. Видът на тази млада и красива, добре облечена жена, чиято рокля може би е била деколтирана, и на придружаващия я любовник, към когото вдигала озареното си от очарованието на любовта лице, оказали такова силно въздействие върху душата и сетивата на Ламбер, че му се наложило да излезе от залата. Ако не били последните проблясъци на разум, които пламналата в него страст не могла да угаси в първия момент, той може би щял да се поддаде на почти непреодолимото желание да убие младия човек, към когото отправяла погледи непознатата жена. Нима в нашия парижки свят това не беше любовният порив на един дивак, който се нахвърля върху жената като върху плячка, нима не беше проява на животинския инстинкт, сливащ се с почти ослепителния порив на потиснатата от тежестта на мислите душа? И най-сетне нима не беше въображаемият удар с кама, почувствуван някога от детето, който у мъжа мълниеносно се бе превърнал в най-властното желание — любовта?

Ето и писмото, в което той разкрива състоянието на душата си, потресена от зрелището на парижката цивилизация. Несъмнено тази бездна на егоизма е уязвявала постоянно сърцето му и той непрекъснато е страдал; може би не е срещнал нито приятели, които да го утешат, нито врагове, които да разнообразят живота му. Принуден постоянно да се вглъбява, без да споделя с никого възвишените си наслади, може би се е стремил да изпадне в постоянен екстаз, да съществува едва ли не като растение, като отшелниците от времето на ранната църква, избягвайки по този начин от властта на

интелектуалния свят. В писмото му като че ли беше отразен планът, ръководил великите души във всички епохи на социално обновление. Но дали това решение не беше предизвикано за някои от тях под въздействие на призиванието? Не търсеха ли те начин да съсредоточат силите си в дълго мълчание, за да излязат от него способни да управляват света със Словото и Действието? Луи сигурно беше насъбрал много горчивина сред хората или бе наказал обществото с най-ужасна ирония, без да постигне нещо, затова от сърцето му се бе изтръгнал такъв силен вопъл, затова и той, горкият, е бил обзет от силното желание на някои владетели, които, уморени от властта си, са преситени от всичко. Кой знае дали е нямало да завърши в уединение някой голям, още неясен и за самия него труд? Кой не би го повярвал с готовност, четейки откъса с негови мисли, където се разкрива борбата в душата му от мига, когато младостта му е свършила и е започнала да разцъфва съдбоносната способност за творчество, на която дължим произведенията на зрелия човек. Това писмо е свързано със случката в театъра. Случката и писмото взаимно се обясняват, душата и тялото звучат в един и същи тон. Бурята от съмнения и твърдения, от облаци и прояснявания, често прорязвани от мълнии, които завършват с неутолима жажда за небесно сияние, хвърлят достатъчно светлина върху третия период от неговото нравствено възпитание, така че можем да го разберем изцяло. Като четях тези случайно написани страници, прекъсвани и подхващани според прищевките на парижкия живот, сякаш имах пред очите си дъб, чиято хубава зелена кора се покрива по време на вътрешния му растеж с грапавини и пукнатини, за да изникне величественото дърво, ако, разбира се, небесният гръм или човешката брадва го пощадят!

С това писмо завършват забележителното детство и неразбраната младост както на мислителя, така и на поета. В него са очертани контурите на нравствения зародиш и философите ще съжаляват за още едва наболите, поразени от мраза листа; но, разбира се, ще видят в тях и цветовете, разтворени в области, много по-извисени от най-високите места на земята.

Париж, септември-ноември 1819 г.

Мили вуйчо,

Скоро ще напусна този град, където не съумях да живея. Тук нито един човек не обича това, което обичам аз, не се занимава с това, с което се занимавам аз, не се удивлява на това, на което се удивлявам аз. Принуден да живея сам, аз все повече се вглъбявам и страдам. Дълго и търпеливо изучавах обществото и стигнах до печални изводи и до дълбоко съмнение. Тук отправната точка за всичко са парите. Необходимо е да имаш пари дори за да живееш без пари. Но макар този метал да е необходим и на онези, които искат да мислят спокойно, не чувствавам в себе си смелост да го направя единствен двигател на мислите си. За да натрупа човек състояние, нужно е да си избере поле на действие; с една дума, да си купи положение или клиента, да си издействува със законна или умело измислена привилегия правото всеки ден да взема от чуждата кесия по някоя неголяма сума, която за една година би се превърнала в малък капитал; този капитал след двадесет години би осигурил на честния човек не повече от четири-пет хиляди франка рента. За петнадесет или шестнадесет години, след завършване на стажа, адвокатът, нотариусът, търговецът, всички работещи с позволение, биха си осигурили хляба за старини. Разбрах, че съм неспособен на подобно нещо. Аз предпочитам мисълта пред действието, идеята пред деловитостта, съзерцанието пред движението. Липсва ми съсредоточеността, необходима на онзи, който желае да направи кариера. Всяко търговско начинание, необходимостта да искам пари от някого би завършила зле за мен и аз скоро бих се разорил. В момента нямам нищо, но и не дължа никому нищо. Твърде малко е нужно на онзи, който си е поставил за цел да извърши велики дела в духовната област; но макар двадесет су на ден да ми стигат, нямам средства за подобно трудово безделие. Ако ми се прииска да размишлявам, материалните потребности ме гонят във от светилището, където вехне мисълта ми. Какво ще стане с мен? Мизерията не ме плаши. Ако не затваряха, не опозоряваха, не презираха просяците, охотно бих

просил милостиня, за да мога свободно да решавам занимаващите ме проблеми. Но възвишеното примирение, благодарение на което бих могъл да освободя мисълта си, отделяйки я от тялото си, няма да послужи за нищо: необходими са пари, за да се отдам на някои опити. Нямам ли ги, ще означава да приема само външната мизерия на мислителя, притежател едновременно на земята и на небето. За да бъда велик в мизерията, достатъчно е никога да не се унижавам. Човек, който се бори и страда, поел пътя към една благородна цел, представлява прекрасно зрелище; но кой тук усеща в себе си сили да се бори за това? Катериш се по скалите, не можеш винаги да тъпчеш в калта. Тук всичко пречи на праволинейния полет на духа, устремен към бъдещето. Не бих се страхувал да живея в пещера сред пустинята, но тук се страхувам. В пустинята бих живял в самота и нищо не би ме отвличало; тук човек има безбройни потребности, които го принизяват. Излизате на улицата, потънал в мисли, зает, и изведнъж гласът на някой просещ милостиня бедняк ви връща сред този свят на глад и на жажда. За да се разхождате, са необходими пари. Непрекъснато уморените от дреболии сетива никога не си почиват. Тук нервната възбуда на поета през цялото време се поддържа и това, което би трябвало да се превърне в негова слава, се превръща в мъчение: въображението е най-жестокият му враг. Тук за пострадалия работник, за бедната родилка и болната проститутка, за изоставеното дете, за недъгавия старец, за пороците и дори за престъплението има убежище и грижи; но светът е безпощаден към изобретателя, към всеки мислещ човек. Тук всичко трябва да дава бърз, реален резултат; тук се подиграват с несполучливите в началото опити, които не водят до най-великите открития, не ценят постоянното, задълбочено изследване, изискващо продължително съсредоточаване на силите. Държавата би могла да заплаща на таланта, както заплаща на войската; но тя трепери да не бъде измамена от умния човек, сякаш е възможно дълго да се подражава на гения. Ах, мили вуйчо,

нима, когато са унищожили манастирските обители в подножието на планината под мълчаливата зелена сянка на листата, не са били длъжни да построят убежище за страдащите души, които с една своя мисъл създават най-доброто в нацията или подготвят новото в някоя наука?

20 септември

Тук ме доведе желанието да уча, вие го знаете; срещнах истински образовани хора, много от тях дори удивителни, но липсата на единство в научните изследвания унищожава почти всичките им усилия. Нито обучението, нито науката имат ръководство. В Музея по естествена история слушате някой професор да ви доказва това, което на улица Сен Жак наричат немислими глупости. Учен от Медицинския факултет обсипва с хули друг от Колеж дьо Франс. Веднага след като пристигнах, отидох да чуя един стар академик, който обясняваше на петстотин младежи, че Корней е могъщ, горд гений, че Расин е нежен и елегичен, Молиер — неподражаем, Волтер — изключително остроумен, Босюе и Паскал — отчаяно силни. Един професор по философия става знаменит, като твърди, че Платон е Платон. Друг пише история само на думи, без да го е грижа за идеите. Този разнищва Есхил, онзи ви доказва победоносно, че градските комуни са били комуни, а не друго. Тези нови блестящи възгледи, префасонирвани за няколко часа, представляват тъй нареченото висше образование, което трябва да движи напред с гигантски стъпки човешкото знание. Ако правителството беше в състояние да мисли, бих го заподозрял, че се страхува реално пробуденото превъзходство да не подчини обществото на една разумна власт. Ако нациите отидат много далеч и при това много рано, професорите ще трябва да играят роля на глупци. Как иначе да се обясни едно безсистемно преподаване без мисъл за бъдещето? Институтът можеше да стане велико

правителство на нравствения и интелектуален свят, но той неотдавна се разпадна на отделни академии. Следователно човешкото знание се развива без ръководство, без система, наслуки, без предначертан път. Тази небрежност, тази неувереност съществуват и в политиката, както и в науката. В света на природата средствата са прости, целта — велика и прекрасна; тук, както в науката, така и в държавата, средствата са огромни, а резултатът — нищожен. Тази сила, която в природата се движи равномерно и при постоянно увеличаващ се резултат, тази възпроизвеждаща всичко формула $A + A$ е разрушителна за обществото. Днешната политика противопоставя едни човешки сили на други, за да ги неутрализира, вместо да ги съчетае, за да действуват за постигането на определена цел. Като разглеждаме Европа от Цезар до Константин, от малкия Константин до великия Атила, от хуните до Карл Велики, от Карл Велики до Лъв X, от Лъв X до Филип II, от Филип II до Луи XIV, от Венеция до Англия, от Англия до Наполеон, от Наполеон до Англия, не виждам никакво постоянство в политиката и непрекъснатият ѝ кипеж и до днес не е довел до никакъв напредък. Нациите доказват величието си с паметници или щастieto си с благополучието на отделни личности. Днешните паметници могат ли да се сравнят с древните? Съмнявам се. Произведенията на изкуството, които непосредствено създава отделният човек, творенията на ума и ръката му твърде малко са напреднали. Насладите на Лукул по нищо не се отличават от насладите на Самюел Бернар, на Божон или на баварския крал. Изчезна и човешкото дълголетие. Ако преценяваме добросъвестно, трябва да признаем, че нищо не се е изменило, че човекът е останал един и същ: силата за него си остава единственият закон, а успехът — единствената мъдрост. Исус Христос, Мохамед, Лутер само са оцветили различно кръга, в който се развиват младите нации. Никаква политика не е възпряла цивилизацията, богатствата ѝ, нравите ѝ, съюза ѝ на силните срещу слабите, идеите и страстта да се ходи от Мемфис в Тир, от

Тир в Балбек, от Тедмор в Картаген, от Картаген в Рим, от Рим в Константинопол, от Константинопол във Венеция, от Венеция в Испания, от Испания в Англия, ето защо никакви следи не са останали нито от Мемфис, нито от Тир, нито от Картаген, нито от Рим, нито от Венеция, нито от Мадрид. Духът е напуснал тези могъщи тела. Никой не е избягнал разрухата, никой не е отгатнал колко правилна е аксиомата: „Когато следствието престане да бъде във връзка с породилата го причина, настъпва дезорганизация“. Дори най-проницателният гений не може да намери връзка между тези велики социални явления. Нито една политическа теория не се оказа вечна. Правителствата отминават, както и хората, без да си предадат никакво знание, и от нито една система не се е породила друга, по-съвършена от предишната. Какво да се каже за политиката, когато позоваващото се на Бог правителство е загинало и в Индия, и в Египет; когато правителството на меча и на тиарата е изчезнало; когато едноличното правителство се руши, а правителството на мнозинството никога не е просъществувало дълго; когато нито една концепция за силата на ума, приложена към материалните интереси, не е могла да издържи и днес всичко трябва да се възстановява също както през другите епохи, когато човекът е викал: „Аз страдам!“ Кодексът, на който гледат като на най-забележителното дело на Наполеон, е най-драконовското дело, което ми е известно. Безкрайната териториална раздробеност, в основата на която лежи разделянето на богатствата по равно, неминуемо ще доведе до израждане на нацията и до гибел на изкуствата и науките. На силно раздробената земя се отглеждат само житни растения и изобщо няма високи насаждения; горите и много извори изчезват; не се отглеждат вече нито волове, нито коне. Няма средства за нападение и за защита. Започва нашествие, народът е потъпкан, загубил е най-важното — своите водачи. Ето историята на пустините! Следователно политиката е наука, която няма определени начала и непоклатима основа; тя е геният, проявяващ се в момента,

постоянното приложение на силата в зависимост от изискванията на деня. Човекът, който вижда два века напред, ще умре на площада под проклятията на народа или може би още по-лошо, струва ми се — обсипан с безкрайни хули. Нациите също са индивиди, нито по-мъдри, нито по-силни от човека и техните съдби са също като неговата. Нима като разсъждаваме за човека, не означава да се занимаваме с нациите? Зрелището на това общество, безкрайно неустойчиво и в основите, и в същността си, и в подбудите, и в действията си, общество, в което филантропията е чудесна грешка, а прогресът — безсмислица, ми потвърди истината, че животът е в нас, а не вън от нас; че да се издигнеш над хората, за да ги управляваш, означава горе-долу да играеш ролята на класен ръководител с по-големи права; и че хората, които са достатъчно силни да се изкачат до стъпалото, откъдето ще се наслаждат на световите, няма защо да гледат онова, което е в краката им.

5 ноември

Наистина съм се замислил сериозно, насочил съм се към някакви открития, непреодолима сила ме тегли към светлината, която още в детството ми озари мрака на моя нравствен живот; но как да нарека тази власт, която ми завързва ръцете, затваря ми устата и ме тегли в посока, противоположна на призванието ми? Трябва да напусна Париж, да се сбогувам с книгите в библиотеките — прекрасни огнища на светлина, да се простя с любезните и доброжелателни учени — млади гении, с които дружах. Какво ме отблъсква? Случайността или провидението? Тези думи обозначават две несъвместими идеи. Ако случайността не съществува, трябва да приемем фатализма или принудителната съгласуваност на фактите, подчинени на един общ план. Защо да се съпротивяваме? Ако човек престане да е свободен, какво става с опорите на

нравствеността му? Ако пък може да гради съдбата си, ако може свободно, по свое желание да спре изпълнението на общия план, какво тогава е Бог? Защо съм дошъл на света? Започна ли да се самоизследвам, узнавам го: откривам в себе си неоползотворени възможности; но тогава защо притежавам такива огромни способности, без да мога да ги проявя? Ако изпитанието ми би могло да послужи за пример, веднага бих се съгласил с това; но аз се измъчвам тайно. И участва ми е в ръцете на провидението като съдбата на неизвестно цвете, което умира в глъбините на девствена гора, без никой да е вдъхнал уханието му и да се е възхитил на ярките му багри. Както то напразно разпръсква аромата си в самота, така и аз създавам тук, на тавана, идеи, които никой не възприема. Миналата вечер ядохме хляб и грозде с един млад лекар на име Мейро. Стояхме до прозореца в стаята ми и разговаряхме като братя по нещастие; казах му:

— Аз си отивам, вие оставате. Използвайте наблюденията ми и ги развийте!

— Не мога — отговори ми той с горчива тъга. — Не съм добре със здравето, няма да издържа напрежението и ще умра млад, изтормозен от борбата с оскъдицата.

Погледнахме небето и си стиснахме ръце. Запознахме се с него на лекциите по сравнителна анатомия в Музея по естествена история; и двамата изучавахме проблема за единството в животинския свят. За него то беше предчувствието на гения, призван да открие нов път в целините на разума, за мен — извод от една обща система. Аз се мъчех да установя реалните връзки, които могат да съществуват между човека и Бога. Нима нашата епоха не се нуждае именно от това? Без висши неоспорими истини е невъзможно да обуздаеш обществото, което се е разпуснало от критики и спорове и днес крещи: „Водете ни по път без трапове!“ Ще ме запитате, какво общо има сравнителната анатомия с един толкова важен за бъдещето на обществото въпрос? Нима убеждението, че прицелна точка на всички земни сили е човекът, не би ни подтикнало

да се запитаме дали той не се превръща в сила за осъществяване на някаква цел? Нима щом всичко е свързано с човека, над него няма нищо, с което той на свой ред да е свързан? Нима ако той е завършек на неизяснените изменения, които водят до него, не следва пак той да бъде връзка между видимата и невидимата природа? Дейността на света не е абсурдна, тя има някаква цел и тази цел не може да бъде общество, построено като нашето. Между нас и небето зее страшна пропаст. При това положение ние не можем нито винаги да се наслаждаваме, нито винаги да страдаме; нима не е нужна огромна промяна, за да стигнем до рая и до ада — две понятия, които убеждават хората в съществуването на Бог? Знам, че са измислили душата, за да се измъкнат от затруднението; но някак си ми е неприятно да смятам, че Бог приема човешките подлости, нашите разочарования, нашето отвращение и нашето падение. Освен това как да повярваме, че в нас има божествена искра, щом няколко чашки ром могат да я угасят? Как да си представим, че имаме нетленни способности, които са ограничени от материята и чиято изява може да бъде скована от зрънце опиум? Как да си представим, че още чувствуваме, след като се лишим от условията за нашата чувствителност? Защо Бог ще загине, ако субстанцията получи способността да мисли? Нима одушевяването на субстанцията и нейните многобройни разновидности като резултати на инстинктите са помъчнообясними от резултатите на мисловната дейност? Нима присъщото на света движение не е достатъчно да докаже съществуването на Бог, та трябва да се впускаме в безсмислици — плод на нашата самомнителност? Нима за създанието, отличаващо се от другите само с посъвършения си инстинкт, не е достатъчно да знае, че въпреки тленността след изпитанията ни очаква по-добро съществуване? Нима, след като в областта на морала всеки принцип води до абсурд или до противоречие с очевидността, не е време да потърсим основните положения, записани дълбоко в природата на нещата? Не

трябва ли да преобърнем изцяло философската наука? Ние твърде малко се занимаваме с предполагаемото предхождащо ни небитие, а непрекъснато се ровим в очакващото ни небитие. Държим Бог отговорен за бъдещето, но не му искаме никаква сметка за миналото. А всъщност е еднакво важно да знаем дали имаме корени в миналото, както и на какво сме обречени в бъдеще. Били сме и деисти, и атеисти, но само в една посока. Вечен ли е светът? Сътворен ли е бил светът? Не можем да си представим нищо средно между тези две положения: едното е погрешно, другото — правилно, избирайте! Но какъвто и да е изборът ви, съществуващото в представите ни величие на Бог ще бъде принизено, което е равносилно на неговото отричане. Направете света вечен: тогава няма място за съмнения, Бог му е подчинен. Предположете, че светът е сътворен — тогава е невъзможно Бог да съществува. Може ли той да е стоял цяла вечност, без да има представа, че ще реши да сътвори света? Как така не е знаел предварително резултатите? Откъде е взел материала? Очевидно от самия себе си. Но щом светът изхожда от Бог, как да приемем злото? Ако злото е произлязло от доброто, ще стигнем до абсурда. Ако злото не съществува, какво ще стане обществото с неговите закони? Навсякъде бездни! Навсякъде пропаст за разума! Следователно науката за обществото изцяло трябва да се промени. Повярвайте ми, скъпи вуйчо, докато някой истински гений не обясни очевидното неравенство на умовете и изобщо какво е човечеството, думата „бог“ непрекъснато ще бъде уязвима, а обществото ще се намира върху подвижни пясъци. Чрез анализа на животинския свят като цяло ще бъдат разкрити различните нравствени зони, през които преминава човекът. Досега животинският свят се разглеждаше във връзка с различията, но не и във връзка с приликите; според външните органични признаци, а не според свойствата. Животинските свойства малко по малко се усъвършенствуват, следвайки законите на избора. Тези свойства съответствуват на силите, чрез които се проявяват,

а тези сили по същество са материални и могат да се делят. Материални свойства? Помислете по тези две думи. Нима това не е също тъй неразрешим въпрос, както и въпросът за връзката между движението и материята — още неизследвана бездна, в която трудностите бяха по-скоро отстранени, отколкото разрешени от учението на Нютон. И най-сетне постоянното съчетание на светлината с всичко, което живее на земята, изисква ново изследване на земното кълбо. Едно и също животно е твърде различно в топлия пояс, в Индия или на Север. Под отвесните и полегати слънчеви лъчи се развиват различни и сходни природни форми, единни в основата си, но абсолютно различни като резултат. Ако сравним бенгалските и европейските пеперуди, ще се изненадаме от съществуващите различия, но още повече ще се изненадаме, ако надникнем в нравствения мир. Необходим е определен лицев ъгъл, някакво количество мозъчни гънки, за да се получат Колумб, Рафаело, Наполеон, Лаплас или Бетховен; долината без слънце създава малоумни; направете си заключенията. Защо се получават тези разлики в човека, зависещи от по-доброто или по-лошото разпределение на светлината? Огромните маси страдащи хора, малко или много активни, малко или много нахранени, малко или много живеещи сред светлина, представляват трудности, които трябва да бъдат решени, но засега свидетелствуват срещу Бог. Защо, когато сме най-радостни, винаги искаме да напуснем земята, защо всяко същество се стреми да се извиси? Движението е велика душа, чието сливане с материята е също така труднообяснимо, както и човешката мисъл. Днес науката е единна, невъзможно е да се занимаваш с политиката, без да се занимаваш с морала, а моралът е свързан с всички научни проблеми. Струва ми се, че сме в навечерието на велика човешка битка; армията е събрана; само че не виждам пълководец.

25 ноември

Повярвайте ми, мили вуйчо, трудно е да се откажеш без съжаление от живота, с който си свикнал; връщам се в Блоа със свито сърце. Ще умра там, отнасяйки полезни истини. Лични интереси не оскверняват съжаленията ми. Какво е славата за човека, уверен, че ще се издигне в повисока сфера? Не изпитвам никаква любов към двете срички „Лам“ и „бер“; произнесени с уважение или небрежно над гроба ми, те няма да изменят нищо в моята отвъдземна съдба. Чувствувам се силен, изпълнен с енергия, бих могъл да стана могъщ; в мен сияе живот, който би могъл да озари цял един свят, все едно че съм затворен в някакъв минерал, както може би действително са затворени багрите, на които се любовате, по шиите на птиците от Индийския полуостров. Би трябвало да обгърнем и да притиснем целия този свят, за да го преобразим; но нима онези, които са го притискали и преобразували по този начин, не са били отначало само колела в машината? Аз бих бил премазан. Мохамед е сабята, Исус е кръстът, за мен — безвестната смърт; утре отивам в Блоа, а след няколко дни ще бъда в гроба. Знаете ли защо? Върнах се към Сведенборг, след като прочетох много трудове върху религиите и си доказах, преглеждайки всички произведения, които търпеливата Германия, Англия и Франция са публикували за шестдесет години, дълбоката истинност на младежките ми възгледи за Библията. Очевидно Сведенборг обобщава всички религии или по-скоро единствената религия на човечеството. Дори култовете да съществуват в безкрайно много форми, нито техният смисъл, нито метафизическият им строеж никога не са се променяли. В края на краищата човек винаги е имал само една религия. Шиваизмът, вишнуизмът и браминизмът — трите първи човешки култа, — развили се в Тибет, в долината на Инд и в обширните равнини на Ганг, няколко хилядолетия преди Исус Христос са завършили войните си, като са приели индуисткото Тримурти. Тримурти е нашата Троица. От тази догма са произлезли в

Персия — магизмът; в Египет — африканските религии и мозаизмът; след това кабиризмът и гръко-римският политеизъм. Докато лъчите на Тримурти приспособяваха според въображението на всяка страна азиатските митове, пренесени от мъдреците, които хората са превърнали в полубогове — Митра, Бакх, Хермес, Херакъл и други, — Буда, знаменитият реформатор на трите първобитни религии, се появява в Индия и създава своето учение, което и до днес има двеста милиона повече последователи от християнството и в което са се слели могъщата воля на Христос и Конфуций. Християнството вдига своето знаме. По-късно Мохамед слива мозаизма и християнството, Библията и Евангелието в една книга — Корана, която приспособява в духа на арабите. Най-сетне Сведенборг избира от магизма, от браминизма, от будизма и от християнския мистицизъм общото, реалното и божественото от тези четири големи религии и дава, така да се каже, математическо доказателство на доктрините им. За всеки, който се потапя във водите на тези религии, чиито основатели не всякога са ни известни, е ясно, че Заратустра, Мойсей, Буда, Конфуций, Исус Христос, Сведенборг са се ръководили от едни и същи принципи и са си поставяли една и съща цел. Последният от тях — Сведенборг — ще стане може би северният Буда. Колкото и неясни и разпилени да са книгите му, в тях има елементи на грандиозна социална концепция. Теокрацията му е великолепа и единствено неговата религия може да приеме съществуването на превъзхождащ другите ум. Само той дава възможност да се докоснеш до Бог, пробужда жаждата за вяра, освобождава Божието величие от пелените, в които са го повили другите човешки култове; оставил го е там, където е, като го прави център, притеглящ многобройните създадени от него творения и същества, чиито последователни превращения представляват едно по-близко и по-естествено бъдеще от католическата вечност. Той изми Бог от упрека, който му отправят чувствителните души, упрек, че е създал вечно наказание

за извършена в един миг грешка, защото в такъв метод липсват справедливост и доброта. Всеки човек иска да узнае дали го чака и друг живот и какъв е смисълът на този свят. Аз ще се осмеля да направя този опит. Той може да спаси света като кръста на Ерусалим и сабята на Мека. И кръстът, и сабята са деца на пустинята. Исус е живял тридесет и три години, знаем подробности само за девет; неизвестността е подготвила изпълнения му със слава живот. И на мен ми е нужна пустинята!

Въпреки че ми беше трудно, сметнах за свой дълг да опиша младостта на Ламбер; на тези останали в сянка дни дължа единствените щастливи часове и единствените приятни спомени от детството си. С изключение на двете години с него, през целия си живот съм имал само тревоги и неприятности. Дори когато по-късно щастието ме споходи, то винаги е било непълно. Разбира се, бях многословен; но без да проникна дълбоко в сърцето и ума на Ламбер — две думи, изразяващи непълно безкрайно разнообразните форми на неговия *вътрешен живот*, — би било много трудно да се разбере втората половина от интелектуалното му развитие, еднакво неизвестно както на мен, така и на света, макар неговата окултна развръзка да стана пред очите ми за няколко часа. Всички, в чиито ръце е още тази книга, ще разберат, надявам се, събитията, които ми остава да разкажа и които в известен смисъл представляват второто съществуване на този човек; и защо да не добавя — на този творец, в когото всичко беше необикновено, дори неговият край.

Когато Луи се върнал в Блоа, вуйчо му се опитал да му намери развлечения. Бедният свещеник обаче бил като прокажен в този благочестив град. Никой не желаел да приема един революционер, дал клетва пред републиката. Дружал само с няколко души с либерални, патриотични или конституционни убеждения, както се казваше тогава; ходел у тях да играе вист или бостон. В първата къща, където го представил вуйчо му, Луи срещнал една млада личност, чието положение я принуждавало да остане в този кръг, отхвърлен от висшето общество; тя обаче притежавала добро състояние, така че все пак имало вероятност да се омъжи сред местната аристокрация.

Госпожица Полин дьо Вилноа била единствена наследница на богатия си дядо, евреин на име Соломон, който противно на обичаите на своята нация на стари години се оженил за католичка. Тя му родила син, възпитан във вярата на майка си. Когато баща му умрял, младият Соломон си купил, както се казваше тогава, длъжност, даваща му право на благородническо звание, обявил земите си за баронство и приел името Дьо Вилноа. Той умрял ерген, но оставил незаконна дъщеря, на която завещал по-голямата част от богатството си и поспециално имението Вилноа. Един от чичовците му, господин Жозеф Соломон, станал настойник на сирачето. Старият евреин толкова обикнал племенницата си, че бил готов на всякакви жертви, за да я омъжи добре. Госпожица Дьо Вилноа обаче не била приета в отбраното общество, с право или без право наречено аристокрация, въпреки личното си богатство и състоянието на настойника ѝ поради своя произход и запазилите се в провинцията предразсъдъци срещу евреите. Въпреки това господин Жозеф Соломон твърдял, че ако не се намери местен благородник, възпитаницата му ще си избере съпруг в Париж сред перовете — либерали или монархисти; добрият настойник смятал, че ще ѝ осигури благополучие, като постави определени условия в брачния договор. Госпожица Дьо Вилноа била тогава двадесетгодишна. Изключителната красота и пленителният ѝ ум създавали не по-малко възможности за щастие от всичките богатства. Лицето ѝ беше образец на истинската еврейска красота: чист овал, ведрина, непорочност, в които прозира съвършенство, от които се излъчват насладите на Изтока, неизменното му лазурно небе, щедрата му земя и приказно богатият му живот. Тя имаше красиви очи, засенени с дълги, гъсти, извити ресници. Библейска невинност озаряваше челото ѝ. Кожата ѝ беше матовобяла като одеждите на левитите. Стоеше обикновено мълчалива и съсредоточена, но в жестовете, във всичките ѝ движения се прокрадваше скрито очарование, а в думите — нежна, ласкава женственост. При все това тя не притежаваше свежата розовина, нито руменината, които красят бузите на жената в нейната безгрижна възраст; кожата ѝ беше мургава, с червеникави жилчици, всичко издаваше енергичен характер и нервна възбудимост, каквито много мъже не харесват у жената, но за други това е признак на целомъдрена чувствителност и горди страсти. Щом видял госпожица Дьо Вилноа, Ламбер открил ангела в нея. Богатството

на душата му, склонността му да изпада във възторг, всичко се сляло в една безгранична любов — първата младежка любов, която всички изживяват бурно, но която при неговата изострена чувствителност, при особената му умствена нагласа и начина му на живот се развихрила с още по-голяма сила. Тази страст била бездна, в която нещастникът захвърлил всичко, бездна, в която мисълта се страхува да се спусне, след като гъвкавата и силна мисъл на Ламбер бе потънала в нея. Там всичко беше тайна, защото всичко бе станало в затворения за повечето хора мир, чиито закони за свое нещастие той може би бе открил.

Когато по-късно случайно срещнах вуйчо му, той ме отведе да видя стаята, където бе живял по онова време Ламбер. Искаше ми се да намеря поне останки от творбите му. Между разбърканите книжа, които старецът не бе докоснал поради уважението и болката, свойствени на старите хора, намерих няколко толкова нечетливи писма, че не си е струвало да бъдат предадени на госпожица Дьо Вилноа. Разбихах почерка на Ламбер, затова постепенно успях да разчета бързо нахвърляните йероглифи — плод на нетърпеливата му и трескава страст. Увлечен от чувствата, той беше писал неравно — мисълта му е била по-бърза от ръката. Сигурно е преписвал надрасканите листове, където редовете често се сливаха; а може би се е страхувал, че не се изразява достатъчно добре, и в началото по два пъти е съчинявал любовните си писма. Тъй или иначе, само благодарение на силната ми обич към паметта му и на онзи особен фанатизъм, с който се залавяме за подобни начинания, успях да проумея и да възстановя следващите пет писма. Тези листове, които благоговейно съм запазил, са единствените материални доказателства за пламенната му страст. Госпожица Дьо Вилноа сигурно е унищожила истинските писма, красноречиви свидетели на предизвиканото от нея безумие. Начинът на изразяване и многословието на първото от тях — очевидно само черновка — показваха онези колебания, онези сърдечни вълнения, онези безкрайни страхове, пробудени от желанието да се харесаме, онези объркани изрази и неясни мисли, които връхлитат младежа, съчиняващ първото си любовно писмо — писмо, за което винаги си спомняме, в което всяка фраза е плод на една мечта, всяка дума води до дълги размишления и най-необузданото чувство, подобно на великан, който се навежда да влезе в колиба, търси най-смирнен израз, смалява се скромно, за да не уплаши душата на девойката.

Никой антиквар не е докосвал по-почтително пергаментите си от мен, докато изучавах и възстановявах тези страници, изпълнени със страданието и радостта, святи за всеки, който е изживял подобно страдание и подобна радост.

I

Госпожице, когато прочетете това писмо, ако, разбира се, го прочетете, животът ми ще бъде във вашите ръце, защото аз ви обичам, а надеждата да бъда обичан за мен означава живот. Не зная, може би и други, говорейки ви за себе си, много пъти са си служили със същите думи, с които си служа аз сега, за да ви обрисувам какво става в душата ми; повярвайте ми, казвам ви истината, думите ми са слаби, но искрени. Може би не бива да признавам по този начин любовта си. Да, гласът на сърцето ме съветваше да чакам мълчаливо страстта ми да ви докосне и да я потисна, ако безмълвният ѝ израз не ви се понара; или да я изкажа още по-невинно, отколкото с думи, ако съзря благоволение в очите ви. Дълго се вслушвах в колебанията и страховете на младото сърце, но сега ви пиша, подчинявайки се на инстинкта, който изтръгва безполезни стенания от умиращите. Събрах цялата си смелост, за да преодолеем гордостта, с която понасям нещастията, и да премина през издигнатите от предразсъдъците прегради между вас и мен. Трябваше да потисна много мисли, за да продължа да ви обичам въпреки богатството ви! Нима осмелявайки се да ви пиша, не рискувах да се сблъскам с презрението, с което жените често отговарят на любовното признание, приемайки го като още един комплимент? Наистина трябваше да се хвърля с всичките си сили към щастието, да се устремя към любовта, както растението се устремява към светлината, да се почувствувам безкрайно нещастен, за да победя мъките и тревогите от онези тайни размишления, когато разумът по най-различни начини ни доказва безплодността на скритите дълбоко в сърцето

въжделения, а надеждата ни подтиква да се борим. Бях толкова щастлив да ви се възхищавам мълчаливо, бях така потънал в съзерцание на прекрасната ви душа, че не можех да си представя нищо повече от това да ви виждам. Не, аз не бих се осмелил да ви говоря, ако не бях чул, че ще заминете. Какво страдание ми причини една-единствена дума! Мъката ме накара да проумея силата на моето чувство към вас, а то е безгранично. Госпожице, вие никога няма да разберете, пък и аз не бих пожелал да изпитате болката, която изживях, страхувайки се да не загубя единственото щастие, разцъфващо за нас на земята, единственото щастие, което изпрати лъч светлина в мрака на моята нищета. Вчера почувствувах, че животът вече не ми принадлежи — той е ваш. На света за мен съществува само една жена, а в мен — само една мисъл. Не смея да ви кажа пред какъв избор ме поставя моята любов към вас. Понеже не желая да станете моя против волята си, не бива да ви показвам нещастieto си — нима то не въздейства по-силно върху благородните души от всяка сполука? Ще премълча пред вас много неща. Да, моята представа за любовта е твърде прекрасна, за да я помрача с чужди на същността ѝ мисли. Ако душата ми е достойна за вашата, ако животът ми е чист, сърцето ви великодушно ще почувствува това и вие ще ме разберете! На мъжа е съдено да се предложи на тази, която го е накарала да повярва в щастieto; вие обаче имате право да отхвърлите дори най-истинското чувство, ако то не е в съзвучие с неясния зов на сърцето ви — знам, че е така. Ако съдбата, която ми готвите, не оправдае надеждите ми, госпожице, не ми отказвайте отзивчивостта на непорочната си душа и мъдрото си женско съчувствие. Ах, моля ви на колене, изгорете писмото ми, забравете всичко! Не се надсмивайте над благоговейното, дълбоко отпечатано в душата ми чувство, което нищо не може да заличи. Разбийте сърцето ми, но не го терзайте! Нека признанието за моята първа любов, за моята млада чиста любов, намери отзвук в младо и чисто сърце! Нека угасне в него, както молитвата угасва в

лоното Господне! Аз трябва да ви благодаря: преживях чаровни часове, копнеейки да ви видя, отдавайки се на най-нежните мечти в моя живот. Не завършвайте това дълго и мимолетно блаженство с присъщата за момичетата подигравка. Задоволете се да ме оставите без отговор. Ще съумея правилно да изтълкувам мълчанието ви и вие няма да ме видите повече. Щом съм обречен винаги да вкусвам щастието и винаги да го губя, щом като прогонен ангел съхранявам чувството за небесно блаженство, но никога не мога да се освободя от скръбта, добре тогава, ще запазя и тайната на любовта си, и тайната на мъките си. Сбогом! Да, аз ви поверявам на Бог, когото ще моля за вас, дано той ви подари прекрасен живот, защото, дори прокуден от сърцето ви, където се вмъкнах крадешком, против волята ви, аз никога няма да ви напусна. Иначе каква стойност биха имали святите думи на това писмо, моята първа и може би последна молба? Ако един ден престана да мисля за вас и да ви обичам, щастлив или нещастен, няма ли да съм заслужил страданията си?

II

Вие не заминавате! Значи, съм любим! Аз, бедното, невзрачно същество! Скъпа Полин, вие не знаете силата на погледа си, на който аз повярвах, с който ми казахте, че сте ме избрали, вие, така млада и красива, в чиито нозе лежи светът. За да разберете колко съм щастлив, трябва да ви разкажа живота си. Ако бяхте ме отблъснали, за мен всичко щеше да бъде свършено. Аз изстрадах много. Да, любов моя, тази благотворна, прекрасна любов беше последният порив към щастливия живот, към който се стремеше душата ми, душа, прекършена от безполезния труд, изтерзана от страховете, принуждаващи ме да се съмнявам в себе си, разкъсвана от отчаянието, тласкащо ме често към смъртта. Не, никой на света не знае какъв ужас ми вдъхва моето съдбовно въображение. То често ме издига до небесата, а след това ме захвърля на земята от огромна височина. Избликът на вътрешна сила, редките, скрити

доказателства за някакво странно ясновидство понякога ми говорят, че имам големи възможности. Тогава мислено обхващам света, извайвам го, преобразявам го, прониквам в него, разбирам го или поне си въобразявам, че го разбирам; после внезапно се пробуждам сам, около мен е дълбок мрак, толкова съм жалък; няма я озарилата ме светлина, безпомощен съм и най-вече край мен не тупти сърце, в което да се приютя! Тази зла съдба в духовния ми живот се отразява и на физическото ми съществуване. По природа съм такъв, че беззащитно се отдавам както на радостите от щастието, така и на ужасното прозрение на размишленията, което ги руши, като ги анализира. Надарен с печалната способност да виждам с еднаква яснота и препятствията, и успехите, аз съм щастлив или нещастен в зависимост от това, което ме изпълва в момента. Така, когато ви срещнах, почувствувах ангелската природа във вас, вдъхнах благодатния за пламтящата ми гръд въздух, чух в себе си онзи глас, който никога не лъже и който ми предсказваше щастлив живот; но съзирайки също така преградите, които ни деляха, за пръв път открих какво означават предразсъдъците на обществото, проумях ги в цялата им безкрайна дребнавост и препятствията ме изплашиха много повече от вдъхновяващото ме щастие; тогава настъпи ужасна реакция и възторжената ми душа се затвори в себе си, усмивката, която благодарение на вас бе разцъфнала на устните ми, се превърна в горчива гримаса и аз се помъчих да си придам хладно изражение, макар кръвта ми да кипеше, раздвижена от хиляди противоречиви чувства. И отново изпитах разяждащото усещане, с което все още не съм привикнал въпреки двадесет и трите години, изпълнени със сподавени въздишки и непризнати излияния. Разберете ме, Полин, погледът, с който ми открихте щастието, внезапно затопли живота ми и превърна грижите ми в блаженство. Сега ми се иска да бях изживял дори по-големи страдания. Любовта ми изведнъж придоби величие. В един миг душата ми се превърна в огромна, неогрявана досега от благодатно слънце страна,

която вашият поглед заля с ярка светлина. Скъпо мое провидение! Вие ще бъдете всичко за мен, бедния сирак, който има един-единствен близък — вуйчо си. Ще бъдете цялото ми семейство, както вече сте единственото ми съкровище, цялата вселена. Нима вие не ми подарихте всичките земни блага с невинния си, с щедрия си, със свенливия си поглед? Да, вие ми вдъхнахте вяра, невероятна дързост. Сега съм готов на всичко. Прибрах се в Блоа отчаян. Петте години учение в Париж бяха превърнали за мен света в затвор. Усвоих изцяло науката, но не се осмелявах дори да го спомена. Славата ми се струваше измамничество, на което истински великата душа не бива да се поддава. Може би биха възприели схващанията ми, ако притежавах достатъчно дързост да се изявя чрез печата и да заговоря високо на презрените глупци. Не ми достигаше подобно безстрашие. Вървах, сломен от присъдата на тази тълпа, отчаян, че никога няма да ме изслуша. Бях и много нищожен, и много велик! Преглъщах мислите си, както другите преглъщат униженията. Бях стигнал дотам да намразя науката, обвинявайки я, че не допринася нищо за истинското щастие. Но от вчера всичко се промени в мен. Заради вас жадувам за лавровите клонки на славата и за всички победи на таланта. Искам да положа глава на коленете ви и към мен да устреми поглед целият свят, както искам да вложа в любовта си всичките си идеи, всичките си сили! Голямата известност е благо, което не може да бъде създадено от друга сила освен от гения. Е, добре, ако пожелае, аз мога да ви изплета ложе от лаврови клонки. Но ако тихите похвали на науката не ви удовлетворяват, нося в себе си *меча* и *словото* и мога бързо да поема пътя на славата и честолюбието, по който другите едва се влачат! Една дума, Полин, и аз ще стана това, което искате. Имам желязна воля и мога всичко. Аз съм любим! Нима окриленият от тази мисъл мъж не трябва да накара всички да преклонят глава пред него? Няма невъзможни неща за онзи, който желае всичко. Бъдете моята награда за успеха,

и аз още утре ще изляза на арената. За да получа един поглед като този, който ми дарихте, съм готов да премина през най-дълбоките пропасти. Вие ми разкрихте какво означават чутовните подвизи на рицарите и най-невероятните приказки от „Хиляда и една нощ“. Сега вярвам дори в най-фантастичните преувеличения на любовта и в успеха на всички опити, предприети от затворниците, за да си извоюват свободата. Вие събудихте хиляди задрямали добродетели в мен: търпението, примирението, цялата сърдечна сила, цялото ми душевно могъщество. Аз живея чрез вас — каква сладостна мисъл! — за вас. Сега всичко в живота за мен има един-единствен смисъл. Разбирам всичко, дори тщеславието на богатия. Мечтая да изсипя всичките бисери на Индия в краката ви; приятно ми е да си представя как се изтягате сред най-красивите цветя или върху най-меките тъкани и цялото земно великолепие ми се струва недостойно за вас — защо не мога да ви предложа арфите на ангелите и блясъка на небесните звезди! Беден трудолюбив поет! На думи ви предлагам съкровища, които не притежавам, защото мога да ви дам само сърцето си, в което вие винаги ще властвувате. В него са всичките ми блага. Но няма вечната признателност, усмивката, която непрекъснато се мени от вечното щастие, постоянният стремеж на любовта ми да отгатне възжеланията на любещата ви душа, не са истински блага? Един небесен поглед не ни ли каза, че винаги ще се разбираме? Сега всяка вечер ще отправям молитва към Бога, молитва, пропита с мисълта за вас: „Боже, дай щастие на моята Полин!“ Но няма вие не изпълвате дните ми, както вече изпълвате сърцето ми? Прощавайте, мога да ви поверя само на Бог!

III

Полин! Кажете ми, с какво те огорчих вчера? Откажи се от тази гордост на сърцето, която те кара да търпиш тайно болката, причинена от любимото същество. Скарай ми се! От вчера някакъв неясен страх, че съм те оскърбил,

изпълва с тъга сърцето ми, което тупти така сладостно и щедро благодарение на теб. Често дори най-лекият воал, спуснат между две души, може да се превърне в непроницаема стена. Няма леки простъпки в любовта! Щом сте завладени от това прекрасно чувство, не е възможно да не изживеете всичките му страдания, затова трябва винаги да се грижим да не ви огорчаваме с неразумни думи. И така, моя скъпа любов, сигурно аз съм виновен, ако изобщо някой има вина. Не съм толкова самомнителен да си въображавам, че мога да разбера женското сърце в цялата дълбочина на нежността му, в цялата прелест на предаността, но винаги ще се опитвам да отгатвам цената на сърдечните тайни, които ти би пожелала да ми разкриеш. Говори, отговори ми бързо! Ужасна е тъгата, в която ни потопява усещането за някаква грешка, тя обгръща живота ни и ни кара да се съмняваме във всичко. Днес през цялата сутрин седях край пътя, загледан в кулите на Вилноа, без да смея да се приближа до нашия жив плет. Ако знаеш какво ставаше в душата ми! Какви тъжни призрази преминаха пред мен под сивото небе, чиято студенина още повече разваляше и без това мрачното ми настроение! Гнетяха ме злокобни предчувствия. Обзе ме страх, че няма да те направя щастлива. Трябва да ти кажа всичко, скъпа Полин. Има мигове, когато духът, който ме озарява, сякаш ме напуска. Като че ли губя силата си. Тогава всичко ми тежи, всяка фибра от тялото ми бездействува, чувствата ми стават вяли, погледът ми отслабва, езикът ми занемява, въображението ми угасва, желанията ми умират, поддържа ме само физическата сила. Тогава дори да си до мен в разцвета на красотата си, дори да ми подариш най-прекрасните си усмивки и най-нежните си думи, злата сила ще се възправи и ще ме заслепи и най-пленителната мелодия ще се превърне в безразборни звуци. В такива мигове — или може би така ми се струва — в мен се надига непонятна разсъдливост, която ме кара да виждам дори в истинските съкровища бездната на небитието. Този неумолим демон

окосява всички цветя, осмива и най-нежните чувства, като ми казва: „Добре де, а после?“ Той обезценява най-прекрасното творение, разкривайки ми замисъла му, смъквайки покривалото от механизма на нещата, пречейки ми да открия хармонията в завършената работа. В страшните мигове, когато злият ангел ме завладява цял, когато божествената светлина помръква в душата ми, без да знам защо, аз стоя тъжен и страдам, и ми се иска да съм глухоням, пожелавам си смъртта, защото виждам в нея покой. Тези часове на съмнение и безпокойство са може би необходими; ако не друго, поне ме учат да не се възгордявам след поривите, извисили ме до небесата, откъдето с пълни шепи черпя идеи; защото винаги, след като дълго съм се реял в безкрайните простори на разума, след много светли размишления се свличам обезсилен и уморен в преддверието на ада. В такива моменти, ангел мой, всяка жена ще се усъмни в нежността ми или поне би могла да се усъмни в нея. Понякога капризна, неразположена и тъжна, любимата ще поиска безброй ласки и нежна прозорливост, а няма да получи от мен дори утешителен поглед! Полин, аз се срамувам да ти призная, че тогава бих заплакал с теб, но нищо не би могло да предизвика усмивката ми. А жената намира в любовта сила да премълчи грижите си! Заради детето си, както и заради любимия си, тя може да се смее дори когато страда. Нима аз бих могъл заради теб, Полин, да проявя подобна възвишена отзивчивост? От вчера се съмнявам в себе си. След като съм те огорчил веднъж, след като не съм те разбрал, вече тръпна да не би демонът в мен да ме запокити извън пределите на нашата благодатна атмосфера. Ами ако тези ужасни мигове зачестят, ако въпреки безграничната си любов не съумея да изкупя мрачните часове на живота си, ако съм обречен да остана такъв, какъвто съм?... Съдбоносни въпроси! Могъществото е пагубен дар, ако онова, което чувствавам в себе си, е могъщество. Полин, отдели се от мен, остави ме! Предпочитам всички житейски мъки пред мисълта да те

направя нещастна. А може би демонът така силно е обсебил душата ми, защото не са го прогонили нежни бели ръце. Никога не съм изпитвал целебното въздействие на женската утеха и не знам дали в сърцето ми няма да се пробудят нови сили, ако в тези мигове на умора любовта размаха над главата ми крилете си. Може би жестоките пристъпи на скръб са последица от моята самота, от горестта на изоставената душа, която стене и заплаща съкровищата си с непозната болка. За дребните радости — дребни скърби, за голямото щастие — непоносимо страдание. Каква съдба! Ако това е вярно, не трябва ли да треперим от свръхестественото си щастие? Ако природата искаше от нас истинската стойност на нещата, които ни дава, в каква бездна бихме се озовали? Ах, най-щедро споделена е любовта на онези, които умират заедно в разцвета на младостта и любовта! Колко тъжно! Дали не ме измъчва предчувствие за печално бъдеще? Аз се вглеждам в себе си и се питам: бих ли могъл да ти причиня и най-малката грижа? Може би те обичам егоистично? Може би ще стоваря на плещите ти тежест, по-голяма от радостта, че те обичам нежно? Ако в мен се прояви онази непреодолима сила, на която се подчинявам, ако проклинам, когато ти скръстваш молитвено ръце, ако печална мисъл ме угнетява, когато бих желал да коленича пред теб и да те галя като дете, нима няма да ревнуваш от обсебилия ме странен и възискателен дух? Разбираш ли, скъпа моя, страхувам се, че няма да ти принадлежа изцяло, защото охотно бих се отказал от всички скиптри, от всички лаврови клонки на света, за да мисля вечно за теб, за да се превърне нашата пленителна любов в прекрасен живот и прекрасна поема; за да ѝ отдам душата си, всичките си сили и да искам от всеки час радостите, които той ни дължи! Но ето че любовните спомени ме връхлитат на рояк, а тъжните облаци се разпръсват. Прощавай. Оставям те, за да ти принадлежа още по-пълно. Скъпа моя любов, чакам само една дума, един ред, за да върнеш покоя на сърцето ми. Толкова искам да знам, дали огорчих с нещо моята Полин,

или изражението на лицето ти ме е излъгало? След щастливите часове не бих искал да се упреквам, че съм дошъл при теб без сияеща от любов усмивка, без ласкава дума. Да огорчиш жената, която обичаш! За мен това е престъпление, Полин! Кажи ми истината, не искам великодушни лъжи, но не бъди жестока в опрощението.

откъс

Може ли да се смята за щастие такава всепоглъщаща привързаност? Да, защото годините на страдание не са отплата за един час любов. Вчера твоята може би мнима тъга се промъкна в душата ми бързо като падаща сянка. Тъжна ли беше, измъчваше ли се? Аз се измъчих. Откъде идваше тази печал? Пиши ми бързо. Защо сам не се досетих за нея? Значи, още не мислим едновременно? На две, както и на хиляда левги далеч от теб би трябвало да усетя мъките ти, твоята болка. Няма да повярвам в любовта си, докато животът ми не се слее с твоя в един живот, в едно сърце, в една мисъл. Аз трябва да бъда там, където си ти, да виждам това, което виждаш ти, да чувствавам това, което чувствуваш ти, и да те следвам с мисълта си. Нима пръв не усетих, че колата ти се е обърнала, че си се ударила? Този ден те виждах дори след като се разделихме. Когато вуйчо ме запитва защо съм пребледнял, отговорих му: „Госпожица Дьо Вилноа току-що падна!“ Защо вчера не успях да прочета какво става в душата ти? Може би си искала да скриеш причината за скръбта си? Аз обаче се досетих, че се опитваш, макар и несполучливо, да направиш нещо за мен, да умилиставиш ужасния Соломон, който ме вледенява. Този човек не е замесен от същото тесто като нас. Защо искаш нашето щастие, което не прилича на никое друго, да се подчинява на законите на обществото? Твърде силно обичам вечната ти свенливост, набожността ти, твоите суеверия и съм готов да удовлетвориш и най-малката ти прищявка. Всичко, което правиш ти, трябва да бъде прекрасно; няма нищо по-чисто от мисълта ти, както няма нищо по-прекрасно от лицето ти,

в което се отразява божествената ти душа. Ще чакам писмото ти, за да уловя сладостния миг, който ще ми подариш. Ах, ако знаеш как тръпна, загледан в куличките на вашето имение, окъпани от лъчите на луната, нашата приятелка, нашата единствена довереница!

iv

Сбогом, слава, сбогом, бъдеще, сбогом, мечтан живот! Сега, любима моя, за мен славата означава да ти принадлежа, да бъда достоен за теб; цялото ми бъдеще е в надеждата да те видя, а какво е животът? Нима животът не е да стоя на колене пред теб, да заспивам под погледа ти, да вдъхвам с пълни гърди небесния въздух, с който ти ме обкръжи? Всичките ми сили, всичките ми мисли трябва да принадлежат на теб, която ми каза опияняващите думи: „Искам да изживея болките ти!“ Нима ако отдам часовете си на науката, идеите си на света, поезията — на поетите, няма да похитя радостите от любовта, миговете от щастието, чувствата — от божествената ти душа? Не, не, скъпа моя, живот мой, искам да запазя всичко за теб, искам да ти поднеса всички цветя на душата си. Нима сред земните съкровища и сред творенията на човешкия разум може да се намери достатъчно прекрасен, достатъчно великолепен дар, достоен за щедрото ти, непорочно сърце, с което понякога се осмелявам да слея сърцето си? Да, понякога аз дръзвам да си въобразя, че умея да обичам, както обичаш ти. Но това не е възможно, ти си *жена-ангел* — чувствата ти винаги ще бъдат изпълнени с повече чар, гласът ти — с повече мелодичност, усмивката ти — с по-голямо обаяние, погледите ти — с повече чистота от моите. Да, остави ме да си мисля, че си същество от свят, повъзвишен от света, в който живея аз; тогава ще можеш да се гордееш, че си слязла в него, а аз — че съм те заслужил, и няма да съжаляваш, задето си дошла при мен, злочестия бедняк. Да, ако най-прекрасното убежище за жената е изцяло принадлежащото ѝ сърце, ти винаги ще властвуваш в моето сърце. Нито една мисъл, нито една постъпка

никога няма да помрачат това сърце, то ще бъде скъпо светилище, докато ти желаеш да господствуваш в него; а нима няма да останеш там завинаги? Не ми ли каза ти пленителните думи: *Сега и завинаги! Et nunc et semper!*^[34] Написах под портрета ти тези ритуални слова, достойни за теб, както са достойни за Бог. Те остават сега и завинаги, както и моята любов. Не, не, аз никога няма да изчерпя онова, което е огромно, безкрайно, безгранично, а такова е чувството ми към теб — разбрах колко то е неизмеримо, както разбираме колко необхватно е пространството само по някоя малка част от него. И така, аз изживях неизразими наслади, изпълнени със сладни размисли часове, припомняйки си някой твой жест или по-особено изречена дума. Щом възпоминанието за един изпълнен с внимание и задушевност час предизвиква радостните ми сълзи, разнежда ме, прониква в душата ми и се превръща в непресъхващ извор на щастие, значи, ще ме връхлетят и спомени, под чиято тежест ще се превия. Да обичаш, означава да живееш като ангел! Струва ми се, че удоволствието да те виждам никога няма да се изчерпи. Това най-скромно от всички удоволствия, за което никога не достига време, ми разкри какво е вечното съзерцание, на което се отдават ангелите и възвисените до Бога духове — то е напълно естествено, щом излъчва толкова щедра на нови чувства светлина като сиянието на очите ти, на умното ти чело, на красивото ти лице, небесно отражение на душата ти — душата, това наше второ „аз“, чисто и нетленно, което прави любовта ни безсмъртна. Бих искал да съществува друг език, а не този, на който ти говоря, за да ти опиша постоянно възкръсващите наслади на моята любов; но ако вече съществува език, който сме създали, ако погледите ни са като оживели слова, не е ли достатъчно да се видим, за да произнасяме с очи такива животворни и проникновени, избликнали от сърцата ни въпроси и отговори като например думите, които ми каза онази вечер: „Моля ви, замълчете!“ в момент, когато не говорех нищо. Спомняш ли си, скъпа моя, мой живот? Нима не съм

принуден да използвам твърде слаби човешки слова, за да изразявам божествени чувства, когато съм далеч от теб, в мрака на раздялата? Думите все пак показват оставените от тях бразди в душата ми, както думата „бог“ несъвършено изразява представата ни за тайнственото начало на началата. Освен това въпреки знанията ми и безкрайните възможности на езика никога не съм намирал такива изрази, които да ти обрисуват сладостната прегръдка, чрез която животът ми се разтваря в твоя живот, когато мисля за теб. И с какви думи да завърша писмото си, след като дори когато престана да ти пиша, аз не те напускам? Какво е разлъката, ако не смърт? Но няма смъртта е разлъка? Нима тогава душата ми няма да се слее още по-пълно с душата ти? Ах, моя вечна мисъл! Преди ти предложих на колене сърцето и живота си; сега няма мога да намеря в душата си нови цветя на чувствата, които вече да не съм ти поднесъл? Не би ли означавало това да ти подарявам част от богатство, което ти вече притежаваш изцяло? Не си ли ти моето бъдеще? Колко съжалявам за миналото! Бих искал да ти дам всичките години, които вече не ни принадлежат, за да властвуваш над тях, както властвуваш над настоящия ми живот. Но какъв смисъл е имало моето съществуване през времето, когато не съм те познавал? То не би представлявало нищо, ако тогава не бях така нещастен.

откъс

Любима моя, ангел мой, каква пленителна вечер прекарахме снощи! Какви богатства крие твоето скъпо сърце! Значи, и твоята любов е неизчерпаема като моята. Всяка дума ми носеше нови радости, а всеки поглед им придаваше още по-голяма дълбочина. Ведрото ти изражение откриваше безграничен кръгзор за мислите ни. Да, всичко беше безкрайно като небето и обаятелно като неговия лазур. Очарованието на обожаемото ти лице се повтаряше по не знам какъв вълшебен начин в грациозните ти движения, дори и в най-малкия ти жест. Вече знаех, че ти си самото обаяние и самата любов, но нямах представа

колко многолик е твоят чар. Всичко се съюзяваше, за да извика в мен сладни копнежи, да ме подтикне да моля за първите милости, които жената винаги отказва на любимия си, за да го накара той сам да ги завладее. Но не, скъпа, единствена моя, ти никога няма да узнаеш предварително какво би могла да дадеш на любовта ми и какво ще ѝ дадеш занапред може би дори без да искаш! Ти си правдива, затова се покорявай само на сърцето си. Както ласкавият ти глас се слива и е в нежно съзвучие с чистия въздух и спокойните небеса! Ни птича песен, ни полъх; самотата и ние! Неподвижните листа не потрепваха дори във възхитителните багри на залеза, където са съчетани сянка и светлина. Ти почувствува тази небесна поезия, ти, в която са обединени толкова разнообразни чувства, ти, която толкова често отправяше поглед към небето, за да не ми отговориш! Ти, горда и засмяна, скромна и властолюбива, изцяло отдаваща се в душата и в мислите, си и изплъзваща се дори от най-свенливата ласка! Мили превземки на сърцето! Тези пленителни, по детински колебливо изречени думи, които не бяха нито обещания, нито признания, но даваха на любовта прекрасни надежди без страхове и без терзания, още звънят в ушите ми, още се въртят и лудуват. Какъв невинен спомен за цял живот! Какъв буен растеж на всички цветя, покълнали дълбоко в душата, които и най-нищожната дреболия може да покоси, но сега всичко им вдъхва живот и ги оплодотворява! Любима моя, нали винаги ще бъде така? Припомняйки си сутринта живителните и свежи нежни чувства, които напират в мен, усещам в този момент как душата ми се изпълва с щастие, което ми показва, че истинската любов е океан от вечни и винаги нови чувства, в който се впускаме с все по-нарастваща сладост. Всеки ден, всяка дума, всяка ласка, всеки поглед трябва да добавят своята дан към отминалата радост. Да, възвисените сърца, които не знаят какво е забрава, трябва да усещат при всяко туптене всичките изживени и обещани им от бъдещето блаженства. Ето за какво мечтаех преди, а днес то вече е осъществена

мечта. Нима не срещнах на тази земя ангел, който ме накара да позная всички радости, за да ме възнагради за всички изживени болки? Небесен ангел, приеми вместо поздрав моята целувка.

Изпращам ти този химн, излял се от сърцето ми — дължа ти го; той твърде непълно ще ти обрисова моята благодарност и утринните молитви, които сърцето ми всеки ден отправя към тази, която ми откри цялото евангелие на сърцето с божествената дума: „Вярвайте!“

v

Любов моя, нима вече няма пречки I Ще бъдем свободни, заедно всеки ден, всеки час, всеки миг, винаги. Ще бъдем щастливи цял живот, непрестанно, а не скришом, само в редки мигове! Нима е истина! Нашите тъй чисти и тъй дълбоки чувства ще преминат в хилядите пленителни ласки, за които съм мечтал. Ще видя крачето ти, когато се събуваш, ще бъдеш цялата моя! Това щастие ме убива, смазва ме. Главата ми не издържа, ще се пръсне под напора на мислите. Плача и се смея, обезумявам. Всяко удоволствие е като пламтяща стрела, пронизва ме и ме обгаря! Във въображението ми ти се появяваш пред възхитените ми смаяни очи в многобройни странни образи, предизвикани от страстта. Най-сетне целият ни живот е там, пред мен, с буйните си потоци, с часовете за отдых, с радостите; той кипи, разстила се, заспива; а после се събужда млад и свеж. Виждам как двамата вървим един до друг, заедно, живеем с една и съща мисъл, сърцата ни бият едно за друго, ние се разбираме, слушаме се, както ехото подема и повтаря звуците през простора! Можем ли да живеем дълго, поглъщайки жадно всеки миг живота си? Няма ли да умрем при първата прегръдка? И каква ще бъде тя, щом душите ни вече се сляха в онази нежна вечерна целувка, която ни отне силите; мимолетна целувка — развързка на всичките ни желания, безсилна пратеница на молитвите, изтръгнали се от душата ми в часовете на раздяла и спотаени дълбоко в сърцето ми като угризения на

съвестта? Значи, аз, който се криех в храстите, за да чуя шума от стъпките ти, когато се връщаше в замъка, ще мога да ти се възхищавам на воля, гледайки те как вършиш нещо, смееш се, шегуваш се, разговаряш, суетиш се. Безкрайна радост! Ти не можеш да си представиш какво блаженство е да те виждам как сновеш напред-назад: само мъж може да изживее такива дълбоки чувства. Всяко твоє движение ми създава насладата, която изпитва майката, като гледа как детето ѝ весело играе или спи. Обичам те с цялата човешка обич, събрана на едно място. Очарованието и от най-незначителния ти жест е винаги ново за мен. Струва ми се, че мога по цели нощи да вдъхвам диханието ти, иска ми се да се промъкна във всичко, което правиш, да слея мислите си с твоите мисли, да бъдем едно с теб. И най-сетне вече няма да те напускам! Никакво човешко чувство няма да смущава любовта ни, безкрайна в превращенията си и чиста като всичко единно; нашата любов, необхватна като морето, необхватна като небето! Ти си моя! Цялата си моя! Ще мога да се вглеждам дълбоко в очите ти и да откривам в тях скъпата за мен душа, която ту се крие, ту се появява, и ще отгатвам желанията ти! Любима моя, послушай това, което не се осмелявах да ти кажа досега, но днес мога да ти го призная. Душата ми беше изпълнена с някаква непонятна стеснителност, която ми пречеше да изразя напълно чувствата си и аз все се опитвах да им придам мисловна форма. Сега вече ще мога да оголя сърцето си, да ти разкажа за пламенните си мечти, да ти покажа кипящите си от тщеславие сетива, раздразнени от самотата, в която живея, вечно пламтящи поради очакваното щастие и разбудени от теб, от чаровната ти външност, от пленителните ти обноски! Но нима мога да изразя как жадувам за непознатите блаженства, дарени от притежанието на любимата жена и в които две тясно свързани от любовта души са длъжни да излеят цялата сила на неудържимото единение! Знай, скъпа Полин, стоял съм по цели часове вцепенен под напора на страстните желания, тръпнещ от усещането за ласка, сякаш съм

попаднал в бездънна пропаст. В такива мигове целият ми живот, мислите ми, силите ми се стопяват, съединяват се в нещо, което наричам желание, защото ми липсват думи да назова подобно неописуемо безумие! Сега мога да ти призная, че в деня, когато отказах да поема тъй мило подадената ти ръка — тъжно благоразумие, което те накара да се усъмниш в любовта ми, — бях обзет от един от онези пристъпи на безумие, когато мъжът е готов да извърши убийство, за да завладее жената. Да, ако бях почувствувал така силно пленителното ръкостискане, както звучеше в сърцето ми гласът ти, не знам докъде би могъл да ме отведе вихърът на желанията. Но аз мога да мълча и силно да страдам. Защо да говоря за болките си, след като съзерцанията ми скоро ще станат действителност? Значи, сега целият ни живот ще се превърне в ласка! Скъпа моя, любима, в черните ти коси проблясваха такива светлинки, че бях готов да стоя по цели часове загледан със сълзи в очите в скъпия ти лик, ако ти не ми казваше, извръщайки се: „Стига, срам ме е!“ Утре всички ще узнаят за нашата любов! Ах, Полин, сърцето ми се свива, като си помисля за погледите, за любопитството, на което ще бъдем изложени. Да отидем във Вилноа, да останем там далеч от всичко. Бих искал нито едно човешко създание да не е влизало в светилището, където ще станеш моя; бих искал също то да не съществува след нас, да бъде разрушено. Да, бих искал да скрия от целия свят щастието, което само ние можем да разберем, да почувствуваме и което е толкова неизмеримо, че се хвърлям в него, за да умра — то е бездна. Не се плаши от сълзите, с които е напоено писмото ми, това са радостни сълзи. Единствено мое щастие, никога вече няма да се разделим!

През 1823 година пътувах с дилижанса от Париж за Турен. В Мер кочияшът взе някакъв пътник за Блоа. Настанявайки го в тази част на колата, където бях аз, той му каза шеговито:

— Тук няма кой да ви безпокои, господин Льофевр!

Действително бях сам. Като чух името на пътника и видях побелелия, около осемдесетгодишен старец, естествено веднага си помислих за вуйчото на Ламбер. След няколко заобиколни въпроса разбрах, че не се лъжа. Добрият старец току-що бе привършил гроздобера в Мер и се връщаше в Блоа. Начаса го запитах за моя любим училищен приятел. Още при първия ми въпрос лицето на стария ораторианец, и без това сериозно и сурово като лицето на преживял много беди войник, помръкна и потъмня; бръчките по челото му станаха още по-дълбоки; той стисна устни, погледна ме изкосо и запита:

— Виждали ли сте го, след като завършихте колежа?

— Право да си кажа, не — отговорих. — Но ние и двамата сме еднакво виновни, че сме се забравили. Нали знаете, като напуснат училищната скамейка, младите хора се увеличат по приключения и силни усещания и трябва да се срещнат отново, за да разберат колко много се обичат още. И все пак понякога ни връхлитат младежки спомени и е невъзможно да се забравим напълно, особено когато двама души са били толкова близки приятели, колкото бяхме Ламбер и аз. Наричаха ни Поета и Питагор!

Казах му името си, но като го чу, добрият човек още повече помръкна.

— Тогава вие не знаете какво е станало с него — каза той. — Нещастният ми племенник трябваше да се ожени за едно богато момиче от Блоа, но полудя в навечерието на сватбата си.

— Ламбер полудял! — като зашеметен възкликнах аз. — Как така? Никога досега не съм срещал човек с по-богата памет, с по-добре организирана мисъл, с по-прозорлива разсъдливост! Прекрасен талант, може би малко по-силно увлечен по мистичността; с най-чудесното сърце на света! Значи, с него се е случило нещо необикновено!

— Виждам, че го познавате добре — каза старецът. От Мер до Блоа говорихме за моя злочест приятел, с много отклонения, разбира се, защото исках да узная някои подробности, които вече изложих, подреждайки ги, за да бъдат по-интересни. Разказах на вуйчото за нашите тайни изследвания и с какво всъщност се е занимавал племенникът му; после пък старецът ми разказа какво се е случило в живота на Ламбер през времето, откакто се бяхме разделили. Според господин Льофевр у Ламбер се бяха появили признаци на лудост още

преди сватбата му; тези симптоми обаче ми се сториха напълно естествени за всеки страстно влюбен и напълно обясними, като узнах колко силна е била любовта му към госпожица Дьо Вилноа. В провинцията, където рядко се зараждат идеи, човек като Луи, изпълнен с нови мисли и във властта на едно учение, нямаше как да не мине поне за чудак. Езикът му сигурно е предизвиквал изненада, още повече че е приказвал рядко. Той казваше: „Този човек не е от моето тесто“ в случаи, когато другите биха казали: „С този човек не можем да мелим заедно.“ Всеки талантлив човек има особени изрази. Колкото по-голям гений, толкова повече чудатости проявява и те определят различните степени на *оригиналността*. В провинцията оригиналният човек минава за полубезумен. Първите думи на господин Льофевр ме накараха да се усъмня в лудостта на моя приятел. Слушах критично настроен разказа му. Най-тежката случка станала няколко дни преди сватбата на двамата влюбени. Луи получил ясно изразени каталептични пристъпи. Останал петдесет и девет часа неподвижен, с втренчен поглед, без да яде и да говори; в такова нервно състояние изпадат някои хора, когато са в плен на силни страсти; рядко явление, но добре известно на лекарите. Необикновеното беше, че дотогава Луи никога не бе имал пристъпи на тази болест, макар състоянията му на екстаз и същността на идеите му да го предразполагаха към нея. Външната и вътрешната му структура обаче бяха толкова съвършени, че биха могли да издържат дори ако злоупотреби със силите си. Екзалтацията, до която бе достигнал в очакване на най-голямата физическа наслада, подсилена от телесното целомъдрие и душевната сила, сигурно е дала тласък на тази криза, на която нито причината, нито последиците са известни. Случайно запазените писма впрочем много добре показват прехода от чистия идеализъм, в който е живял, към най-изострената чувственост.

Навремето ние бяхме окачествили като възхитително това явление на човешката природа, в което Ламбер виждаше случайното разделяне на нашите две същности и признаците на пълното изчезване на вътрешното същество, използващо своите непознати свойства под въздействието на някаква още неизследвана причина. Тази болест — пропаст, дълбока като съня — се свързваше с редицата доказателства, които Ламбер беше дал в своя „Трактат за волята“. Щом господин

Льофевр ми каза за първия пристъп на Луи, аз си спомних за един наш разговор на тази тема, след прочита на някаква медицинска книга.

— Може би дълбокото размишление, прекрасният екстаз — беше казал в заключение той — са начало на каталепсия.

В деня, когато изрази накратко тази мисъл, той беше се опитал да свърже помежду им нравствените процеси с веригата на взаимодействията, следвайки стъпка по стъпка всички действия на разума, като се започне с най-простите, чисто животински инстинктивни реакции, които са достатъчни на много създания и преди всичко на някои хора, изразходващи всичките си сили в чисто механична работа; а после, тръгвайки от многообразието на мислите и минавайки през сравнението, разсъждението и съзерцанието, най-сетне бе достигнал до екстаза и каталепсията. Разбира се, като бе набелязал така различните степени на вътрешните сили на човека, Ламбер с цялата наивност на младостта бе повярвал, че е направил план за чудесна книга. Спомням си, че поради една от онези съдбоносни случайности, които ни карат да вярваме в предопределението, изчетохме великия „Мартиролог“^[35], който съдържа най-любопитни факти за пълното надмогване на телесния живот, достъпно за човека, когато духовните му сили достигнат до пароксизъм. Размишлявайки за последиците от фанатизма, Ламбер стигна до мисълта, че съвкупността от представи, наричани от нас чувства, биха могли да бъдат материален изблик на някакъв флуид, произвеждан повече или по-малко изобилно от хората в зависимост от начина, по който органите им поглъщат съзидателните субстанции на заобикалящата ги среда. Ние силно се увлякохме по каталепсията и се стремяхме да понасяме болката, *мислейки за друго*, със същата пламенност, която децата влагат в заниманията си. Изтощавахме се много, като правехме заедно опити, подобни на изпадащите в конвулсии вярващи в миналия век — религиозен фанатизъм, който някой ден сигурно ще послужи на човешката наука. Стъпвах върху корема на Ламбер и оставах така няколко минути, без той да изпитва и най-малка болка; въпреки тези безумни опити обаче не получавахме пристъпи на каталепсия. Стори ми се необходимо да направя това отстъпление, за да обясня първите си съмнения, които господин Льофевр напълно разся.

— Когато припадъкът премина — каза ми той, — племенникът ми изпадна в дълбоко униние, в меланхолия, която нищо не можеше да разпръсне. Внуши си, че е безсилен. Грижех се за него внимателно като майка и за щастие успях да го спра точно когато се готвеше сам да си направи операцията, на която Ориген^[36] приписва дарбите си. Веднага го заведох в Париж, за да го поверя на грижите на господин Ескирол^[37]. Почти през цялото време на пътуването Луи беше в полусън и не ме познаваше. В Париж лекарите го обявиха за неизлечимо болен и единодушно посъветваха да го оставим в пълна самота, да се стараем да не нарушаваме необходимата за малко вероятното му оздравяване тишина и да го настаним в прохладна и винаги полутъмна стая. Госпожица Дьо Вилноа, от която бях скрил състоянието на Луи — добави той, премигвайки — и чиято сватба вече се смяташе за осуетена, пристигна в Париж и узна решението на лекарите. Тя веднага пожела да види племенника ми, който почти не я позна; после реши, както се случва с прекрасните души, да му посвети живота си, грижейки се за оздравяването му. „Нали щях да бъда длъжна да го направя, ако ми беше мъж — каза тя. — Защо да не съм длъжна да го направя за любимия си?“ И го отведе във Вилноа, където живеят от две години.

Вместо да продължа пътуването си, останах в Блоа с намерението да видя Луи. Добрият стар Льофевр не ми позволи да отседна другаде, а ме отведе в дома си; там ми показа стаята на племенника си, книгите му, вещите му. При вида на всеки предмет от гърдите на стареца се изтръгваха тъжни въздишки, които издаваха надеждите, събудени от преждевременно проявилите се дарби на Ламбер, и ужасната мъка от непоправимата загуба.

— Този млад човек знаеше всичко, господине — говореше той, поставяйки на една маса тома с произведенията на Спиноза. — Как е възможно да бъде помрачен такъв блестящ ум?

— А не бихме ли могли да приемем, господине — отговорих му, — че това е последица от прекалено силната му природа? Ако той действително е в плен на тази още неизследвана в различните ѝ проявления криза, наречена „безумие“, изкушавам се да припиша причината за това на неговата страст. Занятията му, начинът му на живот бяха довели силите и способностите му до такова напрежение, че той не би могъл да издържи повече и най-леката възбуда; любовта

би могла да ги сломи или да ги извиси до нов израз, който ние тълкуваме погрешно поради неразбиране. И най-сетне той може би е съзрял в насладите на брака пречка за усъвършенствуване на вътрешните си сетива и на своя полет през духовните светове.

— Ах, господине — отговори ми старецът, след като внимателно ме изслуша, — несъмнено разсъждението ви е много логично, но дори да приема тази тъжна истина, нима ще мога да се утеша за загубата на племенника си?

Вуйчото на Ламбер беше от хората, които живеят само със сърце.

На другия ден отидох във Вилноа. Старецът ме придружи до края на Блоа. Когато се озовахме на пътя към Вилноа, той се спря и ми каза:

— Нали разбирате, няма да дойда с вас. Не забравяйте какво ви казах. Не показвайте в присъствието на госпожица Вилноа, че смятате Луи за луд.

Той не помръдна от мястото, където се разделихме, загледан в мен, докато ме изгуби от погледа си.

Вървах към Вилноа обзет от силно вълнение. Замислях се все по-дълбоко с всяка измината крачка по пътя, който Луи толкова пъти е извървявал със сърце, изпълнено с надежда, с душа, въодушевена от любовни копнежи. Храстите, дърветата, извивките на този лъкатушен път, издълбан от малки урви по края, придобиваха необикновено значение за мен. Искях да открия преживяванията и мислите на моя злочест приятел. Несъмнено вечерните разговори край падинката, където е идвала да се срещне с него любимата му, са открили на госпожица Вилноа тайните на тази тъй благородна и богата душа, както навремето ги бях открил аз. Но освен почти благоговейното чувство, което ме водеше, повече от всичко ме занимаваше и будеше любопитството ми един факт — удивителната вяра на госпожица Дьо Вилноа, за която бе ми споменал добрият старец; дали тя с течение на времето не бе се заразила от лудостта на любимия си, или така дълбоко е била проникнала в душата му, че е разбирала всичките му мисли, дори най-обърканите? Лутах се в тази удивителна загадка на чувството, което надхвърляше най-прекрасното любовно вдъхновение, най-прекрасната преданост. Да умреш за другия, е почти обикновена жертва. Да живееш, върна на единствената си любов, е героизъм, направил безсмъртна госпожица Дюпюи. Наполеон Велики и лорд

Байрон са имали приемници в любовта, докато вдовицата на Болингбрук е достойна за възхищение; но ако госпожица Дюпnoi е живяла със спомените от дългогодишното си щастие, госпожица Дьо Вилноа, познала само първите трепети на любовта, беше за мен образец на преданост в най-широкия смисъл на думата. Почти обзета от безумие, тя беше се извисила, разбирайки и тълкувайки безумието, като добавяше към красотата на великодушното си сърце истински образец на страстта, достоен за изследване. Когато съзрях високите кулички на замъка, при вида на които толкова често бе тръпнал горкият Ламбер, сърцето ми силно затуптя. Аз се приобщих, така да се каже, към живота му, към положението му, като си припомних всички събития от нашата младост. Най-сетне стигнах до един голям безлюден двор и влязох в преддверието на замъка, без да срещна никого. При шума от стъпките ми се появи възрастна жена, на която дадох писмото, написано от господин Льофевр до госпожица Дьо Вилноа. Скоро същата жена се върна и ме въведе в ниска стая с под от черни и бели мраморни плочки и със спуснати щори; в дъното на стаята видях неясно Луи Ламбер.

— Заповядайте, седнете, господине — чух да ме кани един нежен, грабващ сърцето глас.

Госпожица Дьо Вилноа беше се появила до мен, без да я забележа, и ми бе донесла безшумно стол, на който не седнах веднага. Беше толкова тъмно, че в първия момент госпожица Дьо Вилноа и Луи ми се видяха като две черни неясни фигури, открояващи се в сумрака. Седнах, в плен на чувството, което почти неволно ни обзема под мрачните църковни сводове. Заслепените ми от слънцето очи постепенно привикваха към тази изкуствена нощ.

— Господинът е твой приятел от колежа — каза му тя.

Ламбер не отговори. Най-сетне го видях — една от тези гледки, които винаги се връзват в паметта ни. Той стоеше прав, облакът на дървена преградка, така че сякаш бе превил гръб под тежестта на наведената си глава. Дългите като на жена коси падаха на раменете и обрамчваха лицето, което му придаваше прилика с бюстовете на великите личности от епохата на Луи XIV. Лицето му беше съвсем бяло. По навик търкаше неспирно и машинално единия си крак в другия и звукът от постоянния допир на костите беше ужасен. До него на една дъска имаше пухкава постеля.

— Той много рядко си ляга — каза госпожица Дьо Вилноа, — макар всеки път да спи по няколко дни.

Луи стоеше прав, както го виждах, ден и нощ, втренчил поглед в една точка, без да спуска или да вдига клепачи. След като попитах госпожица Дьо Вилноа дали ако усиля светлината, няма да навредя на Ламбер и получих съгласието ѝ, открегнах леко щорите и видях изражението на моя приятел. Уви! Лицето му беше сбръчкано, косите — побелели, нямаше светлина в очите му, станали стъклени като очите на слепец. Чертите му бяха обтегнати в конвулсия. Няколко пъти се опитах да го заговоря, но той не ме чуваше. Беше като изтръгната от гроба отломка, нещо като победа на живота над смъртта или на смъртта над живота. Бях там от около един час, потънал в необяснима замисленост, в плен на хиляди скръбни мисли. Слушах госпожица Дьо Вилноа, която ми разказваше всички подробности на живота му, същински живот на невръстно дете. Изведнъж Луи престана да търка един о друг краката си и каза бавно:

— *Ангелите са бели!*

Не мога да обясня какво впечатление ми направиха тези думи, звукът на обичния глас, който така мъчително очаквах и вече бях загубил надеждата да чуя. Очите ми се напълниха със сълзи, колкото и да се мъчех да ги сдържа. Неволно предчувствие се промъкна в душата ми и аз започнах да се питам дали Луи е загубил ума си. Бях сигурен, че не ме вижда и не ме чува, но мелодичността на гласа му, сякаш издаваща божествено щастие, придаваше на думите му непреодолима сила. Долетели от някакъв непознат свят, те отекнаха в душите ни като тържествен църковен звън в дълбока нощ. Вече не се чудех защо госпожица Дьо Вилноа смята, че Луи е със здрав разум. Може би духовният живот бе унищожил телесния живот. Може би любимата му бе обзета като мен от смътното усещане за тази мелодична и цъфтяща природа, която в най-широк смисъл наричаме небе. Тази жена, този ангел, непрекъснато седеше там пред гергефа си и всеки път, когато изтегляше иглата, поглеждаше с тъга и нежност Ламбер. Не можех да понасям повече ужасната гледка, защото не умеех като госпожица Дьо Вилноа да отгатвам всичките му тайни, и излязох от стаята; поразходихме се заедно, за да поговорим за нея и за Ламбер.

— Разбира се, Луи може да изглежда луд — каза ми тя, — но не е луд, ако тази дума обяснява състоянието на хората, чийто мозък по

неизвестни причини е заболял и които не си дават сметка за действията си. У мъжа ми всичко е съгласувано. Дори да не ви е познал физически, не мислете, че не ви е видял. Той е съумял да се освободи от тялото си и ни вижда под някаква друга, и аз не знам каква, форма. Когато говори, казва удивителни неща. Само че често завършва с думи някоя мисъл, възникнала в него, или започва някое изречение, а го завършва мислено. На другите хора той би се сторил безумен; но аз живея с неговите мисли и всичко ми е ясно. Вървя по пътя, прокаран от духа му, и макар да не познавам всичките му криволици, все пак ще съумея да се добера до неговата цел. На кого не се е случвало безброй пъти, размишлявайки за дреболии, да достигне до някоя важна мисъл, разнищвайки представите и спомените си? Често, като говори нещо маловажно, случайна отправна точка за бегло размишление, мислителят забравя или премълчава абстрактните връзки, които са го довели до заключението му, и продължава да говори, като показва само последната брънка от веригата на размишленията си. Обикновените хора, на които тази мисловна бързина е неизвестна, които не познават вътрешния кипнеж на душата, се подсмиват на мечтателя и го обявяват за безумец, ако такова изгубване на паметта е обичайно за него. Луи винаги е такъв: той все лети в мисловните простори бърз като лястовица и аз го следвам в неговите зигзази. Това е историята на неговото безумие. Може би един ден Луи ще се върне в този живот, където ние само живуркаме; но щом той е започнал да диша небесния въздух по-рано от нас, защо да му пожелаваме да се върне сред нас? Доволна съм, че чувам как бие сърцето му, и щастието ми се състои в това да бъда до него. Нима той не е изцяло мой? За три години два пъти беше мой по за няколко дни: в Швейцария, където го заведох, и на един остров в Бретан, където отидохме на морски бани. Два пъти бях много щастлива! Мога да живея със спомените си.

— А записвате ли думите, които изрича понякога? — запитах аз.

— Защо? — възрази ми тя.

Замълчах — човешката наука беше нищожна пред тази жена.

— Когато започна да говори — добави тя, — струва ми се, че отбелязах първите фрази, но после престанах да пиша; тогава не разбирах нищо от думите му.

Помолих я с поглед да ми покаже листовете; тя ме разбра и ето какво успях да спася от забравата.

I

Тук долу, на земята, всичко е продукт на една *ефирна субстанция*, обща основа на много явления, известни под несвойствените имена електричество, топлина, светлина, галваничен, магнетичен ток и т.н. Общото в превращенията на тази субстанция представлява онова, което в най-широк смисъл наричат материя.

II

Мозъкът е стъклената-, където *живото същество* пренася в зависимост от силата на този орган всичко, което може да усвои от субстанцията с помощта на външните си сетива и откъдето тя излиза превърната във воля.

Волята е флуид, присъщ на всяко същество, надарено със способността да се движи. Оттук и безбройните форми, които приема *живото същество* и които са резултат от съчетаването му със *субстанцията*. Инстинктите му са породени от необходимостта, наложена му от средата, в която то се развива. Оттук и разновидностите му.

III

При човека волята става присъща за него сила, която надхвърля по мощ волята на всички други животински видове.

IV

Подхранвайки се постоянно от субстанцията, волята зависи от нея и се съдържа във всичките ѝ превращения, като прониква в тях чрез мисълта, която е особен продукт

на човешката воля, съчетана с преобразованията на субстанцията.

v

Безбройните форми на мисълта произлизат от по-голямото или по-малкото съвършенство на човешките органи.

vi

Волята се упражнява чрез органи, които обикновено наричат петте сетива, а всъщност те се свеждат само до едно — способността да виждаме. Осезанието, както и вкусът, слухът, както и обонянието също представляват зрение, приспособено към измененията на *субстанцията*, която човек може да възприеме в двете ѝ състояния — преобразена и непреобразена.

vii

Всички неща, попадащи благодарение на формата в областта на единственото сетиво — способността да виждаме, — се свеждат до няколко елементарни тела, чиито основи са във въздуха или в светлината, или в принципите едновременно на въздуха и на светлината. Звукът е видоизменение на въздуха; всички цветове са видоизменение на светлината; всеки аромат е съчетание на въздух и светлина; така четирите аспекта на материята по отношение на човека: звукът, цветът, ароматът и формата, имат един и същ произход; защото близо е денят, когато всички ще признаят връзката между двете начала — светлината и въздуха. Мисълта, породена от светлината, се изразява чрез думи, произлезли от звука. Следователно в звука всичко произлиза от този вид *субстанция*, чиито превращения се различават само по числото, по известна дозировка, от пропорциите на която произлизат индивидите и вещите в тъй наречените природни *царства*.

viii

Когато *субстанцията* е погълната в достатъчно количество, тя прави от човека инструмент с огромна мощ, който влиза в допир със самата основа на *субстанцията* и въздейства върху организираната природа подобно на големите потоци, които поглъщат малките. Волевото действие привежда в работа тази независима от мисълта сила и тогава чрез концентрация тя придобива някои от свойствата на *субстанцията* — например бързината на светлината, проникаемостта на електричеството, способността да се насищат телата, към което трябва да се прибави и способността да разбираме собствените си възможности. Но в човека има една основна и властна закономерност, която не се поддава на никакъв анализ. Ако разчленим човека на съставните му части, може би ще намерим елементите на мисълта и на волята, но винаги ще се появява някой „X“, който не може да бъде решен, този „X“, с който някога се сблъсках. Този „X“ е Словото, чието съобщаване изгаря и поглъща тези, които не са подготвени да го възприемат. То поражда непрекъснато *субстанцията*.

ix

Гневът, както и всички прояви на нашите страсти — е поток от човешка сила, който действа като електрически ток; когато той се разтоварва, става сътресение, което въздейства на присъстващите дори когато не са нито обект, нито причина. Нима не се срещат хора, които чрез разтоварването на волевото си напрежение сгъстяват чувствата на масите?

x

Фанатизмът и всички чувства са живи сили. Тези сили у някои същества се превръщат в потоци от воля, които обединяват и увеличат всичко със себе си.

xi

Ако пространството съществува, някои способности дават възможност да го преодолеем с такава бързина, че това е равносилно на унищожение на пространството. От твоето легло до границите на света има само две стъпки: *волята — вярата!*

xii

Фактите не означават нищо, те не съществуват, след нас остават само идеите.

xiii

Светът на идеите се дели на три сфери: на инстинкта, на абстракциите и на ясновидството.

xiv

По-голямата част от достъпното за наблюдение човечество, най-слабата негова част, живее в сферата на инстинкта. Хората на инстинкта се раждат, работят и умират, без да се издигнат до втората степен на човешкия ум — абстракцията.

xv

От абстракцията започва обществото. Макар абстракцията да е почти божествена сила в сравнение с инстинкта, тя е невероятна слабост в сравнение с дарбата за ясновидство, чрез която единствено може да бъде обяснен Бог. В абстракцията се включва в зародиш цяла природа, макар и по-потенциално, отколкото зърното съдържа развитието на растението и неговите плодове. От абстракцията се зараждат законите, изкуствата, интересите, социалните идеи. Тя е и слава, и бедствие за света: слава, защото е създала обществата, бедствие, защото освобождава човека от необходимостта да се домогва до сферата на ясновидството, което е един от пътищата към безкрайността. Човекът съди за всичко по своите

абстракции: добро, зло, добродетел, престъпление. Той тегли всичко на везните на своите правови формули, правосъдието му е сляпо — Божието правосъдие вижда и в това се крие всичко. Неизбежно се появяват междинни същества, които разделят царството на инстинктивистите от царството на абстрактивистите и в които инстинктивността и абстрактивността се смесват в безкрайно много пропорции. У едните има повече инстинктивност, отколкото абстрактивност и *vice versa*. Освен това има същества, в които тези две дейности се неутрализират, тъй като са разпределени по равно.

xvi

Ясновидството се състои в това да виждаш предметите от материалния свят също така добре, както и предметите от духовния свят във всичките им разновидности и последствия. Най-прекрасните човешки гении са тези, които са напуснали мрака на абстракцията и са се устремили към светлината на ясновидството. (Ясновидство, *species*, виждане, спекулативно мислене, умение да виждаш всичко наведнъж, *speculum*, огледало или средство да разбереш един предмет, като го видиш изцяло.) Исус беше ясновидец, той виждаше във всяко явление неговите корени и плодове, породилото го минало, проявата му в настоящето, развитието му в бъдещето; погледът му проникваше в мисловната дейност на другите. От усъвършенствуването на вътрешното зрение се поражда дарбата за ясновидство. Ясновидството поражда интуицията. Интуицията е една от способностите на *вътрешния човек*, следователно ясновидството е негов атрибут. Тя действа с помощта на неуловима чувствителност, неосъзната от този, който ѝ се подчинява: Наполеон инстинктивно се отстранявал от мястото, преди там да падне гюлето.

xvii

Между сферите на ясновидството и абстрактивността, както и между сферите на абстрактивността и на инстинктивността има същества, в които различните свойства от двете царства се сливат и произвеждат смесени същества — гениални хора.

xviii

Ясновидецът е закономерно най-съвършеният израз на човека, брънката, която свързва видимия свят с висшите светове: той действа, вижда и чувства с *вътрешното си същество*. Абстрактивистът мисли. Инстинктивистът действа.

xix

Оттук трите степени на човека: инстинктивистът е по-ниско от средния уровень; абстрактивистът — на средния, а ясновидецът е над средния уровень. Ясновидството открива истинския път пред човека, в него започва да се пробужда безкрайността и там той прозира своята съдба.

xx

Съществуват три свята: *естествен*, *духовен* и *божествен*. Човечеството преминава през естествения свят, който не е неизменяем нито в своята същност, нито в своите прояви. Духовният свят е неизменяем в същността си, но променлив в проявите си. Божественият свят е неизменяем в проявите и в същността си. Така че закономерно съществуват материален, духовен и божествен култ; те имат три форми, които се изразяват с Действие, със Слово, с Молитва или иначе казано, съществуват Фактът, Разбирането, Любовта. Инстинктивистът търси фактите, абстрактивистът се занимава с идеите; ясновидецът вижда завършека, той се стреми към Бог, защото го предчувства или го съзерцава.

xxi

Така може би един ден обратният смисъл на Et verbum caro factum est ще стане краткото съдържание на новото евангелие, което ще каже: *И плътта ще стане слово, тя ще стане Словото Божие.*

xxii

Възкресението се осъществява чрез небесния вятър, който помита световите. Ангелът, понесен от вятъра, не казва: „Станете, мъртъвци!“ Той казва: „Нека живите станат!“

Това са мислите, на които успях с много труд да придам достъпна за разбиране форма. Имаше и други, които по неизвестни причини Полин си спомняше ясно и които записах; но те са отчайващи, когато, знаейки какъв гений ги е изрекъл, се мъчим да ги проумеем. Ще цитирам няколко от тях, за да завърша картината на тази личност, а може би и защото в последните си разсъждения Ламбер обхваща по-добре всички светове, отколкото в предишните, отнасящи се до животинското движение. Между тези два откъса обаче има връзка, очевидна за малкия брой хора, които обичат да се потопяват в подобни интелектуални бездни.

i

Всичко на земята съществува чрез движението и числото.

ii

Движението е в известен смисъл действащо число.

iii

Движението е продукт на сила, породена от Словото и от едно съпротивление, което е Материята. Без съпротивление Движението не би имало резултат,

действието му би било безкрайно. Всемирното притегляне на Нютон не е закон, а следствие от общия закон за Всемирното движение.

iv

Между Движението и съпротивлението възниква равновесие, което е животът; когато едното или другото са по-силни, животът спира.

v

Движението никъде не е безплодно, то навсякъде поражда Числото; но може да бъде неутрализирано, както в минерала, с превъзхождащо го по сила съпротивление.

vi

Числото, което поражда всякакви разновидности, създава едновременно и хармония, която в своя най-висш смисъл представлява връзката между частите и Цялото.

vii

Без движението всичко би било едно и също. Производните му, еднакви по своята същност, се различават само по Числото, породило свойствата.

viii

Човекът се предопределя от свойствата, ангелът — от същността.

ix

Присъединявайки тялото си към елементарното действие, човек може да стигне до *вътрешно* обединяване със светлината.

x

Числото е разумен свидетел, присъщ само на човека, благодарение на който той може да достигне до познанието на Словото.

xi

Има число, което Нечестивецът не може да престъпи, Числото, в което се завършва творението.

xii

Единството е отправната точка за всичко, което е било създадено; оттук са възникнали сложните съединения, но крайт трябва да съвпада с началото. Оттам и спиритуалната формула: сложно единство, променливо единство, неизменно единство.

xiii

Вселената е многообразие в Единството. Движението е средство, Числото — резултат. Крайт е възвръщането на всичко съществуващо към Единството, което е Бог.

xiv

Три и седем са двете най-важни спиритуални числа.

xv

Три е формулата за сътворените светове. То е духовният знак на творението, както и материалният знак на окръжността. Действително Бог е творил с кръгообразни линии. *Правата* е атрибутът на безкрайността. Така човекът, който предусеща безкрайността, ще я възпроизведе в творбите си. *Две* е Числото на пораждането. *Три* е Числото на съществуването, включващо пораждането и породеното. Прибавете Четворката и ще получите *седем* — формулата на небето. Бог е над всичко, той е Единството.

След като още веднъж отидох да видя Ламбер и се сбогувахме с жена му, изпаднах в плен на толкова противоположни на обществения живот мисли, че се отказах въпреки обещанието си да се върна отново във Вилноа. Видът на Луи ми беше оказал някакво непонятно злокобно влияние. Страх ме беше да се озова отново в тази опияняваща атмосфера, където екстазът беше заразителен. Не само аз, а всеки би могъл да почувствува желание да се хвърли в безкрая подобно на войниците, разположени на лагер в Булон, които се самоубивали в караулката, където се самоубил един от тях. Известно е, че Наполеон заповядал да запалят тази гора, развѣдник на представи, предизвикващи смъртоносна зараза. Може би в стаята на Луи ставаше нещо подобно. Тези две случки биха могли да бъдат доказателство за неговата теория за предаването на волевите импулси. Там почувствувах необикновено вълнение, надминаващо дори най-невероятното въздействие на чая, кафето, опиума, съня или треската — тайнствени възбудители, от които така често пламват главите ни. Може би бих успял да направя завършена книга от тези разпокъсани мисли, разбираеми само за някои умове, свикнали да се навеждат над бездните с надежда да видят дъното. Животът на този могъщ ум, който несъмнено се е разклатил не на едно място като прекалено голяма империя, би могъл да се развие в разказа за виденията на това създание, непригодно за живота поради прекалено голяма сила или прекалено голяма слабост; но предпочетох да предам впечатленията си, отколкото да създам повече или по-малко художествено произведение.

Ламбер умря на двадесет и осем години на 25 септември 1824 година в ръцете на своята любима. Тя го погребва на един от островите в парка Вилноа. На гроба му има само прост каменен кръст без име и без дата. Цвете, родено на ръба на бездната, той трябваше да загине неизвестен, неизвестни да останат багрите и уханието му. Нима като много неразбрани хора и той често не бе пожелавал гордо да се потопи в небитието, за да погребее тайните на живота си! Госпожица Дьо Вилноа имаше право да напише на този кръст името на Ламбер и да прибави и своето. Нима след загубата на мъжа ѝ тази нова връзка не би била единствената ѝ надежда? Но тщеславието на скръбта е чуждо на верните души. Замъкът Вилноа е в развалини. Жената на Ламбер не

живее вече там, несъмнено за да си припомня по-ясно какво е било преди. Нима не я чуваха да казва понякога:

— Аз притежавах сърцето му, Бог да приюти възвисения му дух!

Замъкът Саше
Юни-юли 1832

[1] Балзак замисля „Луи Ламбер“ през май или юни 1832 г. и го завършва през юли същата година. През 1835 г. романът е включен във „Философски изследвания“, том XXIV. Балзак го включва през 1846 г. в „Човешка комедия“ — „Философски изследвания“, том XVI. ↑

[2] *Et nunc et semper dilectae dicatum.* — Сега и завинаги посвеждам на любимата (лат.). Балзак нарича dilecta своята любима и приятелка госпожа Дьо Берни. ↑

[3] *Farniente* — безделие (ит.). ↑

[4] Свещеник, дал клетва за вярност пред републиката и конституцията след революцията от 1787 г. ↑

[5] *Abyssus abyssum.* — Бездната влече към бездна (лат.). (Една беда никога не идва сама.) ↑

[6] *Mens diviniior* — дух, стремящ се към божественото (лат.). ↑

[7] Жан-Мари Бувие дьо ла Мот, Мадам Гийон (1648–1717) — авторка на мистични произведения. ↑

[8] Едно от основните произведения на Сведенборг. ↑

[9] Герой от комедията на Молиер „Скъперникът“. ↑

[10] *Proh pudor!* — Каква чест! (Лат.) ↑

[11] Балзак му посвежда „Гобсек“. ↑

[12] Пирон (360–275) — древногръцки философ, създател на античния скептицизъм. ↑

[13] *Humus* — почва, в случая мирис на гнило (лат.). ↑

[14] *Ultima ratio patrum* — последният довод на отците (лат.). ↑

[15] *Caius Gracchus, virnobilis.* — Гай Гракх е благороден човек (лат.). ↑

[16] *Homo duplex* — двойствен човек (лат.). ↑

[17] Франц-Антон Месмер (1733–1815) — немски лекар, известен с теорията си за животинския магнетизъм. ↑

[18] Йохан-Каспар Лафатер (1741 — 1801) — швейцарски философ и богослов, създател на физиогномията — определяне на характера по чертите на лицето. ↑

[19] Франц-Йосиф Гал (1758–1828) — австрийски лекар, френолог. ↑

[20] „Шагренева кожа“. Името на героинята — „Полин“. ↑

[21] Джон Лок (1632–1704) — английски философ материалист.

↑

[22] Мари-Франсоа Ксавие Биша (1771 — 1802) — френски анатом, физиолог, лекар. ↑

[23] *Species* — образ, понятие (лат.). ↑

[24] Марий бил осъден от сената след разгрома на войските му. На един роб, кимвриец, било заповядано да го убие, но като видял победителя на своя народ, той избягал. ↑

[25] Джероламо Кардано (1501 — 1576) — италиански философ, математик, лекар, мистик. ↑

[26] Аполоний Тиански — гръцки философ мистик (I в.). ↑

[27] Плотин (205–270) — древногръцки философ идеалист. ↑

[28] XVIII век. ↑

[29] *Et verbum caro factum est!* — И словото стапя плът! (Лат. — евангелие от Йоан.) ↑

[30] Този политически диалог, написан през 1724 г., бил публикуван през 1745 г. ↑

[31] История на човешките поколения. ↑

[32] Гръцка, индийска, юдейска. ↑

[33] Госпожа Дьо Берни. ↑

[34] *Et nunc et semper!* — И нине и присно! (Лат.) ↑

[35] Сборник от жития на светци, публикуван през 1586 г. ↑

[36] Ориген (185–253) — богослов. Според легендата той се кастрирал, за да разяснява свещените книги на жените, без да предизвиква одумки. ↑

[37] Ескирол (1772–1840) — известен психиатър. ↑

Издание:

Автор: Оноре дьо Балзак

Заглавие: Избрани творби в десет тома

Преводач: Пенка Пройкова

Език, от който е преведено: френски

Издание: второ; първо

Издател: ДИ „Народна култура“

Град на издателя: София

Година на издаване: 1985

Тип: сборник

Националност: френска

Печатница: ДП „Димитър Благоев“ — София, ул. „Ракитин“ 2

Излязла от печат: юни 1985 г.

Главен редактор: Силвия Вагенщайн

Редактор: Силвия Вагенщайн

Технически редактор: Олга Стоянова

Художник: Ясен Васев

Коректор: Здравка Славянова; Стефка Добрева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/11180>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.